SLOVACICUM

SÚČASNÉ SLOVENSKO

Bratislava 2006

SLOVACICUM

SÚČASNÉ SLOVENSKO

Bratislava 2006

Publikácia vychádza v edícii *Studia Academica Slovaca*
ako učebný materiál k projektu Ministerstva školstva Slovenskej republiky
Vzdelávací program Slovenčina ako cudzí jazyk

Editori: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.
doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.

Autori: doc. PhDr. Ján Bunčák, CSc.
Mgr. Roman Džambazovič
Mgr. Branislav Dolný
doc. PhDr. Etela Farkašová, PhD.
RNDr. Daniel Gurňák, PhD.
doc. PhDr. Zuzana Kiczková, PhD.
doc. RNDr. Viliam Lauko, PhD.
doc. PhDr. Darina Malová, PhD.
doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.
RNDr. Eva Rajčáková, PhD.
PhDr. Mariana Szapuová, PhD.
Mgr. Kamil Sládek
doc. PhDr. Ján Sopóci, PhD.
doc. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

Recenzenti: Mgr. Juliana Beňová
PhDr. Silvia Lihanová
PhDr. Ľudmila Žigová

Preklad slovníka: Mgr. Dagmar Roberts, PhD.

© Studia Academica Slovaca, 2006

Technická a grafická úprava: RNDr. Vladimír Chudý

Vydal STIMUL – centrum informatiky a vzdelávania FF UK

ISBN: 80-89236-10-3

EAN: 9788089236107

OBSAH

Úvod 9
Jana Pekarovičová

1. SLOVENSKO V (STREDO)EURÓPSKOM PRIESTORE
Jana Pekarovičová

1.1 Geopolitická situácia 13
1.2 Na ceste do Európskej únie 15
1.3 Ekonomická a sociálna transformácia 16
1.4 Reforma verejnej správy 18

2. GEOGRAFIA
Viliam Lauko, Ladislav Tolmáči, Daniel Gurňák

2.1 POLOHA A ROZLOHA 24
2.2 PRÍRODNÉ POMERY 27
2.2.1 Geologická stavba 27
2.2.2 Reliéf 29
2.2.3 Podnebie a počasie 32
2.2.4 Vodstvo 34
2.2.5 Pôdy 36
2.2.6 Rastlinstvo (Flóra) 37
2.2.7 Živočíšstvo (Fauna) 38
2.2.8 Ochrana prírody 39
2.3 OBYVATEĽSTVO 41
2.4 SÍDLA 45
2.5 HOSPODÁRSTVO 47
2.5.1 Vývoj hospodárstva 47
2.5.2 Priemysel 49
2.5.3 Poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo 52
2.5.4 Doprava 54
2.5.5 Zahraničný obchod 57
2.6 ŠKOLSTVO, VEDA A KULTÚRA 59
2.6.1 Školstvo 59
2.6.2 Veda 61
2.6.3 Kultúra a kultúrne pamiatky 63
2.6.4 Cestovný ruch 66
2.7 REGIÓNY A ICH CHARAKTERISTIKA 67
2.7.1 Bratislava a Bratislavský kraj 70
2.7.3 Stredné Slovensko 79
2.7.4 Východné Slovensko 88

3. POLITICKÝ ŽIVOT
Darina Malová,Branislav Dolný

3.1 Politický vývoj na Slovensku po roku 1989 99
3.1.1 Vznik Slovenskej republiky 101
3.1.2 Charakteristika politického systému, ústavné pravidlá 107
3.1.3 Vývoj politického systému 113
3.1.4 Politika reforiem 119

4. SOCIÁLNA STRATIFIKÁCIA SPOLOČNOSTI
Ján Sopóci, Ján Bunčák, Roman Džambazovič

4.1 Sociologické východiská skúmania sociálnej stratifikácie 132
4.1.1 Vývoj sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti
po roku 1989 132
4.1.2 Vývoj sociálnej mobility slovenskej spoločnosti
po roku 1989 140
4.2 Sociálne nerovnosti 141
4.2.1 Sociálne nerovnosti v období socializmu 142
4.2.2 Sociálne nerovnosti po roku 1989 147
4.2.3 Sociálna situácia dnes 152

5. RODOVÁ STRATIFIKÁCIA
Etela Farkašová, Zuzana Kiczková, Mariana Szapuová

5.1 Postavenie žien v spoločnosti 159
5.1.1 Ženy vo sfére zamestnania 161
5.1.2 Ženy v politickom živote 162
5.2 Výskum rodovej problematiky 163
5.2.1 Centrum rodových štúdií 164
5.2.2 Výskumné projekty 165

6. SLOVENSKO A EURÓPSKA ÚNIA
Kamil Sládek, Eva Rajčáková

6.1 Slovensko na ceste do Európskej únie 173
6.1.1 Prístupový proces 175
6.1.2 Slovensko – člen Európskej únie 176
6.1.3 Fondy EÚ a regionálna politika 179
6.1.4 Postoje k európskej integrácii 180
6.2 Európska únia 184
6.3 Euroregióny 186
6.4 Euroregióny na Slovensku 189

7. REGIONÁLNY ROZVOJ A REGIONÁLNA POLITIKA
Eva Rajčáková

7.1 Vývoj a ciele regionálnej politiky 195
7.2 Inštitucionálne, programové a legislatívne zabezpečenie regionálneho rozvoja a regionálnej politiky po roku 1990 202
7.3 Programové zabezpečenie regionálneho rozvoja a regionálnej politiky 206
7.4 Legislatívne zabezpečenie regionálneho rozvoja a regionálnej politiky 211
7.5 Regionálne disparity a implementácia štrukturálnej politiky EÚ 213
7.5.1 Ekonomická a sociálna úroveň regiónov Slovenska a regionálne disparity 214

Slovensko-anglický slovník použitých výrazov 232
Jana Pekarovičová, Dagmar Roberts

Úvod

Predkladaná publikácia je druhým dielom série *Slovacicum,* ktorá vychádza v edícii Studia Academica Slovaca ako študijný materiál k vzdelávaciemu programu Slovenčina ako cudzí jazyk. Cieľom príručky je v prehľade predstaviť zahraničným záujemcom o slovenské reálie súčasné dianie so zreteľom na spoločensko-politický vývin po roku 1989 a s tým súvisiace zmeny v živote krajiny a občanov. Dôležitým faktorom pri zostavovaní obsahu jednotlivých kapitol sa stal vznik Slovenskej republiky a etablovanie jej štátnych inštitúcií, úloha politických strán a hnutí, ako aj formovanie národnej politiky vo vzťahu k európskej integrácii. Každá kapitola reflektuje novú geopolitickú situáciu v širších európskych súvislostiach na pozadí geografických a historických daností Slovenska.

Východiskom prezentácie je všeobecná geografická charakteristika s dôrazom na špecifiká jednotlivých regiónov a postulovanie regionálnej politiky. Zároveň sa poukazuje na existujúce regionálne rozdiely, ktoré výrazne ovplyvňujú tempo hospodárskych a sociálnych reforiem a dynamiku rozvoja Slovenska. Okrem toho kniha zahŕňa sociálnu stratifikáciu slovenskej spoločnosti s vymedzením sociálnych vzťahov z hľadiska spoločenského postavenia a ohodnotenia jednotlivých sociálnych vrstiev a kategórií. Osobitné miesto zaujíma špecifikácia rodovej problematiky a ponuka rodových štúdií ako moderného prvku akademického vzdelávacieho programu.

Publikácia nepredstavuje kompletný súbor aktuálnych otázok života Slovenska, ale obsahuje len vybrané témy, ktoré môžu slúžiť študentom slovakistických štúdií na zahraničných univerzitách alebo v rámci študijného programu na slovenských univerzitách, ako aj frekventantom letnej školy Studia Academica Slovaca. Zároveň je určená lektorom slovenského jazyka a kultúry ako východisko pri zostavovaní študijného programu zameraného na získanie prehľadu o súčasnom stave slovenskej spoločnosti z pohľadu jednotlivých vedných odborov. Keďže ide o rozličné oblasti odbornej komunikácie, jazyk textov je diferencovaný. Od jednoduchšieho opisného štýlu v kapitole geografia, ktorá zahŕňa základné informácie o krajine, k náročnejšiemu výkladovému postupu v ďalších kapitolách, ktoré sa zaoberajú špeciálnymi otázkami sociálnych a ekonomických vzťahov. Uvedené texty možno využiť jednak na odbornú jazykovú prípravu, jednak pri vzdelávaní budúcich translatológov, aj ako východiskový materiál na odborné štúdium. Vzhľadom na to, že práca s niektorými textami je náročná a predpokladá znalosť terminologického minima, v úvode jednotlivých kapitol sú zaradené kľúčové slová, ktoré môžu slúžiť ako pomôcka na porozumenie textu. Príslušné témy sú doplnené tabuľkami, schémami a obrázkami, ktoré názornejšie demonštrujú opisované fakty a javy. Každá kapitola tvorí relatívne samostatný celok, a preto umožňuje používateľom aj individuálny prístup k vybranej téme. Pre potreby hlbšieho štúdia problematiky sa za každou kapitolou uvádza príslušná odborná literatúra.

Autormi jednotlivých kapitol sú poprední odborníci Univerzity Komenského v Bratislave, a to z katedier filozofie (Etela Farkašová, Zuzana Kiczková, Mariana Szapuová), politológie (Darina Malová, Branislav Dolný) a sociológie (Ján Bunčák, Roman Džambazovič, Ján Sopóci) filozofickej fakulty a katedier geografie a regionálnej geografie prírodovedeckej fakulty (Viliam Lauko, Ladislav Dolmáči, Daniel Gurňák, Eva Rajčáková), ako aj pracovník Centra pre európsku politiku (Kamil Sládek). Príručka je výsledkom spoločnej snahy ponúknuť kompaktný materiál k prezentácii Slovenska zahraničným záujemcom a prispieť tak k hlbšiemu a lepšiemu poznávaniu krajiny a jej súčasného dynamického rozvoja ako člena Európskej únie. Editori spolu s autormi publikácie veria, že si *Slovacicum – Súčasné Slovensko* nájde cestu k svojim používateľom a stane sa dobrým študijným prameňom spoznávania súčasnej tváre Slovenska.

Jana Pekarovičová

1. SLOVENSKO V (STREDO)EURÓPSKOM PRIESTORE

Jana Pekarovičová

Slovenská republika v Európe

1.1 Geopolitická situácia

Kľúčové slová

podunajský región	platobná bilancia
Višegrádska skupina (V 4)	daňová / sociálna reforma
európska integrácia	jednotná / rovná daň z príjmu
národná identita	DPH – daň z pridanej hodnoty
štátna príslušnosť	zákonník práce
národnosť	trh práce
politický systém	produktivita práce
parlament, národná rada	verejná správa
vláda	samospráva
ministerstvá	obec, okres, kraj
ústava	regionálna politika
odbory	subsidiarita (princíp podpory občanov)
podniky	VÚC – vyšší územný celok
transformačný proces	župa, župan
privatizácia	acquis communautaire
zahraničný kapitál	komunitárne právo
hospodárska politika	aproximácia (približovanie)
ekonomický rast	negociácia (vyjednávanie)
cenová stabilita	implementácia (zavádzanie)
štátny rozpočet	národný referenčný rámec
HDP – hrubý domáci produkt	voľná súťaž
zamestnanosť / nezamestnanosť	rovnosť príležitostí

Slovensko patrí geograficky, historicky a kultúrne do oblasti, ktorá sa v súčasnosti označuje ako stredná, centrálna alebo stredovýchodná Európa. Ak vychádzame z teórie troch historických regiónov kontinentálnej Európy, tvoriacich západnú, východnú a stredovýchodnú Európu, ktoré bezprostredne ovplyvnili kultúrno-historické procesy v našom priestore, Slovensko je súčasťou stredovýchodnej Európy, ktorá tvorí prechodnú oblasť medzi Západom a Východom alebo východný okraj štrukturálne chápanej západnej Európy. Základom historického vývinu tohto regiónu je práve prienik prvkov západného a východného vývinového modelu, pričom prevažujú spoločné znaky s kultúrou Západu , ktorá stojí v opozícii voči Východu, poznačenom kultúrou Byzancie.

Slovensko ako krajina Podunajského regiónu sa často odvoláva na svoju (stredo)európsku príslušnosť, ktorá sa na jeho historickej ceste prejavovala rozličným spôsobom. Slováci ako súčasť rozličných štátnych celkov (Veľkomoravská ríša,

Uhorsko, Rakúsko-Uhorsko, Československo) mali bohaté skúsenosti s určovaním a diferencovaným uplatňovaním národnej identity a štátnej príslušnosti. Po rozpade habsburskej monarchie (1918) sa na pozadí geopolitických zmien a nasledujúcich hospodárskych udalostí uvažovalo o tesnejšej kooperácii susedných krajín až po federáciu podunajských krajín. Táto predstava mala svojich zástupcov aj v slovenskej politike. V knihe ***Federácia v strednej Európe*** (vydanej 1942 v angličtine, 1995 v nemčine, až 1997 v slovenčine) obhajuje *Milan Hodža* (bývalý predseda československej vlády v medzivojnovom období) vznik zväzku národov malých stredoeurópskych štátov so zachovaním ich suverenity a nezávislosti. Išlo o vecné zhodnotenie vývoja aj vtedajšej situácie a hľadanie východiska pre malé krajiny v ustavične ohrozovanom priestore (porov. Alner, 1999, s. 34). Užšiu (stredo)európsku kooperáciu bez politických obmedzení sa darí presadzovať až po politických zmenách v roku 1989, keď Slováci dostali šancu nanovo sa geopoliticky identifikovať v európskom kultúrnom priestore. Perspektíva priamej spolupráce sa čiastočne naplnila vytvorením zoskupenia štyroch krajín ***Višegrádskej skupiny*** (Visegrád group, 1991*)*, nazývanej ***V4***, ktorú tvoria Česká republika, Slovensko, Maďarsko, Poľsko, avšak toto úsilie nadobúda nový charakter po získaní vlastnej štátnosti, keď vzniká samostatná Slovenská republika (1993) a občania prostredníctvom volených zástupcov získavajú právo samostatne riadiť a spravovať vlastné záležitosti. Po rozdelení Československa, ktoré na rozdiel od iných geopolitických zmien v južnej a východnej Európe prebehlo pokojnou cestou, stál mladý štát pred úlohou konštituovať chýbajúce vnútropolitické inštitúcie, vrátane orgánov štátnej správy a zároveň vytvárať novú kvalitu kontaktov so zahraničím aj prostredníctvom budovania zodpovedajúcich zastupiteľských orgánov, aby sa Slovenská republika na zahraničnopolitickej scéne etablovala ako dôveryhodný partner.

Cesta Slovenskej republiky od totality k demokracii nebola jednoduchá a nezaobišla sa bez vnútorných napätí a kryštalizácie postojov na fungovanie a charakter štátu, ale predovšetkým na jeho politický a hospodársky systém a uplatňovanie základných práv a slobôd. Principiálne rozdiely sa prejavili už pri schvaľovaní ***Ústavy Slovenskej republiky*** 1. septembra 1992. Aj keď mnohí poslanci nesúhlasili s oficiálnou deklaráciou štátnej suverenity, ktorá bola z dielne národne orientovaných strán, návrh bol poslaneckou väčšinou prijatý, a tak ***1. september sa stal Dňom Ústavy SR***. Rozdelenie Československa na základe ústavného zákona bez možnosti občanov vyjadriť sa v referende vyvolalo neraz ostrú výmenu názorov, najmä medzi dvoma prúdmi – tzv. *národniarmi* a tzv. *čechoslovakistami,* stúpencami spoločného štátu. Existujúce rozdielne názory politických lídrov mali za následok rozdelenie politickej scény, postupne vznikali rozličné politické zoskupenia – strany a hnutia (kresťanskí demokrati, ľavicoví / sociálni / demokrati, občianski demokrati, národne orientované strany, liberáli, zelení a pod.), ale základný charakter SR ako demokratického a právneho štátu sa podarilo

jednotlivým (koaličným) vládam v priebehu rokov 1990 – 2005 udržať a s väčšími či menšími úskaliami aj v živote krajiny a občanov uplatňovať. Na politickej scéne pôsobí však doteraz pomerne veľa strán majúcich podobný program, v parlamentných voľbách kandiduje obyčajne viac ako 20 strán. Vo voľbách uspeje zvyčajne šesť až osem politických subjektov, ktoré sa dostanú do parlamentu, a tak sa podieľajú na správe štátu a rozhodujú o jeho politicko-ekonomickom smerovaní. Keďže žiadna zo strán po voľbách nebola schopná samostatne zostaviť vládu, museli úspešné strany navzájom rokovať o vytvorení koalície. A tak každú vládu obyčajne tvorili strany, ktoré mali neraz rozdielne názory na smerovanie štátu a ťažko hľadali potrebnú zhodu pri riešení hospodárskych a sociálnych reforiem.

1.2 Na ceste do Európskej únie

Obdobie po roku 1989 poznačilo predovšetkým úsilie byť súčasťou procesu európskej integrácie charakterizovaného prijímaním spoločných európskych zásad, ktoré podmieňovalo transformáciu všetkých oblastí verejného života. Tento proces ovplyvnilo mnoho ďalších faktorov, sú to jednak ***geopolitické faktory***: zánik štátov a vznik nových štátov, nové územnosprávne členenie, posilnenie samosprávy, hospodárska a sociálna politika, jednak ***etnokultúrne faktory***: etnická / kultúrna identita, kultúrna autonómia a jazyková diverzita, regionálna a cezhraničná spolupráca. Krajiny stredoeurópskeho priestoru sa vyznačujú hľadaním spoločných postupov, ale v niektorých sférach je evidentné presadzovanie národných špecifík. Súčasný proces súvisí s ***aproximáciou (približovaním)***, ***negociáciou (vyjednávaním)*** a ***implementáciou (zavádzaním)*** noriem Európskej únie a európskej agendy, tzv. ***acquis communautaire*** (právo Európskej únie, komunitárne právo), do vnútroštátnej legislatívy nových členských krajín, vrátane Slovenska. Preberanie euroagendy a jej integrácia do slovenského právneho, sociálneho a hospodárskeho systému sa odvíja od ***európskych reálií*** zakotvených v osobitných dokumentoch, ktoré sú vydávané a spravované orgánmi Európskej únie. K najdôležitejším dokumentom patrí ***Agenda 2000*** – akčný plán Európskej únie obsahujúci reformy a nástroje v oblasti verejnej správy.

Integrujúcim prvkom slovenskej národnej politiky bolo úsilie o vstup do Európskej únie a NATO. Všetky vládne garnitúry deklarovali záujem o začlenenie SR do európskych a transatlantických štruktúr, aj keď názory na realizáciu integračných procesov neboli jednotné. Do roku 1989 politická situácia na Slovensku nevytvárala priaznivé podmienky pre vznik a spoluprácu cezhraničných štruktúr. V snahe nenarušiť pozíciu štátu boli potláčané všetky miestne a regionálne iniciatívy, smerujúce k vzájomnej spolupráci slovenských prihraničných regiónov s regiónmi na opačnej strane hranice. Vznik cezhraničných štruktúr a formovanie euroregionálnej spolupráce sa v prihraničných regiónoch Slovenska stalo aktuálnym až v druhej polovici 90. rokov.

Regionálna politika prešla v podmienkach Slovenska viacerými vývojovými etapami, pre ktoré boli príznačné rozdielne strategické ciele, zámery a prístupy, čomu zodpovedal aj systém používaných nástrojov na rozvoj regiónov. Každá z vývojových etáp osobitným spôsobom ovplyvňovala rozvoj regiónov a rozdielnou intenzitou využívala potenciálne predpoklady územia, čo sa napokon odrazilo aj v diferencovanej ekonomickej a sociálnej úrovni regiónov. Dôsledkom tohto procesu je ***regionálna nerovnosť*** a prehlbujúce sa regionálne rozdiely. Nemalý vplyv na rozvoj regiónov Slovenska mali aj ďalšie faktory, ako historický vývoj, štátno-politické špecifiká, industrializačné a urbanizačné procesy, demografický vývoj a i. (Podrobnejšie informácie v kapitole *Regionálna politika*).

Podmienkou vstupu Slovenska do EÚ bola vnútorná stabilita krajiny ako právneho štátu zaručujúceho ochranu a uplatňovanie ľudských práv a slobôd a práva menšín, ako aj vytvorenie príslušných demokratických inštitútov (kontrolné orgány, ombudsman). Predovšetkým bolo potrebné vytvoriť legislatívne prostredie na prijímanie štrukturálnych reforiem vo všetkých oblastiach verejného života a úspešné absolvovanie prístupových rozhovorov s orgánmi EÚ so zameraním na tieto priority:

- aproximácia právneho systému SR s právom EÚ – preberanie aquis communautaire a európskej agendy;
- reforma verejnej správy, posilnenie samosprávy – miestnej a regionálnej;
- reforma bankového sektora, vznik Národnej banky Slovenska a komerčných bánk s cieľom otvoriť finančný trh;
- transformácia hospodárstva, revitalizácia podnikov, podpora malých a stredných podnikov, privatizácia;
- budovanie infraštruktúry, komunikačné siete, cesty, železnice;
- reforma sociálneho systému, zdravotného poistenia a dôchodkového zabezpečenia.

Tieto ambície Slovenska sa postupne naplnili a Slovenská republika sa stala členom NATO (2002) a EÚ (1. máj 2004).

1.3 Ekonomická a sociálna transformácia

Od konca 2. svetovej vojny až do roku 1989 sa na Slovensku ako súčasti Československa, uplatňovalo tzv. ***oblastné plánovanie a model centralistického plánovacieho ekonomického systému***. Rozvoj regiónov bol poznamenaný centrálnym riadením a plánovaním. Oblastné (územné) štruktúry a ich vzájomné vzťahy sa formovali pod určujúcim vplyvom odvetvového prístupu. Model sa vyznačoval centrálnou alokáciou výrobných síl, pracovných zdrojov so zabezpečením plnej zamestnanosti, jednostrannou orientáciou na tzv. umelo vytvorené trhové prostredie s možnými ekologickými hazardmi a i. Sprievodnými javmi boli rastúca priestorová nerovnováha a regionálne rozdiely.

Dôležitú úlohu v rozvoji Slovenska po roku 1993 malo okrem stanovenia cieľov a priorít v oblasti hospodárskej a sociálnej politiky najmä budovanie inštitucionálneho a legislatívneho prostredia, vypracovanie a uplatnenie systému

programových dokumentov. Inštitucionálne, legislatívne a programové zabezpečenie predstavuje nevyhnutný elementárny rámec pre aplikáciu sústavy ekonomických, administratívnych a štrukturálnych nástrojov EÚ v rozvoji Slovenska, a to so zameraním na tieto oblasti:

- spoločná zahraničná a bezpečnostná politika
- spoločná agrárna (poľnohospodárska) politika
- hospodárska a menová únia
- regionálna politika, vyrovnávanie zaostávajúcich regiónov
- sociálna politika a politika zamestnanosti
- environmentálna politika, ochrana životného prostredia
- dotačná politika, štrukturálne fondy, priame dotácie
- zabezpečovanie hospodárskej a sociálnej súdržnosti
- rozvoj ľudských zdrojov, spoločnosť založená na znalostiach, celoživotné vzdelávanie, spoločné programy, mobility
- transparentnosť, prístup občanov k informáciám, ochrana osobných údajov
- konkurenčné prostredie, verejná súťaž, vytváranie alternatívnych možností
- rovnosť príležitostí, antidiskriminačné zákony.

Výraznejšia názorová diferenciácia politických reprezentácií sa prejavila pri presadzovaní reforiem v oblasti privatizácie strategických podnikov, územnej správy, ale najmä reforiem sociálneho systému a zdravotnej starostlivosti, ktoré prešli zásadnými zmenami. Najviac principiálnych zmien sa uskutočnilo vo volebnom období 2002 – 2006, keď vstupuje do platnosti novela základných zákonov, ako sú ***Zákonník práce***, ***Občiansky zákonník*** či ***Trestný poriadok***. Viacerými zmenami prešiel ***daňový systém***, ktorý charakterizuje jednotná (rovná) ***daň z príjmu*** *19%*, ako aj ***daň z pridanej hodnoty*** s rovnakou sadzbou 19 %. Nevyhnutným krokom fungujúcej ekonomiky bolo ozdravenie bankového a finančného sektora. Napriek nevýhodnej východiskovej pozícii v porovnaní s Českou republikou začala sa reštrukturalizácia slovenskej ekonomiky, revitalizácia štátnych podnikov spojená s privatizáciou a vstupom zahraničného kapitálu, ako aj postupné vytváranie podmienok pre stredné a malé podniky. Dôležitú úlohu pri riadení štátu každoročne zohráva ***štátny rozpočet***, ktorý je aktívnym nástrojom regulovania ekonomiky. Popri fiškálnej funkcii (vyberanie daní) vplýva na makroekonomické ukazovatele, ako je ***hrubý domáci produkt (HDP), zamestnanosť, investície*** a ***cenová stabilita. Štátny rozpočet*** je centralizovaný peňažný fond, ktorý má formu príjmov a výdavkov. Hlavným zdrojom príjmov štátneho rozpočtu sú ***podnikové*** a ***osobné dane.*** Prijaté opatrenia jednotlivých vlád viedli k zmenám makroekonomických nástrojov, ktoré spolu s mikroekonomickými faktormi sú meradlom efektívnosti hospodárskej politiky zameranej na *zamestnanosť, cenovú stabilitu, rovnováhu platobnej bilancie, ekonomický rast, investície*, *optimálne rozdeľovanie dôchodkov* a *hrubý domáci produkt.* Prostredníctvom ***fiškálnej (rozpočtovej)*** a ***monetárnej (peňažnej a úverovej) politike*** štát reguluje transformáciu hospodárstva a ovplyvňuje silu

a stabilitu domácej meny (slovenskej koruny), a tým aj makroekonomickú rovnováhu, čo sa nepriamo prejavilo v správaní a rozhodovaní výrobcov, spotrebiteľov aj investorov. Vďaka týmto zásahom sa výrazne zmenila štruktúra domáceho trhu a zahraničného obchodu a Slovensko vykazuje aktívnu obchodnú bilanciu s krajinami združenými v OECD (Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj – Organization for Economic Cooperation and Development) a CEFTA (Stredoeurópska dohoda o voľnom obchode – Central European Free Trade Agreement), ale trvalo pasívne saldo s Ruskom, od ktorého je surovinovo závislé (ropovod, plynovod).

1.4 Reforma verejnej správy

V súvislosti so vstupom Slovenska do Európskej únie sa na princípe ***subsidiarity***, s cieľom priblížiť správu vecí verejných čo najbližšie k občanovi, uskutočnila zásadná ***reforma verejnej správy***, ktorá sa premietla v novej organizácii štátnej, regionálnej a miestnej (lokálnej) administratívy. Vzťahy medzi jednotlivými zložkami (stupňami) verejnej správy, ako aj príslušné kompetencie (právomoci) správnych orgánov upravuje *Zákon o obecnom zriadení*. Transformácia verejnej správy bola zameraná na decentralizáciu orgánov a v súlade s preberaním euroagendy sa vyznačovala posilnením ***orgánov samosprávy*** (self-governing bodies).

Existujúci trojstupňový systém, v ktorom základné jednotky tvorili ***obec, okres*** a ***kraj*** sa zredukoval, ale od roku 2001 pribudlo osem ***vyšších územných celkov (VÚC)*** na regionálnej úrovni. Na pomenovanie novovzniknutých samosprávnych krajov sa používa aj historizmus ***župa***, ktorý na území bývalého Uhorska označoval územnosprávne jednotky. V súčasnosti má inštitucionálne zabezpečenie verejnej správy SR tri úrovne – ***centrálnu*** (vláda SR, ministerstvá, ústredné orgány štátnej správy), ***regionálnu*** (samospráva VÚC, krajské úrady) a ***lokálnu*** (obce) s príslušnými kompetenciami. Nové samosprávne kraje sú totožné s administratívnym

členením Slovenska na osem krajov budovaných na základe geografických daností a existujúcej infraštruktúry v smere sever – juh a východ – západ. Administratívna reforma si vyžiadala zmeny v pomenovaní správnych orgánov, napríklad bývalý ***národný výbor*** nahradil ***obecný úrad*** na čele so ***starostom*** obce alebo ***primátorom*** mesta. V minulosti tento post zastával ***richtár*** (z nemeckého Richter – sudca) vykonávajúci zároveň funkciu sudcu.

V súvislosti s transformáciou nadobúdajú vzťahy na úrovni *verejný – súkromný* či *kolektívny – individuálny*, ktoré slúžia ako hodnotové kritériá pre politický a spoločenský život, nové dimenzie. Tieto vzťahy odrážajú zmeny uskutočnené za posledné dve desaťročia pri uplatňovaní princípov *plánovitý – trhový, totalitný – demokratický, centralistický – pluralitný, národný – občiansky*, vytvárajúc tak nové paradigmy na lokálnej, regionálnej alebo celoštátnej úrovni.

Relatívnosť systému vyplýva z vnútornej diferencovanosti a meniacej sa štruktúry sociokultúrneho prostredia ako dôsledku vnútorných zmien i tlaku vonkajších okolností. Presadzovaním reformných tendencií a dohôd medzi členskými štátmi sa stierajú hranice národných štátov a vznikajú prirodzenejšie zoskupenia **– *euroregióny***, združujúce oblasti patriace do viacerých štátov, ktoré podľa tvorcov tejto myšlienky vytvárajú optimálnejšie podmienky cezhraničnej multikultúrnej spolupráce.

Menia sa tradične uznávané normy, relativizujú sa pojmy *národ, národnosť* a sprievodné prejavy ako *národná hrdosť, vlastenectvo* a vytvárajú sa nové hodnotové systémy vyzdvihujúce *pluralizmus, voľnú súťaž a rovnosť príležitostí.* Preberajú sa prvky *otvorenej spoločnosti* (open society) budovanej na občianskom princípe. Silnie tendencia ***európskosti*** či ***európskej identity***, na druhej strane sa čoraz viacej presadzuje ***regionalizmus*****,** uvedomená príslušnosť k určitému regiónu a s ním spojený princíp ***samosprávy*** (self-government). Slovensko ako krajina pomerne veľkých regionálnych rozdielov prispieva svojou vnútornou členitosťou k pestrému obrazu stredoeurópskeho kultúrneho priestoru. Nastúpený program zmenšovania rozdielov medzi regiónmi a vznik mikroregiónov treba však vnímať z dvoch aspektov. Na jednej strane sa proklamovaným ***vyrovnávaním*** sleduje ***aproximácia*** čiže postupné približovanie podmienok v hospodárskej a sociálnej oblasti, na druhej strane unifikácia existujúcej teritoriálnej členitosti a etnokultúrnej mnohotvárnosti slovenských regiónov by bola stratou svojrázneho koloritu krajiny. Jedine zachovaním ***etnokultúrnej svojráznosti*** a rozvíjaním vnútornej ***regionálnej členitosti*** rastie význam atraktívnosti Slovenska smerom k zahraničným návštevníkom a s ňou spojený záujem o slovenský jazyk a slovenskú kultúru. Napriek neľahkej ceste Slovenska k modernej štátnosti, ktorú do istej miery skomplikoval nedostatok demokratických tradícií, heterogénne etnické zloženie, ako aj diverzita politického spektra vládnych strán v transformačnom období, Slovensko sa dnes vníma ako stabilná demokratická krajina, ktorá svojimi odvážnymi sociálnymi reformami udáva tempo ekonomického vývoja v rámci Európskej únie. Perspektívy

ďalšieho rozvoja jednotlivých oblastí predstavuje ***Národný strategický referenčný rámec***, ktorý sa orientuje na presadzovanie znalostnej ekonomiky a efektívne využitie prostriedkov zo štrukturálnych fondov Európskej únie určených na odstraňovanie regionálnych rozdielov.

Literatúra

ALNER, Juraj: Európa pre Slovákov – Slovensko pre Európu. Bratislava: Prvá slovenská reklamná spoločnosť 1999.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: Rezeption der EU-Agenda in der Verwaltungskommunikation am Beispiel der Slowakei. In: Die Fachsprache im Lichte der EU-Erweiterung. Ed. J. Ernst. Wien: Landesverteidigungsakademie 2004, s. 45 – 60.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: K dynamike administratívnej komunikácie. In: Studia Academica Slovaca. 34. Ed. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2005, s. 103 – 119.

ŠÍBL, Drahoš: Slovensko a Európska únia. Bratislava: Sprint 1998.

VINCÚR, Pavol a kol.: Hospodárska politika. Bratislava: SPRINT 2002.

2. GEOGRAFIA

Viliam Lauko
Ladislav Tolmáči
Daniel Gurňák

Kľúčové slová

poloha
rozloha
prírodné pomery
geologická stavba
reliéf
- pohoria
- kotliny
- nížiny

podnebie
počasie
vodstvo
- rieky
- jazerá
- vodné nádrže
- priehrady

pôdy / pôdne typy
rastlinstvo (flóra)
živočíšstvo (fauna)
ochrana prírody
- národný park
- chránená krajinná oblasť

obyvateľstvo
- prirodzený prírastok
- veková štruktúra
- národnostná menšina
- zamestnanosť / nezamestnanosť

sídla
- mestá
- dediny
- osady
- kopanice

hospodárstvo
- trhové
- plánované

priemysel
poľnohospodárstvo
doprava
- cestná
- železničná
- lodná
- letecká
- potrubná

školstvo
- základné školy
- stredné školy
- vysoké školy a univerzity

veda
výskumný ústav
- Slovenská akadémia vied

kultúra
kultúrne pamiatky
múzeá
cestovný ruch
zahraničný obchod
regióny
- okres
- kraj
- VÚC – vyšší územný celok

2.1 POLOHA A ROZLOHA

Slovensko svojou rozlohou **49 036 km²** nepatrí medzi rozľahlé štáty Európy. V Európe zaujíma 27. miesto a iba 15 štátov je menších ako Slovensko, ktoré má podobnú rozlohu ako Dánsko, Holandsko či Švajčiarsko.

Slovensko leží v srdci Európy. Nemá priamy prístup k moru. Nevýhodu vnútrozemského štátu zmierňuje rieka Dunaj, ktorá Slovensko spája s Čiernym morom a prostredníctvom kanálov aj so Severným morom (vodná cesta Rýn – Mohan – Dunaj). Najbližšie k územiu krajiny je Jadranské more, po ňom nasledujú Baltské, Čierne a Severné more.

Územie Slovenska zaberá časť **karpatského oblúka**, kadiaľ prechádza hlavné európske rozvodie, no väčšina riek tu iba pramení. Slovensko oddávna ležalo na križovatke dopravných ciest medzi Baltským a Jadranským morom a medzi Čiernym a Severným morom. Na území Slovenska sa nachádza aj jeden z geografických stredov Európy, sú to Kremnické Bane, obr. 1.

Početné archeologické nálezy na území Slovenska dokazujú, že krajina bola osídlená už v praveku (okrem známeho nálezu výliatku lebečnej dutiny neandertálca v Gánovciach sú to napr. nálezy z okolia Nového Mesta nad Váhom a Bojníc). Pred niekoľkými tisíckami rokov tu žili kmene kočovných pastierov aj usadlých roľníkov. Na keltské a neskôr rímske osídlenia nadviazali Slovania, ktorých kmene prišli do strednej Európy v 4. – 5. storočí nášho letopočtu. Za prvý štátny útvar na území Slovenska možno považovať **Veľkomoravskú ríšu**, ktorej predchádzal kmeňový zväz západných Slovanov nazývaný **Samova ríša**. Po rozpade Veľkomoravskej ríše bolo územie Slovenska dlho časťou väčšieho mnohonárodnostného štátneho celku – **Uhorska**, kde žili Slováci spolu s ďalšími národmi a národnosťami (Maďarmi, Chorvátmi, Rusínmi, Rumunmi a Nemcami). Od konca 18. storočia sa Slováci začali národne uvedomovať a bojovať za svoje národné práva. V roku 1918 po rozpade **Rakúsko-Uhorska** vznikol nový štát – **Československá republika**. Táto zmena bola krokom k štátnej samostatnosti. V rokoch II. svetovej vojny (1939–1945) bolo Slovensko samostatným štátom, nepatrilo mu však celé územie, južné oblasti boli obsadené Maďarskom. Po II. svetovej vojne sa obnovila Československá republika a Slovensko sa stalo opäť jej súčasťou. Roku 1993 po postupných krokoch, ktoré sa začali v roku 1989, sa stalo Slovensko samostatným nezávislým štátom s oficiálnym názvom **Slovenská republika**.

Slovensko susedí s piatimi štátmi: s Rakúskom (106 km), Maďarskom (678 km), Ukrajinou (98 km), Poľskom (597 km) a Českou republikou (240 km), obr.2. **Hranice územia** tvoria väčšinou prirodzené prírodné prekážky (vrcholové časti pohorí a rieky). Výnimkou sú úseky hraníc s Maďarskom a Ukrajinou, kde hranice vedú nížinou alebo kotlinou. **Najnižší bod** územia Slovenska je miesto, kde rieka Bodrog preteká cez štátnu hranicu s Maďarskom (94 m nad morom). **Najvyššie položený bod** nad hladinou mora je vrchol Gerlachovského štítu (2 655 m nad morom).

Obr.1 Geografická mapa Slovenska

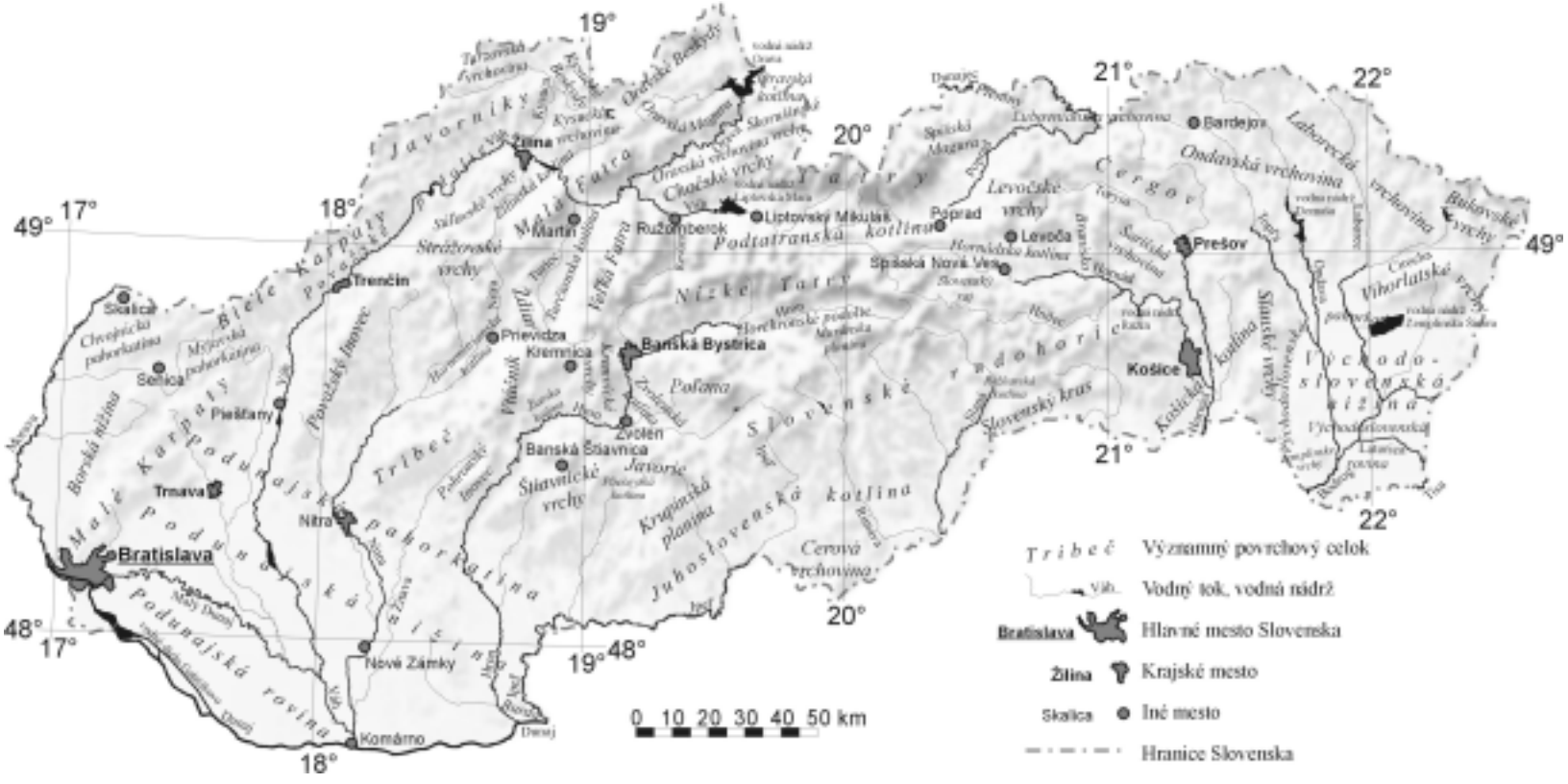

Obr. 2. Slovensko a susedné štáty

2.2 PRÍRODNÉ POMERY

2.2.1 Geologická stavba

V geologickej stavbe územia Slovenska sa výrazne odlišujú rozsiahlejšie pohoria Karpát od južne položenej Panónskej panvy.

Vznik pohorí, kotlín a nížin

Karpaty sú mladé pohorie, ktoré vzniklo vrásnením na konci druhohôr a v treťohorách. V mladších treťohorách sa už vyvrásnené a čiastočne zarovnané Karpaty rozlámali na kryhy. Niektoré kryhy boli vyzdvihnuté a vytvorili pohoria (napr. Malé Karpaty, Tatry), iné zasa poklesli a vytvorili kotliny (napr. Žilinská kotlina, Turčianska kotlina). Poklesom vznikli aj nížiny (Podunajská, Východoslovenská a Záhorská nížina), ktoré sú častou rozľahlej Panónskej panvy. Počas štvrtohôr nastalo ochladenie sprevádzané ľadovými dobami.

Na území Slovenska sa *Karpaty* delia na *Západné* a *Východné*. Hranica medzi nimi prebieha po východnom úpätí Slanských vrchov a Čergova. Karpaty sa pozdĺžne členia na *Vonkajšie* a *Vnútorné*.

Flyšové pohoria (Vonkajšie Karpaty)

Vonkajšie Karpaty sa vyvrásnili v starších treťohorách. Buduje ich flyš. Tvoria ho striedajúce sa vrstvy pieskovcov a ílovcov. Pieskovec je odolnejší voči zvetrávaniu. Na miestach, kde prevažuje, dvíhajú sa vyššie vrchy a chrbty (napr. Veľká Javorina, Babia hora). Ílovec je menej odolný. Na miestach jeho výskytu vznikli zvetrávaním znížené doliny a brázdy. Horniny Vonkajších Karpát sú chudobné na nerastné suroviny. Využíva sa iba pieskovec na stavebné a sochárske účely.

Jadrové pohoria (Vnútorné Karpaty)

Vnútorné Karpaty majú v porovnaní s Vonkajšími Karpatmi zložitú geologickú stavbu. Tvoria ich jadrové pohoria, sopečné pohoria, *Slovenské rudohorie* a kotliny.

Základ (jadro) jadrových pohorí je zložený z prvohorných a starších kryštalických hornín (ruly, svory, žuly), ktoré tvoria najvyššie vrchy Slovenska v Tatrách, Nízkych Tatrách, Malej Fatre a v ďalších pohoriach. Okolo týchto kryštalických hornín sú nahromadené vrstvy vápencov, dolomitov, bridlíc, pieskovcov a slieňov. Jadrové pohoria sa rozkladajú v strednej časti klenby Karpát od Malých Karpát cez Strážovské vrchy, Tríbeč, Malú a Veľkú Fatru, Tatry, Nízke Tatry a končia sa Slovenským rudohorím pri Košiciach. Najzložitejšiu stavbu má Slovenské rudohorie, ktorého súčasťou sú krasové územia tvorené vápencami a dolomitmi: Slovenský kras, Slovenský raj, Muránska planina. V jadrových pohoriach a Slovenskom rudohorí sa vyskytujú rudy železa, medi, antimónu. Vo veľkých množstvách sa ťažia nerudné suroviny. Vápenec sa láme na mnohých miestach a využíva sa na výrobu cementu a vápna do vysokých pecí a na stavebné účely. Magnezit sa používa ako izolačný materiál.

Sopečné pohoria (Vnútorné Karpaty)

Na konci treťohôr, keď sa Karpaty dvíhali, vznikli na ich južnom okraji hlboké zlomy. Pozdĺž nich prúdili roztavené horniny na povrch a vzniknuté sopky vyvrhovali aj popol a kamene. Tak vznikli na južnom okraji Karpát sopečné pohoria. Budujú ich sopečné horniny (andezity, ryolity, bazalty, tufy). V sopečných horninách, najmä v *Kremnických vrchoch* a *Štiavnických vrchoch*, sa vytvorili žilné ložiská farebných a vzácnych kovov. V minulosti bola známa ťažba zlata a striebra v Banskej Štiavnici a Kremnici. V sopečných pohoriach sa nachádzajú aj ložiská olova, zinku a antimonitu. Andezit a bazalt sa používajú na stavbu ciest a budov.

Kotliny

V mladších treťohorách, keď sa dvíhali jadrové pohoria, na juhu územie poklesávalo. Tak vznikli pozdĺž Dunaja rozsiahle kotliny. Zalialo ich more alebo jazerá. V nich sa ukladali morské a jazerné usadeniny: štrky, piesky a íly. Tvoria *Záhorskú nížinu, Podunajskú nížinu, Východoslovenskú nížinu* a dná niektorých kotlín vnútri Karpát (napr. Juhoslovenskú kotlinu, Košickú kotlinu).

Usadeniny mladších treťohôr obsahujú pri Kútoch, Handlovej, Novákach a Veľkom Krtíši ložiská hnedého uhlia a lignitu. Vznikli uhoľnatením dreva a rastlín. Tento proces trval od treťohôr. Na Záhorskej nížine sú aj ložiská zemného plynu a ropy. V Solivare pri Prešove a Zbudzi na Východoslovenskej nížine vznikli ložiská soli.

Rieky ukladajú štrky, piesky a íly v kotlinách a zníženinách od začiatku štvrtohôr až dodnes. V štvrtohorách, počas ľadových dôb, nebolo územie pokryté rastlinstvom. Silný vietor vyfúkal z povrchu drobné častice piesku a prachu a na inom mieste ich ukladal. Tak navial na Záhorskej nížine pieskové náveje (duny). Menšie náveje piesku sú aj na Podunajskej a Východoslovenskej nížine.

Na Podunajskú a Východoslovenskú nížinu, ale aj na dná niektorých kotlín (napr. Juhoslovenskej kotliny, Košickej kotliny) navial vietor prachové častice vo forme sprašových pokrovov (vrstiev drobných zrniečok prachu). Na spraši sa vyvinuli úrodné pôdy černozeme a hnedozeme.

2.2.2 Reliéf

Celkový vzhľad, tvárnosť povrchu slovenskej krajiny je výsledkom pôsobenia vonkajších prírodných činiteľov (voda, vietor, ľadovec) na povrch, ktorý vznikol horotvornými pochodmi (vrásnenie, zdvih, pokles). Okrem prírodných činiteľov reliéf krajiny ovplyvnil aj človek.

Najvýraznejšie a v najväčšom rozsahu sa z vonkajších prírodných činiteľov prejavuje činnosť vody (riek, potokov, dažďa). Väčšina slovenských riek si vyhĺbila dolinu v tvare písmena ***V***, napr. doliny riek Váh, Hron, Hornád, Hnilec. Na miestach, kde tečú rieky na menej odolných horninách, sú ich doliny širšie. V oblastiach s odolnejšími horninami sú doliny užšie a ich svahy sú strmšie. Na viacerých miestach sa rieky prerezali cez dvíhajúce sa pohoria.

Rieky vyplnili vo štvrtohorách jazerá, ktoré boli v minulosti v Podunajskej nížine, Východoslovenskej nížine, Juhoslovenskej kotline, Záhorskej nížine.

Na miestach, kde rieky vytekajú z pohoria do kotliny, sa tvoria náplavy materiálu. Majú tvar kužeľa. Náplavový kužeľ vytvoril aj Dunaj pod Bratislavou. Je taký mohutný, že odtlačil ústie Váhu až ku Komárnu, hoci sa pôvodne vlieval do Dunaja oveľa vyššie po toku, približne pri Gabčíkove.

Rieky netiekli stále v takej výške ako v súčasnosti. Podľa toho, ako sa územie dvíhalo alebo klesalo, rieky sa striedavo zarezávali do povrchu alebo naň ukladali splavovaný materiál. Tak vznikli riečne terasy. Väčšie slovenské rieky majú 4 – 7 stupňov terás.

Na vápencových horninách (Slovenský kras, Muránska planina) vznikli krasové útvary. Formuje ich voda, ktorá rozpúšťa vápence a dolomity, a tak vytvára *jaskyne, závrty* a *priepasti*.

Najväčšiu jaskynnú sústavu Slovenska tvorí ***Demänovský jaskynný systém*** (27,9 km dlhý) v Nízkych Tatrách. Najhlbšia priepasť (432 m hlboká) je v jaskyni Starý hrad.

Vietor vytvoril na povrchu Slovenska menej nápadné tvary ako voda. Jeho činnosťou vznikli pieskové presypy (duny) a vrstvy spraše. Navievanie piesku a prachu prebiehalo v ľadových dobách. Duny vznikli najmä na Záhorskej nížine. V súčasnosti sú porastené borovicovým lesom. Spraš je typická pre Podunajskú nížinu, najmä jej pahorkovité časti.

Ľadovce zanechali výraznejšie stopy svojej činnosti v Tatrách. Štíty Tatier vytvarovali do ostrej podoby práve svojím pôsobením. Bez ich činnosti by mali povrch zaoblenejší. Ľadovce pri svojej dráhe z pohoria vyhĺbili doliny v tvare písmena ***U***. Najznámejšie sú *Mengusovská dolina, Mlynická dolina a Veľká studená dolina*. Výsledkom ich činnosti sú aj *tatranské plesá*. Na území Slovenska boli iba horské ľadovce. Nachádzali sa v Tatrách, Nízkych Tatrách a Malej Fatre. Pevninský ľadovec zastavili pred postupom pohoria, ktoré tvoria hraničnú oblasť medzi Slovenskom a Poľskom.

V ostatnom čase sa v krajine najviac prejavuje činnosť človeka. Obrába pôdu, ťaží horniny, stavia hrádze, cesty, zarovnáva povrch. Najvýraznejšie negatívne zásahy človeka do krajiny Slovenska sú miesta ťažby hornín a haldy po ich spracovaní (Žiar nad Hronom, Sereď, Dobšiná). Človek je však aj tvorcom pekných krajinných prvkov, ako sú terasové políčka (okolie Poľany), vinice (Malé Karpaty), sady.

Členenie povrchu

Povrch Slovenska sa zvyšuje od nížin na juhu územia, k najvyšším pohoriam v strede a na severe. Ich základné tvary boli určené výstupom a poklesom zemských krýh v neogéne. Doliny riek prerezali jednotlivé časti pohorí a rozdelili ich na osobitné horské celky. Povrchové celky Slovenska patria do Panónskej panvy a Karpát.

Panónska panva

Na územie Slovenska zasahujú tri časti Panónskej panvy: Záhorská nížina, Podunajská nížina a Východoslovenská nížina.

Záhorská nížina má rovinatý až pahorkový reliéf. Z nížin má najmenšiu rozlohu. Jej nadmorská výška smerom na sever stúpa. Delí sa na dva celky. Rovinatejšia Borská nížina na juhu je prevažne pokrytá piesočnatými pôdami, na ktorých rastie borovicový les. Severnejšia Chvojnická pahorkatina je tvorená sprašami a je poľnohospodársky využívaná.

Podunajská nížina je poľnohospodársky najúrodnejšia oblasť Slovenska. Pri Dunaji sa nachádza jej časť Podunajská rovina. Severnejšie prechádza do Podunajskej pahorkatiny, ktorá lemuje okraje pohorí (Malé Karpaty, Považský Inovec, Tríbeč a i.) prstovito vybiehajúcich do nížiny.

Rozlohou druhá najväčšia nížina je **Východoslovenská nížina**. Člení sa na Východoslovenskú rovinu a Východoslovenskú pahorkatinu. Na Východoslovenskej rovine sa nachádza najnižšie položený bod Slovenska. Východoslovenská pahorkatina má mierne zvlnený povrch. Lemuje rovinu smerom k pohoriam (Slanské vrchy, Vihorlat).

Karpaty

Na územie Slovenska zasahujú dve časti rozľahlého pohoria Karpát. Západné Karpaty, ktoré zaberajú väčšinu povrchu, a Východné Karpaty.

Západné Karpaty sa členia na dve odlišné pásma – na vonkajšie a vnútorné Západné Karpaty.

Vonkajšie Západné Karpaty sa tiahnu od Bielych Karpát a Myjavskej pahorkatiny na západe po Ľubovniansku vrchovinu a Čergov na východe. Tvoria ich prevažne hraničné pohoria na západe s Moravou (Českom) a na severe s Poľskom. Zaraďujú sa do nich tieto významnejšie pohoria a kotliny: Biele Karpaty, Považské podolie, Javorníky, Beskydy, Oravská kotlina, Spišská Magura, Levočské vrchy a i. (Beskydy sú rozsiahle pohorie, do ktorého sa zaraďujú: Kysucké Beskydy,

Oravské Beskydy, Kysucká vrchovina, Oravská vrchovina, Oravská Magura, Pieniny, Ľubovnianska vrchovina a Čergov). Vonkajšie Západné Karpaty sú menej nápadné svojimi povrchovými tvarmi, vzhľadom a stavbou sú jednotvárnejšie. Spôsobuje to flyš, ktorý tvorí toto pásmo. Najväčšiu nadmorskú výšku dosahujú pieskovcovým vrchom v Oravských Beskydách (Babia hora, 1 725 m n. m.). Doliny utvárajú prevažne ílovce (dolina Kysuce, Vláry a i.).

Vnútorné Západné Karpaty sa skladajú z 39 povrchových celkov. Každý z nich je niečím svojrázny. Podľa geologickej stavby a vzhľadu ich možno rozdeliť do štyroch skupín:

l. jadrové pohoria,
2. sopečné pohoria,
3. Slovenské rudohorie,
4. karpatské kotliny.

Turisti najviac vyhľadávajú jadrové pohoria. V sopečných pohoriach sú najväčšie zásoby vzácnych kovov. Slovenské rudohorie je najzalesnenejšia oblasť Slovenska. Medzi týmito pohoriami sú doliny a kotliny, ktoré ich oddeľujú. V nich sa sústreďuje činnosť človeka.

Najrozľahlejšia a najpočetnejšia je skupina **jadrových pohorí**. Patria do nej Malé Karpaty, Považský Inovec, Strážovské vrchy, Súľovské vrchy, Malá Fatra, Žiar, Veľká Fatra, Chočské vrchy, Tribeč, Nízke Tatry, Tatry, Branisko.

Sopečné pohoria sú najmladšie. Nedosahujú výšku jadrových pohorí. Typické pre ne sú strmé svahy a úzke doliny. Nachádzajú sa južnejšie od jadrových pohorí. Najvyššiu nadmorskú výšku z nich dosahuje Poľana (1 458 m n. m.). Ďalšie horské celky, ktoré vznikli sopečnou činnosťou, sú Pohronský Inovec, Vtáčnik, Kremnické vrchy, Štiavnické vrchy, Krupinská planina, Javorie, Burda, Cerová vrchovina, Slanské vrchy a Zemplínske vrchy.

Slovenské rudohorie je rozľahlé pohorie v strednej časti Slovenska. Tvorí akoby baštu, o ktorú sa opierajú jadrové a sopečné pohoria. K Slovenskému rudohoriu patria aj vápencové pohoria Slovenska, a to Slovenský kras, Slovenský raj a Muránska planina.

Na juhu Slovenské rudohorie ohraničuje Juhoslovenská kotlina. Ďalšie **kotliny**, ktoré dotvárajú povrch Západných Karpát, sú Hornonitrianska, Žilinská, Turčianska, Podtatranská, Žiarska, Pliešovská, Zvolenská, Hornádska, Košická, Rožňavská kotlina a Horehronské podolie.

Východné Karpaty sa rozprestierajú na severovýchode Slovenska. Rozdeľujú sa tiež na **Vnútorné Východné Karpaty** a **Vonkajšie Východné Karpaty**. Ich vonkajšia časť (Nízke Beskydy a Poloniny – Bukovské vrchy) sa vzhľadom podobá na Vonkajšie Západné Karpaty, ale má nižšie nadmorské výšky. Do Nízkych Beskýd patria Laborecká a Ondavská vrchovina. Vnútorné Východné Karpaty tvoria sopečné Vihorlatské vrchy.

2.2.3 Podnebie a počasie

Slovensko sa nachádza **v severnom miernom pásme**. Počas roka sa preto mení výška slnka nad obzorom, dĺžka dňa a noci a množstvo získaného tepla a svetla. Charakteristické sú pre toto pásmo štyri ročné obdobia. Na podnebie vplýva aj poloha Slovenska v oblasti s prechodnými vplyvmi kontinentálnej a oceánskej klímy. Vzduch, ktorý prichádza z Ázie, spôsobuje sucho, v lete horúčavy a v zime silné mrazy. Oceánsky vzduch (od Atlantického oceánu) prináša zrážky a zmierňuje teploty, v zime odmäk a v lete ochladenie.

Najdlhší slnečný svit je v Podunajskej rovine (Hurbanovo, Bratislava 2 250 hodín ročne) a vo Vysokých Tatrách (Lomnický štít 2 000 hodín ročne). Najdlhší čas je slnko zatienené v Oravskej kotline, Horehronskom podolí (slnečný svit tam trvá menej ako 1 900 hodín ročne). Kotliny a nížiny sú často (najmä v zime) v hmle. Dno kotliny vyplní ťažší, chladnejší vzduch a na vrcholy a stráne okolitých pohorí vystúpi teplejší vzduch a je tam slnečno. Hmla sa v kotlinách vyskytuje v dôsledku teplotnej inverzie.

Rozloženie zrážok a teplôt závisí hlavne od nadmorskej výšky a orientácie svahov. Najviac zrážok spadne vo Vysokých Tatrách (Lomnický štít okolo 2 000 mm ročne). Najsuchšie sú miesta v nížinách (v okolí Sládkovičova a Trebišova asi 550 mm). Keď je teplota dostatočne nízka, sneží. V Tatrách padá väčšina zrážok vo forme snehu. Priemerná ročná teplota na vrcholoch je –3 °C. V januári klesá priemerne na –10 °C a v júli vystupuje iba na +4°C.

Najteplejšie oblasti Slovenska sú na Podunajskej a Východoslovenskej rovine. Priemernú ročnú teplotu majú +10 °C. So stúpajúcou nadmorskou výškou ubúda teplota (0,5 °C na 100 metrov nadmorskej výšky) a pribúda množstvo zrážok.

Najnižšia teplota bola na Slovensku nameraná vo Zvolenskej kotline (Víglaš-Pstruša) –41,0 °C 11. 2. 1929, keď bola inverzná situácia. Najteplejšie bolo v Komárne +39,8 °C dňa 5. 7. 1950.

Slovensko sa nachádza v oblasti s prevládajúcim západným až severozápadným prúdením vzduchu. Toto prúdenie prináša vlahu od Atlantického oceánu. Najviac vlahy dostávajú severozápadné stráne Tatier, Beskýd, Malej Fatry, Oravská kotlina a i. Oblasti, ktoré ležia v závetrí (zrážkovom tieni) pohorí, sú Popradská kotlina, Levočské vrchy, Hornádska kotlina, Slovenský kras, Košická kotlina a i.

Počasie na Slovensku je veľmi premenlivé. Spôsobuje to najmä striedanie vplyvu suchého kontinentálneho (pevninského) a vlhkého oceánskeho (morského) vzduchu. Keď prevládne vplyv pevninských vzdušných más, v letnom polroku býva teplé slnečné počasie. Naopak, v zimnom polroku je veľmi chladno a sucho (mrazivé januárové dni). V prípade, keď je Slovensko pod vplyvom oceánskeho vzduchu, počasie v letnom polroku býva daždivé a chladné. V zime väčšinou sneží a teploty sú mierne.

Klimatické oblasti

Hoci rozloha Slovenska nie je veľká, klíma jeho rôznych oblastí sa líši. Rozdiely v klíme spôsobuje predovšetkým rozličná nadmorská výška. Slovensko sa delí na **tri klimatické oblasti**: teplú, mierne teplú a chladnú.

Teplá oblasť zaberá najnižšie položené časti Slovenska (Podunajská nížina, Záhorská nížina, Juhoslovenská kotlina, Košická kotlina, Východoslovenská nížina). Klímu charakterizuje najvyššia priemerná ročná teplota (8–10 °C) nameraná na území Slovenska. Rozdiel medzi najnižšími priemernými mesačnými teplotami (január – 1 °C až –3 °C) a najvyššími (júl +20 °C) je najväčší na Slovensku. Množstvo zrážok, ktoré spadne na teplú oblasť, je 550–750 mm. Rozprestiera sa v nej najúrodnejšie územie. Ročné množstvo zrážok im však nestačí, preto treba poľnohospodársku pôdu zavlažovať.

Do **mierne teplej oblasti** patrí rozľahlá časť Slovenska, a to nižšie pohoria (napr. Malé Karpaty, Zemplínske vrchy), úbočia vyšších pohorí (Nízke Tatry, Veľká Fatra), dná kotlín (Oravská, Hornádska). Rozprestiera sa do nadmorskej výšky 800 m nad morom. Priemerná ročná teplota je tam 4–8 °C. Množstvo zrážok sa pohybuje od 800–1200 mm. V dnách kotlín sa často vyskytujú inverzie teploty. V mierne teplom pásme sa pestujú vo väčšej miere na teplo menej náročné poľnohospodárske plodiny, ako sú zemiaky, raž.

Chladná oblasť zaberá najvyššie položené časti Slovenska nad 800 m nad morom (Tatry, Nízke Tatry, Malá a Veľká Fatra). Priemerné ročné teploty sú blízke 0 °C (–3 °C až +4 °C). Rozdiely medzi priemernými mesačnými teplotami v januári (–10°C) a júli (+4°C) sú najmenšie na Slovensku. V chladnej oblasti spadne ročne 1300–2000 mm zrážok, veľká časť vo forme snehu. Sneh sa udrží dlhšie ako 6 mesiacov a v niektorých častiach (tatranské vrcholy) aj po celý rok. Chladné pásmo pokrývajú väčšinou lesy, v najvyšších polohách lúky a skaliská.

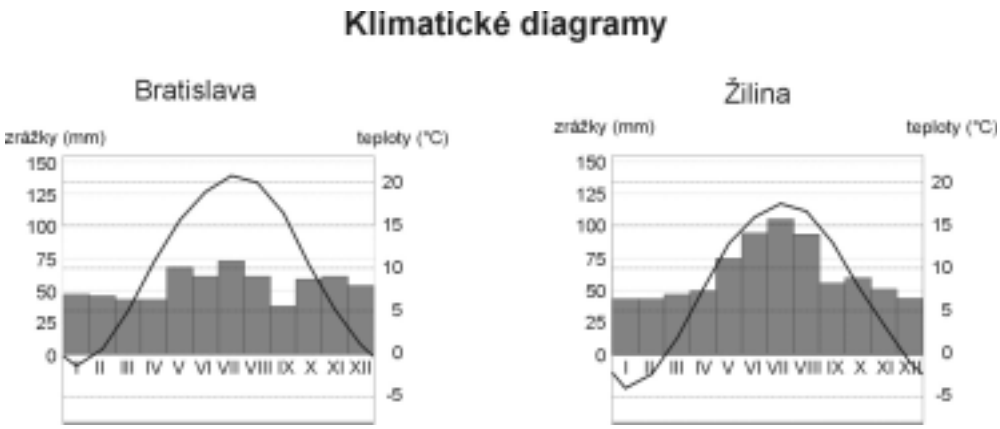

2.2.4 Vodstvo

Rieky

Väčšina územia Slovenska patrí do úmoria Čierneho mora a iba malá časť do úmoria Baltského mora. Hoci k Slovensku je najbližšie Jadranské more, žiadna slovenská rieka do neho neústi. Zabránili v tom rozľahlé Alpy.

Vysoké pohoria Karpát, ktoré vypĺňajú veľkú časť územia Slovenska, spôsobujú, že väčšina riek tu iba pramení a rýchlo odteká do susedných štátov. Z väčších riek na Slovensko priteká len Dunaj a Morava na západe a Tisa na východe.

Dunaj so svojimi prítokmi odvádza vodu do Čierneho mora takmer z celého územia Slovenska. ***Dunajec*** a jeho prítok Poprad sa vlievajú do Visly a potom do Baltského mora. Odvodňujú iba 4 % plochy štátu.

Rieka ***Morava*** tvorí časť štátnej hranice s Českou republikou a Rakúskom. Pri Devíne sa vlieva do Dunaja. Do Moravy vtekajú zo Záhorskej nížiny a Myjavskej pahorkatiny najzápadnejšie rieky Slovenska ***Myjava*** a ***Rudava***.

Najdlhší prítok Dunaja je ***Váh*** (402,5 km). Má dve zdrojnice. Biely Váh pramení pod Kriváňom vo Vysokých Tatrách a Čierny Váh pod Kráľovou hoľou v Nízkych Tatrách. Spájajú sa pri Kráľovej Lehote. Potom Váh preteká sústavou malebných kotlín, kde priberá najdôležitejšie prítoky ***Oravu***, ***Turiec*** a ***Kysucu***. Pred ústím do Dunaja do neho vtekajú ***Nitra*** a ***Žitava*** a ***Malý Dunaj***.

Pod Kráľovou hoľou pramení aj **Hron**, ktorý vytvára súbežný, ale menší oblúk s Váhom. Jeho dolina je hospodárskou osou stredného Slovenska.

Ipeľ tečie zo Slovenského rudohoria do Juhoslovenskej kotliny. Tvorí hranicu s Maďarskom v dĺžke 143 km.

Slaná s prítokmi Rimava a Bodva utvárajú riečny vejár. ***Hornád***, ktorý pramení tiež pod Kráľovou hoľou, prijíma zo Slovenského raja tečúci Hnilec a riečnu os Košickej kotliny – ***Torysu***.

Najvýchodnejšiu časť republiky odvodňuje ***Bodrog***. Vzniká spojením ***Ondavy*** (s ***Topľou***) a ***Latorice*** (s ***Laborcom*** a ***Uhom***). Slaná s Bodvou, Hornád a Bodrog sa v Maďarsku vlievajú do ***Tisy***, ktorá predtým tvorí hranice v dĺžke 5 km.

Väčšina slovenských riek má najvyšší stav vody na jar (marec, apríl), keď sa v ich povodí topí sneh. Dunaj má najviac vody až začiatkom leta (jún, júl). Zásobujú ho prítoky z Álp, kde sa sneh a ľadovce topia neskoršie.

V minulosti sužovali obyvateľov povodne najmä v blízkosti väčších riek, napr. na východe Slovenska. Po vybudovaní systému hrádzí a priehrad sa ohrozenie povodňami zmenšilo. V súčasnosti sú však nebezpečnejšie menšie rieky, ktoré sa po výdatných dažďoch či rýchlom topení snehu, vylejú z korýt.

Jazerá a umelé vodné nádrže

Najviac prírodných jazier na Slovensku vzniklo činnosťou ľadovcov v Tatrách. Tieto prírodné jazerá sa nazývajú ***plesá***. Najväčšie z nich je *Veľké Hincovo pleso* s rozlohou 20 ha a hĺbkou 53 m (je najhlbším plesom). Z ďalších známych plies možno uviesť *Štrbské pleso, Popradské pleso*.

Okrem toho boli na Slovensku vytvorené viaceré ***umelé vodné nádrže***, ako sú rybníky (napr. pri Malackách, Trnave) alebo vodou zaplavené jamy po ťažbe štrku (napr. Senecké jazerá, Zlaté piesky pri Bratislave).V stredoveku ľudia vybudovali vodné nádrže, ktoré slúžili predovšetkým banskej činnosti. V Štiavnických vrchoch sa nazývajú tajchy. V súčasnosti sa využívajú na rekreačné účely. Známe sú *Richnavské jazerá* či *Počúvadlo* pod Sitnom.

Z umelých vodných nádrží sú najviac rozšírené ***priehradné vodné nádrže***. Vybudovali ich najmä po II. svetovej vojne. Najviac vodných nádrží sa nachádza na Váhu. Známejšie z nich sú *Liptovská Mara***,** *Nosice* a *Sĺňava* pri Piešťanoch. Ďalšie známe priehrady sú *Oravská priehrada* (vybudovaná na rieke Orava), *Zemplínska šírava* (na rieke Laborec), *Palcmanská Maša* (na rieke Hnilec v Slovenskom raji) a *Ružín* (na rieke Hornád). K novším patrí vodné dielo *Gabčíkovo* na Dunaji, vodné dielo *Žilina* na Váhu**,** *Kráľová* pri Galante na Váhu, *Starina* na Ciroche a *Nová Bystrica* na rieke Bystrici, ktorá je prítokom Kysuce.

Slovensko je bohaté na ***minerálne a termálne vody***. Niet skoro pohoria, kotliny alebo nížiny, v ktorej by sa nevyskytovali. Celkove je na Slovensku okolo 1 470 výverov minerálnych vôd. Na zemský povrch vystupujú pozdĺž zlomov. V hĺbke sa obohacujú o minerálne látky a v niektorých prípadoch sa zohrievajú. Minerálne vody sa konzumujú ako liečivé a osviežujúce nápoje. Najznámejšie sú *Slatina*, *Santovka*, *Fatra* a *Salvator*. Pri termálnych prameňoch vznikli svetoznáme ***kúpele***, napr. *Piešťany*, *Trenčianske Teplice*, *Dudince*, *Bardejovské Kúpele*. Liečia sa v nich rôzne ochorenia.

2.2.5 Pôdy

Pôdne druhy

Piesočnaté pôdy (nazývajú sa aj ľahké) obsahujú veľa zŕn piesku. Vznikli najmä na pieskoch v Záhorskej a Východoslovenskej nížine. Piesočnaté pôdy rýchlo vysychajú. Ľahko sa zohrievajú a prepúšťajú vodu, ktorá odplavuje živiny do hĺbky (obohatený horizont). Preto sú málo úrodné. Často na nich rastú borovicové a agátové lesy.

Hlinité pôdy (stredne ťažké) obsahujú veľa prachových častíc. Vyvinuli sa predovšetkým na sprašiach Podunajskej nížiny, Juhoslovenskej kotliny a Východoslovenskej nížiny. Vyskytujú sa aj na sopečných horninách. Sú to najlepšie poľnohospodárske pôdy.

Ílovité pôdy (ťažké) sa nachádzajú na ílovitých horninách, ktoré vznikli usadzovaním jemného bahna na dne morí a jazier v minulosti. Vyskytujú sa v podhorských častiach nížin a v kotlinách. Ílovité pôdy za sucha tvrdnú a pukajú. Nasiaknuté vodou sú mazľavé. Ťažko sa obrábajú a sú menej úrodné.

Pôdy v horských oblastiach obsahujú mnoho kameňa, ktorý vzniká zvetrávaním materskej horniny. Nazývajú sa aj *skeletnaté pôdy*. Zle sa obrábajú. Väčšinou ich pokrývajú lesy.

Pôdne typy

Výskyt pôdnych typov je na Slovensku podmienený najmä polohou v nadmorskej výške, materskou horninou a prítomnosťou podzemnej vody.

Na nivách riek vznikli *fluvizeme* (nivné pôdy) ovplyvňované podzemnou i záplavovou vodou. Ďalej od koryta rieky sú *čiernice* (lužné pôdy), ktoré majú viac humusu a sú úrodné. Na sprašových pohorkatinách slovenských nížin sa nachádzajú najmä *černozeme, hnedozeme a fluvizeme*. Spolu s čiernicami sú najúrodnejšie pôdne typy.

Svahy pohorí pokrývajú prevažne *kambizeme* (hnedé lesné pôdy), najmä pod listnatými lesmi. Nad nimi na miestach s väčším množstvom zrážok vznikli podzoly (pod ihličnatými lesmi s kosodrevinou). Územia budované vápencami a dolomitmi pokrývajú *rendziny*.

2.2.6 Rastlinstvo (Flóra)

Slovensko patrí do pásma listnatých a zmiešaných lesov severného mierneho podnebného pásma. Charakter rastlinného krytu u nás závisí od nadmorskej výšky, v ktorej sa nachádza. V štvrtohorách sa klíma viackrát menila a tomu sa prispôsobovali aj rastlinné druhy. Z ľadových dôb sa u nás zachovali kosodrevina a limba. Postupným otepľovaním sa šírili teplomilné druhy.

Vegetačné stupne

Stúpajúcej nadmorskej výške sa prispôsobilo aj rastlinstvo, ktoré vytvára výškové rastlinné (vegetačné) stupne. Na území Slovenska sa rozlišuje **päť vegetačných stupňov** a **lužné lesy**, ktoré sa nachádzajú popri vodných tokoch v rôznej nadmorskej výške.

- *Stupeň dubových lesov* sa rozširuje v teplých nížinách a stúpa na predhoria vrchov do 550 m nad morom. Hlavná drevina je dub a často sa vyskytuje hrab. Tento stupeň je dnes prevažne odlesnený a premenený na polia.
- *Stupeň bukových lesov* sa nachádza v mierne teplej a vlhkej klíme pohorí od 550 do 1100 m nad morom. Prevládajúca drevina je buk. V prirodzených porastoch rastie javor a jedľa.
- *Stupeň smrekových lesov* tvorí zároveň hornú hranicu lesa. Hlavná drevina je smrek, ktorému vyhovuje chladnejšia klíma od 1100 do 1600 m nad morom.
- *Stupeň kosodreviny* na Slovensku zaberá súvislejšie plochy v Tatrách a Nízkych Tatrách v nadmorských výškach od 1600 do 1800 m nad morom a len vrcholové časti Malej a Veľkej Fatry.
- *Stupeň alpínskych lúk* sa vyskytuje v najvyšších častiach Tatier a Nízkych Tatier nad 1800 m nad morom. Rastliny dobre znášajú chlad. Kvetena je pestrofarebná. Vo vrcholových častiach Veľkej a Malej Fatry vznikli hospodárskou činnosťou človeka (napr. chovom oviec) na mieste kosodreviny lúky s trávnatým porastom, nazývajú sa aj *hole*. Nad týmto pásmom sa nachádzajú už iba holé skaly miestami porastené lišajníkmi či machmi.
- *Lužné lesy* tvoria osobitné rastlinné spoločenstvo, ktoré závisí od blízkosti a hladiny podzemnej vody. Súvislejšie porasty lužných lesov sa zachovali pri riekach Morava, Dunaj a Latorica. Rastú v nich topole, vŕby a jelše. V horských oblastiach pri riekach sa často vyskytuje smrek.

2.2.7 Živočíšstvo (Fauna)

Na každý vegetačný stupeň sa viaže typické živočíšstvo, ktorému poskytuje potravu a úkryt.

Živočíšne spoločenstvo polí a lúk. Živočíchy majú svoj domov na nížinách a na slnečných svahoch predhorí. Odtiaľto sa rozšírili aj na plochy, ktoré človek premenil na ornú pôdu. Typickí zástupcovia sú *zajace, jarabice* a *hraboše*. Chránené sú *dropy* (Zlatná na Ostrove pri Komárne).

Živočíšstvo listnatých lesov. Listnatý les poskytuje pre živočíchy väčšie možnosti úkrytu aj potravy. Preto tam možno nájsť oveľa viac žijúcich druhov, najmä *diviaky, srny, jastraby, ďatle*.

Živočíšstvo ihličnatých lesov. Svoju potravu a domov v nej nachádzajú *veverice, medvede, rysy, hluchány*. Mnohé z týchto živočíchov žijú v listnatých aj v ihličnatých lesoch, napr. *líšky, jelene, vlky*.

Vysokohorské živočíšstvo. Viaže sa na kosodrevinu a alpínske lúky. V týchto pre život menej priaznivých podmienkach žije pomerne málo druhov. Najzaujímavejšími sú *kamzíky* a *svište*.

Roztrúsene po celom území žije **živočíšne spoločenstvo vôd, močiarov a brehov vôd**. Z viacerých druhov živočíchov tam žijú *divé kačice, husi, bociany, obojživelníky (žaby)* a v riekach *veľa druhov rýb*, napr. *kapor, pstruh, zubáč, šťuka, sumec, mrena, hlavátka* a iné.

2.2.8 Ochrana prírody

Podľa zákona NR SR č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny bola na Slovensku schválená ochrana **10 kategórií chránených území a prírodných výtvorov**:

- chránená krajinná oblasť
- národný park
- prírodná rezervácia alebo národná prírodná rezervácia
- prírodná pamiatka
- chránený areál
- chránený strom
- chránené rastliny
- chránené živočíchy
- chránené nerasty
- chránené skameneliny

Lokality zaradené do svetového prírodného dedičstva:

Jaskyne *Aggtelekského krasu* a *Slovenského krasu*. Od roku 2000 k nim pribudli aj *Dobšinská ľadová jaskyňa* a *Stratenská jaskyňa – Psie diery*, ktoré sa nachádzajú v Slovenskom raji.

Z medzinárodného hľadiska sú významné aj ***biosférické rezervácie Programu UNESCO MaB*** *(Man and the Biosphere Programme)* a ***medzinárodné významné mokrade*** podľa Ramsarského dohovoru. Na Slovensku sú vyhlásené štyri biosférické rezervácie: *Slovenský kras, Poľana, Tatry* a *Východné Karpaty*.

Medzinárodne významné mokrade podľa Ramsarského dohovoru majú hodnotu predovšetkým ako biotopy vodného vtáctva. Na Slovensku je 11 mokradí. Sú to: *Niva Moravy* (v Chránenej krajinnej oblasti Záhorie), *Národná prírodná rezervácia Parížske močiare*, *Národná prírodná rezervácia Senné – rybníky*, *Národná prírodná rezervácia Šúr*, *Latorica* (v Chránenej krajinnej oblasti Latorica), *Dunajské luhy* (Chránená krajinná oblasť), *Mokrade Turca*, *Mokrade Oravskej kotliny*, rieka *Orava* a jej prítoky, *Alúvium Rudavy* a *Poiplie*.

Na Slovensku bolo vyhlásených ***9 národných parkov***: *Tatranský národný park, Pieniny, Nízke Tatry, Slovenský raj, Malá Fatra, Poloniny, Muránska planina, Slovenský kras, Veľká Fatra.* Ich celková výmera je vyše 318 201 ha, čo predstavuje 6,5 % plochy štátu. Národné parky predstavujú väčšie územia s pôvodnou, resp. málo narušenou prírodou, ktoré majú mimoriadny význam pre vedu, rekreáciu a oddych.

Chránené krajinné oblasti sú veľkoplošné chránené územia, s II. stupňom ochrany. Hospodárska činnosť sa v nich môže uskutočňovať tak, aby sa nenarušil celkový ráz územia. V rámci chránených krajinných oblastí sa nachádzajú rozptýlené

prírodovedecky významné plochy a objekty. Slúžia najmä na poučenie a rekreáciu. Na Slovensku bolo vyhlásených ***14 chránených krajinných oblastí*** s celkovou plochou 512 398 ha, čo je 13,5 % plochy republiky. Sú to: *Vihorlat, Malé Karpaty, Východné Karpaty, Horná Orava, Biele Karpaty, Štiavnické vrchy, Poľana, Kysuce, Ponitrie, Záhorie, Strážovské vrchy, Cerová vrchovina, Latorica, Dunajské luhy.*

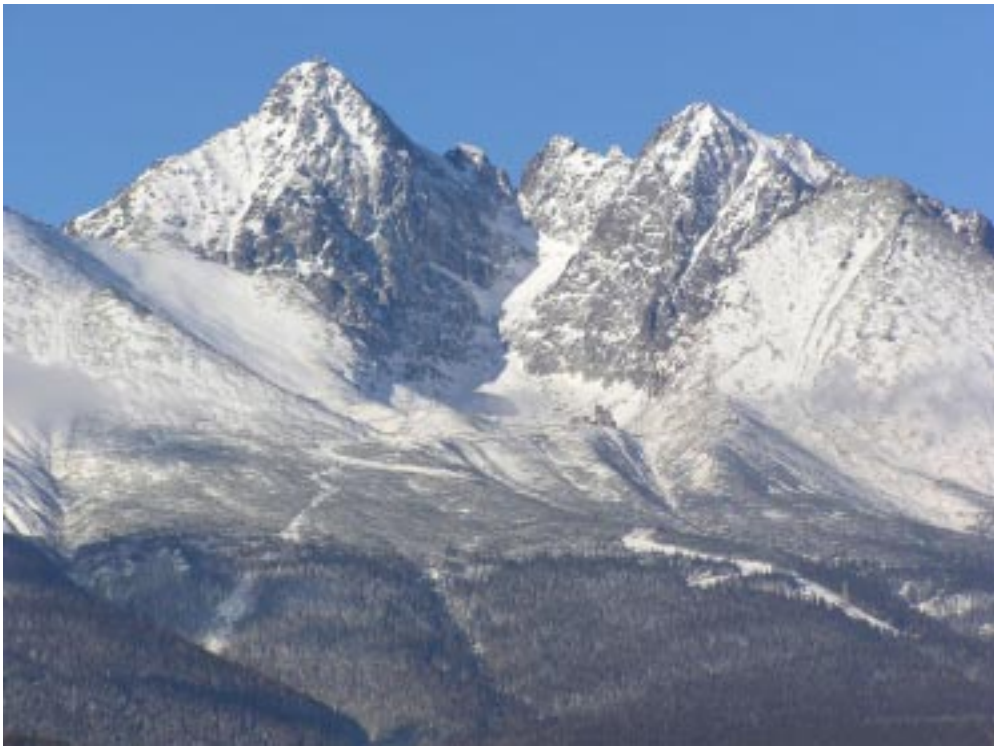

Vysoké Tatry

2.3 OBYVATEĽSTVO

Slovenská republika podľa posledného sčítania ľudu v roku 2001 mala **5,379 mil. obyvateľov**.

Rozmiestnenie obyvateľstva

Prírodné podmienky a hospodárenie človeka mali vplyv na zakladanie sídel a celkové osídlenie krajiny. Preto rozmiestnenie obyvateľov je veľmi nerovnomerné. Priemerná hustota zaľudnenia Slovenska je 110 obyvateľov na 1 km^2. Najhustejšie zaľudnené sú územia veľkých miest. V Bratislave žije takmer 1 200 obyvateľov na jeden km^2, v Košiciach 950 obyvateľov na 1 km^2. Veľa obyvateľov žije v miestach, kde je dobre rozvinutá priemyselná výroba a iné hospodárske aktivity, napr. v úrodnej Podunajskej nížine a v kotlinách. Menej zaľudnené sú Juhoslovenská kotlina, Východoslovenská nížina a Záhorská nížina, kde je priemerná hustota zaľudnenia 80 – 150 obyvateľov na 1 km^2. Nízku ľudnatosť majú chladné horské oblasti Slovenska s málo úrodnými pôdami a slabo rozvinutým priemyslom. Málo zaľudnené sú aj územia na východnom Slovensku v okolí Svidníka a Humenného. V týchto oblastiach žije priemerne menej ako 80 obyvateľov na 1 km^2. Počet obyvateľov rôznych oblastí Slovenska sa postupne mení. Zmeny sa uskutočňujú sťahovaním a prirodzeným prírastkom.

Sťahovanie obyvateľstva

Veľké sťahovanie obyvateľov Slovenska do zahraničia bolo koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Ľudia odchádzali za prácou do USA, Kanady, Južnej Ameriky, Austrálie a západnej Európy. Pred vznikom Československa sa mnoho ľudí odsťahovalo do hlavných centier Rakúsko-Uhorska (Viedeň, Budapešť).

Po vzniku Československa smerovali prúdy ľudí do priemyselných Čiech a Moravy (150 000). V súčasnosti do zahraničia odchádzajú predovšetkým mladí ľudia za štúdiom a prácou.

Väčší význam má vnútroštátne sťahovanie. Od konca II. svetovej vojny do roku 1990 sa obyvatelia sťahovali do miest za prácou a na druhej strane sa vyľudňoval vidiek. V 20. storočí najrýchlejšie rástli mestá: Bratislava, Košice, Prešov, Žilina, Banská Bystrica. Koncom 20. storočia sa rozrastali aj menšie sídla v okolí veľkých miest, rozmohlo sa tzv. prímestské bývanie (suburbanizácia).

Prirodzený prírastok

Rast počtu obyvateľov Slovenska sa na prelome tisícročí výrazne spomalil. Zapríčinila to nižšia pôrodnosť. Ešte v roku 1990 sa v prepočte na 1 000 obyvateľov Slovenska narodilo 15 detí a 10 ľudí zomrelo. Prirodzený prírastok Slovenska bol 5 ‰. V roku 2000 sa na 1 000 obyvateľov narodilo už len 10,2 detí, pričom zomrelo 9,8 obyvateľov. Priemerný prirodzený prírastok sa na Slovensku znížil na 0,4 ‰. Dokonca v roku 2001 bol záporný, t. j. viac obyvateľov zomrelo, ako sa narodilo.

Iba tri kraje majú prirodzený prírastok obyvateľov kladný: Prešovský (4,7‰), Košický (2,3‰) a Žilinský (2,1‰). V týchto krajoch sa rodí najviac detí.

Ostatné kraje majú prirodzený úbytok obyvateľov. Ročne v nich viac ľudí zomrie, ako sa narodí. Najväčší prirodzený úbytok obyvateľov je v Nitrianskom kraji (–2,4‰), Bratislavskom (–1,5‰) a v Banskobystrickom kraji (–1,4‰).

Veková štruktúra

Trend starnutia obyvateľstva, ktorý je typický pre vyspelé krajiny, sa prejavuje aj na Slovensku. To znamená, že vzrastá zastúpenie obyvateľov vo vyššom veku. Ľudia sa dožívajú vyššieho veku a rodí sa celkovo menej detí.

Pôrodnosť a úmrtnosť úzko súvisia s vekovým zložením obyvateľstva. Pred desiatimi rokmi, keď bola väčšia pôrodnosť, bolo na Slovensku 25 % obyvateľov vo veku do 14 rokov, v súčasnosti je to iba 19 % obyvateľov. Vzrástol počet obyvateľov v produktívnom veku, ktorých podiel je 62 %. V poproduktívnom veku (muži od 60, ženy od 55 rokov) je zhruba taký istý počet obyvateľov ako v predproduktívnom veku (do 14 rokov). Priemerný vek obyvateľov Slovenska je 33,6 roka. Stredná dĺžka života vzrástla, je 73 rokov. Ženy sa dožijú priemerne 77, muži 69 rokov.

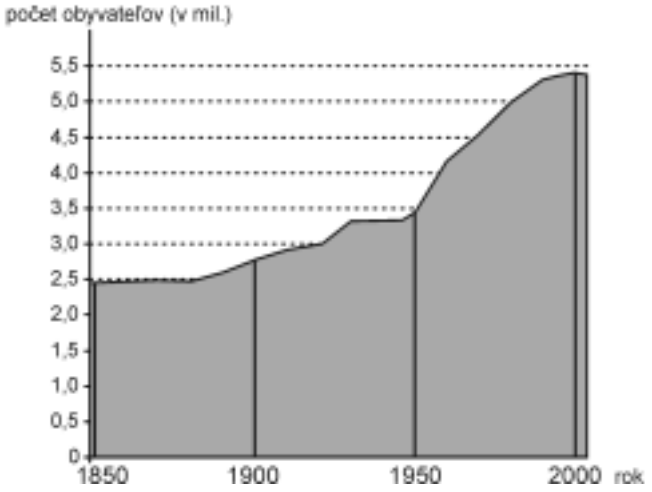

Vývoj počtu obyvateľov Slovenska v rokoch 1850 – 2004

Národnostná (etnická) štruktúra

V národnostnom zložení obyvateľstva ***Slováci*** tvoria 85,8 %. Národnostné menšiny tvoria príslušníci ***maďarskej, rómskej, českej, ukrajinskej, rusínskej*** a ***poľskej národnosti***. Najpočetnejšou národnostnou skupinou sú **Maďari** – 9,7 % (520 000 obyvateľov). Obývajú územie na hraniciach s Maďarskom. Najviac ich žije v okresoch Dunajská Streda a Komárno, kde početne prevládajú nad obyvateľstvom slovenskej národnosti. Vysoký podiel obyvateľov maďarskej národnosti je aj v okresoch Galanta, Šaľa, Nové Zámky, Rimavská Sobota, Rožňava a Trebišov. K rómskej národnosti sa pri sčítaní ľudu roku 2001 prihlásilo 1,7 % občanov Slovenska (90 000). Veľa občanov rómskej národnosti sa však prihlásilo k slovenskej a maďarskej národnosti. Najpočetnejšie zastúpenie majú Rómovia na východnom Slovensku.

Na východnom Slovensku žijú Rusíni (0,4 %) a Ukrajinci (0,2 %). Obývajú najmä vidiecke sídla v okresoch Medzilaborce, Svidník a Snina. Česi tvoria 0,8 % obyvateľov Slovenska. Žijú prevažne v mestách roztratene po celom území.

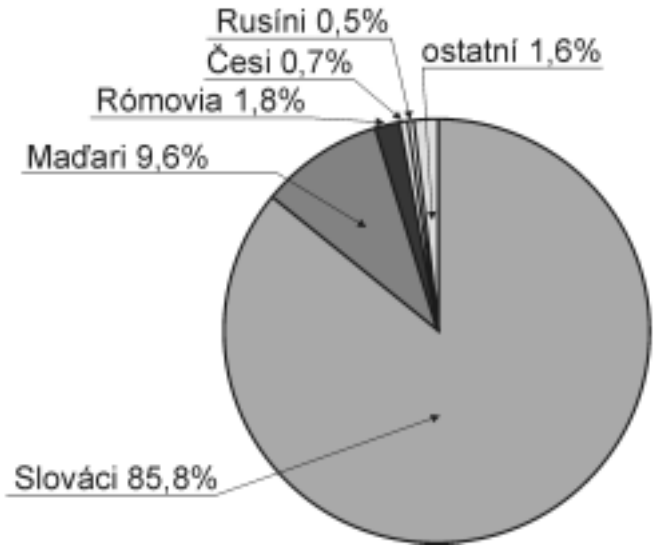

Národnostná štruktúra obyvateľstva SR (2001)

Náboženská štruktúra

Slovensko je krajina so silnou kresťanskou tradíciou. Iba 13 % obyvateľov je bez vyznania. Časť obyvateľstva pri sčítaní neodpovedala na otázku o náboženskej príslušnosti. Najviac je zastúpené vyznanie ***rímskokatolícke*** (68,9 % zo všetkých obyvateľov), po ňom nasledujú ***evanjelické augsburgského vyznania*** (6,9 %) a ***gréckokatolícke*** (4,1 %). Z počtu obyvateľov jednotlivých oblastí Slovenska je podiel veriacich najvyšší na severe a východe Slovenska.

Zamestnanie

Zamestnanosť obyvateľov úzko súvisí s počtom obyvateľov v produktívnom veku. Celkove je však previazaná s hospodárskymi ukazovateľmi štátu. V Slovenskej republike je polovica (49,6 %) obyvateľov v produktívnom veku. Z nich tvoria ženy o niečo menej ako jednu polovicu (47,7 %).

V priemysle roku 2000 pracovalo 27,2 % zamestnaných. V poľnohospodárstve pracuje už iba 5,7 % pracujúcich obyvateľov Slovenska, hoci pred 2. svetovou vojnou to bola viac ako jedna polovica. Podiel pracujúcich v stavebníctve je len 6,2 %. Viac ľudí ako v poľnohospodárstve a stavebníctve pracuje v školstve, kultúre a zdravotníctve. V týchto odvetviach a takisto v obchode a spojoch je zamestnaných viac žien.

V dôsledku hospodárskych zmien je na Slovensku pomerne vysoká nezamestnanosť. Viac ako jedna pätina obyvateľov, v niektorých oblastiach (napr. Čadca, Veľký Krtíš, Rimavská Sobota, Rožňava) až jedna tretina obyvateľov v produktívnom veku nemá zamestnanie.

2.4 SÍDLA

Vývoj osídlenia

Rozmiestnenie sídel, ich počet, pôdorys, rozloha a vzhľad sú výsledkom dlhého historického vývoja. Pri zakladaní sídel rozhodovali prírodné podmienky miesta, na ktorom sa človek mienil usídliť. Najskôr sa osídľovali dostupnejšie územia s rovinatejším povrchom, úrodnými pôdami a teplejšou klímou. Postupne vznikali sídla aj v pohoriach v členitejšom teréne, vybudovali ich pastieri a drevorubači. Neskôr, na začiatku priemyselnej výroby, zohrali dôležitú úlohu aj nerastné suroviny. Pri ich náleziskách sa zakladali banské mestá, napr. Banská Štiavnica, Kremnica. Pri riekach, ktorých energia poháňala prvé stroje, vznikali manufaktúry, továrne aj priemyselné mestá.

Najstaršie mestá vznikli už v období feudalizmu na križovatkách obchodných ciest a v podhradiach s remeselnou výrobou. Najstaršie slovenské mesto Trnava získalo kráľovské výsady (privilégiá) v roku 1238.

Mestá

Za mesto sa považuje sídlo (obec), ktoré spĺňa určité kritériá. Na Slovensku získava sídlo štatút mesta po schválení v Narodnej rade Slovenskej republiky. V súčasnosti je na Slovensku ***2 883 obcí.*** Z nich je ***138 miest.*** Väčšina obyvateľstva (56 %) žije v mestách. Slovensko má ***dve veľkomestá***. Sú to mestá, ktoré majú viac ako 100 000 obyvateľov, ***Bratislava*** (427 000 obyvateľov) a ***Košice*** (236 000 obyvateľov). Vo všetkých veľkých mestách sa sústreďuje priemyselná výroba, doprava, úrady, školy, zdravotnícke a kultúrne zariadenia. V niektorých menších mestách výrazne prevláda jedna činnosť. Sú to kúpeľné a rekreačné mestá, napr. Trenčianske Teplice, Starý Smokovec (Vysoké Tatry). Priemyselné mestá sú Dubnica nad Váhom, Svit a iné. Čierna nad Tisou je príkladom mesta, pre ktoré je najdôležitejšia jeho dopravná poloha. V niektorých mestách väčšina obyvateľstva len býva, napr. Nová Dubnica, Svätý Jur, a dochádza za prácou do okolitých miest.

Vzhľad mestských sídel poznačila socialistická výstavba panelových sídlisk. To, čo je na mestách jedinečné, sú ich historické jadrá, ktoré ešte v nedávnej minulosti neboli vhodne udržiavané. V súčasnosti sa mnohé mestá obnovujú a ožívajú ako obchodné, administratívne či kultúrne centrá. Historické centrá niektorých miest (Bardejov) alebo ich častí (Košice, Bratislava, Banská Štiavnica) zostali zachované. Historické centrá najkrajších miest Slovenska (Levoča, Bardejov, Bratislava, Banská Štiavnica a i.) sú vyhlásené za ***mestské pamiatkové rezervácie.*** V súčasnosti je na Slovensku 18 mestských pamiatkových rezervácií.

Vidiecke sídla

Vo väčšine slovenských vidieckych sídel v minulosti prevládala poľnohospodárska činnosť. V závislosti od prírodných podmienok mala svoje zameranie. Na Podunajskej nížine vznikli veľké, aj niekoľkotisícové ***dediny***. Úrodná pôda tam uživila veľa ľudí. V horských oblastiach, kde bola menej úrodná pôda, vznikli menšie obce. Malé boli aj drevorubačské ***osady***.

Zvláštny typ vidieckeho osídlenia sú roztratené sídla. Známe sú z Myjavskej pahorkatiny, kde ich nazývajú ***kopanice***, z Bielych Karpát, Oravy (rale), Kysúc, Detvy a Slovenského rudohoria (lazy) a okolia Novej Bane (štále). Na Slovensku sú aj mestá s jadrami roztrateného osídlenia (Myjava, Čadca, Brezno, Detva, Hriňová).

V súčasnosti stratili dediny a roztratené sídla svoj výrazne poľnohospodársky charakter. Zavádzanie techniky a strojov v poľnohospodárstve spôsobilo odchod roľníkov za prácou do iných odvetví hospodárstva. Obyvatelia dedín odchádzajú za prácou do okolitých miest buď denne alebo týždenne. Mnohí sa tam odsťahujú. Uvoľnené domy sa často menia na rekreačné chalupy. Asi 7 % obyvateľov Slovenska vlastní rekreačnú chatu alebo chalupu.

Bratislava – Hlavné námestie

2.5 HOSPODÁRSTVO

Slovenská republika je súčasťou Európskej únie a patrí medzi hospodársky rozvinuté krajiny Európy a sveta.

2.5.1 Vývoj hospodárstva

Súčasné hospodárstvo Slovenska je výsledkom dlhého vývoja. Poľnohospodárstvo bolo dlho jeho najvýznamnejšou častou. Pre rozvoj priemyslu, ktorý sa začal v 19. storočí, malo Slovensko pomerne dobrú surovinovú základňu. Priemyselná výroba sa tu rozvíjala o niečo neskôr ako v iných častiach Európy. Vládnuca šľachta nemala záujem a často ani prostriedky na rozvoj strojovej veľkovýroby. Preto po vzniku Československej republiky (1918) Slovensko hospodársky zaostávalo za českými krajinami (Čechy, Morava a časť Sliezska), ktoré boli pod vplyvom hospodársky rozvinutejšieho Nemecka. V českých krajinách bola umiestnená väčšina priemyslu bývalého Rakúsko-Uhorska (najmä textilná, obuvnícka a sklárska výroba). V rámci Uhorska však malo Slovensko dobré postavenie. Na jeho území bola takmer všetka výroba papiera, tri štvrtiny hutníckej výroby a takmer rovnaký podiel chemickej výroby Uhorska. V 19. storočí vybudovaná Košicko-bohumínska železničná trať priniesla mnohým mestám, ktorými prechádzala, hospodársky rozvoj.

V medzivojnovej Československej republike (1918–1939) sa českí podnikatelia správali k Slovensku ako k menej rozvinutej krajine (využívali lacnejšiu pracovnú silu a nerastné suroviny, viaceré prevádzky zrušili alebo presťahovali). Hospodársky rozdiel medzi Slovenskom a českými krajinami sa v prvej Československej republike neodstránil, naopak, počas hospodárskej krízy v 30. rokoch 20. storočia sa ešte prehĺbil. Pred 2. svetovou vojnou bolo najviac obyvateľov Slovenska zamestnaných v poľnohospodárstve.

Počas II. svetovej vojny sa priemysel orientoval dominantne na vojenskú výrobu. Následkom vojny bola značne poškodená cestná a železničná sieť a ochromený hospodársky život krajiny.

Po februárovom prevrate v roku 1948 sa vedúcou politickou silou v štáte stala komunistická strana. Priemysel, doprava a banky boli znárodnené a poľnohospodárstvo združstevnené. Komunistická strana zaviedla ***centrálne riadené hospodárstvo***. Priemyselná výroba na Slovensku nadväzovala na výrobu ostatných socialistických krajín, a preto sa rozvinulo najmä ***hutníctvo***, ***ťažké strojárstvo*** a ***zbrojná výroba***. Tieto odvetvia najviac prispeli k spriemyselneniu Slovenska. Na druhej strane sú však náročné na suroviny a energiu a veľmi znečisťujú životné prostredie. Rozvoj priemyselných odvetví nebol rovnomerný, postupne sa znižovala kvalita aj technická úroveň výrobkov.

Po roku 1989 nastali na Slovensku zmeny. Tie smerujú k ***trhovému hospodárstvu***. Prechod na nový spôsob hospodárenia, strata mnohých odberateľov slovenských výrobkov (najmä z východnej Európy) spôsobili znižovanie celkovej hospodárskej výroby tak, že roku 1993 poklesla výroba asi o 30 % oproti roku 1989. Po niekoľkoročných problémoch sa na prelome tisícročí opäť zaznamenal rast ekonomiky. Predpokladá sa, že bude mať trvalejší charakter. Samozrejme, väčšia previazanosť na svetové hospodárstvo sa odrazí aj na rozvoji slovenského hospodárstva.

Po vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 sa na hospodárskej výrobe v najväčšej miere podieľal priemysel, po ňom postupne nasledovali poľnohospodárstvo, stavebníctvo, obchod a nákladná doprava. Tento trend pokračoval aj na prelome tisícročí a týka sa aj počtu zamestnaných v jednotlivých odvetviach. Najdôležitejšia, najmä z hľadiska vývozu, je ***výroba strojov, ocele*** a ***dopravných prostriedkov***. V ostatnom čase však viac vzrástla i ***výroba elektrických a optických zariadení*** a mierne poklesla výroba chemikálií. V súčasnosti sa rozmáhajú prvé ***priemyselné parky*** na Slovensku, napr. Záhorie sa špecializuje na výrobu áut, v Kechneci pri Košiciach na elektroniku. Pripravujú sa priemyselné parky Liptov v blízkosti Liptovského Mikuláša, Spiš, Lučenec a mnoho ďalších. Energetická náročnosť výroby v závislosti od štruktúry hospodárstva je na Slovensku o niečo vyššia ako v krajinách EÚ.

V rámci hospodárstva Slovenska sa prejavujú ***regionálne rozdiely***. Najrozvinutejšia je Bratislava s okolím – Bratislavský kraj. Prejavuje sa to vo vytvorených hodnotách, investíciách do nových podnikov a prevádzok, v celkovej zamestnanosti, ako aj priemerných platoch a iných ukazovateľoch. Medzi veľmi rozvinuté oblasti patria veľké krajské mestá (vrátane okolia) s rozmanitou priemyselnou výrobou, napr. Košice, Banská Bystrica, Žilina. Najslabšie ukazovatele vykazujú regióny, kde existuje iba jeden veľký podnik, zriedka viacero menších prevádzok, ktoré majú prechodne existenčné problémy.

Zastúpenie jednotlivých odvetví v hospodárstve SR (podľa podielu na tvorbe HDP, 2000)

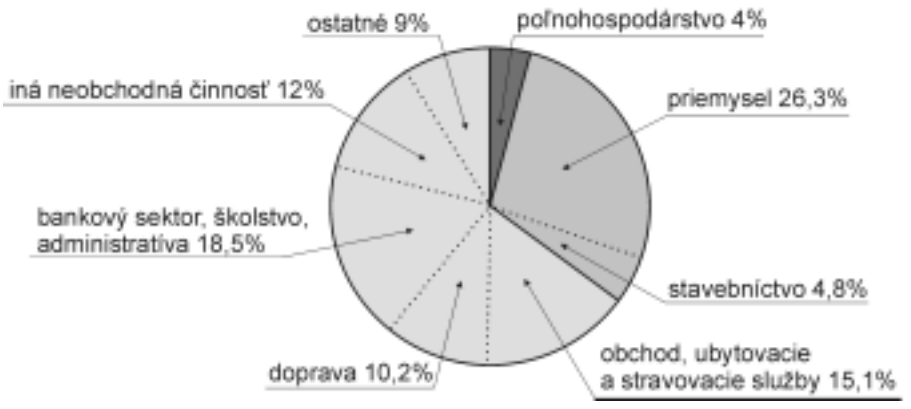

2.5.2 Priemysel

Priemysel ako najdôležitejšia zložka hospodárstva Slovenska už dlhodobo zamestnáva najviac pracujúcich a jeho výrobky tvoria prevažnú časť vývozu do zahraničia. V rámci slovenského priemyslu sú rozvinuté všetky dôležité odvetvia.

Strojárstvo je prevládajúce odvetvie slovenského priemyslu. Napriek poklesu počtu pracovníkov sa v tomto odvetví zvýšila výroba. Mnohé strojárske závody sa vďaka svojmu výrobnému programu priaznivo rozvíjajú. Mnohé podniky najmä stratou trhov, zastaralou výrobou či nevhodnou privatizáciou stagnujú, pričom kvalitní odborníci zostávajú bez práce. ***Výroba strojov a zariadení*** je zastúpená vo všetkých oblastiach Slovenska. Najviac je sústredená na strednom Považí. V Dubnici nad Váhom a Martine je ťažké strojárstvo. S ním súvisí výroba ložísk v Považskej Bystrici, Žiline a v Kysuckom Novom Meste. Na Horehroní strojárstvo nadviazalo na tradíciu výroby železa.

Na západnom Slovensku je dobre rozvinutá ***výroba dopravných prostriedkov***. V Bratislave sa vyrábajú automobily a ich časti. Na montáž automobilov Volkswagen dodávajú komponenty viaceré podniky, napr. z Malaciek, Senice, Martina a Vrábľov. Slovensko sa v špecifickom ukazovateli počtu vyrobených vozidiel na 1 000 obyvateľov zaradilo na 10. miesto spomedzi 51 štátov, ktoré montujú automobily. V Komárne má dlhoročnú tradíciu ***výroba riečnych a námorných lodí***.

Zlaté Moravce preslávila ***výroba chladničiek***. V Bratislave a Piešťanoch je dlhoročná ***elektrotechnická výroba***. Novšie sú elektrotechnické závody v Liptovskom Hrádku, Trstenej a Námestove.

Výrobou ***zdravotníckej techniky*** sa stala známa Stará Turá a výrobou armatúr (vodoinštalačný materiál) Myjava. Tieto podniky majú v súčasnosti veľké problémy.

Na východnom Slovensku je zastúpená ***výroba telefónnych prístrojov*** v Stropkove. Poľnohospodárske stroje vyrába závod v Snine. V Prešove je umiestnená ***výroba ložísk*** a ***automatizačných systémov***. Známe sú opravovne a ***výroba železničných vagónov*** Tatravagón Poprad a v časti Matejovce ***výroba automatických práčok*** značky Whirlpool. Podnik dokonca posilnil svoju tunajšiu výrobu vzhľadom na dopyt (v porovnaní so západnou Európou, kde obmedzil výrobu).

Hutníctvo, výroba kovov tvorí základ pre strojársku výrobu. V Košiciach je najväčší ***hutnícky závod U. S. Steel***. Vyrába železo a oceľ, ktoré spracúvajú Východoslovenské železiarne (VSŽ) a ďalšie podniky na plech a iné kovové výrobky. Ďalší hutnícky závod sú železiarne v Podbrezovej, vyrábajú na trhu žiadané bezšvové rúry. Spracúvajú najmä kovový šrot. Kovohuty v Istebnom na Orave sa špecializovali na výrobu kovových zliatin. Dobre je rozvinuté **hutníctvo farebných kovov**. Najväčší závod je hlinikáreň v Žiari nad Hronom. Meď a výrobky z medi sa vyrábajú v Krompachoch. Hutníctvo má na Slovensku dlhú tradíciu. Jej najväčší rozvoj bol v období socializmu. V súčasnosti má rôzne problémy. Pri výrobe kovov sa spotrebuje

veľa energie a surovín, ktoré sa musia dovážať. Hutnícke výrobky sa v zahraničí ťažko predávajú, ich ceny na svetových trhoch sú nízke a často kolíšu. (Súvisí to s celosvetovou situáciou, presnejšie s nadbytkom niektorých hutníckych produktov na trhu.) Toto odvetvie veľmi znečisťuje životné prostredie. Pre tieto dôvody zrušili výrobu niklu v Seredi. Hutníctvo je energeticky najnáročnejšie priemyselné odvetvie.

Chemická a gumárenská výroba podľa objemu výroby zaujíma popredné miesto medzi priemyselnými odvetviami Slovenska. Sústreďuje sa najmä v Bratislave a na západe Slovenska. Slovnaft spracúva ***ropu na pohonné látky*** a iné výrobky, Istrochem vyrába ***chemikálie*** (aj gumárenské) a ***umelé hnojivá***. Tie vyrába zo zemného plynu aj podnik Duslo v Šali. Ďalšie významné chemické závody sú v Novákoch, Nitre, Žiline a Smoleniciach. ***Chemické vlákna*** a ***umelý hodváb*** vyrábajú závody v Senici, Svite a Humennom. Na východe Slovenska je ďalší chemický závod v Strážskom a na strednom Slovensku v Hnúšti-Likieri. V Dubovej pred 2. svetovou vojnou vznikla rafinéria.

Na Slovensku sa rozvíjal aj ***farmaceutický priemysel***. Dlhoročnú tradíciu má výroba liekov a liečiv v Hlohovci, Nitre, Slovenskej Ľupči a Šarišských Michaľanoch.

S rozvojom automobilizmu súvisí ***rozvoj gumárstva***. Autoplášte a dopravné pásy sa vyrábajú v Púchove. Ďalšie významné gumárenské závody sú v Bratislave a v Dolných Vesteniciach.

Slovensko má malé zásoby palív. Vzhľadom na ich nedostatok sa väčšina musí dovážať. Ropa a zemný plyn sa dovážajú ropovodom a plynovodom z Ruska a väčšina uhlia (predovšetkým čierneho) z Českej republiky.

Najväčšie tepelné elektrárne sú v Zemianskych Kostoľanoch a Vojanoch. Elektráreň v Zemianskych Kostoľanoch spaľuje lignit z neďalekých Novák. Do elektrárne vo Vojanoch dovážajú palivá.

Veľký význam pre Slovensko majú ***vodné elektrárne***. Najviac vodných elektrární je na Váhu. Roku 1993 začala pracovať veľká vodná elektráreň pri Gabčíkove na Dunaji. Najväčší podiel na výrobe elektrickej energie majú ***jadrové elektrárne*** v Jaslovských Bohuniciach pri Trnave a Mochovciach pri Leviciach. Po nich nasledujú ***tepelné elektrárne*** a zatiaľ na treťom mieste sú vodné elektrárne. V budúcnosti sa má aj na Slovensku klásť väčší dôraz na získavanie energie z obnoviteľných zdrojov.

S výskytom surovín je na Slovensku úzko spätá **výroba stavebnín** a stavebných materiálov. Značne rozvinutá ***výroba cementu*** a ***vápna*** využíva výskyt vápencov v Rohožníku, Novom Meste nad Váhom, Hornom Srní, Ladcoch a Lietavskej Lúčke. Veľké cementárne sú aj v Turni nad Bodvou a Bystrom. Spraše a íly v nížinách a kotlinách poskytujú suroviny pre mnohé ***tehelne***, napr. v Pezinku, a ***výrobne stavebnej keramiky***, napr. v Lučenci či Michalovciach. Významná je ***výroba ohňovzdorných materiálov*** z magnezitu v Lovinobani, Lubeníku a Jelšave.

Väčšina najväčších **potravinárskych závodov** sa nachádza v úrodných nížinách. Dlhú tradíciu má ***výroba cukru***. Veľké ***cukrovary*** sú v prevádzke v Dunajskej Strede (v súčasnosti je najväčší), Trnave, Rimavskej Sobote a Trebišove. Najstarší cukrovar na Slovensku vznikol v Šuranoch. Významné ***obilné mlyny*** sú v Piešťanoch, Šuranoch a Košiciach.

Väčšina potravinárskych závodov (mliekarne, mäsokombináty a i.) vznikla v blízkosti miest a trhu. Avšak výroba potravín je pomerne rovnomerne rozmiestnená po celom Slovensku.

Textilná a odevná výroba nadviazala na manufaktúry a remeslá. Bavlnárska výroba je sústredená v Ružomberku, Bratislave a Leviciach. Hodváb produkuje závod v Senici, vlna sa spracúva v Žiline a v Trenčíne.

Šitie odevov a bielizne zabezpečujú výrobcovia v mnohých sídlach. V období socializmu však vznikli veľké odevné závody v Trenčíne, Púchove, Prešove, Bánovciach nad Bebravou a Banskej Bystrici. Najznámejšie z nich sú v Trenčíne.

Tradíciu má aj **kožiarska a obuvnícka výroba.** Surové kože sa spracúvajú v Liptovskom Mikuláši a Bošanoch. V Partizánskom, Bardejove a novšie v Bánovciach nad Bebravou a Komárne sa vyrába obuv.

Drevo slovenských lesov spracúvajú najskôr píly, ktoré sú rovnomerne rozmiestnené v zalesnených oblastiach. Bučina vo Zvolene spracúva listnaté dreviny a Smrečina v Banskej Bystrici zasa ihličnaté dreviny. Veľké drevárske závody sú aj v Žarnovici a Vranove nad Topľou. Drevné polotovary (dosky, dyhy) spracúvajú nábytkárske závody najmä v Spišskej Novej Vsi, Topoľčanoch, Lučenci a i.

Výroba celulózy a **výroba papiera** sa sústredila do viacerých veľkých závodov v Ružomberku, Žiline, Harmanci, Slavošovciach a Štúrove.

Sklárska výroba má na Slovensku dlhú tradíciu. Úžitkové sklo vyrábajú sklárne v Poltári, Katarínskej Hute, Zlatne a Lednickom Rovnom. Obalové sklo sa vyrába v Nemšovej.

Polygrafický priemysel zabezpečuje vydávanie novín, časopisov, kníh a ďalších tlačových materiálov. Najväčšie tlačiarne sú v Bratislave, Martine, Žiline, Skalici, Košiciach, Prievidzi a ďalších mestách Slovenska.

2.5.3 Poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo

Rastlinná výroba

Prírodné podmienky jednotlivých oblastí Slovenska poskytujú rozdielne podmienky pre rastlinnú výrobu. Medzi rozhodujúce činitele patrí kvalita pôd a klimatické podmienky (teplota, množstvo zrážok a i.).

Pšenica a kukurica sa pestujú v najteplejších oblastiach Slovenska (Podunajská nížina, Východoslovenská nížina, Záhorská nížina, Košická kotlina a Juhoslovenská kotlina). V týchto oblastiach sa dopestuje aj ***jačmeň, hrach, fazuľa*** a ***šošovica***.

Chladnejšie oblasti sú vhodné na pestovanie menej náročných plodín, ako ***raž, ovos, zemiaky***. Najvýznamnejšie oblasti pestovania týchto plodín sú dná kotlín (Podtatranská, Turčianska, Žilinská, Hornádska) a úbočia nižšie položených pohorí Karpát.

Pre ďalšie spracovanie sú dôležité ***technické plodiny*****,** ako sú ***cukrová repa, olejniny, chmeľ*** a ***tabak.*** Cukrová repa sa pestuje v najteplejších oblastiach Slovenska (teplé klimatické pásmo). Chmeľnice (chmeľ sa používa pri výrobe piva) sú napr. pri Trenčíne, Topoľčanoch. Najvýznamnejšia oblasť pestovania tabaku je Juhoslovenská kotlina.

Ovocie *a* ***zelenina*** sa pestujú v okolí miest. Záhorská nížina je známa pestovaním ***zeleniny,*** najmä ***kapusty***. V Podunajskej a Východoslovenskej nížine je množstvo skleníkov, ktoré umožňujú dopestovať zeleninu skôr ako v prírode. Niektoré skleníky sa vykurujú. Pestujú sa v nich aj ***kvety***.

Vinič sa pestuje na teplých stráňach nízkych pohorí. V kotlinách často vymŕza. Jeho pestovanie má dlhú tradíciu už od čias pobytu Rimanov na území Slovenska (2. storočie nášho letopočtu). Najvýznamnejšie oblasti pestovania viniča sú na svahoch Malých Karpát, Podunajskej nížiny a Zemplínskych vrchov.

Ovocné sady sú najmä v Podunajskej nížine (marhule, broskyne, jablká), Záhorskej nížine (jablká) a Východoslovenskej nížine (jablká, hrušky).

Živočíšna výroba

Na svoju produkciu okrem pšenice, kukurice a ďalších obilnín využíva aj ďatelinu a kukuricu na siláž čiže zelenú kukuricu. Ich skrmovaním (a v niektorých oblastiach aj pasením na lúkach) sa chová ***hovädzí dobytok***, prevažne v maštaliach, najmä v teplých oblastiach Slovenska. ***Chov oviec*** sa sústreďuje najmä do horských oblastí, kde sa pasú vo voľnej prírode (salaše).

Ošípané sa chovajú na farmách. Najvýznamnejšie chovateľské oblasti sú opäť v najteplejších oblastiach Slovenska, kde majú dostatok krmovín (najmä kukurice na zrno).

Chov hydiny (sliepky, kačice, morky, husi) sa zabezpečuje vo veľkých chovných staniciach, napr. v Cíferi, Ivánke pri Dunaji, Topoľčanoch, Šalgovíku (Prešov), pri Kežmarku a v mnohých ďalších.

Ryby sa chovajú v rybníkoch, napr. na Záhorskej nížine, ale špeciálne druhy rýb žijú aj v riekach, potokoch a vodných nádržiach. Väčšina rýb sa však na Slovensko dováža.

Lesné hospodárstvo

Lesy pokrývajú približne dve pätiny (41%) územia Slovenska. Predstavujú významný zdroj surovín i zdravého životného prostredia. Sú bohatstvom Slovenska. Najväčšie lesné plochy Slovenska sú v Nízkych Tatrách, Malej a Veľkej Fatre, Slovenskom rudohorí, Beskydách a Nízkych Beskydách, ktoré takmer splývajú. Oddeľujú ich odlesnené kotliny a doliny.

Pestovanie lesa a ťažba dreva spolu úzko súvisia. S pribúdaním obyvateľstva, stúpala aj spotreba dreva. Ľudia pociťovali jeho nedostatok najmä v husto zaľudnených nížinných oblastiach a neskôr aj v banských strediskách. Veľa dreva sa spotrebovalo pri výrobe železa (najmä jedľa). Preto už v roku 1426 kráľ Žigmund nariadil v okolí banských miest po vyrúbaní lesa jeho obnovu.

Na Slovensku k základným cieľom lesníctva v súčasnosti patrí predovšetkým snaha o ***zachovanie lesov*** (ich rozlohy), ***ochrana lesov*** (chrániť pred škodlivými vplyvmi) a ich ***zveľaďovanie*** (skvalitniť ich).

Z hľadiska zastúpenia jednotlivých drevín ***prevládajú listnaté lesy nad ihličnatými*** v pomere 58% : 42%. Najväčšie rozšírenie z listnatých stromov má ***buk*** 30%, ***dub*** 12%, a ***hrab*** 6%; z ihličnatých ***smrek*** 27%, ***borovica*** 7% a ***jedľa*** 5%.

Ročne sa na Slovensku vyťaží 5,7 mil. m^3 dreva. Používa sa pri výrobe papiera, celulózy, nábytku, zápaliek, chemikálií a i.

2.5.4 Doprava

Územie Slovenska sa nachádza v strede Európy, kadiaľ prechádzali významné **obchodné cesty** spájajúce rôzne oblasti Európy. Neskôr sa začala využívať ***lodná doprava.*** Jednu z najvýznamnejších európskych vodných ciest predstavuje rieka Dunaj. V 19. storočí pribudol ďalší druh dopravy – ***železnica***. Na Slovensku postavili prvú železnicu medzi Bratislavou a Trnavou v roku 1846. Jej vagóny pôvodne ťahali kone. Rozvoj ***cestnej dopravy*** súvisí s rozmachom automobilizmu a rozšírením cestnej siete. ***Letecká doprava*** bola na Slovensku zavedená až v 20. storočí, rovnako ako ***potrubná doprava***.

V súčasnosti významnejšie miesto v preprave osôb zaujíma cestná doprava a v preprave nákladov zasa železničná doprava. Lodná doprava sa využíva na prepravu nákladov, v preprave osôb má skôr výletný charakter. V poslednom období podobne ako v iných krajinách vzrástol záujem cestujúcich o leteckú dopravu.

Cestná doprava

Najväčší počet cestujúcich (z celkového počtu prepravených osôb) na Slovensku sa prepraví cestnou dopravou (osobné autá, autobusy). Využíva sa najmä na dochádzku do práce. S rastom počtu áut čiastočne poklesla preprava osôb autobusmi. Výrazne sa zvýšila doprava nákladov kamiónmi. Sieť ciest (cestné komunikácie) má dĺžku 17 737 km. Do každého sídla Slovenska vedie cesta s pevným povrchom. Kvalita ciest je však nevyhovujúca, najviac chýbajú najkvalitnejšie cesty – ***diaľnice***. Tie majú dĺžku iba 296 km. Najdlhší diaľničný úsek spája zatiaľ Bratislavu a Považskú Bystricu. Ďalšie diaľnice sú na Záhorskej nížine (Bratislava – Kúty), krátke úseky v Košickej kotline a Podtatranskej kotline. Rozostavané a naplánované sú ďalšie úseky diaľnic. V členitom teréne Slovenska je výstavba diaľnic finančne i technicky veľmi náročná.

Hlavné cestné dopravné ťahy vedú dolinami riek (Váh, Hornád, Hron, Nitra). Pri priechodoch z jednej doliny do druhej musia autá prekonávať veľké výškové rozdiely (horské priechody Malý Šturec, Donovaly).

Železničná doprava

Železničná doprava je dôležitá najmä na prepravu nákladov. Prepravujú sa predovšetkým nerastné suroviny (železná ruda), palivá (uhlie), stavebné materiály a chemikálie. Železničnú dopravu využívajú cestujúci väčšinou na dochádzku do práce. Hlavné železničné trate vedú, podobne ako cestné spojenia, dolinami riek (Váh, Hron, Hornád). Takmer tri štvrtiny dopravných výkonov sa uskutočňuje po štyroch trasách:

- Bratislava – Žilina – Košice
- Česká republika – Kúty – Bratislava – Štúrovo alebo Komárno
- Čadca – Žilina
- Leopoldov alebo Nové Zámky – Zvolen – Lučenec – Košice.

Dopravná sieť SR

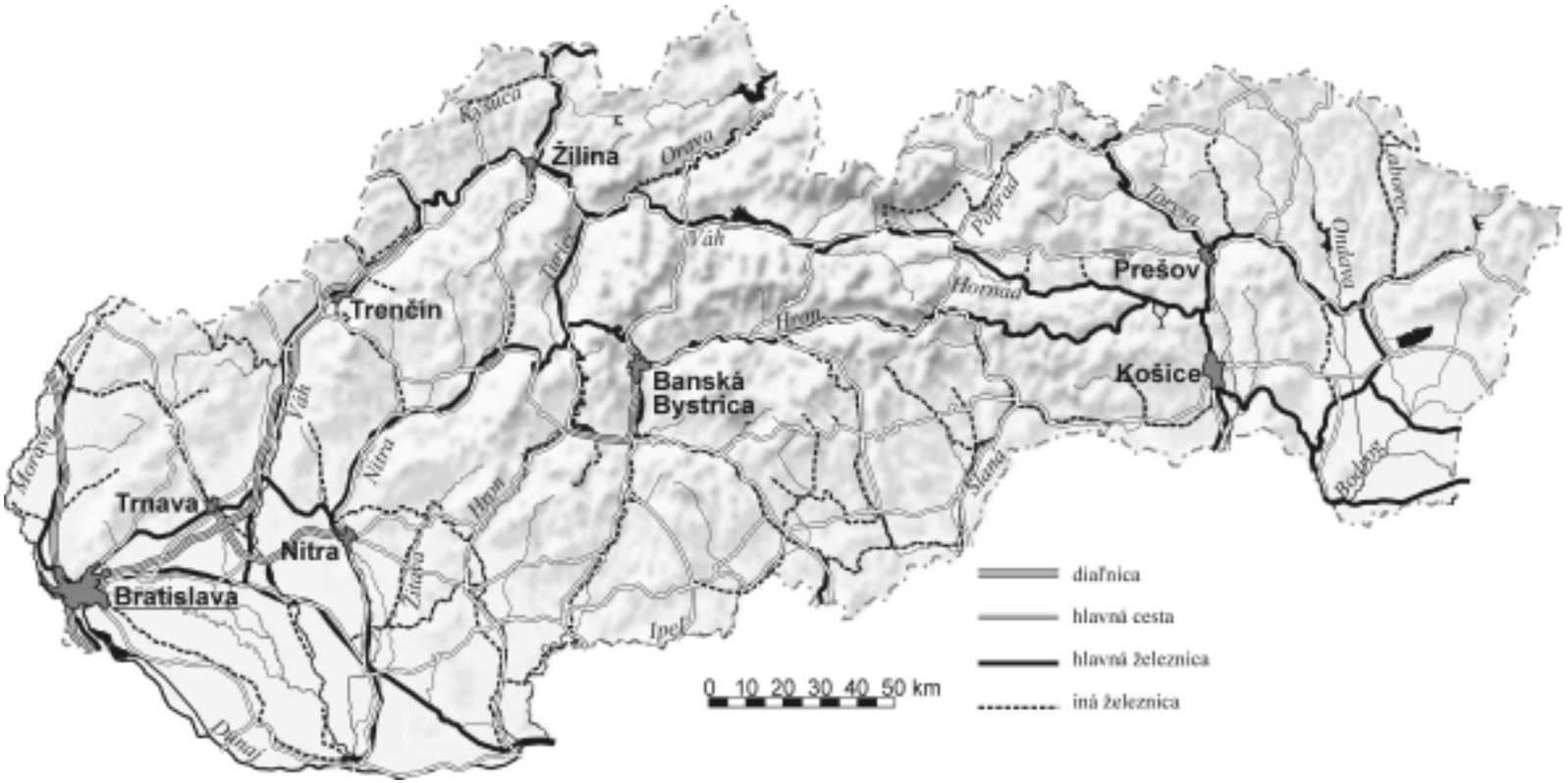

Najvýznamnejšia železničná trať na Slovensku vedie z Bratislavy cez Trnavu, Trenčín, Žilinu, Vrútky, Poprad, Margecany, Košice až po Čiernu nad Tisou. Po nej sa prepravuje viac ako polovica nákladov.

Hlavné železničné uzly na Slovensku sú Bratislava, Žilina, Nové Zámky, Vrútky, Zvolen, Poprad a Košice. Celková dĺžka železníc na Slovensku je 3 665 km. Hustota železničnej siete sa približuje k európskemu štandardu. Treba však zlepšiť kvalitu a rýchlosť vlakov. Železnice sú prevažne západo-východného smeru.

Lodná doprava

Lodná doprava na Slovensku je sústredená na rieku ***Dunaj.*** Tento európsky veľtok umožňuje prepravu tovarov a osôb loďami do rôznych krajín Európy (Nemecko, Rakúsko, Maďarsko, Chorvátsko, Srbsko, Bulharsko, Rumunsko). ***Kanál Dunaj – Mohan – Rýn*** predĺžil túto vodnú cestu aj do oblastí, ktorými Dunaj nepreteká (severné Nemecko, Holandsko). ***Vodné dielo Gabčíkovo*** výrazne zlepšilo plavbu po Dunaji. Pred jeho vybudovaním bolo treba ustavične prehlbovať dno rieky. Najväčšie verejné ***prístavy na Slovensku*** sú v ***Komárne*** a ***Bratislave***, zároveň sú aj prekladiskami tovaru. Čoraz viac sa využíva podnikový prístav v Štúrove. V budúcnosti by bolo možné pre lodnú dopravu ešte využívať aj rieku Morava a dolný tok Váhu.

Letecká doprava

Aj keď záujem o leteckú prepravu stále rastie, predsa počtom prepravených osôb výrazne zaostáva za cestnou a železničnou dopravou. Do najvyššej kategórie patria ***letiská v Bratislave*** a ***Košiciach***, o ktoré majú záujem zahraniční partneri. Najmä prepojenie letísk Bratislava a Viedeň má strategický význam. Podľa objemu prevádzky nasledujú letiská Poprad-Tatry, Sliač, Piešťany, Trenčín a Žilina. Ďalšie menšie letiská v Lučenci, Prievidzi, Nitre, Ružomberku môžu zohrať dôležitú úlohu pri rozvoji svojho regiónu.

Potrubná doprava

Potrubná doprava umožňuje prepravu kvapalných a plynných látok potrubím. Tie sa vždy po určitom úseku potrubia prečerpávajú v špeciálnych prečerpávacích staniciach. Na území Slovenska sa takto prepravuje ***ropa*** (ropovodom Družba z Ruska, na ktorý sa v Šahách napája ropovod Adria z ostrova Krk) a ***zemný plyn*** (plynovod Bratstvo z Ruska).

2.5.5 Zahraničný obchod

Slovensko je rozlohou malý štát. Nemá dostatok nerastných surovín pre priemyselnú výrobu. Takmer celá spotreba ropy, zemného plynu, železnej rudy, bauxitu, mangánovej rudy a čierneho uhlia sa musí dovážať. Slovenské závody sú špecializované len na určité výrobky. Preto sa dovážajú aj stroje a zariadenia do tovární, elektronické prístroje, výrobky zo železa a ocele, motorové vozidlá, traktory, motocykle, chemické výrobky, lieky a veľa ďalších výrobkov, medzi nimi napr. aj odevy a obuv. Zahraničný obchod zabezpečuje aj dovoz potravín, ktorých spotreba je vyššia ako produkcia.

Viaceré výrobky slovenských podnikov sú v zahraničí žiadané a vyvážajú sa. Najväčší záujem je o stroje a dopravné prostriedky. Zásluhu na tom má predovšetkým výroba osobných automobilov Volkswagen. Hutníctvo dodáva na vývoz železo, oceľ, valcovaný materiál a iné výrobky zo železa a ocele. Plasty, umelé vlákna, umelé hnojivá vyvážajú chemické závody. Z nerastných surovín sa vyváža do zahraničia hlavne magnezit. V zahraničí majú záujem aj o papier, sklo, svietidlá, pivo a mnoho ďalších slovenských výrobkov. Do zahraničia sa vyváža aj drevo, ktoré sa ťaží takmer vo všetkých oblastiach Slovenska.

V dôsledku špecializácie výroby sa mnoho výrobkov toho istého odvetvia dováža, iné sa vyvážajú, napr. v strojárstve, potravinárstve. Pre hospodárstvo Slovenska je dôležité, aby sa hodnota vyvezeného tovaru aspoň rovnala hodnote dovezeného tovaru. Túto rovnosť sa väčšinou nedarí dodržať. Preto v obchode s niektorými štátmi prevažuje hodnota vývozu (Maďarsko, niektoré štáty Európskej únie) a z niektorých štátov sa viac tovaru dováža (Rusko, Japonsko, Španielsko, Čína). Celkove je hodnota dovozu na Slovensko väčšia ako hodnota vývozu. Tento fakt sa odráža na raste zadlženosti štátu.

Najväčšie obchodné styky má Slovensko v súčasnosti s ***Nemeckom***. Dovoz aj vývoz dosahuje obrat takmer 150 mil. Sk ročne. Z Nemecka sa dovážajú hlavne motorové vozidlá a ich príslušenstvo, motory, drôty, lieky, káble a elektrické zariadenia. Do Nemecka sa tiež vyvážajú osobné automobily a ich príslušenstvo, drôty a káble, ploché výrobky zo železa a ocele, hliník, pánske oblečenie. Na druhom mieste je ***Česká republika***, kde hodnoty dovozu a vývozu dosahujú ročne okolo 90 mil. Sk. Z Česka sa dovážajú motorové vozidlá a ich príslušenstvo, lieky, čierne uhlie, koks, potraviny, pivo. Vývoz do Českej republiky predstavuje hlavne minerálne oleje, valcované výrobky zo železa a ocele, umelé hnojivá, potraviny.

Okrem Nemecka a Českej republiky najživšia výmena tovarov je s ***Ruskom*** (hlavne dovoz), Rakúskom, Talianskom, Francúzskom, Maďarskom a Poľskom. V súčasnosti sú snahy presadiť sa so slovenskými výrobkami na trhoch juhovýchodnej Ázie a Číny. Pri dlhodobom obchodovaní s Ruskom vznikol veľký dlh Ruska voči Slovensku. Postupne sa tento dlh spláca tovarom i službami.

Slovenské výrobky sa vystavujú na medzinárodných výstavách a veľtrhoch vo svete, ale aj doma. Najznámejšie veľtrhy na Slovensku sú chemický veľtrh **INCHEBA** v Bratislave a poľnohospodársky **AGROKOMPLEX** v Nitre.

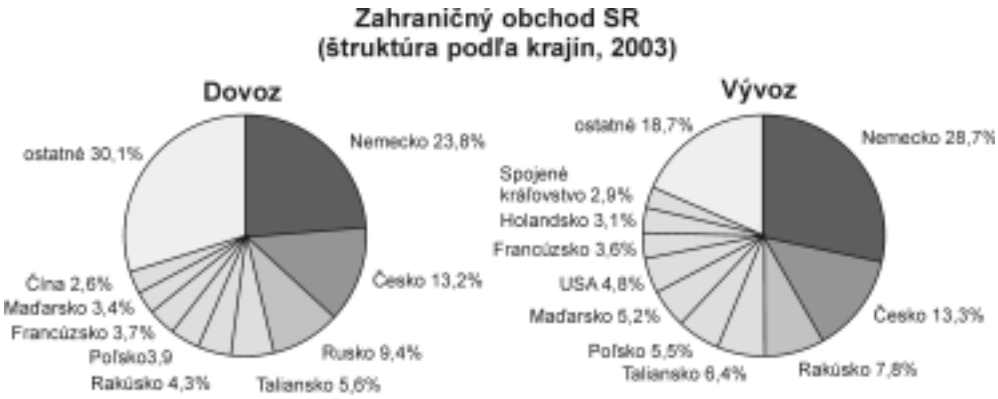

2.6 ŠKOLSTVO, VEDA A KULTÚRA

2.6.1 Školstvo

Prvé školy na území Slovenska zakladala cirkev. Najznámejšie školy, ktoré uznávali aj v zahraničí, boli ***Academia Istropolitana v Bratislave*** (založil ju uhorský kráľ Matej Korvín v roku 1465), ***Trnavská univerzita*** (založil ju arcibiskup Peter Pázmány v roku 1635), ***Banská akadémia v Banskej Štiavnici*** (1762) a ***Evanjelické kolégium v Prešove*** (1665).

V súčasnosti na Slovensku pôsobí nová sústava školských zariadení, ktoré na seba nadväzujú. Zabezpečujú ich štátne, cirkevné a súkromné školy. Na predškolské zariadenia (materské školy) nadväzuje podľa školského zákona sústava škôl. Sú to ***základné školy, gymnáziá*** (štvorročné a osemročné), ***stredné odborné školy, stredné odborné učilištia*** a ***špeciálne školy***. Po maturite možno pokračovať v štúdiu na ***vysokých školách*** a ***univerzitách.*** V súčasnosti je vysokoškolské štúdium trojstupňové (bakalárske, magisterské alebo inžinierske štúdium, doktorandské štúdium). Po ukončení vysokoškolského štúdia sa dajú získať aj rôzne vedecké kvalifikácie. Školské vzdelávanie je podľa Ústavy Slovenskej republiky bezplatné.

Základné a stredné školy sú pomerne rovnomerne rozmiestnené. Najviac vysokých škôl je v krajských mestách, najmä v hlavnom meste Bratislave. Väčšina vysokých škôl je univerzitného typu. Najstaršou a najväčšou univerzitou na Slovensku je ***Univerzita Komenského v Bratislave,*** ktorá vznikla v roku 1919. V súčasnosti ju tvorí 13 fakúlt.

Systém štúdia na slovenských univerzitách sa prispôsobuje systémom iných európskych a vyspelých štátov. To umožňuje slovenským študentom absolvovať časť štúdia (alebo aj celé vysokoškolské štúdium) na zahraničných univerzitách. Štúdium v zahraničí absolvujú aj slovenskí stredoškoláci.

Stav školstva v SR (2004)

Typ školy	Počet škôl	Počet tried	Žiaci (študenti)	Absolventi
Materská škola	3 046	7 117	149 232	
Základná škola	2 342	25 924	555 335	
Gymnázium	234	3 351	99 738	18 592
Stredná odborná škola	262	1 193	87 533	22 588
Stredné odborné učilište	233	3 016	73 525	23 029
Vysoká škola	21	107 fakúlt	143 601	19 785

ŠÚ SR, 2005

Zoznam univerzít a vysokých škôl v Slovenskej republike

(Podľa stavu k 25. 8. 2005)

a) Verejné vysoké školy	Rok vzniku	Počet fakúlt
• Univerzita Komenského v Bratislave	1919	13
• Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach	1959	4
• Prešovská univerzita v Prešove	1997	8
• Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave	1997	3
• Univerzita veterinárskeho lekárstva v Košiciach	1949	–
• Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre	1992	5
• Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici	1992	7
• Trnavská univerzita v Trnave	1992	5
• Slovenská technická univerzita v Bratislave	1937	7
• Technická univerzita v Košiciach	1952	9
• Žilinská univerzita v Žiline	1960	7
• Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne	1997	6
• Ekonomická univerzita v Bratislave	1940	6
• Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre	1946	6
• Technická univerzita vo Zvolene	1952	4
• Vysoká škola múzických umení v Bratislave	1949	3
• Vysoká škola výtvarných umení v Bratislave	1949	–
• Akadémia umení v Banskej Bystrici	1997	3
• Katolícka univerzita v Ružomberku	1999	4
• Univerzita J. Selyeho (so sídlom v Komárne)	2004	3

b) Súkromné vysoké školy

- Bratislavská vysoká škola práva
- Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave, n.o.
- Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave
- Vysoká škola manažmentu v Trenčíne (pobočka zahraničnej vysokej školy City University Bellevue, Washington, USA)
- Vysoká škola v Sládkovičove

c) Štátne vysoké školy

- Akadémia policajného zboru v Bratislave
- Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika (so sídlom v Liptovskom Mikuláši)
- Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave

2.6.2 Veda

Veda sa na území Slovenska začala rozvíjať v 15. storočí na pôde Academie Istropolitany. K prvým známym slovenským vedcom patril spisovateľ, pedagóg a geograf ***Matej Bel*** (1684–1749), kartograf ***Samuel Mikovíni*** (1686–1750), astronóm ***Maximilián Hell*** (1720–1792), banský technik ***Jozef Karol Hell*** (1713 –1789), konštruktér a vynálezca ***Wolfgang Kempelen*** (1734–1804), jazykovedec, básnik, estetik, publicista a politik ***Ľudovít Štúr*** (1815–1856), geológ ***Dionýz Štúr*** (1827–1893), botanik a organizátor slovenského vedeckého života a múzejníctva ***Andrej Kmeť*** (1841–1908), fyzik a priekopník bezdrôtovej telegrafie ***Jozef Murgaš*** (1864–1929), technik ***Štefan Banič*** (1870–1948), astronóm a politik ***Milan Rastislav Štefánik*** (1880–1919).

V súčasnosti sa vedecký výskum sústreďuje v ***Slovenskej akadémii vied*** (SAV). Táto popredná vedecká inštitúcia nadväzuje na bohatú tradíciu vedeckých spoločností a spolkov. Prvý pokus založiť vedeckú inštitúciu sa spája s menom Mateja Bela, ktorý v roku 1735 navrhol založiť v Bratislave vedeckú spoločnosť s názvom *Societas litteraria*. Jeho projekt sa však nerealizoval. V roku 1792 bolo na návrh vlasteneckých filológov založené *Slovenské učené tovarišstvo* a roku 1844 na podnet Ľudovíta Štúra vznikol celonárodný kultúrny spolok *Tatrín*. O niekoľko rokov neskôr, roku 1892, vyzval Andrej Kmeť založiť Slovenský vedecký spolok, respektíve Slovenskú akadémiu vied. Táto idea vyústila do vzniku *Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Dňa 2. júla 1942 Snem Slovenskej republiky zriadil *Slovenskú akadémiu vied a umení* (SAVU), ktorá sa od svojho vzniku formovala ako reprezentatívna a súčasne pracovná vedecká inštitúcia. V povojnovom období sa SAVU pretransformovala na ***Slovenskú akadémiu vied*** (SAV), ktorá bola oficiálne zriadená zákonom 18. júna 1953. Veľké zmeny v SAV nastali po 17. novembri 1989, odkedy sa SAV pretransformovala a priblížila organizáciám vedy a výskumu vo vyspelom zahraničí.

Slovenská akadémia vied sa úspešne prezentuje výsledkami v základnom i aplikovanom výskume nielen doma, ale i vo svete. Svoju činnosť vykonáva prostredníctvom 70 organizácií. Vydáva 54 titulov vedeckých a odborných časopisov a 8 ročeniek. Pri SAV pôsobí 49 vedeckých spoločností.

Okrem akadémie vied sa vedeckému výskumu venujú aj vysoké školy a rôzne ďalšie výskumné ústavy. Samostatný výskum majú aj veľké výrobné podniky. Spolu pracuje vo výskume Slovenskej republiky v súčasnosti vyše 22 000 zamestnancov, z nich je takmer 16 000 výskumníkov. Žiaľ, mnoho šikovných slovenských vedcov hľadá uplatnenie v zahraničí, lebo tam majú lepšie podmienky na vedeckú prácu.

Štruktúra vedeckých ústavov Slovenskej akadémie vied

I. Oddelenie vied o neživej prírode

***a) Vedy o Zemi a vesmíre*:** Astronomický ústav, Geofyzikálny ústav, Geografický ústav, Geologický ústav, Ústav hydrológie

***b) Matematicko-fyzikálne vedy a informatika*:** Fyzikálny ústav, Matematický ústav, Ústav experimentálnej fyziky, Ústav informatiky

***c) Technické vedy*:** Elektrotechnický ústav, Ústav geotechniky, Ústav materiálov a mechaniky strojov, Ústav materiálového výskumu, Ústav merania, Ústav stavebníctva a architektúry

II. Oddelenie vied o živej prírode a chemických vedách

a) Lekárske vedy: Neurobiologický ústav, Neuroimunologický ústav, Ústav experimentálnej endokrinológie, Ústav experimentálnej farmakológie, Ústav experimentálnej onkológie, Ústav molekulárnej fyziológie a genetiky, Ústav normálnej a patologickej fyziológie, Ústav pre výskum srdca, Virologický ústav

b) Biologické a chemické vedy: Botanický ústav, Chemický ústav, Ústav anorganickej chémie, Ústav genetiky a biotechnológií rastlín, Ústav molekulárnej biológie, Ústav polymérov

c) Poľnohospodárske a veterinárne vedy: Parazitologický ústav, Ústav biochémie a genetiky živočíchov, Ústav ekológie lesa, Ústav fyziológie hospodárskych zvierat, Ústav krajinnej ekológie, Ústav zoológie

III. Oddelenie vied o spoločnosti a kultúre

a) Vedy o dejinách: Archeologický ústav, Historický ústav, Ústav etnológie, Ústav orientalistiky

b) Vedy o človeku a spoločnosti: Filozofický ústav, Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie, Prognostický ústav, Sociologický ústav, Spoločenskovedný ústav, Ústav experimentálnej psychológie, Ústav politických vied, Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky, Ústav štátu a práva

c) Vedy o kultúre a umení: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, Kabinet divadla a filmu, Slavistický ústav Jána Stanislava, Ústav dejín umenia, Ústav hudobnej vedy, Ústav slovenskej literatúry, Ústav svetovej literatúry

2.6.3 Kultúra a kultúrne pamiatky

Kultúru národa predstavujú predovšetkým duchovné hodnoty, akými sú literárne diela, diela výtvarného umenia, hudobné diela ale aj nehnuteľné materiálne hodnoty, ako sú architektonické a sochárske diela.

Jednou z najstarších slovenských kultúrnych ustanovizní je ***Matica slovenská*,** ktorá vznikla v roku 1863. Nadväzovala na tradície osvietenských učených spoločností a obrodeneckých spolkov. Jej sídlo je v Martine. Od svojho vzniku sa venovala kultúrnoorganizačným, osvetovým, vydavateľským a zberateľským aktivitám.

Na Slovensku pôsobí 44 stálych divadelných scén. Patria medzi ne predovšetkým ***Slovenské národné divadlo*** v Bratislave (s operou, baletom a dvoma činohernými scénami), divadlá v Martine, Nitre, Prešove, Trnave a v ďalších mestách Slovenska. Aj v zahraničí sú vysoko cenené slovenské hudobné telesá, predovšetkým ***Slovenská filharmónia***. Na Slovensku pôsobí aj viacero komorných hudobných súborov, komorný orchester sídli okrem Bratislavy aj v Košiciach, Žiline a v Trnave.

Slovensko je krajinou bohatou na početné architektonické pamiatky. Mnohé šľachtické rody, ktoré žili na Slovensku, mali zberateľskú vášeň. Zbierali historický nábytok, zbrane, obrazy, poľovnícke trofeje a iné cenné veci. Zároveň sa snažili architektonicky upraviť svoje ***hrady, zámky, kaštiele*** a parky vôkol nich. K najcennejším pamiatkovým súborom tohto typu patria najmä hrady *Červený Kameň*, *Oravský hrad* a *Spišský hrad*, *zámok Bojnice*, *kaštiele v Betliari, Svätom Antone*, *Topoľčiankach* a *Markušovciach*.

Zbierky výtvarného umenia sú sústredené v početných galériách. Najväčšou a najvýznamnejšou galerijnou inštitúciou na Slovensku je ***Slovenská národná galéria v Bratislave.*** Vznikla v roku 1948 a v súčasnosti má niekoľko rozsiahlych expozícií venovaných starému európskemu umeniu 16. – 18. storočia, gotickému umeniu na Slovensku, barokovému umeniu a umeniu 19. storočia na Slovensku a modernému slovenskému umeniu. Okrem toho má vo svojich zbierkových fondoch kolekciu ikon zo 16. – 18. storočia a zbierku historických grafík. K ďalším významným galériám patrí predovšetkým Galéria mesta Bratislavy, Galéria M. A. Bazovského v Trenčíne, Galéria P. M. Bohúňa v Liptovskom Mikuláši, Múzeum moderného umenia Andyho Warhola v Medzilaborciach, Galéria Ľudovíta Fullu v Ružomberku a Východoslovenská galéria v Košiciach.

Múzeá a múzejné zariadenia *zhromažďujú, vystavujú a spracúvajú doklady o vývoji prírody a spoločnosti, vedy, techniky, kultúry a umenia s osobitným zreteľom na územie Slovenskej republiky, slovenský národ a etnické spoločenstvá, ktoré žili a žijú na Slovensku.*

V súčasnosti na Slovensku pôsobí asi 80 múzeí. K najvýznamnejším a najväčším patrí ***Slovenské národné múzeum*** so sídlom v Bratislave a Martine, ktoré prostredníctvom svojich zložiek vykonáva koordinačnú, odborno-poradenskú a informačnú činnosť pre všetky múzeá v Slovenskej republike. Múzeum má rozsiahle

historické, archeologické a prírodovedné expozície, etnografické zbierky, zbierky hudobnín, nábytku a výtvarného umenia. Súčasťou Slovenského národného múzea sú aj expozície venované životu národnostných menšín žijúcich na území Slovenska (Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Múzeum židovskej kultúry na Slovensku).

Okrem klasických múzeí sú na Slovensku aj múzeá vo voľnej prírode – ***skanzeny***. V nich sú sústredené pamiatky ľudového staviteľstva. K najznámejším skanzenom na Slovensku patria: *expozícia ľudovej architektúry Šarišského múzea v Bardejove, Múzeum slovenskej dediny v Martine, Múzeum oravskej dediny v Zuberci, Múzeum kysuckej dediny v Novej Bystrici – Výchylovke, Múzeum liptovskej dediny v Pribyline*. Známe je aj *Banské múzeum v prírode v Banskej Štiavnici,* kde sú sústredené originálne banské stavby, ťažobné veže a stroje. V špeciálnej expozícii *Oravskej galérie na Slanickom ostrove* Oravskej priehrady si môžu návštevníci pozrieť zbierky slovenskej ľudovej plastiky a maľby.

Kultúrne pamiatky, ktoré sa považujú za najvýznamnejšiu súčasť kultúrneho bohatstva národa, sú vyhlásené za ***národné kultúrne pamiatky*****,** ktorých na Slovensku je 72. Ostatné pamiatky a pamiatkové súbory majú štatút ***kultúrnych pamiatok***. Existuje vyše 12 500 nehnuteľných (z toho 109 hradov a zámkov, 435 kaštieľov) a takmer 30 000 hnuteľných pamiatok.

Celé súbory nehnuteľných kultúrnych pamiatok v mestách vyhlásili za ***mestské pamiatkové rezervácie*** (spolu 18). Podobne boli na dedinách vyhlásené ***pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry*** (celkový počet 10).

Najcennejšie komplexy kultúrnych pamiatok Slovenska boli zaradené do prestížneho Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva. ***Svetové kultúrne dedičstvo*** predstavujú na Slovensku 4 lokality:

1. ***Spišský hrad s okolitými pamiatkami***. Patria k nim národná kultúrna pamiatka Kostol Svätého Ducha v Žehre, pamiatková zóna Spišské Podhradie a mestská pamiatková rezervácia Spišská Kapitula.
2. Historické mesto ***Banská Štiavnica a technické pamiatky jeho okolia***.
3. Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry ***Vlkolínec***.
4. Mestská pamiatková rezervácia ***Bardejov***.

Folklórnu tradíciu Slovenska a rozmanitosť ľudových tancov a spevu zachovávajú ***ľudovoumelecké súbory***. K tým najvýznamnejším patrí predovšetkým Slovenský ľudovoumelecký kolektív (SĽUK) a Lúčnica. Každoročne sa na rôznych miestach Slovenska usporadúvajú ***folklórne slávnosti, festivaly*** (Východná, Detva, Orava, Myjava, Gombasek).

Na šírení kultúry majú zásluhu aj noviny a časopisy. Najčítanejším denníkom je ***Nový čas,*** po ňom nasledujú ***Šport, Pravda, Sme*** a ***Új Szó***.

Vyhľadávané sú aj ***hvezdárne*** a ***planetáriá***, samozrejme, ***zoologické*** a ***botanické záhrady.*** Najstaršia hvezdáreň na Slovensku je v Hurbanove a najvyššie položené je observatórium na Lomnickom štíte.

	Mestské pamiatkové rezervácie
1.	Banská Bystrica
2.	Banská Štiavnica
3.	Bardejov
4.	Bratislava
5.	Kežmarok
6.	Košice
7.	Kremnica
8.	Levoča
9.	Nitra
10.	Podolínec
11.	Prešov
12.	Spišská Kapitula
13.	Spišská Sobota
14.	Svätý Jur
15.	Štiavnické Bane
16.	Trenčín
17.	Trnava
18.	Žilina

	Pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry
1.	Brhlovce
2.	Čičmany
3.	Osturňa
4.	Plavecký Peter
5.	Podbiel
6.	Sebechleby
7.	Špania dolina
8.	Veľké Leváre
9.	Vlkolínec
10.	Ždiar

Spišský hrad

2.6.4 Cestovný ruch

Počiatky cestovného ruchu na území Slovenska sa viažu k obdobiu, keď Rimania zakladali kúpele. V minulosti boli rôzne dôvody na cestovanie, a tým aj príčiny rozvoja cestovného ruchu (obchod, náboženstvo, liečenie, šport). V priebehu histórie sa význam cestovania menil. Najprv to boli ***obchodné cesty***, ktoré slúžili obchodníkom. Z náboženských dôvodov sa uskutočňovali ***pútnické cesty*** do najznámejších pútnických miest Slovenska (Levoča, Staré Hory, Šaštín, Marianka a i.). Liečebné účinky termálnych vôd po Rimanoch poznali aj Slovania. Prvé ***kúpele***, o ktorých sa zachovala písomná zmienka, sú Turčianske Teplice. Postupne vznikali ďalšie významné kúpele (Piešťany, Bardejovské Kúpele). O ***horské oblasti*** sa začali zaujímať rekreanti vo väčšej miere až v 19. storočí. Zámožní obyvatelia si tam budovali prechodné bývanie a hotely. Rozvíjali sa obce Štrbské Pleso, Tatranská Lomnica, Starý a Nový Smokovec. Záujem o tatranskú oblasť narástol po výstavbe železničnej trate Podtatranskou kotlinou (roku 1871). Postupne vzrástol záujem aj o iné horské oblasti Slovenska. Kultúrnohistorické pamiatky Slovenska sa začínajú z hľadiska cestovného ruchu doceňovať až v 20. storočí.

Najvýznamnejšie lokality cestovného ruchu

Členitý a pestrý povrch územia Slovenska poskytuje mnoho príležitostí na rôzne druhy rekreácie a rozvoj cestovného ruchu. Najvyhľadávanejšie sú ***pohoria*** s veľkou výškovou členitosťou, ako sú Vysoké Tatry, Nízke Tatry, Malá Fatra, Veľká Fatra, Malé Karpaty, Slovenské rudohorie a i. V lete sa tieto oblasti využívajú na ***pešiu turistiku*** a ***horolezectvo***. V zimných mesiacoch prevažujú ***lyžiarske športy***.

Krasové formy (jaskyne, priepasti, strmé doliny, závrty) sú najnavštevovanejšie v Slovenskom krase (Domica, Zádielska dolina), v Nízkych Tatrách (Demänovské jaskyne) a Slovenskom raji (prielom Hornádu, Dobšinská ľadová jaskyňa). Roku 2001 sprístupnené jaskyne Slovenska navštívilo asi 700 000 ľudí. Na Slovensku je ***12 sprístupnených jaskýň***.

Najväčšiu návštevnosť v lete majú ***vodné plochy***: Oravská priehrada, Zemplínska šírava, Domaša, Liptovská Mara, tajchy v Štiavnických vrchoch, Slnečné jazerá v Senci, Zlaté piesky v Bratislave a najnovšie aj rekreačná oblasť pri vodnom diele Gabčíkovo. Z vodných tokov sú najpríťažlivejšie Dunaj, Váh, Hron, Nitra, Hornád a Dunajec.

Slovenská republika je bohatá na zdroje ***minerálnych a termálnych vôd***. Ich využitie podmieňuje budovanie bazénov a zriaďovanie rekreačných areálov. Najznámejšie kúpele sú v ***Piešťanoch, Trenčianskych Tepliciach, Bardejovských Kúpeľoch, Turčianskych Tepliciach***. Na Slovensku sa nachádza *23 prírodných liečebných kúpeľov* (termálna voda a klíma). Novšie strediská letnej rekreácie sú oddychové areály, zvyčajne pri termálnych prameňoch, napr. Štúrovo, Dunajská Streda, Veľký Meder, Patince, Belušské Slatiny a Vrbové.

Z prostredia, ktoré vytvoril človek, si najväčšiu pozornosť zaslúžia ***kultúrnohistorické pamiatky*** (hrady, zámky, kaštiele), ***kultúrne zariadenia*** (divadlá, galérie, múzeá) a ***športoviská***.

2.7 REGIÓNY A ICH CHARAKTERISTIKA

Na najvyššej úrovni sa Slovensko člení na 4 časti: **Bratislavský kraj, Západné Slovensko**, **Stredné Slovensko a Východné Slovensko**. Podľa hraníc krajov tvorí Západné Slovensko Trnavský, Nitriansky a Trenčiansky kraj, Stredné Slovensko Žilinský kraj a Banskobystrický kraj a Východné Slovensko Prešovský a Košický kraj.

Kraj okres	*Rozloha v km²*	*Počet obyvateľov*	*Hustota zaľudnenia*
Bratislavský kraj	*2 053*	*599 015*	*292*
Bratislava I	10	44 798	4480
Bratislava II	92	108 139	1175
Bratislava III	75	61 418	819
Bratislava IV	97	93 058	959
Bratislava V	94	121 259	1290
Malacky	872	64 354	74
Pezinok	375	54 164	144
Senec	361	51 825	144
Trnavský kraj	*4 148*	*551 003*	*133*
Dunajská Streda	1 075	112 384	105
Galanta	641	94 533	147
Hlohovec	267	45 351	170
Piešťany	381	63 928	168
Senica	761	60 891	80
Skalica	359	46 791	130
Trnava	741	127 125	172
Trenčiansky kraj	*4 501*	*605 582*	*135*
Bánovce nad Bebravou	462	38 640	84
Ilava	359	62 042	173
Myjava	326	29 243	90
Nové Mesto nad Váhom	580	63 530	110
Partizánske	301	48 005	159
Považská Bystrica	463	65 150	141
Prievidza	960	140 444	146
Púchov	375	45 761	122
Trenčín	675	112 767	167
Nitriansky kraj	*6 343*	*713 422*	*112*
Komárno	871	108 556	125
Levice	1 100	120 021	109
Nitra	1 551	163 540	105
Nové Zámky	1 347	149 594	111
Šaľa	356	54 000	152
Topoľčany	597	74 089	124
Zlaté Moravce	521	43 622	84

Kraj *okres*	*Rozloha v km²*	*Počet obyvateľov*	*Hustota zaľudnenia*
Žilinský kraj	*6 788*	*692 232*	*102*
Bytča	282	30 788	109
Čadca	760	92 843	122
Dolný Kubín	490	39 364	80
Kysucké Nové Mesto	174	33 778	194
Liptovský Mikuláš	1 322	73 984	56
Martin	736	97 813	133
Námestovo	690	56 053	81
Ružomberok	647	59 420	92
Turčianske Teplice	393	16 866	43
Tvrdošín	479	35 062	73
Žilina	815	156 361	192
Banskobystrický kraj	*9 455*	*662 121*	*70*
Banská Bystrica	809	111 984	138
Banská Štiavnica	278	17 151	67
Brezno	1 265	65 909	52
Detva	475	33 514	71
Krupina	585	22 885	39
Lučenec	771	72 837	94
Poltár	505	23 666	47
Revúca	730	40 918	56
Rimavská Sobota	1 471	83 124	57
Veľký Krtíš	849	46 741	55
Zvolen	759	67 633	89
Žarnovica	426	27 634	65
Žiar nad Hronom	532	48 125	90

Kraj *okres*	*Rozloha v km²*	*Počet obyvateľov*	*Hustota zaľudnenia*
Prešovský kraj	*8 993*	*789 968*	*88*
Bardejov	937	75 793	81
Humenné	754	64 845	86
Kežmarok	840	63 231	75
Levoča	357	31 880	89
Medzilaborce	427	12 668	30
Poprad	1 123	104 348	93
Prešov	934	161 782	173
Sabinov	484	54 067	112
Snina	805	39 633	49
Stará Ľubovňa	624	50 684	81
Stropkov	389	21 027	54
Svidník	550	33 506	61
Vranov nad Topľou	769	76 504	99
Košický kraj	*6 753*	*766 012*	*113*
Gelnica	584	30 841	53
Košice I	87	68 262	785
Košice II	81	79 850	986
Košice III	21	30 745	1464
Košice IV	59	57 236	970
Košice – okolie	1 530	106 999	70
Michalovce	1 019	109 121	107
Rožňava	1 173	61 887	53
Sobrance	538	23 776	44
Spišská Nová Ves	587	93 516	159
Trebišov	1 074	103 779	97

Údaje sú za rok 2001

2.7.1 Bratislava a Bratislavský kraj

Bratislavu založili na mieste, kde sa prerezal Dunaj cez výbežok Karpát (Malé Karpaty). Devínskou bránou, ktorú vytvoril, spojil dve nížiny – Záhorskú a Podunajskú. Poloha na styku nížin a pohoria bola veľmi výhodná. V týchto miestach sa dala prebrodiť aj rieka Dunaj. Podnebie bolo príjemné a krajina poskytovala dostatok zdrojov na obživu.

Na tomto území sídlili Kelti, Rimania a v 6. storočí tu už prevládali slovanské kmene. Dva hrady, ktoré sú dnes súčasťou Bratislavy, boli významnými strediskami Veľkomoravskej ríše (Bratislavský hrad a hrad Devín). Bratislavský hrad založili na vrchu pri brode cez Dunaj. V jeho podhradí sa postupne rozvíjalo mesto.

Mestské práva získala Bratislava v 13. storočí. V Uhorsku patrila vždy medzi najvýznamnejšie mestá. V období tureckej nadvlády nad veľkou častou Uhorska sa stala korunovačným mestom uhorských kráľov a kráľovien. V tomto období mesto obkolesovali hradby. Z nich sa dodnes zachovali iba veľmi malé časti. Mesto sa postupne rozrastalo a začalo sa stavať aj za hradbami, ktoré postupne odstránili v 18. storočí.

Najbúrlivejší stavebný rozvoj mesta nastal však až v 20. storočí. Rýchlo rástol počet obyvateľov a rozširovalo sa jeho územie. K Bratislave sa postupne pričleňovali predtým samostatné obce (Karlova Ves, Devín, Dúbravka, Rača, Podunajské Biskupice. Po 2. svetovej vojne sa jej súčasťou stali aj obce na pravom brehu Dunaja (Petržalka, neskôr Čunovo, Rusovce a Jarovce). Bratislava mala v minulosti rôzne názvy. Volali ju ***Brezalauspurc, Pressburg, Prešporok, Pozsony***, od roku 1919 dostalo mesto názov ***Bratislava***.

Po 2. svetovej vojne sa urobili aj najrozsiahlejšie zásahy do podoby mesta. Zanedbala sa údržba historického jadra. Zvalili sa časti podhradia. Postavili sa sídliská, ktoré Bratislavu zvierajú zo všetkých strán. Panelové sídliská sú typické pre obdobie socializmu. Najväčšie sídlisko Slovenska je Petržalka, v ktorej býva okolo 120 000 obyvateľov. Petržalku s ľavobrežnou časťou Bratislavy spája päť mostov (Starý, Nový, Lafranconi, Prístavný a Apollo). Každý má svoju históriu a osobitný vzhľad. Žiaľ, pri budovaní Nového mosta, jeho príjazdovej cesty, bola zbúraná časť historického podhradia. Bratislavu (Staré mesto, hrad s podhradím) vyhlásili za mestskú pamiatkovú rezerváciu.

Bratislava mala v 11. storočí približne 1 500 obyvateľov. Tento počet sa veľmi pomaly zvyšoval. Roku 1720 v nej žilo 7 943 ľudí. Roku 1869 počas prvého sčítania obyvateľstva mala Bratislava 50 055 obyvateľov. Podľa sčítania z roku 2001 tu trvalo žije 428 672 obyvateľov. Bratislava bola v minulosti vždy viacjazyčným mestom. Dalo sa tu dohovoriť po nemecky, maďarsky a slovensky. Od vládnucej vrstvy vždy záležalo, ktorý jazyk prevládal. Po roku 1918 sa začal veľký prílev prisťahovalcov z celého Slovenska. Bratislava sa stala skutočne najvýznamnejším hospodárskym, kultúrnym i politickým strediskom Slovákov, a tým aj celého Slovenska. Bohatá je svojou históriou a zaujímavá prírodnými podmienkami.

Bratislava má dlhú tradíciu priemyselnej výroby, aj vďaka svojej dopravnej polohe zabezpečuje značnú časť hospodárskej výroby Slovenskej republiky. Najvýznamnejšie závody na jej území sú ***chemické závody***. Preto sa Bratislava nazýva aj mesto chémie. V ***Slovnafte*** sa spracúva ropa dovážaná ropovodom. Vyrábajú sa tam ***pohonné látky*** (benzín, nafta), ***oleje*** a mnoho ďalších chemických výrobkov. ***Závod Istrochem*** vyrába rôzne ***chemikálie*** aj ***gumárenské výrobky***. Podniky, ktoré vyrábajú výrobky z gumy, alebo ju ďalej spracúvajú, sú Matador, Gumon, Kablo. V minulosti boli na okraji mesta. Rozširovaním Bratislavy sa dostali do jej širšieho centra. Ďalší chemický závod je Henkel Slovensko (vyrába pracie a čistiace prostriedky).

V západnej časti mesta v Záhorskej nížine pri Devínskej Novej Vsi je závod ***Volkswagen Bratislava***. Montujú sa v ňom zo súčiastok automobily rovnomennej značky. Okrem závodu Volkswagen sú v meste aj ***Bratislavské automobilové závody*** (BAZ-NASKOM), ktoré dodávajú súčiastky do automobilov. V Bratislave sa vyrábajú aj ***transformátory*** a iné ***elektrotechnické zariadenia***. Textilný podnik s dlhou tradíciou bola ***Bratislavská cvernová továreň***.

Potravinárske závody zabezpečujú potraviny nielen pre obyvateľov mesta, ale dodávajú ich aj do iných oblastí Slovenska a na vývoz do zahraničia. ***Jacobs Suchard Figaro*** vyrába ***cukrovinky*** a ***čokoládové výrobky***. Najväčšia ***mliekareň*** na Slovensku je ***RAJO***. Jedna z najväčších ***pekární*** je v Petržalke. Súkromné pekárne v rôznych častiach mesta s ňou súťažia v kvalite výrobkov. V Rači pracuje veľký ***mäsokombinát***. ***Pivovar Stein*** má dlhú tradíciu vo ***výrobe piva***. ***Palma-Thumys*** vyrába ***oleje***. V Bratislave je ešte mnoho ďalších potravinárskych a iných závodov.

Mesto s množstvom pracovných príležitostí má najnižšiu nezamestnanosť na Slovensku. Do Bratislavy dochádza za prácou aj veľa obyvateľov z okolitých sídel každodenne alebo i na dlhšie pobyty.

Bratislava nie je len najvýznamnejšie priemyselné centrum Slovenska. Sídlia v nej najvyššie správne a zákonodarné úrady, ako ***Národná rada Slovenskej republiky***, ***vláda***, ***kancelária prezidenta republiky***, ministerstvá, súdy a zastupiteľské úrady zahraničných štátov. V súčasnosti sa tu nachádza 32 veľvyslanectiev zahraničných štátov.

Bratislava je aj centrom vzdelávania a vedy. Študenti môžu študovať na niektorej z univerzít (Univerzita Komenského, Slovenská technická univerzita, Ekonomická univerzita, Vysoká škola výtvarných umení, Vysoká škola múzických umení) a na rôznych stredných a iných školách. Študentom poskytujú svoje služby aj knižnice, najmä Univerzitná knižnica, Pedagogická knižnica a i.

Historické pamiatky, kultúrne (výstavy, koncerty) a ***obchodné*** (veľtrhy) ***podujatia*** lákajú ročne do Bratislavy niekoľko miliónov návštevníkov, ktorí využívajú služby ***bratislavských hotelov*** (Devín, Danube, Bratislava, obnovený Carlton, Crowne Plazza, a i.) a ***reštaurácií***. Obyvatelia Bratislavy využívajú najmä na krát-

kodobú (víkendovú) rekreáciu ***doliny*** a ***vrchy Malých Karpát*** (Bratislavský lesopark – Železná studienka) s množstvom turistických chodníkov. V lete sú najnavštevovanejšie ***kúpaliská*** a ***jazerá*** (Zlaté piesky) v meste a jeho okolí (cyklotrasy popri kanáli a pozdĺž vodnej zdrže v Čunove).

Bratislava je významná ***dopravná križovatka.*** Mesto priamo hraničí s Rakúskom a Maďarskom. Križujú sa v ňom cesty z Viedne, Prahy, Budapešti, Trnavy a Komárna. Železnice vedú piatimi smermi. Na Dunaji je prístav a v severovýchodnej časti mesta najväčšie letisko na Slovensku. V meste hromadnú dopravu obyvateľstva zabezpečujú trolejbusy, autobusy a električky.

Bratislava má vzhľadom na územie Slovenska nevýhodnú polohu (nie je v strede Slovenska). Jej poloha vzhľadom na európske hospodárske centrá je však najlepšia na Slovensku. To jej popri rozvinutom priemysle a ďalších prednostiach zabezpečuje ďalší rýchly rozvoj.

Pri hodnotení Slovenska podľa európskych kritérií patrí Bratislava s okolím medzi regióny s európskym štandardom.

Okolie Bratislavy v rámci Bratislavského kraja, tvorené okresmi Malacky, Pezinok a Senec, tvorí jej prirodzené vidiecke zázemie. Napriek tomu samotné územie nepredstavuje kompaktný celok. Rozdeľuje ho pohorie Malých Karpát, ktoré tvorí prírodnú bariéru medzi obcami ležiacimi v Záhorskej nížine (okres Malacky) a v Podunajskej nížine (okresy Pezinok a Senec). Obe nížiny sa nachádzajú v teplej klimatickej oblasti. Záhorská nížina je však pokrytá pieskovými presypmi (dunami). Na nich vznikli menej úrodné pôdy, ktoré sú porastené zväčša borovicovými lesmi. Viate piesky a riečne štrky sa využívajú v stavebníctve a na výrobu stavebných materiálov vo Veľkých Levároch. Západnou častou Záhorskej nížiny prechádza železnica a diaľnica, ktoré spájajú Bratislavu s Brnom. Pozdĺž diaľnice a železnice vyrástli ďalšie dôležité mestá. ***Malacky*** majú rozvinutú strojársku výrobu. Drevo z okolitých lesov spracúvajú píly a nábytkárske závody. V Malackách sa upravujú aj liečivé rastliny. Ovocie zo sadov na úpätí Malých Karpát spracúva konzerváreň v ***Stupave.*** Z viacerých sídel na rozhraní Záhorskej nížiny a Malých Karpát má najväčší význam ***Rohožník***. Je tu veľká cementáreň na spracovanie malokarpatské ho vápenca.

Podunajská nížina na rozdiel od Záhorskej má oveľa úrodnejšie pôdy, a preto rozvinutejšie poľnohospodárstvo. Prírodné podmienky predurčili aj tradičné aktivity obyvateľov celého skúmaného územia. Väčšina z nich sa v minulosti živila poľnohospodárstvom. V dôsledku industrializácie v druhej polovici 20. storočia najviac ekonomicky aktívnych obyvateľov začalo dochádzať za prácou do priemyselných podnikov Bratislavy a iných miest.

Za centrum nížinnej oblasti možno považovať okresné mesto ***Senec***, ktoré je výrazne orientované na letnú rekreáciu. Na kúpanie a vodné športy sa využívajú Slnečné jazerá, ktoré vznikli po vyťažení štrku.

Na juhovýchodnom úpätí ***Malých Karpát*** vznikol pás typických vinohradníckych sídel. ***Svätý Jur*** (mestská pamiatková rezervácia), ***Pezinok***, ***Modra*** a iné vinohradnícke sídla využívajú slnečné stráne Malých Karpát na pestovanie viniča, ktoré u nás zaviedli ešte Rimania. V týchto mestách vznikli aj iné odvetvia hospodárstva. Drevospracujúci závod v Pezinku spracúva drevo z malokarpatských lesov. V Malých Karpatoch pri Pezinku sú ložiská pyritu a antimónu. Modra vošla do povedomia slovenského národa v súvislosti s Ľudovítom Štúrom, ktorý tam žil a tragicky zahynul. Veľa ľudí navštevuje jeho múzeum a miestny cintorín, kde je pochovaný. Modra sa preslávila aj výrobkami ľudovej keramiky, nazývanej majolika.

2.7.2 Západné Slovensko

Západné Slovensko má výhodnú polohu. Leží v zázemí hlavného mesta Bratislavy, v susedstve hospodársky rozvinutého Rakúska a Českej republiky. Na juhu tvorí hranicu s Maďarskom Dunaj, ktorý vodnou cestou spája územie so štátmi západnej a východnej Európy. Západné Slovensko tvoria Trnavský, Nitriansky a Trenčiansky kraj.

Oblasť je prevažne nížinatá. Jej sever vypĺňajú karpatské pohoria. Ich prstovité výbežky siahajú do nížin.

Podunajská nížina je najteplejšie a najúrodnejšie územie. Pestujú sa tam plodiny náročné na teplo (kukurica, slnečnica, cukrová repa, sladovnícky jačmeň). Na Podunajskej nížine vznikla hustá sieť sídel a dopravných komunikácií. Spolu s hlavným mestom Slovenska Bratislavou predstavuje hospodársky najrozvinutejšiu oblasť štátu.

Dunaj a jeho prítoky uložili v blízkosti svojich korýt mohutné nánosy riečnych usadenín. Ploché územie, ktoré na nich vzniklo, sa nazýva ***Podunajská rovina***. Smerom k pohoriam navial vietor v ľadových dobách vrstvy spraše. Na nich vznikol mierne zvlnený, pahorkatý povrch s úrodnými černozemami a hnedozemami. Toto územie sa nazýva ***Podunajská pahorkatina***.

Podunajská rovina tvorí najjužnejšie územie Slovenska. Rozvoj jej hospodárstva, okrem priaznivých podnebných a pôdnych podmienok, podmienili aj veľké zásoby vody v riekach a usadeninách ***Žitného ostrova*** (územie medzi Dunajom a Malým Dunajom). Z nerastných surovín sa vo veľkej miere ťažia riečne štrky a piesky potrebné v stavebníctve. Výskyt termálnych vôd využívajú viaceré termálne kúpaliská (napr. Dunajská Streda, Veľký Meder, Patince).

Rovinaté územie je husto osídlené. V minulosti, keď bolo poľnohospodárstvo hlavnou obživou obyvateľstva, vznikali tam veľké dediny. Úrodná pôda v ich okolí mohla uživiť veľa roľníckych rodín. Dnes sa v zázemí Bratislavy pestuje teplomilná zelenina a ovocie (napr. paprika, rajčiny, melóny, broskyne). Na území žije zmiešané slovenské a maďarské obyvateľstvo.

Najväčšie mestá vznikli na východe Podunajskej roviny. Pri ústí Váhu do Dunaja leží ***Komárno***. Toto strategicky dôležité miesto bolo osídlené už v mladšej dobe kamennej. Komárno je známe výrobou lodí a prístavom na Dunaji. V neďalekom ***Hurbanove*** je aj v zahraničí známy pivovar.

Severne od Komárna, na dolnom toku rieky Nitra, sa nachádza dôležitý železničný uzol ***Nové Zámky***. V meste je výroba elektrických zariadení a potravinárskych výrobkov.

Na sútoku Malého Dunaja a Váhu vzniklo Kolárovo, do povedomia sa dostalo výrobou malolitrážnych motocyklov. Dlho bolo najľudnatejšou dedinou Slovenska. V súčasnosti sa zaraďuje medzi mestá. Severnejšie od neho zďaleka púta pozornosť svojimi komínmi chemická továreň Duslo v ***Šali***. Je to náš najväčší výrobca priemyselných hnojív, ktoré sa používajú nielen v okolitej Podunajskej nížine, ale aj v iných častiach Slovenska.

V blízkosti Šale je ***Galanta***. Mesto s administratívnou funkciou má výrobu strojov, nábytku a potravín (mliekareň, spracovanie medu). V minulosti patrila medzi poľnohospodárske mestečká, a preto nemá výrazné historické jadro.

Neďaleká ***Sereď*** rástla v minulom storočí predovšetkým zásluhou niklovej huty. Pretože výroba sa už nevyplácala a veľmi znečisťovala ovzdušie mesta, výrobu niklu roku 1993 zastavili. Pokračuje tu však tradičná výroba šumivého vína a trvanlivého pečiva.

Dunajská Streda je typické stredisko poľnohospodárskeho územia s rozvinutým potravinárstvom. Má najväčší cukrovar na Slovensku. Potraviny sa vyrábajú aj v menších mestách na Podunajskej rovine, napr. v Sládkovičove je konzerváreň, vo Veľkom Mederi mliekareň.

V súvislosti s výstavbou vodného diela na Dunaji nadobudlo veľký význam ***Gabčíkovo***. Vodné dielo nielen zlepšuje podmienky pre medzinárodnú plavbu po Dunaji, ale zabezpečuje aj výrobu elektrickej energie. Čoraz intenzívnejšie sa využíva okolie vodného diela na letnú rekreáciu.

Podunajská pahorkatina má teplé podnebie, úrodné pôdy a intenzívne poľnohospodárstvo podobne ako Podunajská rovina. Spraš, ktorá tvorí materskú horninu pre úrodné černozeme a hnedozeme, je aj dôležitá surovina na výrobu tehál.

V západnej časti Podunajskej pahorkatiny na križovatke starých obchodných ciest vzniklo najstaršie slovenské mesto ***Trnava***. Jej historické jadro (mestská pamiatková rezervácia) obkolesujú rozsiahle hradby. Trnava je sídlom rímskokatolíckeho arcibiskupa, vysokých škôl a viacerých priemyselných podnikov. Tradične sa tu spracúvajú poľnohospodárske produkty úrodného okolia, sú tu strojárske závody. Vo výstavbe je automobilový závod Peugeot.

Severne od Trnavy sa nad pahorkatinou dvíhajú chladiarenské veže prvej slovenskej jadrovej elektrárne v ***Jaslovských Bohuniciach***. Neďaleký ***Hlohovec*** vznikol na brode cez Váh pri južnom cípe Považského Inovca. Známy je výrobou drôtu a liekov (Slovakofarma).

Na druhom brehu Váhu v tesnej blízkosti Hlohovca púta pozornosť šesťuholníkovou pevnosťou Leopoldov. Mesto je dôležitou železničnou križovatkou.

Severným smerom proti toku Váhu, na mieste výskytu liečivých prameňov, vznikli svetoznáme kúpele ***Piešťany***. Liečia sa v nich reumatické choroby.

Na mieste, kde vteká Váh do Podunajskej nížiny medzi Čachtickým a Beckovským hradom, vzniklo ***Nové Mesto nad Váhom***, hoci má v názve slovo nové, má dávne osídlenie. V skutočnosti na jeho území sa našiel jeden z najstarších dôkazov osídlenia na území Slovenska.

Najväčšie mesto Podunajskej pahorkatiny je starobylá ***Nitra*** (mestská pamiatková rezervácia), sídlo veľkomoravského kniežaťa Pribinu. V meste je potravinárska, chemická a strojárska výroba. Vysoké školy, výskumné ústavy a každoročné výstavy, predovšetkým poľnohospodárska výstava Agrokomplex, zvyšujú význam mesta.

V pahorkatom území, ktoré vbieha medzi Považský Inovec a Tribeč pozdĺž rieky Nitra, sú najväčším mestom ***Topoľčany*** so známou výrobou piva.

Bošany, ktoré založili na sútoku Nitry a Bebravy, už od polovice 19. storočia sú známym centrom spracovania kože. Dodávajú ju aj do továrne na výrobu topánok v neďalekom ***Partizánskom***. V najsevernejšom výbežku Podunajskej nížiny ležia ***Bánovce nad Bebravou*** s tradičným spracovaním dreva a textilnou výrobou.

Na východnej strane Tribeča sa v Podunajskej pahorkatine na brehoch Žitavy nachádzajú menšie mestá ***Vráble*** a ***Zlaté Moravce***. Vo Vrábľoch je elektrotechnická výroba. Zlaté Moravce preslávila výroba chladničiek. V neďalekých Tesárskych Mlyňanoch je rozsiahle arborétum. Severnejšie ležiaca obec Topoľčianky sa hrdí kaštieľom, prírodným parkom a chovom ušľachtilých koní.

Pri vtoku Hrona do Podunajskej nížiny vyrástlo mestečko Tlmače s výrobou parných kotlov pre elektrárne. Južnejšie leží niekdajšie dôležité centrum Tekova, ***Levice***. Prevláda v nich textilná (bavlnárske závody) a potravinárska výroba.

V blízkosti Levíc je viacero minerálnych a termálnych prameňov. Známe sú termálne kúpaliská Margita-Ilona a minerálna voda v Santovke. V neďalekých ***Mochovciach*** je druhá slovenská jadrová elektráreň.

Na strategickom mieste pri ústí Hrona do Dunaja s výhľadom na Ostrihom sa nachádza ***Štúrovo***. Sídlia v ňom veľké papierne, ktorých podnikový prístav je tretím významným prístavom na Dunaji.

Na styku Juhoslovenskej kotliny, Krupinskej planiny a Podunajskej nížiny ležia ***Šahy***. Hoci mesto nemá vedúce priemyselné odvetvie, má veľké možnosti na rozvoj ako hraničné mestečko. Je v ňom umiestnená prečerpávacia stanica ropovodu Družba.

V severnej časti Záhorskej nížiny, ktorá sa nazýva Chvojnická pahorkatina, navial vietor spraš. Toto územie je poľnohospodársky využívané, podobne ako úrodné pôdy pozdĺž rieky Moravy.

Z nerastných surovín majú význam najmä náleziská zemného plynu v okolí ***Vysokej pri Morave*** a ropy a lignitu pri ***Gbeloch***. Na Záhorskej nížine sa vyťaží ročne asi 70 000 t ropy. Predstavuje to menej ako 1 % jej celkovej spotreby na Slovensku. Vyťažený zemný plyn tvorí iba 5 % z jeho celkovej spotreby Slovenska.

V severozápadnej časti Záhorskej nížiny v blízkosti hraníc s Moravou oddávna súperia dve mestá, a to Holíč a Skalica. Obe majú bohatú históriu. ***Skalica*** sa preslávila produkciou červeného vína. ***Holíč*** bol známy manufaktúrnou výrobou majoliky a porcelánu už v 18. storočí.

Dve súperiace mestá predbehla po 2. svetovej vojne ***Senica*** výstavbou veľkého závodu Slovenský hodváb, v ktorom sa vyrába syntetické vlákno. Zastúpenie má aj potravinárstvo (mliekareň, pekáreň).

Západne od Senice sa nachádzajú kúpele ***Smrdáky***. Liečia sa v nich kožné, nervové a reumatické choroby.

Územie Záhorskej nížiny je vďaka teplej klíme vhodné na letnú rekreáciu, ktorá sa sústreďuje predovšetkým v okolí vodných plôch. Takými sú umelé vodné nádrže (napr. Kunovská priehrada pri Senici, Tomky) alebo umelé jazerá, ktoré vznikli po ťažbe piesku pri jednom z najmladších miest Slovenska (2001) Šaštíne-Strážach. ***Šaštín-Stráže*** priťahuje veľa návštevníkov ako pútnické miesto.

Do západnej oblasti zasahujú okrem nížin aj celky Vonkajších a Vnútorných Karpát. Tieto územia majú na rozdiel od nížin o niečo chladnejšie a vlhkejšie podnebie, menej úrodné pôdy a členitejší reliéf.

Z ***Vonkajších Karpát*** sú to flyšové pohoria ***Biele Karpaty*** a ***Javorníky***, ktoré tvoria hranicu s Českou republikou. Dosahujú nadmorskú výšku okolo 1 000 m. Sú zalesnené a slabšie osídlené. Dediny sa sústreďujú iba do niektorých dolín. Okrem nich je tu rozšírené aj roztratené osídlenie.

K pohoriam sa primkýnajú na juhovýchode znížené celky Myjavská pahorkatina a Považské podolie. ***Myjavská pahorkatina*** je typickým územím roztrateného – kopaničiarskeho osídlenia. Najväčšími centrami kopaničiarskeho osídlenia boli tradične tri mestá: ***Myjava***, ***Stará Turá*** a ***Brezová pod Bradlom***. Nachádzajú sa v nich predovšetkým strojárske závody, ktoré po roku 1989 striedavo bojujú s problémami.

Myjavský región sa stal v rokoch 1848 – 1849 strediskom slovenského národného života. Návštevníkov o tom informuje Múzeum Slovenskej národnej rady v Myjave, pamätné tabule a pomníky v Myjave a Brezovej pod Bradlom. Na vrchu Bradlo týčiacom sa nad Brezovou pod Bradlom stojí mohyla generála Milana Rastislava Štefánika, ktorý sa narodil v neďalekých Košariskách.

Považské podolie má pre Slovensko veľký význam. Predstavuje územie pozdĺž Váhu, rozšírené do pomerne rozľahlých kotlín. Váh tieto kotliny spája, pozdĺž neho vedie cesta a dvojkoľajná elektrifikovaná železnica. Rieka poskytuje dostatok vody pre priemysel i na výrobu elektrickej energie v hydroelektrárňach. V koryte Váhu sa ťažia štrky potrebné v stavebníctve. Okolité pohoria poskytujú vápenec

a slieň na výrobu cementu. V kotlinách sa v miernom a vlhkom podnebí pestuje teplomilnejšia pšenica, jačmeň, cukrová repa, ale i zemiaky a krmoviny slúžiace rozvinutému chovu dobytka.

Spoločným znakom územia je silné zastúpenie priemyselnej výroby, v ktorej dominuje strojárstvo. Veľké závody v ***Dubnici nad Váhom*** a ***Považskej Bystrici*** vyrábali v minulosti najmä zbrojársku techniku. Prechodom na trhové hospodárstvo tiež majú značné problémy s preorientovaním výroby a nezamestnanosťou.

Krajské mesto ***Trenčín*** (mestská pamiatková rezervácia) okrem strojárskej a potravinárskej má aj významnú textilnú výrobu. Každý rok sa tam usporadúva výstava Trenčín – mesto módy. Mesto má univerzitu a je sídlom veliteľstva Slovenskej armády. V neďalekej Trenčianskej Teplej je náš najsevernejší cukrovar.

Južne od priemyselnej Dubnice nad Váhom vyrástlo mesto s obytnou funkciou ***Nová Dubnica.*** Severne od Dubnice nad Váhom sa nachádza okresné mesto ***Ilava***. Miestne suroviny využívajú cementárne v Hornom Srní a Ladcoch. Pri hranici s Moravou vznikli sklárne v Nemšovej a Lednických Rovniach. Železničné spojenie s Moravou má ***Púchov***. V meste je zastúpená známa gumárska a odevná výroba. V jeho zázemí, pri Nosickej priehrade v Nimnici, vyrástli pri minerálnych prameňoch kúpele na liečenie chorôb dýchacích ciest.

Vnútorné Karpaty zasahujú v západnej časti jadrovými pohoriami (Malé Karpaty, Považský Inovec, Strážovské vrchy, Súľovské vrchy, Tribeč) a zníženou Hornonitrianskou kotlinou. V najvýchodnejšej časti vystupujú okraje sopečných pohorí (Vtáčnik, Pohronský Inovec, Štiavnické vrchy).

Na rozdiel od nížin majú menej úrodné pôdy a o niečo chladnejšie a vlhšie podnebie. Ľudia v nich ťažili drevo, lovili zver a nachádzali rôzne suroviny, preto boli oddávna osídlené.

Na miestach, kde cez Malé Karpaty prechádza historická Česká cesta, vznikli Smolenice. Nad závodom Chemolak s výrobou farieb a lakov sa vyníma silueta Smolenického zámku.

Na viacerých miestach Malých Karpát (napr. Buková, Trstín, Čachtice) vznikli rozsiahle kameňolomy, v ktorých sa ťaží predovšetkým vápenec a dolomit.

Považský Inovec, ***Strážovské vrchy***, ***Súľovské vrchy*** a ***Tribeč*** majú redšie osídlenie. V Strážovských vrchoch sa vyskytuje aj rozptýlené osídlenie. Najznámejším sídlom Strážovských vrchov sú vo svete známe kúpele Trenčianske Teplice. V krásnom prírodnom prostredí sa tu liečia choroby pohybovej sústavy a nervové choroby.

Hornonitrianska kotlina na severovýchode západnej oblasti sa vyznačuje hustým osídlením a rozvinutým priemyslom. Ťažba hnedého uhlia v ***Handlovej*** a lignitu v ***Novákoch*** podmienila rozvoj ďalších priemyselných odvetví. V ***Zemianskych Kostoľanoch*** vznikla veľká tepelná elektráreň a Novákoch chemické závody.

Administratívnym strediskom územia je ***Prievidza*** s potravinárskou výrobou, v ktorej vynikajú konzervárne ovocia a zeleniny. Okrasou kotliny je ***Bojnický zámok*** s múzeom. Návštevníkov Bojníc láka aj zoologická záhrada a kúpele.

Karpatská časť západnej oblasti skrýva v sebe veľké možnosti na celoročnú rekreáciu a cestovný ruch. V lete sa pešia turistika a cykloturistika sústreďujú do pohorí, kde návštevníci obdivujú mnohé zrúcaniny hradov (napr. Pajštún, Dobrá Voda, Čachtice, Tematín) alebo zachované zámky (Červený Kameň, Smolenice, Bojnice). V zime slúžia záujemcom o lyžovanie najmä strediská na Pezinskej Babe, Javorine, Veľkom Inovci, Remate a Mojtíne.

Bojnický zámok

2.7.3 Stredné Slovensko

Do regiónu patrí ***Žilinský*** a ***Banskobystrický kraj***. Hranicu medzi nimi tvoria Nízke Tatry. Toto masívne pohorie tvorilo vždy bariéru medzi severnou a južnou časťou stredného Slovenska a podmienilo v nich odlišný vývoj.

Severná oblasť

Zasahuje na vrchol klenby slovenských Karpát. Najväčšiu výšku dosahujú Tatry Gerlachovským štítom (2655 m n. m.). Členité územie tvoria pohoria oddelené dolinami a kotlinami. Hornaté územie s kamenistými, menej úrodnými pôdami a chladnejším podnebím je z veľkej časti zalesnené. Ľudia odlesnili iba úrodnejšie kotliny a doliny. Tie sú husto zaľudnené, vedú nimi dopravné spojenia a sústreďuje sa v nich hospodársky život. Do oblasti patrí Žilinský kraj

Pretože v tejto oblasti rieky iba pramenia, v dolinách by nemali dostatok vody továrne náročné na jej spotrebu. Človek preto rieky na mnohých miestach zahatal. Vznikli tak viaceré priehrady (Liptovská Mara, Oravská priehrada a i.).

Severná oblasť stredného Slovenska, tak ako celé Slovensko, je bohatá na minerálne a termálne vody. Pri nich vznikli kúpele v Turčianskych Tepliciach, Lučivnej, Korytnici aj inde. V Liptovskom Jáne a Oraviciach sú termálne kúpaliská.

Orava a ***Kysuce*** zaberajú územia na severozápade Slovenska. Hornatý kraj s neúrodnými kamenitými pôdami nemohol v minulosti uživiť miestne obyvateľstvo. Preto ľudia odchádzali na sezónne žatevné práce na Dolnú zem, alebo si hľadali prácu až v Amerike. Známi boli aj ako podomoví obchodníci a drotári.

Situácia sa nezlepšila ani v období spriemyselňovania. Flyšové pohoria neposkytli suroviny na založenie väčších tovární. Mnoho obyvateľov preto odchádzalo najmä pred rozdelením Československa za prácou do baní a hút susedného Ostravska alebo iných priemyselných oblastí. V súčasnosti sa toto územie opäť vyznačuje nedostatkom pracovných príležitostí.

Typické pre Oravu a Kysuce sú roztratené sídla. Kopaničiari na odlesnenom území pásli dobytok a ovce, alebo ho premenili na ornú pôdu. Prírodné podmienky tak ako aj teraz dovoľovali pestovať menej náročné zemiaky, jačmeň a krmoviny.

Hospodársky život oblasti sa sústreďuje do Oravskej kotliny, doliny riek Oravy a Kysuce. Tam pri dopravných komunikáciách vznikli väčšie sídla, dediny a mestá.

Značnú časť ***Oravskej kotliny*** zaberá ***Oravská priehrada***, ktorá sa stala významným rekreačným strediskom letnej rekreácie a vodných športov. Z jej vôd vystupuje Slanický ostrov s kostolom premeneným na výstavnú sieň. Na západnom okraji priehrady leží ***Námestovo***, kedysi známe plátenníctvom. Jeho význam narástol po výstavbe vodnej nádrže. Ďalším významným mestom je ***Trstená***. Pre svoju polohu v blízkosti hraníc sa stala dôležitým centrom dopravy.

Povojnové spriemyselňovanie zasiahlo aj oravské sídla (Nižná – závod na výrobu televízorov, Mokraď – závod práškovej metalurgie, Istebné – huta na výrobu farebných kovov a zliatin). Hospodárskym a kultúrnym strediskom Oravy je ***Dolný Kubín***. V mysliach Slovákov je spätý s menom básnika Pavla Országha Hviezdoslava, ktorému tam zriadili múzeum. Dlhoročnú tradíciu má podujatie zamerané na umelecký prednes, Hviezdoslavov Kubín.

Veľkú historickú a estetickú hodnotu má ***Oravský zámok***. Postavili ho na strmom vápencovom brale pri ceste vedúcej pozdĺž rieky Orava. V zámku je v súčasnosti zriadené múzeum. V priľahlej obci Oravský Podzámok je lesohospodárska výskumná stanica. Drevo z oravských lesov sa spracúva v ***Tvrdošíne***.

Kysucami sa tradične nazýva územie v povodí rieky Kysuca. Najväčšie stredisko územia je ***Čadca***. Vznikla na križovatke obchodných ciest. Jej význam vzrástol po napojení na Košicko-bohumínsku železničnú trať. Stala sa administratívnym a hospodárskym centrom s textilnou a strojárskou výrobou. V súčasnosti sa tu rozrástla odevná výroba so žiadaným sortimentom.

Druhé veľké priemyselné centrum je na dolnom toku rieky Kysuce ležiace ***Kysucké Nové Mesto***, ktoré sa dostalo do povedomia výrobou ložísk. Má zachované historické námestie. Kedysi najľudnatejšia dedina na Slovensku ***Krásno nad Kysucou*** roku 2001 získala štatút mesta.

V lesnatom území Kysúc je rozšírené spracovanie dreva (Kysucké Nové Mesto, Krásno nad Kysucou, Turzovka).

Pre rekreáciu a turistiku sa stala veľmi príťažlivou obec Nová Bystrica. Vystavali tam vodnú nádrž. V osade ***Vychylovka*****,** kde sa nachádza historická lesná železnica, je zriadený skanzen – Múzeum kysuckej dediny.

Žilinská a ***Turčianska kotlina*** sú stredne vysoko položené kotliny. Ich dná ležia v nadmorských výškach 200 – 500 m n. m. ***Liptovská kotlina*** patrí medzi vysoko položené kotliny (nad 500 m n. m.). Spojnicou týchto husto zaľudnených kotlín je Váh, pozdĺž ktorého vedie cesta a dvojkoľajná elektrifikovaná železnica. Váh, ako druhá najväčšia rieka Slovenska, poskytuje dostatok vody pre priemysel i na výrobu elektrickej energie v hydroelektrárňach. V jeho koryte sa čiastočne ťažia štrky a piesky. Okolité pohoria poskytujú vápenec a slieň na výrobu cementu. V kotlinách sa v miernom a vlhkom podnebí pestuje pšenica, jačmeň, zemiaky a krmoviny slúžiace rozvinutému chovu dobytka. Spoločným znakom územia je silné zastúpenie priemyslu. V Martine v minulosti vyrábali najmä zbrojársku techniku.

Na dôležitej križovatke ciest a železníc vyrástlo najväčšie mesto oblasti – ***Žilina*** (mestská pamiatková rezervácia). Má pestré zloženie priemyslu. Najvýznamnejšia je výroba celulózy a papiera, vlnených látok, syntetických látok a súčastí strojov. Zastúpené je aj potravinárstvo a spracovanie dreva. Mesto je aj strediskom služieb, kultúry (napr. múzeum s drotárskou tematikou), školstva (Žilinská univerzita) a i.

Priemysel v zázemí Žiliny využíva vápence, ktoré sa ťažia v priľahlých pohoriach. V Lietavskej Lúčke sa z nich vyrába cement. Vo Varíne sa vyrába vápno a láme sa vápenec. V južnej časti Žilinskej kotliny sa nachádza ***Rajec*** s rezbárskymi tradíciami, výrobou vlnených textílií a kobercov.

V ***Rajeckých Tepliciach*** vznikli pri prameňoch liečivej vody kúpele na liečenie reumatických chorôb, neurózy a chorôb z povolania.

Zúžený priestor pri prechode zo Žilinskej do Turčianskej kotliny strážili v minulosti ***Strečniansky hrad*** na ľavej a ***Starý hrad*** na pravej strane Váhu. V 13. storočí patrili medzi strážne hrady s mýtnou stanicou. Pri nich vyrástla ďalšia dominanta – Pamätník francúzskych partizánov, ktorí počas Slovenského národného povstania v roku 1944 spolu so slovenskými partizánmi bojovali proti nemeckým fašistickým vojskám. Partizánske boje pripomína aj cintorín SNP na druhej strane Strečnianskej tiesňavy pri obci Priekopa v Turčianskej kotline.

Najväčšie mesto Turčianskej kotliny je ***Martin***. Známy je predovšetkým ako stredisko kultúrneho života Slovákov z čias Uhorska. Dodnes je sídlom Matice slovenskej, Etnografického múzea, ktoré je súčasťou Slovenského národného múzea a rozsiahlej Slovenskej národnej knižnice. Na martinskom cintoríne sú pochovaní významní dejatelia slovenského kultúrneho života. Popri strojárskej výrobe má významnú polygrafickú, potravinársku a nábytkársku výrobu. S Martinom je spojený dôležitý železničný uzol ***Vrútky***.

Dostatok dreva v okolitých lesoch podmienil tradičné spracovanie dreva. V Turanoch je veľká píla a výroba drevených montovaných chát. Drevo sa spracúva aj v Sučanoch a Turčianskych Tepliciach.

Turčianske Teplice sú predovšetkým známe svojimi kúpeľmi, ktoré vznikli pri liečivých prameňoch v južnej časti Turčianskej kotliny.

Ľudovou architektúrou a zvykmi sa vyznačujú obce ***Východná*** a ***Važec***. Vo Východnej sa každý rok konajú folklórne slávnosti. Važec priťahuje návštevníkov krásami jaskyne.

Liptovskou kotlinou preteká od východu na západ Váh. Vzniká sútokom Bieleho Váhu stekajúceho z Tatier a Čierneho Váhu prameniaceho v Nízkych Tatrách pod Kráľovou hoľou. Pri ***Liptovskej Mare*** vybudovali dve elektrárne. Jedna je klasická, vznikla zahradením koryta – Liptovská Mara a druhá pri priľahlom kopci je prečerpávacia hydroelektráreň – Čierny Váh.

Priehrada Liptovská Mara oddeľuje dve najväčšie mestá Liptovskej kotliny, a to ***Ružomberok*** a ***Liptovský Mikuláš***. Ružomberok vznikol na križovatke cesty vedúcej Považím a historickej cesty, ktorá spájala Budapešť s Krakovom. Veľké celulózky a papierne spracúvajú drevo z okolitej hornatej oblasti. Rovnako významné sú aj bavlnárske závody.

Liptovský Mikuláš má úplne rozdielne zloženie priemyslu. Tradičné odvetvia sú garbiarstvo a kožušníctvo. Potravinárska výroba sa zameriava na konzervovanie ovocia a zeleniny, výrobu liehovín a bryndze. Mesto je významným strediskom

cestovného ruchu a východiskom do ***Demänovských jaskýň***, Nízkych a Západných Tatier. Záujmu návštevníkov sa teší aj Múzeum jaskyniarstva a ochrany prírody.

Tradične spätý s okolitými lesmi je ***Liptovský Hrádok***. Svedčí o tom píla, stredná lesnícka škola a lesný semenársky závod. Mesto je známe aj výrobou telefónnych prístrojov. Spracovanie dreva má tradíciu aj v susednej Kráľovej Lehote.

Pohoria severnej oblasti sú prírodným klenotom Slovenska. Zaberajú západ vrcholovej časti slovenskej klenby. K ich krásam najviac prispieva členitý reliéf a pestré rastlinstvo usporiadané podľa výškových zón.

Pohoria sú iba málo osídlené. Vo flyšových Javorníkoch a ďalších pohoriach Kysúc a Oravy je rozšírené roztratené kopaničiarske osídlenie. V Strážovských vrchoch, kde sú menšie kotlinky s poľnohospodárskou pôdou, vznikli malé dediny. Iné pohoria, ako Malá Fatra či Chočské vrchy, sú bez sídel.

Pohoria severnej oblasti stredného Slovenska patria k najviac zalesneným častiam Slovenska. Z poľnohospodárskej pôdy zaberajú veľké plochy lúky a pasienky, na ktorých sa tradične pasú ovce a dobytok. Na málo rozšírených plochách ornej pôdy sa pestujú najmä zemiaky, ovos, kŕmny jačmeň a iné krmoviny. Pohoria sú vďaka ich prírodným krásam využívané najmä pre cestovný ruch, s celoročnou rekreáciou.

Nízke Tatry sú rozsiahlym pohorím s viacerými prírodnými krásami a strediskami. Známa je ***Demänovská dolina*** so sústavou jaskýň. Z nich kvapľovou výzdobou vyniká Jaskyňa slobody. V závere doliny je stredisko zimných športov Jasná s dobrou lyžovačkou a vlekmi. Pomocou sedačkovej lanovky sa možno dopraviť až na Chopok. Známa je aj Jánska dolina s rekreačným areálom a termálnym kúpaliskom. Minerálne pramene podmienili aj vznik kúpeľov Korytnica pod severnými svahmi Nízkych Tatier. Nízke Tatry vyhlásili za národný park (NAPANT). Ich hlavný hrebeň oddeľuje severnú a južnú oblasť stredného Slovenska.

Ďalšími národnými parkami sú ***Malá Fatra*** a ***Veľká Fatra***. Hlboká dolina Váhu prerezáva Malú Fatru na južnú časť, známu lyžiarskym strediskom Martinské hole a severnú krivánsku časť. V krivánskej časti pohoria Malá Fatra je známa ***Vrátna dolina***. Turistov priťahuje bralnatý ***Veľký Rozsutec***, vápencové tiesňavy a krajinné scenérie otvárajúce sa najmä pri túre hrebeňom pohoria. Východisko do Vrátnej doliny je rodisko Juraja Jánošíka ***Terchová*** s ľudovými zvykmi a folklórnymi slávnosťami.

Plošne rozsiahlejšia Veľká Fatra sa vyznačuje malebnými skalnatými vrchmi (Čierna skala, Tlstá, Drienok) a atraktívnymi tiesňavami (Gaderská dolina). Strediská zimných športov vyrástli najmä na ***Krížnej*** a Malinnom Brde nad Ružomberkom. Pod Malinným Brdom je učupená dedinka ***Vlkolínec***. Kultúrna a historická hodnota jej drevenic má celosvetový význam. Zapísali ju do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Liptovskú a Oravskú kotlinu oddeľujú ***Chočské vrchy***. Nápadne z nich vyčnieva najvyšší vrchol Veľký Choč, budovaný tak ako celé pohorie vápencami

a dolomitmi. Potoky tečúce z Oravskej do Liptovskej kotliny v nich vymodelovali atraktívne tiesňavy. Svoje čaro majú aj flyšové pohoria na Kysuciach a Orave. Významné rekreačné strediská, najmä pre zimné športy, sú ***Veľká Rača*** a ***Kubínska hoľa***.

Južná oblasť

Južná oblasť stredného Slovenska sa rozprestiera od južných hraníc štátu až po hrebene Nízkych Tatier. Pohoria, ktoré sa v nej nachádzajú, majú rôznorodú geologickú stavbu (jadrové pohoria, sopečné pohoria). Hospodársky život oblasti sa sústreďuje v kotlinách a dolinách karpatských pohorí. Do oblasti patrí Banskobystrický kraj.

Zvolenská kotlina a ***Horehronské podolie*** sú hospodársky najdôležitejšie územia južnej oblasti stredného Slovenska. Sú husto zaľudnené. Nachádzajú sa takmer v strede územia Slovenska. Spomedzi kotlín južnej oblasti majú najväčšiu nadmorskú výšku (500 m n. m.), preto sú aj najchladnejšie. Patria však ešte do teplej a mierne teplej podnebnej oblasti. Dno kotliny a podolia je pahorkaté a ich osou sú rieky Hron a Slatina.

Najľudnatejšie mesto Zvolenskej kotliny a v súčasnosti aj najvýznamnejšie hospodárske centrum je ***Banská Bystrica***. Mesto sa nachádza pri ohybe rieky Hron pod vrchom Urpín. V starom historickom centre (mestská pamiatková rezervácia), ktoré je pekne obnovené a udržiavané, sa vyníma farský kostol a mestský hrad. Banská Bystrica, ako už aj názov prezrádza, sa hospodársky začala rozvíjať v čase rozmachu baníctva. Dlhú tradíciu výroby má najznámejší závod mesta Smrečina. Spracúva drevo ihličnatých stromov (z Nízkych Tatier, Kremnických vrchov a Slovenského rudohoria). Textilný závod (Slovenka) zamestnáva prevažne ženy. Významná je aj cementáreň, ktorá získava suroviny (vápenec) z Nízkych Tatier. Banská Bystrica bola centrom SNP roku 1944. Dnes je tam Múzeum SNP venované odboju Slovákov.

Asi 20 km po toku Hrona smerom na juh sa nachádza ***Zvolen***. Banská Bystrica a Zvolen oddávna súperili o vedúce postavenie v kotline i celej oblasti. Spája ich železnica a štvorprúdová cesta. Zvolen je významná dopravná križovatka. Každá z ciest či železničných tratí prechádza okolo známeho Zvolenského zámku. Vo Zvolene je najvýznamnejší závod Bučina na spracovanie dreva listnatých stromov (z Javoria, Štiavnických vrchov, Krupinskej planiny). V Banskej Bystrici aj vo Zvolene sú viaceré potravinárske závody, ktoré spracúvajú najmä živočíšne výrobky (mäsokombinát, mliekareň). V oboch mestách sú univerzity, v Banskej Bystrici Univerzita Mateja Bela a vo Zvolene Technická univerzita.

Vo Zvolenskej kotline vyvierajú teplé, liečivé pramene, ktoré využíva kúpeľníctvo (***Sliač*** a ***Kováčová***). Na východ od Zvolena pri rieke Slatina sa v zovretí sopečných pohorí nachádza mesto ***Detva***. Väčšina obyvateľov tohto mesta sa tam prisťahovala za prácou po vzniku závodu (Podpolianske strojárne).

Bližšie pod ***Poľanou*** sa nachádza ***Hriňová***. V zázemí týchto miest ešte stále žijú ľudia v roztratených sídlach – na lazoch, v peknom prírodnom prostredí, ale v náročných podmienkach. Obyvateľstvo sídel Horehronského podolia zakladalo svoju hospodársku činnosť na ťažbe dreva, neskôr na ťažbe nerastných surovín a hutníctve. V podolí je mnoho rázovitých obcí (Čierny Balog, Pohorelá, Telgárt). Typická architektúra sídel – drevenice – bola zväčša nahradená pohodlnejšími, ale často nevkusnejšími stavbami. Najvýznamnejšie činnosti v podolí sa viažu na hutnícke tradície, spracovanie železa a strojárstvo (Podbrezová, Brezno, Valaská, Závadka nad Hronom, Pohorelá, Hronec). Spracovanie ropy v Dubovej a výroba liečiv (Biotika) v Slovenskej Ľupči prispievajú k zabezpečeniu zamestnanosti obyvateľov podolia. Všetky odvetvia priemyslu však znečisťujú ovzdušie podolia, kde často vznikajú teplotné inverzie.

Popri mestách sú turisticky najnavštevovanejšie časti kotlín kúpele, priehrady (Môťová), historické pamiatky (hrady) a kultúrnohistorické podujatia. V Detve sa konajú pravidelne festivaly ľudových tancov a piesní. Do sídel vo Zvolenskej kotline a Horehronskom podolí dochádzajú za prácou aj obyvatelia z Pliešovskej kotliny, horských sídel a lazov.

Juhoslovenská kotlina je najteplejšia časť južnej oblasti stredného Slovenska. Zo západu ju ohraničujú sopečné pohoria, zo severu Slovenské rudohorie so Slovenským krasom. Južnú a východnú hranicu kotliny tvorí štátna hranica s Maďarskou republikou. Táto južná hranica prebieha prevažne nížinou. Výnimku tvorí iba sopečná Cerová vrchovina pri Fiľakove. Povrch kotliny je pahorkatý a väčšinou odlesnený. Stupeň odlesnenia nie je však taký vysoký ako v Podunajskej a Východoslovenskej nížine. Lesíky a remízky spestrujú vzhľad poľnohospodárskej krajiny. Juhoslovenská kotlina má príjemné podnebné podmienky, patrí do teplej oblasti. V kotline je však nedostatok vody. Najväčšie rieky Slaná, Rimava a Ipeľ nemajú dostatok vody a v celej kotline je len niekoľko menších vodných nádrží. Preto sa na zásobovanie vodou plánuje výstavba ďalších nádrží. V južných častiach kotliny žije národnostne zmiešané obyvateľstvo (Slováci, Maďari, Rómovia). Od sídla k sídlu sa mení ich podiel na počte obyvateľov v obci. V podhorí Slovenského rudohoria a Krupinskej planiny sa výrazne zvyšuje podiel Slovákov. Hoci oblasť je takmer uprostred Slovenska, najkvalitnejšie spojenie v menej členitom teréne medzi Bratislavou a Košicami neprebieha Juhoslovenskou kotlinou. V súčasnosti je to jedna z najmenej rozvinutých častí Slovenska s vysokou nezamestnanosťou obyvateľov. Predpoklady kotliny sú však dobré (podnebie, poloha) a v budúcnosti sa môže stať jednou z rýchlo sa rozvíjajúcich oblastí štátu. Najvýznamnejšie hospodárske stredisko s najvyšším počtom obyvateľov v kotline je mesto ***Lučenec***. Nachádza sa takmer v strede kotliny. V meste je výroba textilu, strojov a nábytku. Mäsokombinát spracúva produkty živočíšnej výroby z okolia. Tehelňa a keramické závody zásobujú oblasť stavebným materiálom.

Severne od Lučenca je významná sklárska oblasť Slovenska. Najvýznamnejšie závody so sklárskou tradíciou sú v ***Poltári***, ***Zlatne*** a v ***Katarínskej Hute***.

V okolí ***Veľkého Krtíša*** (Pôtor, Modrý Kameň) je miesto výskytu hnedého uhlia. Ťažba je však v súčasnosti nákladná (bane ešte dodávajú uhlie pre elektrárne na Hornej Nitre). Po roku 2002 je v útlme. Následkom ťažby na mnohých miestach poklesla cesta medzi Veľkým Krtíšom a Lučencom. V baníckom meste Veľký Krtíš je strojárska a textilná výroba. Neďaleko Veľkého Krtíša je mestečko ***Modrý Kameň***, ktoré bolo pred 2. svetovou vojnou významnejšie ako Veľký Krtíš. Teraz patrí medzi najmenšie mestá Slovenska. Teplé východné stráne kotliny v zázemí Veľkého Krtíša, ktoré tvorí Krupinská planina, sa využívajú na pestovanie viniča. Tunajšia vinohradnícka oblasť sa stáva čoraz známejšou.

Najvýznamnejšie stredisko východnej časti kotliny je ***Rimavská Sobota***. Mesto je známe svojou potravinárskou (cukrovar, pivovar, mäsokombinát, pekáreň) a strojárskou výrobou. Vo východnom cípe Juhoslovenskej kotliny sa nachádza mestečko ***Tornaľa***. V jej okolí sa pestuje na teplých terasách Slanej tabak. Neďaleko Cerovej vrchoviny je mesto ***Fiľakovo***. Má závody na smaltovanie železa a ocele a výrobu elektrických sporákov a kachieľ.

Významným zdrojom príjmov oblasti je poľnohospodárstvo (obilniny, cukrová repa, tabak, vinič), chov ošípaných, hydiny a hovädzieho dobytka.

V kotline vyviera mnoho minerálnych a termálnych prameňov. Najznámejšie kúpele sú v ***Číži***. Turisti zo širokého okolia poznajú kúpaliská v Dolnej Strehovej a Tornali. Na mnohých miestach využívajú minerálne vody miestni obyvatelia ako pitnú vodu. Chýba jej hospodárske využitie.

V Juhoslovenskej kotline by zlepšenie dopravy prispelo k rozvoju celej oblasti. Dopravné prepojenie medzi mestami Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota a Tornaľa je veľmi nekvalitné. Železnica vedie rôznymi okľukami a je pomalá. (V minulosti hlavné smery viedli do Budapešti, poludníkovým smerom.).

Väčšina sopečných pohorí sa nachádza v južnej oblasti stredného Slovenska. Sopečné pohoria južnej oblasti stredného Slovenska sa nazývajú aj Slovenské stredohorie. V sopečných pohoriach sa vyskytujú v horninách rudné žily. Ich ťažba tvorila v minulých storočiach významnú hospodársku činnosť. V Uhorsku predstavovala jeden z hlavných prameňov bohatstva kráľovskej pokladne. Najvýznamnejšie banské mesto Slovenska bola ***Banská Štiavnica***. Ťažbou zlata a striebra výrazne prekonala ostatné banské mestá a oblasti Slovenska. V minulosti (až do 17. storočia) bola počtom obyvateľov druhým najväčším mestom na území Slovenska. Roku 1762 bola v meste založená ***prvá banská vysoká škola v Európe – Banská akadémia***. Rozvoj mesta však upadal úmerne so znižovaním ťažby. V súčasnosti je Banská Štiavnica mesto, ktoré žije zo svojej tradície (mestská pamiatková rezervácia). Historické jadro mesta sa obnovuje. Stalo sa významným strediskom cestovného

ruchu v ***Štiavnických vrchoch*** (umelé jazerá – tajchy, múzeum baníctva, Sitno). Štiavnické Bane sú mestskou pamiatkovou rezerváciou. V Hodruši-Hámroch sa vyrábajú kanistre, príbory a nehrdzavejúci kuchynský riad. V okolí viackrát obnovili ťažbu zlata a striebra. V ***Kremnických vrchoch*** sa nachádza ***Kremnica*** (mestská pamiatková rezervácia), ďalšie významné banské mesto s bohatou históriou a zachovaným historickým jadrom. V jej okolí sa prevažne ťažilo zlato. Dodnes v meste pôsobí mincovňa (od roku 1328). Severne od Kremnice sa nachádza ***Harmanec*** s výrobou papiera.

Roztratené osídlenie je v Pohronskom Inovci, západnej časti Vtáčnika a Javorí. Na Krupinskej planine sa nachádza mesto Krupina s tradičným potravinárstvom. Vyššie položený pahorkatý povrch planiny je poľnohospodársky viac využívaný ako strmé svahy a dná dolín riek a potokov, ktoré sa do neho zarezali (Litava, Krupinica). Vrchy Poľana a Javorie sú vyhasnuté sopky.

Najsevernejšie položené a súčasne najvyššie pohorie oblasti sú ***Nízke Tatry***. Do južnej oblasti stredného Slovenska patria južné svahy a doliny tohto pohoria. Nachádzajú sa tam významné rekreačné strediská, ktoré sú navštevované najmä v zimných mesiacoch (zimné športy), ale aj v lete na turistiku. Sú to ***Tále***, ***Donovaly***, ***Staré Hory***, ***Vyšná Boca*** a i. Na Donovaloch sa každoročne usporadúvajú preteky psích záprahov.

Slovenské rudohorie je najrozľahlejšie pohorie južnej oblasti stredného Slovenska. Nachádzajú sa v ňom významné strediská ťažby hornín. Miesta výskytu a ťažby magnezitu sú Lovinobaňa, Hačava, Lubeník, Jelšava a železnej rudy v Revúcej a jej okolí. Vápenec sa láme v Tisovci.

Najvýznamnejšie hospodárske strediská Slovenského rudohoria svoj priemysel založili na ťažbe a spracovaní rúd. Huty sa však v minulosti stali nevýnosné, preto ich nahradila iná priemyselná výroba. V ***Hnúšti*** vznikli podniky na spracovanie dreva a výrobu gumy. V Tisovci menšia odevná a strojárska výroba. V ***Jelšave*** sa spracúva dolomitové kamenivo a magnezit. Veľké závody na spracovanie magnezitu vznikli v Hačave. V Kokave nad Rimavicou pracujú sklárne. V najväčšom meste Slovenského rudohoria v ***Revúcej*** založili textilné závody. V mnohých z týchto podnikov ovplyvnil výrobu prechod na trhové hospodárstvo.

Západnejšie v doline Hrona leží ***Žiarska kotlina***. Centrom kotliny je ***Žiar nad Hronom***. V tomto meste postavili závod na výrobu hliníka. Surovina na jeho výrobu – bauxit – sa privíža vlakmi z Maďarska. Pri výrobe hliníka sa spotrebuje veľa elektrickej energie. Tú zabezpečuje pre Žiar nad Hronom elektráreň v Zemianskych Kostoľanoch. Celú kotlinu poznačila výroba závodu. Poškodili sa porasty a pri závode sa vyníma umelá hora (halda). Vznikla z odpadov bauxitu. Záporné javy pri prevádzke závodu (dosah na životné prostredie) sa zmierňujú zavádzaním kvalitnejších spôsobov výroby. Závod vyrába pre hospodárstvo potrebný hliník a poskytuje zamestnanie pre obyvateľov zo širokého okolia. V Žiarskej kotline sa nachádza píla a závod na spracovanie dreva v ***Žarnovici*** a závody na výrobu izolačného materiálu a technického skla v ***Novej Bani***.

Popri Hrone vedú Žiarskou kotlinou najvýznamnejšie dopravné ťahy zo západu Slovenska do Zvolenskej kotliny. Na mnohých miestach kotliny stoja hrady (bývalé strážne hrady ako Šášov, Revište), ktoré svedčia o jej význame v minulosti.

Z hospodárskeho hľadiska najmenej významná i známa kotlina Južnej oblasti stredného Slovenska je ***Pliešovská kotlina***. Na rozdiel od Žiarskej kotliny v jej hospodárstve má významnejšie postavenie poľnohospodárstvo ako priemysel. Kotlina je v susedstve vojenského priestoru, známeho dlhodobým pobytom sovietskych vojsk. Preto bol v nej hospodársky vývoj utlmený. Nevyvinulo sa tam ani mestské centrum. Menšia chemická výroba (spracovanie plastov) a potravinárstvo nestačia pokryť počet požadovaných pracovných miest obyvateľstva v kotline. Obyvatelia odchádzajú za službami a do práce najmä do Zvolena. Významnejšie sídla v kotline sú Pliešovce a Dobrá Niva.

Nový zámok a kalvária v Banskej Štiavnici

2.7.4 Východné Slovensko

Na území Východného Slovenska sa rozprestierajú ***Košický*** a ***Prešovský kraj***. Povrch oblasti tvoria Východné Karpaty, ktoré pozvoľna prechádzajú do Východoslovenskej nížiny. Západné Karpaty zasahujú do Východnej oblasti časťou Slovenského rudohoria, Východnými Tatrami, Nízkymi Tatrami, Levočskými vrchmi, Spišskou Magurou, Pieninami, Slanskými vrchmi, Čergovom a Zemplínskymi vrchmi. Košická kotlina je po Východoslovenskej nížine druhá najrozsiahlejšia nížinatá časť Východnej oblasti.

Tunajšie podnebie sa vyznačuje najväčšími rozdielmi medzi teplotami v zime a v lete. Flyšové pohoria oblasti nemajú dostatok vody. Spadne tam síce väčšina zrážok, tie však nevsiaknu do pôdy, ale rýchlo odtečú do Východoslovenskej nížiny a Košickej kotliny. V týchto zníženinách, najmä na sútokoch riek, vznikajú časté povodne.

V súčasnosti najrýchlejšie pribúda na Slovensku obyvateľstvo vo východnej oblasti. Vysoký prirodzený prírastok má predovšetkým obyvateľstvo rómskeho pôvodu. V minulosti sa odtiaľto vysťahovalo mnoho obyvateľov do zahraničia. Ich potomkovia žijú v USA, Austrálii a iných štátoch sveta. Vo východnej oblasti je mnoho zaujímavostí, napr. jediný gejzír na Slovensku v Herľanoch, hradené jazero Morské oko, prielom Dunajca, drevené kostolíky a i.

Košická kotlina je zníženina medzi Slovenským rudohorím a Slanskými vrchmi. Osou kotliny je ***Torysa***, ktorá sa južne od Košíc vlieva do Hornádu. Juhozápadná časť kotliny patrí do povodia Bodvy (prítok Ida). Košická kotlina sa nachádza v teplej podnebnej oblasti. Pokrývajú ju väčšinou hnedozeme. Na nivách riek sú fluvizeme. Na týchto úrodných pôdach sa darí pšenici, jačmeňu. Rozvinuté je prímestské poľnohospodárstvo, najmä pestovanie rýchlenej zeleniny a ovocia pre Košice a Prešov. Živočíšna výroba sa zameriava na chov hovädzieho dobytka na mlieko, ošípaných na mäso a hydiny. Poľnohospodárskou výrobou sa zaoberajú obyvatelia mnohých menších sídel kotliny. Príroda poskytla obyvateľom kraja na jeho severe dôležitý nerast – soľ pri Prešove. Zostala tam ako pozostatok dávneho mora. V súčasnosti sa získava odparovaním z roztoku pri Solivare (časť Prešova). Magnezit sa ťaží na severozápad od Košíc. Využíva sa na výrobu žiaruvzdorných tehál do priemyselných pecí. V minulosti Košickou kotlinou viedla obchodná cesta, ktorá spájala krajiny pri Čiernom mori s územím pri Baltskom mori. Cestou popri rieke Toryse kupci vozili rozmanitý tovar (kože, med, meď, soľ).

Na tejto ceste v severnej časti kotliny vzniklo sídlo ***Prešov*** (mestská pamiatková rezervácia). Výhodná poloha poskytovala podmienky pre rozvoj obchodu a remesiel. Prešov sa stal centrom oblasti nazývanej ***Šariš***. Po 2. svetovej vojne tu vznikli nové strojárske závody na výrobu ložísk, zariadení priemyselnej automatizácie, elektromotorov, odevné závody na výrobu pánskych odevov a závod Solivary. V Prešove sa nachádzajú viaceré fakulty Prešovskej univerzity, divadlá a inštitúcie

rusínskej a ukrajinskej národnostnej menšiny, je tam aj sídlo gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi na Slovensku.

V zázemí Prešova sú mestá, ktoré už neležia v Košickej kotline, a to ***Sabinov***, ***Veľký Šariš*** a ***Lipany***. V Sabinove nachádzajú obyvatelia pracovné príležitosti v potravinárstve a pri spracovaní dreva. Veľký Šariš má známy pivovar. Odevné závody v Lipanoch zamestnávajú najmä ženy. V doline Torysy sa nachádza aj obec Šarišské Michaľany, kde sa vyrábajú liečivá (Imuna).

Juhozápadná časť kotliny susedí s najvýznamnejšou krasovou oblasťou Slovenska, so ***Slovenským krasom***. Táto časť kotliny patrí do povodia rieky Bodva. Nachádza sa tam Jasovská jaskyňa, ktorá je najstaršou sprístupnenou jaskyňou na Slovensku. Jaskyne Slovenského krasu (12 jaskýň a priepastí) a maďarského Aggtelekského krasu zapísali do Zoznamu svetového prírodného dedičstva. Vápenec zo Slovenského krasu sa využíva pri výrobe cementu vo veľkej cementárni v ***Turni nad Bodvou***. V ***Medzeve*** sa nadviazalo na starú hámornícku tradíciu (spracovanie kovov) a vyrábajú sa tam nástroje pre domácnosť. ***Moldava nad Bodvou*** sa v minulosti preslávila aj obchodovaním s vínom. V stredoveku kupci, aby sa vyhli vysokému mýtu v Košiciach, obchádzali ich cez okolité mestečká, napr. aj Moldavu nad Bodvou. Tak rástol ich význam.

Rožňavská kotlina je v strede vápencových pohorí Slovenského krasu a Slovenského rudohoria.

Rožňava je mesto s dlhodobými baníckymi tradíciami. Aj v okolí Rožňavy sa ťaží vápenec a nachádzajú sa ložiská minerálov s obsahom medi, striebra, železnej rudy aj iných minerálov v menších množstvách. Niekdajšie slávne baníctvo zaniklo. Najvýznamnejšie podniky mesta v súčasnosti sú potravinárske závody. Mnoho žien je zamestnaných v textilnom závode. Rožňava má pekné historické námestie. Pri ceste z mesta do Košíc sa prechádza okolo hradu ***Krásna Hôrka***. Známy je aj kaštieľ v ***Betliari*** na sever od Rožňavy. Rožňava má silné väzby na najvýznamnejšie mesto Východnej oblasti, na Košice (suroviny, dochádzka do zamestnania a i.). Pri Dobšinej sa ťažia horniny obsahujúce azbest. Medzi Gemerskou Hôrkou a Rožňavou sa nachádza Plešivec. V jeho okolí sú veľké vápencové lomy (Gombasek).

Na rozhraní Juhoslovenskej kotliny, Rožňavskej kotliny a Slovenského krasu leží Gemerská Hôrka. Vypúšťanie odpadov z miestneho závodu na výrobu celulózy spôsobilo, že život v rieke Slaná zanikol. Roku 1992 výrobu celulózy zastavili, museli sa odstrániť škody. V sídle je už ekologicky nezávadná papierenská výroba.

Košice

Prví osadníci, ktorí sa usadili na mieste dnešných Košíc, si vybrali príjemné miesto v ***doline Hornádu*** na jeho pravom brehu. Mesto sa rozprestiera v ***Košickej kotline*** obkolesenej pohoriami na križovatke obchodných ciest.

V každom historickom období zanechali mestu jeho obyvatelia mnoho stavebných pamiatok. Základom pôdorysu stredovekého mesta bola rozšírená ulica v tvare vretena (má uzavreté vretenovité námestie). Aj keď Košice nemajú svoj

hrad, majú skvost stavebného umenia – ***Dóm sv. Alžbety***. Považuje sa za najdokonalejšiu gotickú chrámovú stavbu vo východnej časti strednej Európy. Pozdĺž námestia stoja domy niekdajších bohatých mešťanov. Košice sa v minulosti počas protitureckých vojen a rôznych povstaní premenili na dôležitú mestskú pevnosť. Razili sa tam istý čas aj mince a hlavným zdrojom bohatstva bol obchod. Kráľ Ľudovít Veľký udelil roku 1369 Košiciam za vojenské zásluhy erb. Tým porušil tradíciu, podľa ktorej sa erby prideľovali iba osobám. V Košiciach boli viaceré cechy, napr. na výrobu zvonov, klobúkov, liehovín. Patrili k najbohatším a najväčším mestám Uhorska. Význam mesta narástol po vybudovaní železníc do Bohumína (Morava a Sliezsko), Miškolca (Maďarsko), Nowého Sączu (Poľsko) a na Ukrajinu.

Historická časť mesta (mestská pamiatková rezervácia) sa nachádza na pravom brehu Hornádu. V ostatných rokoch sa však mesto rozrastalo aj na ľavom brehu. Medzi riekami Hornád a Torysa (tá preteká zázemím mesta) vyrástli košické sídliská. Žiaľ, ani toto mesto sa nevyhlo panelovej zástavbe. Počet obyvateľov mesta narastal najrýchlejšie v druhej polovici 20. storočia. V súčasnosti tam žije takmer štvrť milióna obyvateľov.

Košice sú viacnárodnostné mesto. Okrem Slovákov tam žijú aj obyvatelia maďarskej a rómskej národnosti. Roku 1938 Košice pripojili k Maďarsku. Roku 1945 sa stali opäť súčasťou Slovenska. Dočasne boli aj sídlom prezidenta a vlády oslobodzovanej Československej republiky.

Po roku 1945 nastáva najrýchlejší rozvoj priemyselnej výroby v Košiciach. Z pôvodných menších priemyselných závodov sa postupne vybudovali veľké podniky. V Košiciach je najväčší hutnícky ***závod U. S. Steel***. Vyrába železo, oceľ, ktoré spracúvajú ***Východoslovenské železiarne*** (VSŽ) a ďalšie podniky na plech a iné kovové výrobky. O umiestnení hutníckeho závodu rozhodla poloha na železnici pri hraniciach s Ukrajinou, odkiaľ sa dováža železná ruda a neďaleko Slovenského rudohoria (odkiaľ sa podiel dovážaných surovín znížil). Uhlie sa priváža po železnici z Ostravy. Vápenec na zhutňovanie rudy sa ťaží v Slovenskom krase. Dostatok úžitkovej vody sa zabezpečuje z Ružínskej vodnej nádrže. V meste sa ďalej vyrábajú stroje, elektrotechnické zariadenia, odevy, pivo, mliečne výrobky a iné potraviny.

Mesto je dôležitá železničná a cestná križovatka. Hlavné cestné spojenia smerujú do Prešova, Rožňavy, Užhorodu, Miškolca. Košice majú druhé najväčšie a najfrekventovanejšie letisko na Slovensku. Sú aj najvýznamnejším kultúrnym a vedeckým centrom Východnej oblasti. Nachádza sa tam ***Univerzita P. J. Šafárika, Technická univerzita, Univerzita veterinárneho lekárstva***, mnoho výskumných ústavov, ale aj botanická a zoologická záhrada. V Košiciach pôsobia viaceré divadelné scény – slovenské, maďarská a rómska. Okrem nich sú tu rozhlasové a televízne štúdiá. V Košiciach sídli ***Ústavný súd Slovenskej republiky***.

Východoslovenská nížina sa člení na ***Východoslovenskú pahorkatinu*** a ***Východoslovenskú rovinu***. Pahorkatina sa tiahne k podhoriu Karpát. Východoslovenská rovina vznikla spojením riečnych nív. Nachádza sa tam najnižšie položený bod Slovenska pri rieke Bodrog na štátnej hranici s Maďarskom. Pre

Východoslovenskú nížinu je typická vejárovitá riečna sieť. Rieky (Latorica, Laborec, Ondava a ich prítoky), ktoré sa zlievajú v tesnom slede jedna za druhou, ohrozujú svoje okolie povodňami počas topenia sa snehu a dlhodobých dažďov. Nebezpečenstvo povodní umocňuje geologická stavba územia v karpatskej časti. Flyš je málo priepustný a voda po ňom rýchlo steká do nížiny. Na dolných tokoch riek vznikli podmáčané, zamokrené územia (Bodrog).

Teplé podnebie a úrodné pôdy na sprašiach pahorkatiny (černozem, hnedozem) a nivných usadeninách (fluvizeme) poskytujú dobré predpoklady pre poľnohospodárstvo. Hlavné plodiny na nížine sú pšenica, jačmeň, kukurica. V južnej časti Zemplínskych vrchov zasahuje z Maďarska tokajská vinohradnícka oblasť. Rozvoju poľnohospodárstva pomohli vodohospodárske úpravy v krajine (regulácia riek, odvodňovanie, stavby priehrad). Najväčší zásah do krajiny spôsobilo vybudovanie priehrady, východoslovenského mora – Zemplínskej šíravy. Úprava vodných tokov prispela aj k zníženiu nebezpečenstva povodní.

Väčšinu pôvodných lužných lesov na nížine vyrúbali, zostali iba jej zvyšky pri brehoch Laborca, Latorice, Uhu a Bodrogu. Východoslovenská nížina nie je bohatá na minerály, ktoré by boli vhodné na ťažbu. Nachádzajú sa tam iba ložiská soli pri Zbudzi a menšie ložiská zemného plynu.

Najväčšie mesto Východoslovenskej nížiny sú ***Michalovce***. V potravinárskych podnikoch mesta sa spracúvajú poľnohospodárske produkty nížiny (mlieko, hydina). V Michalovciach sa vyrábajú elektromotory. V okolí mesta sú aj ložiská stavebných hornín, ktoré využíva miestny stavebný priemysel. Severne od Michaloviec sa pri Laborci nachádza ***Strážske***. V meste je v prevádzke veľký chemický kombinát (Chemko).

Elektrickú energiu pre celú nížinu zabezpečuje tepelná elektráreň vo ***Vojanoch***. Závody v Strážskom a Vojanoch najviac znečisťujú životné prostredie Východoslovenskej nížiny. Prejavuje sa to v zhoršenom stave rastlinstva v okolí týchto sídel.

Vo ***Vranove nad Topľou***, ktorý leží na hraniciach Východoslovenskej nížiny a Karpát, sa spracúva drevo listnatých stromov z okolitých hôr v závode Bukóza. Vyrábajú sa tam drevárske výrobky, nábytok, buničina aj pásové píly.

Najvýznamnejšie podniky ďalších miest Východoslovenskej nížiny (Sobrance, Sečovce, Veľké Kapušany, Trebišov, Kráľovský Chlmec) sú potravinárske závody. Najväčšie z nich majú tradície v Trebišove, kde je aj strojársky závod.

Východoslovenská nížina je brána Slovenska do Ukrajiny. Cez ňu vedú cestné a železničné spojenia do tohto štátu. Kedysi tichá hraničná obec Vyšné Nemecké sa v súčasnosti stala priam obliehanou. Veľké množstvo automobilov prechádza a mnohokrát aj veľa hodín čaká v obci na prechod do Ukrajiny. Čierna nad Tisou je hraničné mesto pre železničnú dopravu. Cez Východoslovenskú nížinu vedie aj ropovod a plynovod z Ruska a Ukrajiny.

Najvýznamnejšia rekreačná oblasť Východoslovenskej nížiny je ***Zemplínska šírava***. Spomedzi väčších vodných nádrží na Slovensku, ktoré majú dobre vybudované rekreačné zariadenia, má najpríjemnejšie podnebie.

Hornádska a ***Popradská kotlina*** sú vysoko položené kotliny s mierne teplým až chladným podnebím a menej úrodnými pôdami. Na dne kotlín sa zachovali len zvyšky lesov. Veľkú časť kotlín zaberajú lúky a pasienky. Na ornej pôde sa pestujú menej náročné plodiny, najmä zemiaky, jačmeň, ovos a krmoviny. Z technických plodín sa pestuje ľan, ktorý sa spracúva v Kežmarku. Rozšírený je chov hovädzieho dobytka a oviec.

Historicky boli kotliny jadrovým územím ***Spiša***. Ich administratívnym a kultúrnym strediskom bola v minulosti ***Levoča*** ležiaca v Hornádskej kotline. Svedkom toho je hradbami obkolesené stredoveké mestské jadro (mestská pamiatková rezervácia). V gotickom kostole na námestí sa nachádza svetoznáma kultúrna pamiatka, drevený oltár vyrezávaný Majstrom Pavlom.

Funkciu vedúceho mesta ***Hornádskej kotliny*** prevzala po vybudovaní železnice ***Spišská Nová Ves***. V meste je drevárska, nábytkárska a potravinárska výroba.

Pri vyústení Hornádu z kotliny leží staré priemyselné mesto ***Krompachy***. Známe sa stalo hutníctvom medi. Ložiská medenej rudy sa nachádzajú v ***Gelnici***, ***Rudňanoch*** (tam je aj železná ruda) a ***Smolníku***.

Staré osídlenie, na ktorom sa zúčastnili stredovekí kolonisti z Nemecka, zanechalo na území veľa pamiatok. Okrem slávnych spišských miest je to predovšetkým dominanta Spiša, zrúcanina ***Spišského hradu***, rozlohou najväčšieho v strednej Európe. Pod ním leží Spišské Podhradie s mestskou pamiatkovou rezerváciou ***Spišská Kapitula***, ktorá bola od dávnych čias sídlom spišského biskupstva. Spišský hrad a pamiatky okolia zapísali do prestížneho Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva. Spišská Sobota je mestská pamiatková rezervácia.

Podtatranskú kotlinu rozdeľuje Štrbské sedlo na dve časti: Liptovskú a Popradskú kotlinu.

Popradskú kotlinu možno považovať za najstaršie osídlené územie Slovenska. Svedčí o tom travertínový výliatok lebky neandertálskeho človeka zo staršej kamennej doby, ktorý sa našiel pri ***Gánovciach***.

Pôvodné stredisko Popradskej kotliny bol ***Kežmarok***. Má stredoveké jadro s obnoveným zámkom (mestská pamiatková rezervácia). Tradičné priemyselné odvetvie mesta je textilná výroba. V neďalekej ***Spišskej Belej*** je továreň na spracovanie tabaku.

Súčasné stredisko Popradskej kotliny je ***Poprad***. Železničný uzol, križovatka ciest a letisko prispeli k tomu, že sa mesto stalo hlavným východiskom do Tatier. Poprad je dôležité priemyselné centrum. Nachádza sa v ňom strojárska výroba (opravovne a výroba železničných vagónov), potravinárstvo (pivovar) a v pričlenených Matejovciach výroba automatických práčok (Tatramat-Whirlpool).

Západne od Popradu sa nachádza priemyselné mesto ***Svit***, ktoré založil podnikateľ Baťa. Sústredená je tam chemická (Chemosvit) a textilná výroba.

Z obce ***Štrba*** na rozhraní Popradskej a Liptovskej kotliny sa turisti môžu ozubnicovou železnicou (zubačkou) dopraviť na ***Štrbské Pleso***.

Karpaty vo Východnej oblasti sú riekami rozčlenené na sústavu horských chrbtov a dolín. Cez hrebeň Nízkych Beskýd vedie niekoľko priesmykov. Z nich je najznámejší a najnižšie položený Dukliansky priesmyk, dejisko ťažkých bojov počas 2. svetovej vojny.

Vrchoviny Karpát východného Slovenska majú prevažne mierne teplé a v najvyšších častiach chladné podnebie. Väčšinou sú porastené lesmi. Prevažujú bukové lesy, v ktorých sa ojedinele vyskytujú jedle. V nižších polohách sú lúky, pasienky aj dubové porasty.

Vodu, ktorej je v kraji nedostatok, zachytávajú vodné nádrže Domaša a Starina. Výskyt minerálnych vôd sa viaže na hlboké zlomy v zemskej kôre (vznikli pri nich kúpele, napr. Bardejovské Kúpele, Vyšné Ružbachy).

Osídľovanie územia prebiehalo v niekoľkých vlnách. Postupne dochádzalo k ovplyvňovaniu kultúry pôvodného slovenského obyvateľstva kultúrou Nemcov, Rusínov, Poliakov. V súčasnosti tam možno obdivovať pamiatky ľudovej architektúry a kultúry (drevené kostolíky, farebnosť krojov), ktoré sú dobre zachované. Pre turistov sú najpríťažlivejšie, a preto aj najnavštevovanejšie Pieniny. Na území Pienin na poľskej aj slovenskej strane založili ***Pieninský národný park***. Po prúde Dunajca sa jeho prielomom plavia plte s nadšenými a niekedy aj mokrými turistami. Pieniny majú pestré a zaujímavé rastlinstvo.

Svojou výnimočnosťou vynikajú veľhory – ***Tatry***. Ľadovce v nich vymodelovali široké doliny, ostré štíty a podmienili vznik plies a vodopádov. Nakopením prírodných krás sa stali najvýznamnejšou oblasťou cestovného ruchu Slovenska. Na južnom úpätí pohoria vznikli viaceré rekreačné osady s hotelmi, chatami a liečebnými ústavmi. Tieto tatranské osady od Tatranskej Kotliny po Podbanské sa administratívne spojili, majú štatút mesta s názvom ***Vysoké Tatry***. Dopravne ich spája elektrická železnica a Cesta slobody. Medzi najväčšie strediská patria Štrbské Pleso s areálom zimných športov, Starý Smokovec a Tatranská Lomnica. Na východnej strane Tatier plní funkciu strediska zimných športov rázovitá obec ***Ždiar***.

Vzácne rastliny, živočíchy a celú prírodu Tatier treba chrániť. Preto na území Tatier vznikol ***Tatranský národný park*** (TANAP), ktorého sídlo a múzeum je v Tatranskej Lomnici.

V susedstve ***Nízkych Tatier*** sa nachádza ***Slovenský raj***. Jedinečné rokliny (Piecky, Suchá Belá), vodopády, vyhliadkové kopce (Tomášovský výhľad) a jaskyne (Dobšinská ľadová jaskyňa) prispeli k vyhláseniu pohoria za národný park.

Ku Karpatom Východnej oblasti sa zaradujú tri sopečné pohoria: Vihorlatské, Slanské a Zemplínske vrchy. Rozlohou najväčšie sú andezitové Slanské vrchy. Pôvod-

né sopečné tvary sa v Slanských vrchoch nezachovali. Zlato a striebro sa vyskytuje v malom množstve v okolí Zlatej Bane. Ťažba tam však rýchle zanikla. Oveľa známejšia bola ťažba opálu.

Vihorlatské vrchy tvoria, rovnako ako Slanské vrchy, andezity. Nachádza sa v nich jazierko ***Morské oko***. Vzniklo pri prehradení potoka zosuvom pôdy a skál do doliny.

Najvýznamnejšie hospodárske stredisko Nízkych Beskýd je mesto ***Bardejov***. Vyrástlo z pohraničnej osady na brehoch rieky Tople. Bardejov sa pýši najzachovalejšími mestskými hradbami na Slovensku. Starú slávu Bardejova hlása námestie s gotickým kostolom a radnica (mestská pamiatková rezervácia). Pre jedinečnosť kultúrnohistorických pamiatok ho zaradili do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva. Najrozšírenejšie remeslo tam bolo plátenníctvo, pretože sa v okolí dopestovalo dosť ľanu. Od Bardejova sú len 6 km vzdialené ***Bardejovské Kúpele*** (liečia sa v nich najmä choroby tráviacej sústavy).

Vo východnej časti Nízkych Beskýd obyvatelia vidieckych sídel pestujú zemiaky, raž, ľan a chovajú dobytok. V mestách Svidník, Stropkov, Snina a Medzilaborce sa po 2. svetovej vojne vybudovali priemyselné závody. V ***Stropkove*** je elektrotechnická výroba, v ***Snine*** strojárne (Vihorlat). Vo ***Svidníku*** je jediné múzeum rusínsko-ukrajinskej kultúry u nás a potravinárske strojárne. V ***Medzilaborciach*** je strojárska a sklárska výroba. Založili tam Múzeum moderného umenia rodiny Warholovcov. Mesto ***Humenné*** pod Vihorlatskými vrchmi je strediskom severného Zemplína. Je tam závod na výrobu umelých vlákien (Chemlon).

V podhorí Ľubovnianskej vrchoviny pod Ľubovnianskym hradom sa nachádza mesto ***Stará Ľubovňa***. Miestna skrutkáreň je najväčší slovenský výrobca skrutiek. Podolínec je mestská pamiatková rezervácia.

Príroda Karpát východnej oblasti je najmenej pozmenená činnosťou človeka. Dopravná sieť v Karpatoch sa viaže na doliny riek a je slabo rozvinutá. Najvýznamnejšie dopravné spojenie vedú dolinou Popradu a Torysy.

Bardejovské kúpele

Erb mesta Košice

Litaratúra

Atlas krajiny Slovenskej republiky. Ministerstvo životného prostredia Bratislava, Agentúra životného prostredia Banská Bystrica.
Atlas Slovenskej socialistickej republiky. SAV-SÚGaK Bratislava, 1980.
BEDNÁR, R.: Slovensko v Európe 21. storočia. Bratislava: Marčan s.r.o. 1999.
HÄUFLER, V. : Ekonomická geografie Československa. Praha: Academia 1984.
KLIMKO, J. : Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc. Bratislava: Obzor 1980.
KOVÁČ, D. :Dejiny Slovenska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
KOREC, P. – LAUKO, V. – TOLMÁČI, L. – ZUBRICZKÝ, G. : Kraje a okresy Slovenska. Bratislava: Q 111 2001.
LAUKO, V. : Československá socialistická republika. In: Plesník, P. a kol. Malá slovenská vlastiveda.
LAUKO, V. a kol. : Slovenská socialistická republika. In: Plesník, P. a kol. Malá slovenská vlastiveda.. Bratislava: Obzor 1989.
LAUKO, V. : Fyzická geografia Slovenska I. Učebné texty. Bratislava: Prírodovedecká fakulta UK 1997.
LAUKO, V. a kol. : Slovenská republika. Školský atlas. Harmanec: Vojenský kartografický ústav, š.p. Harmanec 1999.
LAUKO, V. – TOLMÁČI, L. : Geografia pre 2. ročník gymnázií. 2. diel. Slovensko. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana 1995.
LUKNIŠ, M. : Vývin územia a zemepisného poznávania Slovenska. In: Slovensko – Príroda. Bratislava: Obzor, 1972.
MATLOVIČ, R. :Geografia obyvateľstva Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu. Prešov: Prešovská univerzita. Fakulta humanitných a prírodných vied 2005.
MICHAELI, E. : Regionálna geografia Slovenskej republiky. Prešov : Prešovská univerzita Fakulta humanitných a prírodných vied 1999.
MIŠÚNOVÁ, E.– MOCKO, Z. – VLČKOVÁ, V. : Ekonomická regionálna geografia SR. Bratislava: Ekonomická univerzita . Národohospodárska fakulta 1994.
PLESNÍK, P. a kol. : Malá slovenská vlastiveda. Bratislava: Obzor 1989.
SPERLING, W. : Tschechoslowakei. Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer 1981.

3. POLITICKÝ ŽIVOT

Darina Malová
Branislav Dolný

3.1 POLITICKÝ VÝVOJ NA SLOVENSKU PO ROKU 1989

Kľúčové slová

zvrchovanosť (suverenita)
nežná revolúcia
kompetenčný zákon
Ústava SR, ústavné princípy
parlamentná demokracia
právny štát
základné práva a slobody
práva národnostných menšín a etnických skupín
právo na súdnu ochranu
právo na bezplatné vzdelanie
právo na zdravotnú starostlivosť
právo na prácu
právo na slobodnú voľbu povolania
právo na štrajk
právo na zhromažďovanie
ochrana zdravotne postihnutých
zabezpečenie v núdzi a starobe
ochrana životného prostredia
kultúrne dedičstvo
Národná rada SR
ústavodarný a zákonodarný orgán
volení zástupcovia – poslanci
vláda, výkonný orgán
prezident republiky
súdna moc, nezávislé súdy
Najvyšší súd SR
Ústavný súd SR
referendum – ľudové hlasovanie
parlamentné voľby
politické strany a hnutia
odbory, kolektívne vyjednávanie

Politické strany a hnutia

ANO	- Aliancia nového občana
DS	- Demokratická strana
DÚ	- Demokratická únia
HZDS-ĽS	- Hnutie za demokratické Slovensko, ľudová strana
KDH	- Kresťansko-demokratické hnutie
KSČ	- Komunistická strana Československa
KSS	- Komunistická strana Slovenska
OF	- Občianske fórum
ODS	- Občiansko-demokratická strana
SDK	- Slovenská demokratická koalícia
SDKÚ	- Slovenská demokratická a kresťanská únia
SDĽ	- Strana demokratickej ľavice
SF	- Slobodné fórum
SMER-SD	- Smer-Sociálna demokracia
SMK	- Strana maďarskej koalície
SNS	- Slovenská národná strana
SOP	- Strana občianskeho porozumenia
VPN	- Verejnosť proti násiliu
ZRS	- Združenie robotníkov Slovenska

Slovensko ako samostatný štát existuje len od roku 1993, čo je v porovnaní s vyspelými demokraciami mimoriadne krátky čas. Nedávny politický vývoj na Slovensku bol veľmi komplikovaný, lebo na rozdiel od susedných krajín tu existovali relatívne nepriaznivé podmienky pre budovanie a zachovanie demokracie, ktoré ovplyvnili neľahkú cestu tejto malej krajiny k modernej štátnosti:.

• je to najmä nedostatok demokratických tradícií, ktoré politická elita a občania mohli nadobudnúť len počas necelých dvadsiatich rokov existencie medzivojnovej republiky,

• heterogénne etnické zloženie, ktoré niekedy viedlo k vážnym politickým konfliktom medzi predstaviteľmi etnických Slovákov a etnických Maďarov, najmä pokiaľ ide o používanie štátneho jazyka na juhu Slovenska,

• časové prekrývanie zložitých procesov, na jednej strane budovanie nového národného štátu a na druhej strane ekonomická transformácia a prechod od plánovanej ekonomiky k trhovej.

Napriek tomu sa dnes hovorí o Slovensku ako o stabilnej demokracii, ktorá svojimi odvážnymi sociálnymi reformami udáva tempo ekonomického vývoja v rámci Európskej únie.

Štátna pečať Slovenskej republiky

3.1.1 Vznik Slovenskej republiky

Vznik samostatnej Slovenskej republiky a formovanie jej politického systému súvisí s pádom komunistického režimu v Československu v novembri 1989, pretože zrod nového štátu sa viaže na zmenu politického režimu a na rozpad bývalej československej federácie. Podobne ako okolité krajiny Poľsko a Maďarsko aj Československo patrilo k tzv. satelitným krajinám bývalého Sovietskeho zväzu, ktoré nemali plnú zvrchovanosť a boli vo vazalskom postavení. Na rozdiel od týchto dvoch uvedených krajín sa komunistický režim v bývalom Československu na konci 80-tych rokov nereformoval, naopak Komunistická strana Československa ešte začiatkom roku 1989 tvrdo potlačila aktivity politických disidentov. Až protesty študentov 17. novembra 1989 otvorili cestu k zmene politického režimu.

Masové demonštrácie na konci roku 1989 natoľko oslabili pozíciu komunistickej strany, že tá nebola schopná brániť svoje inštitucionálne pozície, čo viedlo k hladkej výmene politických elít a nastoleniu základných demokratických zmien. Preto sa pád komunizmu často nazýva aj ***„nežnou" revolúciou***, keďže proces zmeny nemal násilný charakter. Išlo predovšetkým o znovuzavedenie občianskych a politických slobôd spojených so zrušením troch článkov ústavy, o ktoré sa opieral bývalý režim. Týkali sa vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti, ústavného zakotvenia marxisticko-leninskej ideológie a existencie Národného frontu ako organizácie zastrešujúcej a monopolizujúcej občiansku spoločnosť. Zástupcovia opozície sústreďujúci sa predovšetkým do širokých demokratizačných hnutí ***Občianskeho fóra*** **(OF)** v Českej republike a ***Verejnosti proti násiliu*** **(VPN)** na Slovensku sa s predstaviteľmi Komunistickej strany Československa (KSČ) dohodli na konaní slobodných volieb v júni 1990. Zároveň vznikla ***Vláda tzv. národného porozumenia***, zložená z komunistov a predstaviteľov opozície, ktorá mala tento prechodný čas do volieb vládnuť. Slabosť komunistickej strany dokumentuje aj zvolenie disidenta ***Václava Havla za prezidenta*** v decembri 1989 vo Federálnom zhromaždení (bývalý federálny parlament), v ktorom mali predstavitelia komunistickej strany stále prevahu.

Zmena politického režimu však okrem občianskych a politických slobôd priniesla aj mnohé otázky a problémy, o ktorých sa v predchádzajúcom systéme nemohlo diskutovať a ktoré sa stali predmetom politického zápasu. Spoločnosť dovtedy zjednotená v otázke boja proti nedemokratickému režimu sa tak začala výrazne diferencovať. Jednou z najvážnejších bola *otázka usporiadania politických inštitúcií spoločného štátu*, ktorá súvisela s usporiadaním vzťahov Čechov a Slovákov ako dvoch národov tvoriacich jeden štát.

Napriek mnohým významným zmenám, ktoré nastali po páde komunistického režimu, sa fungovanie federálnych inštitúcií a ich vzťah k inštitúciám oboch republík federácie stále riadilo formálnou úpravou ešte z čias predchádzajúceho režimu, predovšetkým ***Ústavou z roku 1960 a Ústavným zákonom o Československej federácii z roku 1968***. Československo bolo federáciou skladajúcou sa z dvoch

republík, Českej republiky a Slovenskej republiky a popri spoločných federálnych orgánoch mala každá vlastnú vládu a parlament. Zásadné politické rozhodnutia sa však tvorili predovšetkým na úrovni orgánov federácie. ***Federálne zhromaždenie*** ako legislatívny orgán federácie, mal dvojkomorový charakter, skladal sa z dvoch snemovní – ***Snemovne ľudu***, kde boli poslanci volení na základe počtu obyvateľov (približne 1/3 bola zo Slovenska) a ***Snemovne národov***, kde bola každá republika federácie zastúpená rovnakým počtom poslancov. Spôsob prijímania rozhodnutí federálneho parlamentu, tvorba federálnych zákonov, si vyžadovala schválenie návrhu zákona väčšinou v oboch komorách parlamentu. Kľúčovým politicky citlivým bodom však bolo pravidlo tzv. zákazu majorizácie, keď bol potrebný súhlas nadpolovičnej väčšiny oboch „národných" častí Snemovne národov. Na neprijatie návrhu preto teoreticky stačil aj nesúhlas štvrtiny poslancov v Snemovni národov. Takto nastavený mechanizmus prijímania rozhodnutí v parlamente nespôsoboval problémy v časoch komunistického režimu, kde schvaľovanie zákonov bolo viac-menej formálne, avšak v nových podmienkach fungovania parlamentnej demokracie mimoriadne komplikoval prijímanie legislatívy, nakoľko si vyžadoval väčšinovú podporu slovenských aj českých poslancov, čo predpokladalo schopnosť hľadať a prijímať stále nové kompromisy. Navyše rozdelenie kompetencií medzi orgány federácie a jednotlivých republík nebolo úplne jasné, nakoľko počas komunistického režimu bolo rozhodovanie centralizované na úroveň federácie a fakticky neprebiehalo na úrovni parlamentov, ale orgánov komunistickej strany, ktoré parlament už iba formálne (a väčšinou jednomyseľne) schvaľoval.

Nedá sa teda hovoriť o reálnom fungovaní politického systému počas komunizmu ako o parlamentnej demokracii a ani o skutočnom federálnom usporiadaní štátu. Preto nie je prekvapením, že veľmi skoro po páde komunistického režimu prechod k demokracii a trhovej ekonomike sa zauzlil kvôli usporiadaniu federálneho štátu. Na jednej strane českí politici a intelektuáli tvrdili, že český národ na zaostalé Slovensko počas existencie spoločného štátu len doplácal a na druhej strane niektorí slovenskí politici argumentovali, že postavenie Slovenska aj po prijatí zákona o federácii v roku 1969 bolo nerovnoprávne a federácia fungovala centralisticky.

Víťazmi prvých slobodných volieb po páde komunistického režimu v roku 1990 sa pri rekordnej účasti 95% voličov stali v oboch republikách demokratizačné hnutia ***OF v Čechách*** a ***VPN na Slovensku***. Na rozdiel od Českej republiky, kde získalo OF zhruba polovicu všetkých hlasov, musela VPN zostaviť koaličnú vládu s druhým najsilnejším ***Kresťansko-demokratickým hnutím*** **(KDH)** a menšou ***Demokratickou stranou*** **(DS)**, keďže získala pri existencii pomerného volebného systému iba asi 30% hlasov. Predsedom slovenskej vlády sa stal dovtedy menej známy predstaviteľ VPN Vladimír Mečiar, ktorý bol v predchádzajúcej Vláde tzv. národného porozumenia ministrom vnútra. Predsedom novej federálnej vlády zostal Marián Čalfa, ktorý bol v tejto funkcii aj vo Vláde tzv. národného porozumenia. Vystúpil však z KSČ a stal sa členom a kandidátom VPN. Popri zákonoch, ktoré

umožňovali transformáciu centrálne riadenej ekonomiky na trhovú, malo byť hlavnou úlohou novo zvoleného Federálneho zhromaždenia prijatie novej ústavy, ktorá by riešila usporiadanie federácie. Napriek tomu, že existovala široká politická zhoda, že reforma federálnych a národných inštitúcií štátu je potrebná, hlboké rozpory, týkajúce sa ich nového usporiadania, znemožnili prijatie novej ústavy.

Symbolicky sa tieto rozpory ukázali ešte pred voľbami pri otázke nového názvu štátu, nazývané aj ako tzv. pomlčková vojna. Zámerom návrhu, ktorý predložil prezident Havel bolo iba vypustenie slova „socialistická" z dovtedajšieho názvu *Československá socialistická republika*. Slovenskí poslanci však žiadali, aby bola do nového názvu zavedená aj pomlčka, čím by názov *Česko-Slovenská republika* jasne vyjadroval existenciu dvoch celkov federácie. Tento spor ukázal rozdielne chápanie spoločného štátu na českej a slovenskej strane. Česi tradične chápali Československo ako unitárny štát a česká identita pre nich do veľkej miery splývala s československou. Slováci chápali Československo ako štát dvoch rôznych celkov a národov s potrebou skutočnej rovnoprávnosti a rovnosti oboch jeho súčastí. Zápas o „viditeľnosť" Slovenska v rámci federácie sa stal hlavnou témou politického diskurzu na Slovensku. Spor sa vyriešil až neskorším kompromisom, keď poslanci prijali oficiálny názov štátu ako *Česká a Slovenská federatívna republika*, skrátený názov však Česi písali bez pomlčky ako *Československo*, naopak Slováci s pomlčkou ako *Česko-Slovensko*. V tomto období sa v českých a zahraničných médiách slovenské úsilie o väčšiu „viditeľnosť" Slovenska často komentovalo len negatívne ako prejav slovenského nacionalizmu.

Zdĺhavé a mimoriadne komplikované bolo aj ***prijatie tzv. kompetenčného zákona***, ktorý novým spôsobom rozdelil kompetencie medzi federálne a republikové inštitúcie. Slovenská vláda trvala na posilnení kompetencií republikových orgánov a oslabení „pražského" centralizmu. Nakoniec sa podarilo dosiahnuť kompromis, nadradenosť federálnych zákonov a inštitúcií voči národným, republikovým sa zmenšila, zostali však zachované základné rozhodovacie právomoci federácie, pokiaľ išlo o zahraničnú, bezpečnostnú, menovú a hospodársku politiku, vrátane privatizácie. Česká a Slovenská republika získali väčší vplyv na sociálny a kultúrny vývoj.

Problémy pri prijímaní dohôd a spoločných rozhodnutí pramenili nielen zo spomínanej štruktúry a spôsobu rozhodovania federálnych orgánov, ale aj z veľkej rozdrobenosti (fragmentovanosti) politických strán v parlamente. Víťazné hnutia OF a VPN spájal predovšetkým odmietavý postoj ku komunistickému režimu, ale jeho jednotliví predstavitelia mali už rozdielne názory na riešenie rôznych politických otázok. Už skoro po voľbách v roku 1990 začali vznikať rozličné konflikty medzi jednotlivými politikmi. Súdržnosť a disciplína členov týchto širokých hnutí v parlamente (čo je základnou podmienkou fungovania parlamentných demokracií vo všeobecnosti) boli veľmi nízke a vyvrcholením bolo postupné štiepenie OF a VPN vo všetkých troch parlamentoch. Navyše v Česko-Slovensku sa otázka zachovania spoločného štátu komplikovala aj kvôli tomu, že prakticky neexistovali relevantné strany, ktoré by

dokázali byť úspešné vo voľbách v Čechách a aj na Slovensku a zároveň podporovali nejaké jednotné usporiadanie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Predstavitelia OF sa niekedy s nepochopením pozerali na aktivity VPN na Slovensku a vo federálnom parlamente. Stranícka súťaž tak prebiehala oddelene v oboch republikách, čím sa do parlamentu dostalo viac menších strán a strany tiež nadobúdali jasnú českú, resp. slovenskú „identitu" a kompromisy predovšetkým v otázkach vzťahov oboch republík sa hľadali ťažšie. Len Komunistická strana Československa bola do istej miery výnimkou, ale aj tu sa obe jej časti postupne začali oddeľovať, lebo ich predstavitelia mali rozpornú predstavu o svojom fungovaní v novom režime. *Komunistická strana Čiech a Moravy* dogmaticky obhajovala niektoré princípy komunizmu a Komunistická strana Slovenska ohlásila svoju reformu. V Českej republike sa komunistická strana nezmenila a ponechala si v názov „komunistická" a na Slovensku sa KSS transformovala na *Stranu demokratickej ľavice* (SDĽ) s cieľom stať sa ľavicovou stranou bez komunistickej ideológie.

V súvislosti so štiepením demokratizačných hnutí OF a VPN sa pre ďalší vývoj na Slovensku ukázalo ako najdôležitejšie štiepenie VPN. Predseda slovenskej vlády Vladimír Mečiar sa dostal do roztržky s vedením VPN v apríli 1991 a následne ho poslanci odvolali z jeho postu a nahradili lídrom *Kresťansko-demokratického hnutia* (KDH) Jánom Čarnogurským. Vladimír Mečiar, síce kontroverzný, ale zároveň charizmatický politik, založil nové *Hnutie za demokratické Slovensko* (HZDS), ku ktorému sa pridala časť poslancov a členov VPN. Z presvedčeného obhajcu federácie sa stal rovnako presvedčený advokát „slovenských" záujmov. Podarilo za mu úspešne zmobilizovať nespokojnosť obyvateľov na Slovensku, ktorí ako prví zakúsili na vlastnej koži negatívne dopady ekonomickej transformácie, lebo rozhodnutím federálnej vlády a s podporou humanisticky, ale neprakticky orientovaného federálneho prezidenta Václava Havla, sa začali zatvárať zbrojárske fabriky na Slovensku, čo viedlo k rastu vysokej nezamestnanosti – až 11 percent počas jedného roka. V Českej republike, kde ťažký priemysel bol lepšie regionálne umiestnený a sústredený do viacerých odvetví, sa situácia diametrálne líšila, nezamestnanosť sa pohybovala len okolo dvoch percent. Vladimír Mečiar sa zameral na rastúcu nespokojnosť Slovákov, získal všeobecne vysokú popularitu, ktorá mu dávala nádej na víťazstvo v budúcich voľbách. Okrem toho získal aj podporu medzi riaditeľmi štátnych podnikov, ktorí odmietali federálny program *tzv. veľkej privatizácie*, založenej na kupónovej schéme, ktorá mala umožniť všetkým občanom získať časť akcií v štátnych podnikoch. „Kapitáni priemyslu" na Slovensku uprednostňovali priame predaje podnikov novým, akciovým spoločnostiam, kde mali výsadné postavenie. Len na okraj možno spomenúť, že obe schémy privatizácie sa skončili katastrofálne. Na jednej strane kupónová privatizácia viedla k neprehľadnej štruktúre vlastníkov a podvodom organizovaným privatizačnými fondmi a na druhej strane priame predaje vytvorili na Slovensku síce novú vrstvu rentiersky orientovaných vlastníkov, tá však nemala záujem o podnikanie, ale len o odpredaj získaného majetku.

Už prvé volebné obdobie nového demokratického režimu v Česko-Slovenskej federácii v rokoch 1990 –19 92 ukázalo potrebu novej ústavy, ktorá by definitívne riešila postavenie oboch republík v spoločnom štáte a upravila spôsob rozhodovania vo Federálnom zhromaždení. Federálny parlament síce prijímal všeobecne akceptované rozhodnutia týkajúce sa menových a ekonomických opatrení, ktoré boli nevyhnutné pre vznik trhového hospodárstva alebo zákony o reštitúciách a mimosúdnych rehabilitáciách, ktoré mali odstrániť rozsiahle krivdy minulého režimu. Pokiaľ však išlo o osud spoločného štátu, tak sa prejavila prirodzená diferenciácia názorov medzi českými a slovenskými politikmi, ktorí museli zložito a príliš dlho hľadať kompromisy, aby zabezpečili podporu väčšiny poslancov, inak sa vyskytli patové situácie, keď parlament nebol schopný prijať rozhodnutia.

Na základe návrhu prezidenta Havla ešte pred konaním volieb v roku 1990 sa politici dohodli, že prvé volebné obdobie bude iba dvojročné, riešenie štátoprávnych otázok čakalo na víťazov druhých slobodných volieb, ktoré sa konali v roku 1992. Ich víťazmi sa stali strany pochádzajúce z bývalých demokratizačných hnutí vedené silnými politickými osobnosťami. V Českej republike to bola *Občianska demokratická strana (ODS) na čele s Václavom Klausom*, na Slovensku *HZDS vedené Vladimírom Mečiarom*. So ziskom viac ako 37% hlasov HZDS obsadilo 74 kresiel v *Slovenskej národnej rade* (SNR – republikový parlament) a k získaniu väčšiny chýbali hnutiu iba 2 hlasy. Do SNR sa po týchto voľbách na Slovensku dostalo 6 strán, na druhom mieste skončila SDĽ s takmer 15% hlasov, KDH získalo skoro 9%, *Slovenská národná strana* (SNS) 8% a koalícia dvoch maďarských strán (Maďarské kresťanské demokratické hnutie a Spolužitie) získala 7,5%. HZDS vytvorilo koaličnú vládu spolu so SNS a jej predseda Ľudovít Černák sa stal ministrom hospodárstva.

Víťazné strany v oboch republikách vyriešili kľúčovú otázku usporiadania federácie prekvapujúco rýchlo *dohodou o rozdelení ČSFR*. Obe strany vstupovali do jednaní s rôznymi prioritami. Kým HZDS požadovalo zvrchovanosť, právnu subjektivitu Slovenska v medzinárodných otázkach a model konfederácie, zámerom ODS bolo predovšetkým rýchlo pokračovať v ekonomických reformách na základe existujúcej federácie. Rozhodnutie oboch lídrov rozdeliť spoločný štát sa javilo ako najmenej problematické vzhľadom na odlišné priority a skúsenosti z neúspešných rokovaní o týchto otázkach v minulom volebnom období. Objavil sa aj nový problém prameniaci z negatívnych dopadov ekonomických reforiem, ktoré zasiahli oveľa intenzívnejšie Slovensko. Požiadavky na spomalenie, či „prispôsobenie" ekonomických opatrení situácii na Slovensku boli pre českú stranu ťažko prijateľné.

V procese rozdelenia federácie sa ukázala kľúčová úloha politických elít a ich vysoká autonómia pri rozhodovaní. Okrem SNS, ktorá jasne formulovala požiadavku nezávislosti Slovenska, nešla žiadna zo strán, ktoré sa dostali do parlamentu, tak v Čechách ako na Slovensku s programom rozdelenia štátu. Ani občania oboch republík toto riešenie nepodporovali a podľa výskumov verejnej

mienky by v prípadnom referende, ktoré sa však napriek volebným prísľubom HZDS nekonalo, rozdelenie spoločného štátu odmietli. Napriek tomu politickí lídri presadili rozdelenie štátu a občania nezorganizovali žiadne významné protesty proti tomuto kroku politickej reprezentácie. Občania prijali rozdelenie federácie na dva samostatné štáty ako fakt, legitimita tohto rozhodnutia však bola právne otázna, ale nenašli sa žiadni relevantní politici alebo hnutia, ktorí by toto rozhodnutie spochybnili. Obaja lídri dokázali pre toto rozhodnutie nájsť väčšinovú podporu medzi poslancami a získať potrebnú 3/5 väčšinu vo federálnom parlamente. Na Slovensku vytvorenie dvoch samostatných štátov podporovala SNS, HZDS a aj SDĽ, naopak maďarské strany spolu s KDH boli proti, hoci predseda KDH Ján Čarnogurský ako prvý slovenský politik prišiel s témou mať „slovenskú stoličku" v Európskej únii a „slovenskú hviezdičku" na zástave EÚ.

HZDS urýchľovalo proces rozdelenia aj rozhodnutiami, ktoré mali najmä symbolickú povahu. 17. júla 1992 SNR vyhlásila ***Deklaráciu o zvrchovanosti***, po ktorej 1. septembra nasledovalo schválenie ***Ústavy Slovenskej republiky***, čím poslanci demonštrovali svoju podporu budovaniu nového národného štátu. Prijatá ústava už bola ústavou samostatného štátu, avšak formálne bolo Slovensko ešte stále súčasťou česko-slovenskej federácie, čo vyvolávalo veľkú kritiku v Čechách. Rozdelenie federácie bolo ústavne zavŕšené 25. novembra 1992 ústavným zákonom, ktorý prijalo Federálne zhromaždenie. Od 1. 1. 1993 Slovensko existuje ako samostatný štát.

Sídlo Úradu vlády Slovenskej republiky

3.1.2 Charakteristika politického systému, ústavné pravidlá

Podobne ako vo väčšine iných štátov aj na Slovensku zakotvuje základný rámec politického systému *Ústava Slovenskej republiky*, ktorá ustanovuje základné politické pravidlá a inštitúcie štátu a definuje vzťahy medzi nimi. Okolnosti vzniku a rýchlosť jej prijatia súvisiace s mimoriadne rýchlym procesom rozdelenia federácie ovplyvnili aj slovenskú ústavu. Jej rýchle prijatie dokumentuje, že bola predovšetkým symbolickým aktom, ktorého cieľom bolo zdôrazniť emancipačné úsilie národa a na odbornú diskusiu o jednotlivých ústavných inštitúciách a pravidlách nezostalo veľa času. Vytvorili sa tým riziká budúcich konfliktov vyplývajúce z nejasností, nedostatočnej úpravy vzťahov či nevyvážených právomocí jednotlivých zložiek moci, ktoré sa ukázali ako opodstatnené. Riziká umocňoval aj fakt, že Slovensko malo len málo demokratických skúsenosti, ktoré navyše získalo len ako súčasť bývalého spoločného štátu. Politici a aj občania tak museli čeliť novej výzve, ako zvládnuť demokraciu a samostatnosť zároveň.

Ústava Slovenskej republiky definuje Slovensko ako zvrchovaný, demokratický a právny štát, ktorý sa neviaže na nijakú ideológiu ani náboženstvo. V duchu československých tradícií zakotvuje *parlamentnú demokraciu*, kde má dominantné postavenie parlament – ***Národná rada Slovenskej republiky*** ako zákonodarný orgán štátu. Preambula ústavy, ktorá nie je právne záväzná a má predovšetkým symbolický charakter, sa však nezmieňuje o bývalom spoločnom štáte, za hlavného suverénna označuje slovenský národ a odkazuje na „stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť". Ďalej sa odvoláva na *cyrilo-metodskú tradíciu* a *právo národa na sebaurčenie.* Slovenských občanov definuje ako príslušníkov slovenského národa a príslušníkov národnostných menšín a etnických skupín, ktorých taktiež uznáva ako zdroj politickej moci. Koncepcia občianstva, ktorú takto Preambula predkladá, spája *dva politické princípy – koncepciu individuálnych práv a práva národa na sebaurčenie*. Odkazuje na slovenský národ ako prvok, ktorý vytvára nový štát a ústavný poriadok a pripája príslušníkov národnostných menšín a etnických skupín žijúcich na území Slovenska ako súčasť občanov štátu. Túto formuláciu niekedy kritizujú maďarské politické strany a ich hlavní predstavitelia. Vznikom samostatného Slovenska sa stali najpočetnejšou národnostnou menšinou, keďže k maďarskej národnosti sa hlási takmer 11 percent občanov SR. Znenie Preambuly odkazujúce na národný charakter štátu sa často dáva do protikladu s občianskym princípom a dôrazom na individuálne práva, ktoré obsahuje samotný text ústavy, ktorý je na rozdiel od Preambuly právne záväzný. Spory súvisiace so znením preambuly chápeme ako výraz formovania nového štátu, ktorý vytvoril relatívne mladý národ koncom 20. storočia v nových podmienkach demokratizácie a integrácie Európy.

Základné ustanovenia definujú podmienky demokratického a právneho štátu, vrátane takých základných formulácií, že moc pochádza od občanov a štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy a spôsobom, ktorý ustanoví zákon. Súčasťou

ústavy ako jej druhá hlava je aj široký zoznam ľudských práv a slobôd. Do ústavy bola zahrnutá mierne pozmenená ***Listina základných práv a slobôd*** prijatá ešte federálnym parlamentom v roku 1991. Prijatie Listiny základných práv a slobôd priamo do textu ústavy ako základného zákona štátu ukazuje na dôležitosť tejto otázky v dobe schválenia ústavy. Pramení jednak zo skúseností z čias komunistického režimu, keď boli systematicky porušované predovšetkým občianske a politické práva. Druhým dôvodom bol tlak medzinárodných organizácií, ako Rada Európy, či Európska únia, ktoré podmieňovali členstvo pre bývalé komunistické krajiny prijatím a dodržiavaním ľudských práv.

Ústava rozdeľuje práva do niekoľkých kategórii, predovšetkým ***základné práva a slobody*** (čl.14 – 25), spolu s ***politickými právami*** (čl. 26 – 32) a ***právami národnostných menšín a etnických skupín*** (zaručujú rozvoj a kultúru, vzdelanie vo vlastnom jazyku či jeho používanie v úradnom styku) (čl. 33 – 34) a ***právo na súdnu ochranu*** (čl. 46 – 50). Garantuje aj ***hospodárske, sociálne a kultúrne práva*** (čl.35 – 43), ktoré obsahujú napr. ***právo na bezplatné vzdelanie, zdravotnú starostlivosť, prácu a slobodnú voľbu povolania, členstvo v odboroch, kolektívne vyjednávanie, štrajk, ochranu žien a zdravotne postihnutých, zabezpečenie v núdzi a starobe***. Ústava zakotvuje aj ***právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva*** (čl.44 – 45), kde okrem práva na priaznivé životné prostredie ustanovuje každému dokonca povinnosť chrániť a zveľaďovať životné prostredie a kultúrne dedičstvo. Ústava garantuje aj možnosť domáhania sa svojich práv na súde, avšak domáhať sa hospodárskych a sociálnych práv je možné iba v medziach zákonov, ktoré ich vykonávajú. Ústava garantuje veľké množstvo práv a slobôd, málo z nich sa však zvrchované, lebo pre ich uplatňovanie je dôležitá nielen ústava, ale aj zákony, ktoré ich výkon upravujú.

Z hľadiska vymedzenia politických inštitúcií štátu sú rozhodujúce ***vzťahy zákonodarnej a výkonnej moci***, teda trojuholníka ***parlament, vláda a prezident***, ktorého ústava vymedzuje ako súčasť výkonnej moci. Ústava Slovenskej republiky v súlade so všeobecným princípom parlamentarizmu dáva legislatíve zvrchované, nadradené postavenie v politickom systéme. Jednokomorový parlament – ***Národná rada Slovenskej republiky*** (NR SR), ktorá má 150 členov, je definovaná ako jediný ***ústavodarný a zákonodarný orgán Slovenskej republiky*** (čl.72). Je volená na obdobie štyroch rokov pomerným volebným systémom a každá strana musí získať aspoň 5% hlasov, aby mala v NR SR svojich zástupcov.

Okrem kompetencií obvyklých pre parlament, ako sú uznášanie sa o ústave, ústavných zákonoch, zákonoch a medzinárodných zmluvách, sú z hľadiska exekutívno-legislatívnych vzťahov kľúčové kompetencie NR SR vo vzťahu k vláde. Parlament má vo vzťahu k vláde jasne nadradenú úlohu, pretože podľa čl. 114 sa mu vláda zodpovedá za výkon svojej funkcie. Vláda musí po svojom vymenovaní do 30 dní predstúpiť pred NR SR, predložiť jej svoj program a požiadať ju o vyslovenie dôvery (čl. 113). Navyše NR SR môže kedykoľvek vysloviť vláde či jej členovi nedôveru na návrh minimálne 30 poslancov. Na vyslovenie nedôvery je

potrebná nadpolovičná väčšina všetkých poslancov, čiže 76 hlasov. Ak parlament vysloví vláde nedôveru, alebo zamietne jej návrh na vyslovenie dôvery, prípadne vysloví nedôveru jednotlivému ministrovi, prezident vládu alebo ministra odvolá. Okrem vyslovenia dôvery či nedôvery vláde, čím ovplyvňuje jej chod a personálne obsadenie ako nástroj nepriamej kontroly, má parlament vo vzťahu k nej aj priame kontrolné právomoci. Ide predovšetkým o dozor nad fungovaním vlády (tiež iných štátnych orgánov) prostredníctvom orgánov – parlamentných výborov a komisií, ktoré si sám vytvára. Poslanci môžu využiť aj inštitút interpelácii vlády či jej členov, keď musí poslanec dostať odpoveď do 30 dní. V tejto súvislosti je významné aj ustanovenie o možnosti vyvolať hlasovanie o dôvere, ktoré je spojené s odpoveďou na interpeláciu, o ktorej sa koná rozprava (čl. 80). Člen vlády sa tiež musí zúčastniť na schôdzi NR SR alebo jej orgánu, ak je o to požiadaný.

V prípade, že sa poslanec stal členom vlády alebo štátnym tajomníkom, ktorý zastupuje ministra, musí sa vzdať svojho mandátu, avšak iba na obdobie, v ktorom vykonáva túto funkciu, keďže jeho mandát podľa ústavy nezaniká, iba sa neuplatňuje. Na jeho miesto prichádza náhradník a v prípade, že opustí post v exekutíve, môže znova nastúpiť na svoje poslanecké miesto a mandát si uplatniť. Toto riešenie cez tzv. spočívajúci mandát členov vlády tak obmedzuje fúziu moci a personálne oddeľuje exekutívnu a legislatívnu moc. Poslanca nemožno z jeho funkcie nijako odvolať, ústava určuje iba šesť prípadov, keď jeho mandát zaniká (čl. 81a). Rozpustiť NR SR môže iba vo výnimočných prípadoch prezident, alebo ak je schválený ústavný zákon o skrátení funkčného obdobia, musí sa však nájsť trojpätinová podpora NR SR potrebná na prijatie ústavného zákona. Inak na prijatie uznesenia parlamentom s výnimkou prípadov, ktoré ustanovuje ústava, stačí nadpolovičná väčšina prítomných poslancov. Na rokovaní však musí byť prítomných viac ako polovica členov parlamentu.

Vládu SR definuje ústava ako vrcholný orgán výkonnej moci, ktorý pozostáva z predsedu, podpredsedov a ministrov a rozhoduje „v zbore", čiže kolektívne. Postavenie predsedu vlády teda závisí od zloženia vlády a podpory strany, ktorá ho nominovala. Vláda má voči parlamentu obmedzené ústavné právomoci. Jedným zo základných je právo legislatívnej iniciatívy, ktoré majú podľa ústavy aj poslanci a parlamentné výbory. Vláda má tiež v rámci legislatívneho procesu právo posudzovať návrhy zákonov a okrem návrhov zákonov, ktoré sama predkladá, tak posudzuje aj legislatívne návrhy poslancov a dáva k nim svoje stanoviská, čím môže ovplyvniť následné hlasovanie poslancov o nich. Ďalším z nástrojov je možnosť spojiť hlasovanie o určitom zákone s hlasovaním o dôvere vláde, môže tiež požiadať kedykoľvek NR SR o dôveru. Predseda vlády je menovaný prezidentom a na jeho návrh prezident menuje a odvoláva ďalších ministrov. Ak je predsedovi vlády vyslovená nedôvera, prípadne podá demisiu sám, znamená to pád celej vlády.

Funkcia prezidenta, ktorého ústava explicitne definuje ako súčasť exekutívy, je spojená s významnou ústavnou zmenou. Do roku 1999 bol prezident volený v parlamente na návrh poslancov, trojpätinová väčšinou všetkých členov na 5 rokov.

Rovnakou väčšinou mohol byť aj odvolaný, ak vykonáva protištátnu alebo protidemokratickú činnosť. Tieto pojmy pri veľmi voľnom výklade mohli spôsobiť jeho faktickú zodpovednosť parlamentu, ústava však priamo určuje, že nie je za výkon svojho úradu nikomu zodpovedný a vykonáva ho podľa svojho vedomia a presvedčenia. Od roku 1999 je ***prezident volený v priamych voľbách občanmi***, ktorí majú aj právo navrhovať kandidátov petíciou s najmenej 15 tisíc podpismi rovnako ako skupina 15 poslancov NR SR. Za prezidenta je zvolený kandidát, ktorý získa nadpolovičnú väčšinu hlasov oprávnených voličov. Ak žiadny z kandidátov nezíska potrebný počet hlasov, koná sa do 14 dní druhé kolo volieb, do ktorého postupujú dvaja kandidáti s najvyšším počtom platných hlasov. Za prezidenta je potom zvolený ten z nich, ktorý získa viac hlasov.

Z hľadiska exekutívno-legislatívnych vzťahov sú dôležité predovšetkým ***právomoci***, ktoré má prezident pri procese formovania vlády, keď vymenúva a odvoláva jej predsedu a ostatných členov vlády. Ústava prezidentovi nepredpisuje jasnú povinnosť akceptovať návrhy predsedu vlády, preto tu môže byť priestor pre jeho autonómiu, prezident však musí odvolať predsedu vlády či jej členov, ak im parlament vysloví nedôveru. Prezident tiež nemusí rešpektovať návrh predsedu vlády, ktorého člena vlády poverí dočasným spravovaním rezortu, ak prijme demisiu alebo odvolá člena vlády. Vo vzťahu k vláde má prezident aj právo vyžadovať od nej alebo jej členov informácie potrebné na plnenie svojich úloh. Podľa pôvodného znenia ústavy z roku 1992 mal prezident právo zúčastňovať sa na rokovaniach vlády a predsedať im, čo pripomína právomoci prezidenta vo Francúzsku, ale toto ustanovenie sa v praxi neujalo a bolo neskôr z ústavy vypustené.

Voči parlamentu sú prezidentove právomoci obmedzené. Prezident nemá právo legislatívnej iniciatívy, a tak medzi jeho najvýznamnejšie právomoci patrí ***právo rozpustiť parlament*** a ***právo vracať zákony prijaté Národnou radou SR*** s pripomienkami do 15 dní od ich schválenia. Prezident môže vrátiť zákon do parlamentu na opätovné prerokovanie jednak z vlastnej iniciatívy, ako aj na žiadosť vlády. Na prijatie vráteného zákona je potrebný súhlas nadpolovičnej väčšiny všetkých poslancov, vtedy zákon platí aj bez súhlasu prezidenta. Prezident môže podávať správy o stave republiky a o závažných politických otázkach. Novelizáciou ústavy v roku 1999 sa význam veta prezidenta o niečo zvýšil, keďže pôvodne stačila na prelomenie veta rovnaká väčšina, akou bol zákon prijatý (t. j. nadpolovičná väčšina prítomných poslancov), prakticky sa iba odďaľovalo jeho prijatie. Súčasná úprava síce do istej miery sťažuje opätovné prijatie zákona a veto môže byť účinné predovšetkým v prípade, že zákon bol schválený iba tesnou väčšinou. Rovnako ale nedokáže zabrániť rozhodnutej parlamentnej väčšine prijať takýto zákon a obmedziť legislatívnu činnosť väčšiny v parlamente.

Zmeny sa dotkli aj otázky rozpustenia parlamentu, keď sa o niečo rozšírili jeho možnosti v tomto smere. Stále však ide o výnimočné okolnosti, ktoré sú definované v čl.102 takto: „(prezident) môže rozpustiť NR SR, ak NR SR v lehote

šiestich mesiacov od vymenovania vlády Slovenskej republiky neschválila jej programové vyhlásenie, ak sa NR SR neuzniesla do troch mesiacov o vládnom návrhu zákona, s ktorým vláda spojila vyslovenie dôvery, ak NR SR nebola dlhšie ako tri mesiace spôsobilá uznášať sa, hoci jej zasadnutie nebolo prerušené a hoci bola v tom čase opakovane zvolávaná na schôdzu, alebo aj zasadnutie NR SR bolo prerušené na dlhší čas ako dovoľuje ústava. Toto právo nemôže uplatniť počas posledných šiestich mesiacov volebného obdobia, počas vojny, vojnového stavu a výnimočného stavu. Prezident rozpustí NR SR v prípade, ak v ľudovom hlasovaní o odvolaní prezidenta nebol prezident odvolaný."

Ľudové hlasovanie o odvolaní prezidenta je jedným z dvoch spôsobov, ktorým možno prezidenta odvolať z funkcie. Parlament nemôže prezidenta odvolať z jeho funkcie priamo, môže iba podľa čl. 106 trojpätinovou väčšinou iniciovať ľudové hlasovanie o jeho odvolaní, alebo podľa čl. 107 rovnakou trojpätinovou väčšinou podať obžalobu prezidenta za úmyselné porušenie ústavy alebo vlastizradu na Ústavný súd. Prezident je odvolaný, iba ak za jeho odvolanie v ľudovom hlasovaní hlasovala nadpolovičná väčšina všetkých oprávnených voličov. V prípade, že sa tak nestane, prezident rozpustí NR SR a začína mu plynúť nové volebné obdobie. Prezident stráca funkciu aj v prípade odsudzujúceho rozsudku Ústavného súdu na základe obžaloby parlamentu a znamená to aj stratu možnosti prezidenta túto funkciu opätovne získať. V tejto oblasti bolo postavenie prezidenta novelizáciou ústavy posilnené, pretože pôvodne mohol prezident rozpustiť NR SR iba vtedy, ak trikrát do 6 mesiacov po voľbách nedôjde k schváleniu programového vyhlásenia vlády. Po tejto lehote parlament sa mohol rozpustiť iba z vlastnej vôle – prijatím ústavného zákona, čo vyžadovalo súhlas trojpätinovej väčšiny poslancov. Existovala tak hrozba patovej situácie, v ktorej by parlament nebol schopný sformovať vládu, alebo sa uznášať na zákonoch, ale zároveň by poslanci neboli ochotní prijať rozhodnutie o predčasných voľbách.

Inštitút referenda, zakotvený v ústave, umožňuje aj priamu účasť občanov na výkone moci. Referendum sa podľa ústavy musí uskutočniť, ak parlament schváli ústavný zákon o vstupe či vystúpení zo štátneho zväzku, ale môžu sa ním rozhodovať aj iné otázky verejného záujmu okrem základných práv a slobôd, daní, odvodov a štátneho rozpočtu (čl. 93). Referendum vyhlasuje prezident, ak o to petíciou požiada minimálne 350 000 občanov, alebo sa na tom uznesie NR SR. Podľa novelizovaného znenia Ústavy SR z roku 2001 má prezident práve pred konaním referenda požiadať Ústavný súd o posúdenie, či je predmet referenda v súlade s ústavou s jasným zámerom predísť konaniu neústavného referenda. Podmienkou platnosti referenda je, aby sa na ňom zúčastnilo viac ako 50% voličov. V súvislosti s referendom zostáva prakticky dodnes nevyriešený problém jeho záväznosti pre poslancov NR SR. Ústava hovorí, že návrhy prijaté v referende vyhlási NR SR rovnako ako zákon (čl. 98), taktiež hovorí o rozhodovaní otázok v referende, čo predpokladá záväznosť rozhodnutia prijatého v referende pre poslancov. Súčasne však Ústava SR hovorí,

že poslanec vykonáva svoj mandát podľa svojho svedomia a presvedčenia a nie je viazaný príkazmi (čl. 73).

Dôležitou zložkou politického systému je aj ***Ústavný súd SR*** (ÚS SR), charakterizovaný ako nezávislý súdny orgán ochrany ústavnosti (čl. 124). Tvorí ho 13 sudcov menovaných na 12 rokov prezidentom na návrh NR SR. Rozhoduje predovšetkým o súlade zákonov, nariadení vlády, referenda a iných predpisov s ústavou, ústavnými zákonmi a medzinárodnými zmluvami, ktoré ratifikovala NR SR. Časť ústavy venovaná ÚS prešla výraznou novelizáciou v roku 2001, keď ÚS získal možnosť pozastaviť účinnosť predpisov, pokiaľ nerozhodne o ich súlade s ústavou. Novou možnosťou je tiež automatická strata účinnosti predpisu alebo jeho časti, pokiaľ ÚS rozhodne o jeho nesúlade s ústavou. Ide o reakciu na situácie, keď sporný predpis platil počas rozhodovania ÚS o jeho súlade s ústavou, podobne mohol platiť naďalej, ak ÚS rozhodol o jeho nesúlade s ústavou. ÚS tiež podáva v sporných veciach výklad ústavy a rozhoduje o sťažnostiach fyzických či právnických osôb, ktoré namietajú porušenie svojich práv s možnosťou priznať finančné odškodnenie.

Pôvodné znenie Ústavy SR do veľkej miery odrážalo rýchlosť a istú neskúsenosť, s akou bola ústava prijatá, preto tu boli niektoré problematické body. Týkalo sa to ustanovení o právomociach prezidenta. Vtedajšie postavenie prezidenta bolo pokladané za jednu z najväčších slabín slovenskej ústavy. Ústavná trojpätinová väčšina na zvolenie prezidenta mohla byť vážnou prekážkou jeho zvolenia, a tak hrozilo, že krajina zostane dlhší čas bez hlavy štátu. Vážnym problémom bola tiež možnosť patovej situácie, ak by parlament nebol schopný vykonávať svoju činnosť, predovšetkým by nebol schopný schváliť programové vyhlásenie vlády a nebol by schopný ani prijať ústavný zákon o skrátení svojho funkčného obdobia, čo mohlo zablokovať celý ústavný systém. Reálnosť týchto problémov dokazuje aj fakt, že spôsob voľby, čiastočne aj právomoci prezidenta, rovnako ako otázka rozpustenia nefunkčného parlamentu, či právomocí Ústavného súdu, boli riešené novelizáciami ústavy.

3.1.3 Vývoj politického systému

Prvý rok fungovania samostatnej Slovenskej republiky sa niesol v znamení vytvárania nových politických a štátnych inštitúcií, čo bolo dôsledkom vzniku nového štátu. Prvým prezidentom sa v marci 1993 stal člen HZDS Michal Kováč, avšak už krátko po jeho zvolení sa jeho vzťah k hnutiu a predovšetkým jeho predsedovi V. Mečiarovi zmenil. Nejasnosti v ústavných kompetenciách v otázke menovania a odvolávania ministrov či iných predstaviteľov na návrh predsedu vlády, doplnené o osobný konflikt medzi bývalými spojencami, sa prejavili ešte v roku 1993, keď prezident nerešpektoval premiérove návrhy na odvolanie ministra a veľvyslancov. Spornú otázku riešil Ústavný súd, ktorý rozhodol v prospech prezidenta, ktorý sa v týchto otázkach môže slobodne rozhodnúť a nemusí akceptovať premiérov návrh. V sociálnej oblasti sa vláda sústredila len na tie zmeny, ktoré si vynútila vysoká miera nezamestnanosti, napr. vytvorenie ***Sociálnej poisťovne***. Vláda zmenila aj pravidlá veľkej privatizácie a zamerala sa na priame predaje podnikov dopredu vybraným záujemcom. Celý ***proces privatizácie*** sa stal veľmi neprehľadný a ekonomické reformy, ktoré mali viesť k vytvoreniu trhu, boli výrazne obmedzené.

Fragmentácia vládnych strán HZDS a SNS v roku 1993 pripomínala vývoj politických hnutí a strán vo federálnom parlamente v rokoch 1990 – 1992, čo napokon oslabilo stabilitu vlády. Po niekoľkých vlnách odchodov poslancov z vládnych strán a sformovaní nových politických zoskupení v parlamente, vláda stratila väčšinovú podporu a opoziční poslanci v marci 1994 vyslovili vláde V. Mečiara nedôveru. Vzápätí bola sformovaná nová vláda pod vedením Jozefa Moravčíka, ktorý bol predtým tiež členom HZDS. Vládu vytvorila široká koalícia opozičných strán SDĽ, KDH spolu s bývalými poslancami zo strán HZDS a SNS, ktorí neskôr vytvorili novú politickú stranu – *Demokratickú úniu* (DÚ), vedenú predsedom vlády J. Moravčíkom. Vláda sa tiež opierala o podporu maďarských strán v parlamente. Táto vláda však vládla iba necelý polrok, nakoľko sa vládne strany dohodli na predčasných voľbách, počítajúc so svojím víťazstvom, ktoré by posilnilo legitimitu ich vlády. Tento predpoklad sa však ukázal ako chybný a predčasné voľby na jeseň v roku 1994 opäť vyhral V. Mečiar so svojím HZDS so ziskom takmer 35% hlasov. Vďaka tomu, že ich bývalý koaličný partner SNS získal iba niečo viac ako 5% hlasov, nemali tieto strany väčšinu v parlamente. Do parlamentu sa však dostala nová strana – *Združenie robotníkov Slovenska* (ZRS), vedená bývalým členom a poslancom za SDĽ Jánom Ľuptákom, ktorý vo volebnej kampani úspešne získal pre svoju stranu podporu nespokojných priemyselných robotníkov a nezamestnaných. Po krátkom váhaní za ZRS rozhodlo vytvoriť vládnu koalíciu s HZDS a SNS a V. Mečiar sa už po tretíkrát stal predsedom slovenskej vlády.

Hneď od svojho nástupu začala vládna koalícia presadzovať tzv. väčšinové pravidlo demokracie, vyjadrené výrazom *„víťaz berie všetko"*. Keďže ústava ani rokovací poriadok parlamentu explicitne negarantoval žiadne významnejšie práva

opozície, vládna koalícia mala značný priestor pre presadzovanie tohto zjednodušeného chápania demokracie, kde víťaz volieb nemusí brať ohľad na požiadavky opozície. Tú tvorili štyri politické zoskupenia. V prvom rade to bola najpočetnejšia skupina poslancov, reprezentujúcich koalíciu štyroch ľavicovo a ekologicky orientovaných strán pod vedením SDĽ, ktoré kandidovali vo voľbách pod názvom *Spoločná voľba*. Ďalej medzi opozíciu sa zaradilo aj KDH, DÚ a koalícia dvoch maďarských strán. Opozícia stratila takmer všetok vplyv na politiku vládnej koalície, ktorá obmedzila aj možnosť opozičných strán kontrolovať vládu na pôde parlamentu. Všetky miesta vo vedení parlamentu obsadili vládne strany a zabezpečili si aj pohodlnú väčšinu v 10 z 11 výborov NR SR. Veľa opozičných poslancov bez zváženia ich odbornosti a proti ich vôli bolo zaradených do výboru pre životné prostredie. Bol to jediný výbor, kde boli vo väčšine poslanci opozície, navyše vládna koalícia blokovala niektoré návrhy opozície na obsadenie miest vo výboroch pre kontrolu tajných služieb. V praxi to znamenalo, že vláda nemusela ani vo výboroch brať ohľad na názory a námietky opozície.

Bez efektívnej kontroly zostal proces privatizácie, ktorá bola presunutá mimo vládnej zodpovednosti na osobitnú inštitúciu – ***Fond národného majetku***, ktorú ovládali zástupcovia vládnych strán. Privatizácia bola založená na politike ponechania veľkých strategických monopolov v rukách štátu a priamych predajoch ostatných podnikov osobám spriazneným s vládnymi stranami za veľmi nízke ceny s deklarovaným cieľom „vytvorenia domácej kapitálotvornej vrstvy". Neskorší vývoj však potvrdil, že išlo o špecifickú sociálnu skupinu, ktorá sa zamerala iba na výhodný odpredaj rentabilných častí sprivatizovaných podnikov a osobný profit jednotlivcov.

Ťažisko politickej moci sa vďaka mimoriadne silnej disciplíne vládnych poslancov presunulo do exekutívy, ktorej jednoznačne dominoval premiér Vladimír Mečiar. S cieľom udržať stranícku disciplínu sa vládna koalícia uchyľovala dokonca k protiústavným praktikám, keď poslancom, ktorí sa rozhodli odísť zo strany, zrušila mandát, napriek tomu, že Ústavný súd rozhodol, že mandát poslanca trvá. Verejnosť doma a aj v zahraničí sa obávala o ďalší vývoj demokracie na Slovensku, keďže takéto správanie vládnej koalície síce zákony nezakazovali, ale vyvolávalo to pochybnosti o ďalšom smerovaní krajiny.

Ďalšia línia politických konfliktov prechádzala cez vzťahy dvoch zložiek exekutívy, medzi vládou a predovšetkým jej predsedom a prezidentom Kováčom. Po chvíľkovom období dočasnej Moravčíkovej vlády, keď vláda spolupracovala s prezidentom, opätovný nástup Mečiara ako predsedu vlády znamenal aj oživenie starého konfliktu. Prezident sa v spore o postavenie opozície v parlamente postavil na stranu opozičných síl a zachovával si autonómiu pri menovaní členov vlády aj vysokých štátnych úradníkov. Naopak vláda a vládna koalícia sa systematicky snažili jeho postavenie oslabiť okliešťovaním kompetencií či inými prostriedkami, napr. znižovaním rozpočtu prezidentskej kancelárie. V roku 1995 poslanci vládnej koalície „vyslovili nedôveru" prezidentovi napriek tomu, že takéto hlasovanie nemá oporu

v ústave, a teda ani právne dôsledky, keďže prezidenta bolo možné odvolať iba trojpätinovou väčšinou hlasov, a to len v tom prípade, ak vyvíja protištátnu a protidemokratickú činnosť. Prezident často využíval svoje právo veta a vracal zákony na opätovné prerokovanie do parlamentu, avšak vládna koalícia ich zväčša opätovne schválila. Prezidentské veto tak legislatívny proces iba o niečo predlžovalo, ale nijako vážnejšie neovplyvnilo a bolo preto neúčinné.

Výrazný spor vznikol v roku 1997, keď opozícia zorganizovala petíciu, ktorá mala viesť k vypísaniu referenda o priamej voľbe prezidenta. Opozícia si uvedomovala nebezpečenstvo, že vo vtedajšej polarizovanej situácii v parlamente sa len ťažko nájde trojpätinová väčšina, čiže 90 poslancov, ktorí by sa zhodli na spoločnom kandidátovi. HZDS totiž malo stále 61 poslancov a bez jeho súhlasu nebolo možné zvoliť prezidenta. HZDS ani nemuselo mať výrazný záujem na zvolení nového prezidenta, bolo si totiž vedomé, že po skončení funkčného obdobia prezidenta Kováča prechádza časť jeho právomocí na vládu, čo by ešte viac zjednodušilo výkon moci na základe väčšinového pravidla. Existoval však právny spor, či je možné prostredníctvom referenda meniť ústavu. Tento spor opäť riešil Ústavný súd, ktorý rozhodol, že zmena ústavy referendom nie je možná, ale vykonanie referenda o tejto otázke je v súlade s ústavou. Zároveň Ústavný súd rozhodol, že príloha k hlasovaciemu lístku, ktorou bol návrh na zmenu ústavy nezodpovedá *zákonu o referende*. Minister vnútra využil situáciu a nariadil distribúciu nových hlasovacích lístkov, ale iba s otázkami týkajúcimi sa vstupu Slovenska do NATO, ktoré iniciovalo HZDS. Opozícia vyzvala svojich stúpencov, aby sa na takomto referende nezúčastnili. Prezident Kováč vypísal ešte jedno referendum s otázkou o priamej voľbe prezidenta, ktoré však vláda po prebratí jeho kompetencií okamžite zrušila. Uplynutím funkčného obdobia prezidenta Kováča Slovensko zostalo bez hlavy štátu a jeho funkcie na istý čas prebral predseda vlády ako zastupujúci prezident. Tým sa ešte viac posilnila pozícia premiéra Mečiara a narušila sa rovnováha moci.

Azda najväčšiu nevôľu doma aj v zahraničí vzbudili prípady únosu syna prezidenta Kováča do zahraničia a smrť agenta spravodajskej služby Róberta Remiáša, ktorá sa s týmto prípadom spájala. Existovali vážne podozrenia, že do týchto činov sa priamo zapojili tajné služby. Vládna moc tieto obvinenia síce odmietala, príznačné je, že premiér Mečiar po prevzatí niektorých kompetencií prezidenta udelil na všetky skutky spájajúce sa s týmto prípadom amnestiu.

Kritizovaná bola aj oblasť národnostných menšín, kde aj napriek sľubom vládnej koalície nebol prijatý zákon upravujúci používanie jazykov menšín v úradnom styku, ktoré zaručovala ústava. Odmietanie predovšetkým maďarskej menšiny vyvolal vládny program „alternatívneho vyučovania" na školách, kde sa vyučovalo v jazyku menšín, čo znamenalo vyučovanie viacerých predmetov v slovenskom jazyku s cieľom zlepšiť ovládanie slovenského jazyka. Neúspešne dopadla aj ďalšia snaha v oblasti školstva zmeniť zaužívanú prax tzv. dvojjazyčných vysvedčení v školách, kde sa vyučuje v jazyku menšín na vysvedčenia výlučne v slovenskom jazyku.

Praktiky vládnej koalície nezostali bez odozvy v zahraničí a znamenali sústavnú kritiku politickej situácie od západných krajín a medzinárodných organizácií. Slovensko na čele s premiérom Mečiarom sa stalo nedôveryhodným partnerom. Výsledkom tohto stavu bolo oddialenie prístupových rokovaní s Európskou úniou. Slovensko nebolo zaradené do prvej skupiny kandidátskych krajín a ani do prvej vlny rozšírenia NATO, lebo neplnilo politické kritériá. ***Vstup do NATO*** a ***Európskej únie*** vláda síce deklarovala ako svoje priority zahraničnej politiky, ale spôsob vládnutia vyvolal pochybnosti o stave demokracie v krajine. Kritika zahraničných organizácií sa sústredila na tri oblasti: ***rešpektovanie práv opozície, ochrana práv menšín a stabilita politických inštitúcií***.

Politika vládnej koalície ostro polarizovala spoločnosť. Zatiaľ čo koalícia požadovala lojalitu občanov k novému ***národnému štátu***, odmietala akúkoľvek kritiku a zdôrazňovala slovenský národ ako hlavnú hodnotu, opozícia obhajovala ***občianske hodnoty*** a princíp zodpovednosti vlády a pokojného spolunažívania s národnostnými menšinami. Za pomoci širokej mobilizácie predovšetkým mladých voličov s cieľom dosiahnuť zmenu v chápaní demokracie z väčšinovej na konsenzuálnu a naštartovať integračný proces, opozičné strany získali prevahu vo verejnosti. Opoziční predstavitelia organizovali okrúhle stoly za účasti predstaviteľov odborov, mimovládnych organizácií a miestnej samosprávy. Široká mobilizácia nevládnych organizácií a ich spolupráca s opozíciou sa stali úspešným nástrojom zmeny verejnej mienky a vláda strácala dôveryhodnosť aj medzi svojimi stúpencami. Tieto stretnutia mali symbolický charakter a dokazovali schopnosť dohody so silami, ktoré Mečiarova vláda ignorovala a odsúvala na okraj politického diania.

Krátko pred voľbami sa vládna koalícia pokúsila zvýšiť šance svojho víťazstva prostredníctvom účelovej zmeny volebného zákona. Zákon okrem iného zaviedol napr. jeden volebný obvod, 5% hranicu na vstup do parlamentu pre každú stranu koalície, keďže bolo známe, že 5 opozičných strán a maďarské strany plánovali vytvoriť do volieb spoločné koalície. Vytváranie koalícií tak stratilo zmysel a opozičné strany miesto koalície vytvorili spoločnú volebnú stranu ***Slovenskú demokratickú koalíciu*** (SDK), rovnako ako maďarské strany, ktoré sa združili do ***Strany maďarskej koalície*** (SMK). Avšak ani tieto prekážky nezabránili úspechu opozičných strán vo voľbách.

Z volieb v roku 1998 síce vyšlo víťazne HZDS s 27% hlasov, ale ako sa ukázalo, nemalo s kým vytvoriť vládnu koalíciu. Druhou najsilnejšou stranou v parlamente sa stala SDK so ziskom 26,3% hlasov a spolu s SDĽ (14,6%), SMK (9,1%) a novou ľavicovo orientovanou ***Stranou občianskeho porozumenia*** (SOP) pod vedením Rudolfa Schustera (neskôr druhého prezidenta SR), ktorá získala 8% hlasov, vytvorili širokú vládnu koalíciu, disponujúcou ústavnou trojpätinovou väčšinou v parlamente. Nová vláda pod vedením lídra SDK Mikuláša Dzurindu začala realizovať politiku, ktorá postupne odstránila prekážky vstupu do Európskej únie a NATO a umožnila tak dohnať stratený čas v prístupovom procese. V súlade

s konsenzuálnym poňatím demokracie ponúkla opozícii, ktorú tvorilo HZDS a SNS pomerné zastúpenie v orgánoch parlamentu a iných kontrolných orgánoch štátu. To, že vládne strany disponovali ústavnou väčšinou, umožnilo splniť ich predvolebný sľub o zavedení ***priamej voľby prezidenta***. Po novelizácii ústavy (1999) prebehli voľby hlavy štátu, ktoré vyhral spoločný kandidát vládnej koalície Rudolf Schuster. O post prezidenta sa uchádzal aj Vladimír Mečiar, pre ktorého neúspech znamenal druhú vážnu volebnú porážku. Zavedením priamej voľby sa právomoci prezidenta zmenili len minimálne, a preto nedošlo k žiadnemu posunu od parlamentného systému. Zmenu politických pomerov, ktorá sa prejavila aj prijatím ***Zákona o používaní jazykov národnostných menšín***, pozitívne hodnotili aj predstavitelia Európskej únie, keď v októbri 1999 Európska komisia skonštatovala, že Slovensko splnilo politické kritériá potrebné pre začatie vyjednávaní o vstupe, ktoré odsúhlasila Európska rada na stretnutí v Helsinkách na konci roku 1999. Pozornosť vlády sa presunula na technické otázky spojené s rokovaním o vstupe Slovenska do Európskej únie.

Vzťahy vo vládnej koalícii, kde nastávalo postupné štiepenie SDK, sa komplikovali a medzi koaličnými partnermi prichádzalo k častým konfliktom. Z SDK najskôr vystúpili poslanci KDH, ktorí si v parlamente založili vlastný klub. Ostatní členovia SDK si neskôr založili vlastnú stranu – ***Slovenskú demokratickú a kresťanskú úniu*** (SDKÚ). Jej predsedom sa stal premiér Dzurinda, ktorý bol pôvodne členom KDH. Štiepenie a odchody poslancov postihli takmer všetky parlamentné strany, s výnimkou SMK, vláda si však väčšinu udržala. Okrem toho vládnutie širokej koalície komplikovali vzťahy medzi jednotlivými koaličnými stranami. Nastala dokonca situácia, keď predseda parlamentu a líder SDĽ spolu s niektorými straníckymi kolegami predložil návrh opozície na odvolanie premiéra. Najmä ku koncu volebného obdobia, keď ľavicové strany koalície SOP a SDĽ výrazne strácali podporu voličov, boli rozpory stále častejšie. Vláda však nakoniec vydržala až do konca svojho funkčného obdobia, lebo ju spájali najmä integračné ambície a spoločné odmietanie spolupráce s nacionálne orientovanou opozíciou, tvorenou HZDS a SNS. Spôsob väčšinového vládnutia, spochybňujúci práva opozície a menšín v rokoch 1992 – 98, sa v tlači často označoval ako *„**mečiarizmus**"*, po roku 1998 sa začalo hovoriť o ***anti-mečiarizme***, ktorý spájal rozdielne a protichodné politické sily v úsilí viac rešpektovať demokratické pravidlá. Úplným neúspechom sa skončila snaha HZDS o vyvolanie predčasných volieb v roku 2000 prostredníctvom referenda, na ktorom sa zúčastnila iba pätina oprávnených voličov.

Voľby v roku 2002 priniesli víťazstvo strán, ktoré boli súčasťou predchádzajúcej vlády – SDKÚ, KDH, SMK, ktoré spolu s novou stranou ***Alianciou nového občana*** (ANO) dokázali zostaviť vládnu koalíciu s tesnou väčšinou 78 hlasov. Naopak, ťažkú porážku zaznamenali ľavicové strany bývalej koalície SDĽ a SOP, ktoré sa na spoločnej kandidátke nedokázali dostať do parlamentu. V opozícii sa ocitli tri strany: v parlamente stále najsilnejšie *HZDS*,

favorizovaná strana ***Smer***, ktorú založil populárny politik bývalý poslanec SDĽ Róbert Fico a prekvapujúco aj ***Komunistická strana Slovenska*** (KSS), ktorá síce nie je právne nástupcom Komunistickej strany z bývalého režimu, ale hlási sa k jej ideám. Po vzore českých komunistov začala mobilizovať nespokojných voličov, najmä medzi staršími voličmi, dôchodcami, menej kvalifikovanými robotníkmi a nezamestnanými.

3.1.4 Politika reforiem

Napriek tesnej väčšine sa vládna koalícia hlásiaca sa k pravici rozhodla realizovať zásadné spoločenské zmeny, ako napr. ***zavedenie jednotnej sadzby dane*** (tzv. „rovná daň"), ***reformu dôchodkového systému, reformu vysokého školstva, zdravotnícku a sociálnu reformu*** v duchu presvedčenia o znižovaní úlohy štátu v ekonomickom živote a obmedzenia prerozdeľovania v spoločnosti. Napriek tomu, že vládne strany čoskoro stratili väčšinu v parlamente v súvislosti s odchodom poslancov z vládnych poslaneckých klubov, vláda dokázala presadiť s výnimkou reformy vysokých škôl prakticky všetky svoje zásadné zámery. Podarilo sa to najmä vďaka podpore tzv. nezávislých, presnejšie nezaradených poslancov, ktorí odišli z vládnej koalície, ale aj opozičných strán. V parlamente nastala zaujímavá situácia, keď vládna koalícia síce nemá formálnu väčšinu, ale opozícia nie je schopná vládu odvolať, lebo tri opozičné strany HZDS, Smer, KSS majú medzi sebou viac programových a osobných rozporov ako spoločných záujmov. Rozhodujúcou silou sa preto stali nezaradení poslanci, ktorí zväčša nemajú záujem vládu odvolať, nakoľko môžu z podpory vládnych návrhov profitovať. Okrem toho, ak by parlament nebol schopný prijímať zákony, tak by týmto poslancom hrozilo, že príde k predčasným parlamentným voľbám a oni by možno navždy stratili svoje poslanecké miesto v parlamente.

Reformné kroky vlády sa dotkli najviac sociálnych skupín, ktoré majú nízke príjmy. Po prvýkrát od pádu komunistického režimu sa po prijatí reštriktívnych opatrení v sociálnej pomoci objavili sociálne nepokoje predovšetkým medzi Rómami na východnom Slovensku, ktorí sú z veľkej časti na sociálnu pomoc štátu dlhodobo odkázaní. Nespokojnosť obyvateľstva s politikou vlády sa pokúsili využiť odbory, ktoré s pomocou opozičných strán v roku 2004 zorganizovali ďalšie referendum, ktorého cieľom boli predčasné voľby. Toto referendum však nebolo platné, keďže sa na ňom zúčastnila len necelá tretina voličov a ústava požaduje účasť nadpolovičnej väčšiny všetkých oprávnených voličov. Spolu s referendom sa konali aj druhé prezidentské voľby, v ktorých utrpel V. Mečiar ďalšiu porážku, keď ho v druhom kole porazil jeho bývalý stranícky kolega ***Ivan Gašparovič***.

Keď sa ***Slovensko stalo členom NATO***, integračný proces sa zavŕšil ***v máji 2004 vstupom SR*** a ďalších deviatich krajín *do* ***Európskej únie***. Vstup bol odsúhlasený v referende, ktoré bolo po prvýkrát v histórii Slovenska platné. Účasť len tesne prekročila 50-percentnú hranicu, hoci všetky parlamentné strany vyzývali občanov k účasti. Potvrdila sa však vysoká podpora vstupu, keď so vstupom súhlasilo viac ako 90% zúčastnených. Napriek tomu sú otázky týkajúce sa integrácie a Európskej únie na pokraji záujmu občanov. To umožňuje politikom zachovávať si v týchto otázkach vysoký stupeň autonómie rozhodovania.

Načrtnutý politický vývoj umožňuje poukázať na charakteristické znaky politického vývoja na Slovensku. Predovšetkým sa ukázalo, že na podobu

a fungovanie politiky na Slovensku majú rozhodujúci vplyv politické strany a ich vzájomné vzťahy. Aj keď strany ešte stále nie sú veľmi stabilné, politickí lídri týchto strán sú schopní udržať si stabilné miesto. Rovnako postavenie vlády na Slovensku je v porovnaní s väčšinou bývalých komunistických krajín, ale aj v porovnaní s niektorými európskymi demokraciami, napr. s Talianskom relatívne stabilné.

Na relatívne vysoký počet strán v rozhodujúcej miere vplývali volebné pravidlá a ideové, názorové štiepenia spoločnosti. Pomerný volebný systém ustanovený pred prvými voľbami zostal zachovaný až dodnes, čo umožnilo mnohým politikom odísť zo svojej materskej strany a zároveň si založiť vlastnú stranu a získať podporu voličov. Ideovo, kultúrne a sociálne rozmanité prostredie Slovenska podnietilo politické osobnosti apelovať na občanov na základe viacerých otázok, ktoré dlhodobo rozdeľujú spoločnosť. To taktiež vytvára priaznivé podmienky pre reprezentáciu viacerých strán v parlamente. Potvrdil to aj vývoj, keď sa do parlamentu dostalo najmenej 5 strán a žiadna z nich nezískala nadpolovičnú väčšinu. Tieto fakty vedú k vytváraniu koaličných vlád s viacerými stranami. Napriek tomu, že vo vláde sa často spoja rozdielne strany, sú vlády na Slovensku pomerne stabilné.

Základným ***znakom straníckej diferenciácie*** je ***dimenzia národná***, ktorá delí strany na slovenské a maďarské. Slovenskú spoločnosť výrazne rozdeľuje aj ***otázka náboženstva***. Vzhľadom na to, že až 60% percent populácie sa hlási ku katolíckemu vierovyznaniu, väčšina politických strán na Slovensku deklaruje vernosť kresťanským tradíciám. Sekularizované strany sú v menšine, buď sú to ľavicovo orientované strany alebo strany liberálne orientované, akými sú malá Demokratická strana a Aliancia nového občana. Tretím dôležitým faktorom štiepenia slovenskej spoločnosti je ***pohľad na úlohu štátu a trhu***. Z tohto hľadiska možno hovoriť o ***ľavicových a pravicových stranách***.

Špecifickým znakom Slovenska je však prelínanie sa týchto línií v rámci jednej strany a nestabilnosť jednotlivých strán. Príčiny súvisia najmä s pádom bývalého režimu a vznikom nového štátu. Tieto dva procesy sústredili do jednej strany alebo politického hnutia ľudí, ktorí majú rozdielne názory na úlohu náboženstva, štátu alebo trhu. Po vzniku Slovenska sa objavil konflikt, ktorý asi len dočasne rozdelil politické strany na dva tábory, jeden z nich viedol predseda najsilnejšej strany V. Mečiar a druhý jeho odporcovia. V. Mečiar nielenže polarizoval politické elity na svojich prívržencov a odporcov, ale konflikt sa preniesol aj do spoločnosti. Socio-ekonomické delenie tak nepoznačilo len straníckú súťaž, ale rozdeľovalo strany vo vnútri oboch blokov. Tento konflikt dominoval straníckej súťaži po dlhú dobu, v súčasnej dobe však toto delenie stráca pomaly svoju platnosť. Zdá sa, že do popredia môže vystúpiť pravo-ľavé delenie podľa socio-ekonomických záujmov. Nahráva tomu zmena postoja najsilnejšej opozičnej strany Smer, ktorá sa začína deklarovať ako ľavicová alternatíva v protiklade s pravicovou vládou. Predpoklad o zmene dominantnej dimenzie na pravo-ľavú, v ktorej dominujú záujmy a nie identity potvrdili až nasledujúce voľby v roku 2006.

Predčasné voľby do Národnej rady Slovenskej republiky, ktoré sa konali 17. júna 2006, len niekoľko mesiacov pred termínom riadnych volieb, potvrdili diferencovanosť slovenskej spoločnosti spôsobenú rozdielnym stanovením priorít politických strán v sociálnom a ekonomickom programe. Na jednej strane išlo o zachovanie a kontinuitu liberálnych ekonomických reforiem, ktoré uskutočnila vláda vedená Mikulášom Dzurindom, na druhej strane sa deklarovali zásadné zmeny uskutočnených reforiem najmä v sociálnej oblasti. Rozdielne pohľady na realizáciu reforiem poznačili volebnú kampaň aj samotné výsledky volieb v rámci jednotlivých regiónov aj celého Slovenska. Doterajší priebeh reforiem sprevádzaný príchodom zahraničných investícií a rastom zamestnanosti sa pozitívne prejavil predovšetkým v Bratislave a na západnom Slovensku, regióny stredného a východného Slovenska nepocítili výraznejší prílev zahraničného kapitálu a naďalej majú vyššiu mieru nezamestnanosti, ekonomickej zaostalosti a chudoby.

Dôraz na väčšiu solidaritu medzi bohatými a chudobnými bol jedným z rozhodujúcich faktorov volebného víťazstva strany ***Smer – Sociálna demokracia*** so ziskom 29,14 percent a 50 poslaneckými mandátmi. Smer-SD sa vyprofiloval ako ľavicová strana a postavil svoj program na návrate k progresívnej dani z príjmu, k nižšej sadzbe DPH zo základných produktov a k zdaneniu dividend. Druhou najsilnejšou stranou sa stala ***Slovenská demokratická a kresťanská únia***, ktorá sa zlúčila s Demokratickou stranou, keď dosiahla 18,35 percent hlasov a obsadila 31 poslaneckých kresiel. SDKÚ-DS mobilizovala voličov, aby podporili prebiehajúce reformy s dôrazom na zachovanie rovnej dane. Popri sociálnej diferenciácii spoločnosti výsledky volieb potvrdili rozdelenie voličov aj na etnickom princípe. Deklaruje to počet získaných hlasov ***Slovenskej národnej strany***, ktorá sa zjednotila a znovu sa dostala do parlamentu, ako aj ***Strany maďarskej koalície***, ktorá získala doteraz najvyššiu podporu voličov. ***Ľudová strana – Hnutie za demokratické Slovensko*** v porovnaní s minulosťou stratila mnoho svojich voličov, ktorí hlasovali za Smer – SD alebo SNS, prípadne sa vôbec nezúčastnili volieb. Do parlamentu sa dostalo aj ***Kresťansko-demokratické hnutie***, ktoré získalo menej voličských hlasov, ako sa očakávalo.

Volebná účasť v predčasných parlamentných voľbách bola nízka – len 54,67 percent a poukázala na klesajúcu dôveru občanov SR v schopnosť politických strán dôsledne presadzovať deklarovaný program.

Ústava SR poskytuje iba približný obraz fungovania vzťahov medzi jednotlivými zložkami moci a politickými aktérmi. Parlament na Slovensku síce disponuje viacerými nástrojmi, aby si mohol zachovať dominantné postavenie v politickom systéme, ale v praxi sa ukázalo, že jeho fungovanie ovplyvňujú predovšetkým politické strany. Pre väčšinu cudzincov sú práve veľkou záhadou politické strany na Slovensku, pretože ešte stále prichádza k ich preskupovaniu a k rekonštrukcii straníckej súťaže. Pokiaľ v minulosti sa stranícka politika zameriavala predovšetkým na národné otázky, neskôr na zahranično-politické aspekty, tak

v súčasnosti sa predmetom sporu stanú pravdepodobne sociálne a ekonomické otázky. Aké však bude zloženie nastávajúcej vlády, ukážu až voľby v roku 2006. Nemožno vylúčiť, že opäť prinesú netradičné spojenectvá a partnerstvá. Napriek uvedeným praktikám sa Slovensko zaradilo medzi stabilné demokratické krajiny, ktoré podporujú ďalšiu integráciu a rozšírenie Európskej únie. Slovensko sa tiež zapojilo do programu šírenia demokracie a prosperity na Balkáne a na Ukrajine. V rámci svojich vojenských misií sa stalo aj platným členom medzinárodnej komunity pri udržiavaní mieru a stability v Afganistane a Iraku.

Výsledky volieb do parlamentu na Slovensku[1]

Výsledky volieb do SNR 1990

	% hlasov	Počet mandátov
Verejnosť proti násiliu	**29,35**	48
Kresťansko-demokratické hnutie	**19,21**	31
Slovenská národná strana	**13,94**	22
Komunistická strana Československa	**13,35**	22
Spolužitie + Maďarské kresťansko-demokratické hnutie	**8,66**	14
Demokratická strana	**4,40**	7
Strana zelených	**3,49**	6
Spojenectvo poľnohospodárov a vidieka	**2,52**	-
Sociálna demokracia	**1,82**	-
Strana slobody	**1,78**	-

Výsledky volieb do SNR 1992

	% hlasov	Počet mandátov
Hnutie za demokratické Slovensko	**37,26**	74
Strana demokratickej ľavice	**14,70**	29
Kresťansko-demokratické hnutie	**8,89**	18
Slovenská národná strana	**7,93**	15
Spolužitie + Maďarské kresťansko-demokratické hnutie	**7,42**	14

Občianska demokratická únia	**4,04**	-
Sociálnodemokratická strana na Slovensku	**4,00**	-
Demokratická strana -Občianska demokratická strana	**3,31**	-
Slovenské kresťansko-demokratické hnutie	**3,05**	-
Maďarská občianska strana	**2,29**	-
Strana zelených na Slovensku	**2,14**	-
Strana zelených	**1,08**	-

[1] Uvádzame strany, ktoré získali viac ako 1% platných hlasov

Výsledky volieb do NRSR 1994

	% hlasov	Počet mandátov
Hnutie za demokratické Slovensko-Roľnícka strana Slovenska	**34,96**	61
Spoločná voľba	**10,41**	18
Maďarská koalícia	**10,18**	17
Kresťansko-demokratické hnutie	**10,08**	17
Demokratická Únia	**8,57**	15
Združenie robotníkov Slovenska	**7,34**	13
Slovenská národná strana	**5,40**	9

Demokratická strana	**3,42**	-
Kresťanská sociálna únia Slovenska	**2,05**	-
Nové Slovensko	**1,33**	-
Strana proti korupcii	**1,31**	-
Hnutie za prosperujúce Česko +Slovensko	**1,05**	-

Výsledky volieb do NRSR 1998

	% hlasov	Počet mandátov
Hnutie za demokratické Slovensko	**27,00**	43
Slovenská demokratická koalícia	**26,33**	42
Strana demokratickej ľavice	**14,66**	23
Strana maďarskej koalície	**9,12**	15
Slovenská národná strana	**9,07**	14
Strana občianskeho porozumenia	**8,01**	13

Komunistická strana Slovenska	**2,79**	-
Združenie robotníkov Slovenska	**1,30**	-

Výsledky volieb do NRSR 2002

	% hlasov	Počet mandátov
Hnutie za demokratické Slovensko	**19,50**	36
Slovenská demokratická a kresťanská únia	**15,09**	28
Smer	**13,46**	25
Strana maďarskej koalície	**11,16**	20
Kresťansko-demokratické hnutie	**8,25**	15
Aliancia nového občana	**8,01**	15
Komunistická strana Slovenska	**6,32**	11
Pravá slovenská národná strana	**3,65**	-
Slovenská národná strana	**3,32**	-
Hnutie za demokraciu	**3,28**	-
Sociálnodemokratická alternatíva	**1,79**	-
Strana demokratickej ľavice	**1,36**	-

Výsledky volieb do NR SR 2006

	% hlasov	Počet mandátov
Smer – Sociálna demokracia	**29,14**	50
Slovenská demokratická a kresťanská únia – Demokratická strana	**18,35**	31
Slovenská národná strana	**11,73**	20
Strana maďarskej koalície	**11,68**	20
Ľudová strana - Hnutie za demokratické Slovensko	**8,79**	15
Kresťansko-demokratické hnutie	**8,31**	14
Komunistická strana Slovenska	**3,88**	-
Slobodné fórum	**3,47**	-

Literatúra

DOLNÝ, B.: *Exekutívne a legislatívne vzťahy v teoretickej a komparatívnej perspektíve*. Diplomová práca. 2004.

KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1998.

MALOVÁ, D.: *Slovensko po roku 1989: politika a spoločnosť.* Habilitačná práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1997.

MALOVÁ, D.: *Neľahká inštitucionalizácia parlamentnej demokracie na Slovensku.* Politologická revue, roč. 4, č.1, 1998.

MALOVÁ, D. – DOLNÝ, B.: *Parlamentná demokracia: vzťahy exekutívy a legislatívy.* In: *Parlamentná demokracia. Parlamenty vo svete a na Slovensku.* Ed. D. Malová. Bratislava: Univerzita Komenského 2004, s. 7 – 29.

MALOVÁ, D.: *Vláda strán, parlamentu alebo kabinetu: kríza reprezentatívnej demokracie?* In: *Vláda strán na Slovensku: Skúsenosti a perspektívy.* Ed. O. Gyarfášová-G. Mesežnikov. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2004.

PALOVSKÝ, T.: *Postavení národní rady Slovenské republiky v politickém systému Slovenska.* Středoevropské politické studie, roč.5, č. 1, zima 2003.

RYBÁŘ, M.: *Stranícka politika a meniace sa vzorce straníckej súťaže na Slovensku.* In: *Vláda strán na Slovensku: Skúsenosti a perspektívy.* Ed. O. Gyarfášová - G. Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2004, s. 25 – 47.

RYBÁŘ, M. – MALOVÁ, D.: Carrots and sticks of the European Union´s political conditionality: The Case of Slovakia.

SARTORI, G.: *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes.* 2nd edition, London, Macmillan 1997.

Ústava Slovenskej republiky.

4. SOCIÁLNA STRATIFIKÁCIA SPOLOČNOSTI

Ján Sopóci
Ján Bunčák
Roman Džambazovič

4.1 Sociologické východiská skúmania sociálnej stratifikácie

Kľúčové slová

sociálne nerovnosti
triedna diferenciácia
triedna príslušnosť
sociálna trieda: horná, stredná, nižšia trieda (vrstva)
podtrieda
sociálna pozícia, sociálny status
podnikatelia, veľkopodnikatelia
živnostníci
obchodníci
finančníci
súkromní roľníci
(čiastočne) zamestnaní
nezamestnaní
bezdomovci
zamestnávateľ, samozamestnávateľ
živiteľ / prednosta domácnosti
sociálne odkázaní
dlhodobo chorí
telesne a duševne handicapovaní (postihnutí)
dôchodcovia
osamelo žijúci
príslušníci etnických minorít
sociálna mobilita
štruktúrna mobilita
chudoba, bieda
životné minimum
existenčné a sociálne minimum
hmotná núdza
sociálna exklúzia (vylúčenie)
sociálna inklúzia (začlenenie)
príjem, príjmy
dvojpríjmová nukleárna rodina
verejná mienka
voličské správanie

Na Slovensku sa po roku 1989 vytvoril nový systém sociálnych nerovností a stratifikácie, zásadne odlišný od toho, ktorý tu existoval počas štyridsiatich rokov existencie ČSSR. V priebehu doterajšej posttotalitnej transformácie slovenskej spoločnosti v nej – podobne ako v ostatných postsocialistických štátoch – vznikli základy nového sociálneho rozvrstvenia, ktoré svojimi základnými prvkami, ich charakteristikami a vzťahmi pripomína systémy sociálnej stratifikácie západných štátov. Zároveň však možno konštatovať, že nový systém sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti sa v niektorých črtách odlišuje od stratifikačných systémov západných spoločností.

Novovytvorené rozvrstvenie slovenskej spoločnosti nebolo doteraz také evidentné ako napríklad v západoeurópskych štátoch alebo v USA, kde sú rozdiely medzi jednotlivými spoločenskými triedami, resp. vrstvami oveľa viac viditeľné, a to tak v životnej úrovni a v spôsobe života, ako aj v kultúrnej úrovni, v myslení a konaní ich príslušníkov. V týchto štátoch si ľudia svoju príslušnosť k niektorej spoločenskej triede aj výraznejšie uvedomujú, hlásia sa k nej a aj ich správanie (napríklad voličské) je viac určované triednou príslušnosťou, ako to bolo v tomto období na Slovensku.

Aj v Slovenskej republike však možno pozorovať čoraz viac znakov novej triednej diferenciácie do roku 1989 sociálno-ekonomicky pomerne homogénnej

slovenskej spoločnosti, napríklad vytvorenie obrovských rozdielov v príjmoch, majetku a životnej úrovni jednotlivcov i celých skupín a kategórií obyvateľstva, alebo vznik politicko-ekonomických elít uzatvorených voči zvyšku spoločnosti, a na druhej strane vytvorenie početnej najnižšej spoločenskej triedy, skladajúcej sa z ľudí odkázaných na starostlivosť štátu a charitu. Napriek nedostatku empirických sociologických údajov o procesoch a výsledkoch prebiehajúcej sociálnej diferenciácie možno na základe existujúcich sociologických poznatkov konštatovať, že občania SR si novovytvorený systém sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti čoraz viac uvedomujú a reflektujú i svoje vlastné sociálno-ekonomické postavenie. Dostatočne presnými a spoľahlivými informáciami o utváraní sociálno-ekonomického (resp. triedneho) vedomia a konania občanov SR však slovenská sociológia zatiaľ nedisponuje.

Komplexný sociologický výskum sociálnych nerovností, sociálnej stratifikácie a mobility slovenskej spoločnosti sa zatiaľ neuskutočnil. Všetky doteraz uskutočnené sociologické výskumy tejto problematiky projektovali, financovali a realizovali (v spolupráci so slovenskými sociológmi) zahraniční sociológovia a sociologické či iné pracoviská. Sociologicky nebola dostatočne reflektovaná ani problematika sociálnych nerovností, ktoré sa počas deväťdesiatych rokov 20. storočia na Slovensku vytvorili na základe diferenciácie slovenskej spoločnosti podľa pohlavia a rodu, rasy, etnicity a veku.

V súčasnosti medzi sociológmi existujú v zásade ***dve rôzne chápania sociálnej triedy***: realistické a nominalistické. Prívrženci prvého považujú sociálne triedy za reálne existujúce sociálne skupiny, vyznačujúce sa osobitnými skupinovými charakteristikami, osobitným spôsobom života, triednym vedomím i konaním. Stúpenci druhého chápania pokladajú triedy len za analytické kategórie, vytvorené na poznávacie ciele, čiže za štatistické kategórie, ktoré vznikli vyčlenením ľudí s rovnakými alebo podobnými príjmami, majetkom, povolaním, podielom na moci, s rovnakou alebo podobnou prestížou a pod. Stúpenci nominalistického chápania sa obyčajne snažia odlíšiť od prívržencov realistického chápania triedy aj tým, že namiesto o sociálnych triedach hovoria o vrstvách.

S týmito rôznymi chápaniami sociálnych tried súvisí, resp. závisí od nich aj chápanie sociálnej stratifikácie spoločnosti, ktorá sa prezentuje buď vo vzťahovom alebo v hierarchickom modeli. ***Vzťahový model*** stratifikácie považuje za jej základné prvky reálne existujúce spoločenské triedy, ktorých vymedzujúcou charakteristikou je ich ***vzájomný vzťah***. Ten môže byť v zásade buď ***antagonistický***, alebo ***harmonický*** (napríklad vzťah spolupráce). ***Hierarchický model*** sociálnej stratifikácie zobrazuje spoločnosť rozdelenú na ***množstvo hierarchicky usporiadaných tried***, resp. ***vrstiev***, ktoré sú vymedzené na základe jedného alebo viacerých kritérií, najčastejšie na základe povolania, príjmu, majetku, vzdelania, podielu na moci, prestíže a pod. Najčastejšie sa pritom rozlišujú tieto ***triedy***, resp. ***vrstvy***: ***horná***, ***stredná***, ***nižšia trieda*** (***vrstva***) a ***podtrieda***.

Za ***hornú***, resp. ***vyššiu triedu*** (upper class) býva obyčajne považovaná najvyššie umiestnená časť stratifikačného systému spoločnosti, vyčleňovaná na základe kritérií príjmu, majetku, vlastníctva výrobných prostriedkov, podielu na moci, prestíže, životného štýlu a pod., alebo kombinácie týchto kritérií. Zaraďujú sa do nej teda veľkopodnikatelia, vrcholoví manažéri, špičkoví politici, najlepšie odmeňovaní finančníci, právnici, umelci atď. Táto trieda je často považovaná za vládnucu triedu, resp. mocenskú elitu spoločností, členstvo v nej sa zväčša nadobúda narodením a menej mobilitou. Táto spoločenská trieda sa pritom často ešte vnútorne člení, napríklad na vyššiu a nižšiu hornú triedu, pričom do vyššej hornej triedy sa zaraďujú buď najmajetnejší ľudia, alebo ľudia so „starými (zdedenými) peniazmi", a do nižšej hornej triedy menej bohatí ľudia, alebo ľudia s „čerstvými", nedávno nadobudnutými peniazmi či majetkom.

Stredná trieda (middle class) je trieda vnútorne heterogénna z hľadiska najrôznejších kritérií, nachádzajúca sa v stratifikačnom systéme medzi najvyššou a najnižšou spoločenskou triedou. Členstvo v tejto triede je určené príjmom, nemanuálnym zamestnaním, prestížou, podielom na moci, životným štýlom, alebo kombináciou týchto a ďalších kritérií. Táto trieda sa obyčajne člení na vyššiu, servisnú a nižšiu časť (na podtriedy), alebo na starú a novú strednú triedu, resp. triedy. Do vyššej strednej triedy sa zaraďujú napríklad vyšší štátni úradníci, lekári, technici, manažéri, strední podnikatelia a pod., do servisnej strednej triedy pracovníci verejných služieb, médií, malí podnikatelia, a do nižšej strednej triedy nižší úradníci, živnostníci, manažéri a technici nižšieho stupňa atď. Pri rozlišovaní starých a nových stredných tried sa rozlišujú malí a strední podnikatelia, živnostníci i zamestnanci pôsobiaci v tradičných odvetviach výroby a služieb od podnikateľov, živnostníkov, úradníkov a nemanuálnych pracovníkov v oblasti neklasických služieb, médií, informácií a pod.

Do ***nižšej triedy*** (lower class) sa obyčajne zaraďuje buď iba robotnícka trieda (working class), alebo aj tzv. podtrieda (underclass). Do robotníckej triedy sa zaraďujú manuálne pracujúci ľudia a tzv. modré goliere, ktoré sa v stratifikačnom systéme podľa uvedených kritérií nachádzajú pod strednou triedou. Robotnícka trieda sa niekedy označuje ako horná nižšia trieda, aby sa tak odlíšila od dolnej nižšej triedy, čiže od podtriedy.

Do ***podtriedy*** sa zaraďujú ľudia nachádzajúci sa „pod triednou štruktúrou", ľudia, ktorí sú ekonomicky, politicky a sociálne marginalizovaní alebo vylúčení. Sú to obyčajne dlhodobo nezamestnaní alebo občasne zamestnaní, ľudia odkázaní na starostlivosť štátu a na charitu, niektorí dôchodcovia, príslušníci menšín, slobodné matky a pod., čiže ľudia, ktorí sa nedokážu o seba postarať, ľudia s najnižšími príjmami, ľudia žijúci v chudobe, bezdomovci, tuláci, drobní kriminálnici a podobní ľudia žijúci na okraji spoločnosti. Tí spravidla žijú osobitným spôsobom života, uznávajú osobitné hodnoty a podľa niektorých ***autorov tvoria osobitné subkultúry*** spoločnosti.

4.1.1 Vývoj sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti po roku 1989

Napriek tomu, že zatiaľ nedisponujeme dostatkom spoľahlivých empirických údajov o vývoji systému sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti a jeho jednotlivých prvkov po roku 1989, možno formulovať niektoré všeobecné tézy týkajúce sa tejto problematiky. Je zrejmé, že rozhodujúcimi determinantmi procesu sociálnej diferenciácie slovenskej spoločnosti a vytvárania nových sociálnych tried, resp. vrstiev, ako aj celého nového systému stratifikácie boli zmeny politického a ekonomického systému spoločnosti Slovenskej republiky, začaté v roku 1989. Utváranie nového systému stratifikácie i nových spoločenských tried rozhodujúcim spôsobom ovplyvnilo najmä vystriedanie totalitného politického režimu demokratickým, nahradenie štátneho plánovaného a príkazového hospodárstva trhovým, obnovenie súkromného vlastníctva, liberalizácia trhu práce a reforma systému sociálnej politiky štátu. V rámci týchto zmien z hľadiska určenia podoby a výsledkov procesu sociálnej diferenciácie najvýznamnejšiu úlohu zohrali: veľká a malá privatizácia, reštitúcie, vstup zahraničných firiem do slovenskej ekonomiky, prudký rozvoj a vzostup niektorých odvetví sektoru služieb, útlm niektorých odvetví priemyslu a poľnohospodárstva, rozvoj súkromného podnikania, liberalizácia cien a čiastočne i odmien za prácu, tieňová ekonomika, úpravy dôchodkov a iných sociálnych dávok, vznik a nárast nezamestnanosti, devalvácie meny, inflácia i ďalšie dôsledky nášho makroekonomického vývoja.

Tieto a ďalšie javy a procesy, ktoré priniesla transformácia slovenskej spoločnosti, spôsobili vytvorenie, resp. obnovenie a rozvoj niektorých, počas štyroch desaťročí u nás neexistujúcich spoločensko-ekonomických kategórií, ako sú podnikatelia a veľkopodnikatelia, živnostníci, obchodníci, finančníci, súkromní roľníci, ale i čiastočne zamestnaní, nezamestnaní a bezdomovci. Spôsobili aj vznik nových sociálno-ekonomických rozdielov a nerovností medzi ľuďmi a ich rozdelenie do novovytvorených spoločenských tried, resp. vrstiev, ktoré samotné sa po roku 1989 tiež stali determinantmi procesov sociálnej diferenciácie slovenskej spoločnosti.

Ak chceme odpovedať na otázku, z akých hlavných sociálnych tried či vrstiev sa v súčasnosti skladá stratifikačný systém spoločnosti Slovenskej republiky a aké boli charakteristiky týchto prvkov, musíme si najskôr ujasniť, ako chápeme tieto prvky systému stratifikácie a na základe akých kritérií ich môžeme vymedziť a navzájom odlíšiť. Na základe existujúcich poznatkov o vývoji systému sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti sa možno domnievať, že hlavnými kritériami rozlíšenia jednotlivcov, z ktorých sa skladá tento systém, sú:

- ***pozícia človeka na trhu práce*** (na základe tohto kritéria možno rozlíšiť zamestnávateľov, samozamestnávateľov, zamestnancov a ľudí mimo trhu práce),
- ***pozícia človeka v zamestnaní***, vyplývajúca z typu zamestnávateľskej organizácie a postavenia človeka v hierarchii jej riadenia (z toho vyplýva jeho status, moc, plat, prestíž, istota v zamestnaní),

- ***sociálna pozícia človeka***, ktorá zohľadňuje majetok človeka a jeho rodiny, trhové, pracovné a iné postavenie členov rodiny, rozsah a kvalitu sociálnych sietí, v ktorých existujú, ich vzdelanie, kultúrnu úroveň a spôsob života.

Podobné kritériá používajú pri vytváraní svojich klasifikácií sociálnych tried napríklad John Goldthorpe a Robert Erikson i mnohí ďalší sociológovia (Erikson, Goldthorpe, 1992, Goldthorpe, 1987). Odpovedať na otázku, či sú kolektívne prvky systému sociálnej stratifikácie vymedzené na základe týchto kritérií iba sociálno-ekonomickými kategóriami obyvateľstva, alebo sú, prípadne či sa stávajú reálnymi sociálnymi skupinami, vyznačujúcimi sa i triednym vedomím a konaním, možno len na základe zistení empirických výskumov sociálnej stratifikácie spoločnosti.

Systém sociálnej stratifikácie súčasnej slovenskej spoločnosti možno vo všeobecnosti charakterizovať ako model skladajúci sa z troch hlavných, podľa uvedených kritérií hierarchicky usporiadaných sociálnych tried, resp. vrstiev, ktoré (v súlade so všeobecnou konvenciou) možno nazvať vyššia (horná), stredná a nižšia (dolná) trieda či vrstva. Nižšiu triedu tvorí robotnícka trieda a tzv. podtrieda, čiže najnižšia spoločenská trieda, zložená z dlhodobo nezamestnaných, z bezdomovcov, z ľudí odkázaných na sociálnu podporu, charitu a pod.

Horná (vyššia) trieda, či vrstva slovenskej spoločnosti, umiestnená na najvyššej úrovni tejto hierarchie, sa skladá z veľkopodnikateľov, z najvyšších štátnych úradníkov a politikov, z vrcholových manažérov veľkých a stredných podnikov, z vysoko kvalifikovaných a dobre odmeňovaných odborníkov, ako sú napríklad právnici, finančníci, analytici, umeleckí i niektorí iní tvoriví pracovníci, z vysokých úradníkov štátnej správy a miestnej samosprávy a pod. Príslušníci tejto triedy pochádzajú najmä z radov bývalých nomenklatúrnych kádrov, z manažérov bývalých socialistických podnikov, zo selfmademanov rôzneho druhu a pôvodu, z radov bývalých socialistických špekulantov a priekupníkov, z radov technickej i humanitnej inteligencie i z niektorých ďalších kategórií obyvateľstva (Róna-Tas, Bunčák, Harmadyová, 1999). Táto trieda sa postupne dopĺňa o príslušníkov mladších generácií, ktorí sa prepracúvajú do najvyšších spoločenských pozícií vďaka svojmu rodinnému pôvodu a zázemiu, sociálnym sieťam, v ktorých existujú, vďaka svojej úspešnej politickej alebo podnikateľskej činnosti, ale niekedy aj nečestnými, ba až protizákonnými spôsobmi a prostriedkami.

Väčšina tejto nepočetnej, ale spoločensky najvýznamnejšej triedy sa už od začiatku deväťdesiatych rokov politicky, ekonomicky i spoločensky zoskupuje a organizuje, aby takto mohla presadzovať svoje skupinové záujmy, a tak vytvára naše novodobé spoločenské, politické a ekonomické elity, ktoré medzi sebou bojujú o moc, vplyv i rôzne privilégiá v spoločnosti. Vyššia trieda slovenskej spoločnosti teda najviac pokročila v procese pretvárania „***triedy o sebe***“ na „***triedu pre seba***“, úspešne presadzuje svoje záujmy a ciele aj politickými spôsobmi a je vlastne jedinou spoločenskou triedou, ktorá doteraz ako celok profitovala z transformácie slovenskej

spoločnosti. Táto trieda sa (ako zatiaľ naša jediná trieda) už dokázala priblížiť podobe vyšších tried západoeurópskych spoločností a už v 90-tych rokoch 20. storočia sa stala dominantnou časťou slovenskej spoločnosti.

Stredná trieda či ***vrstva*** slovenskej spoločnosti sa skladá hlavne z malých a stredných podnikateľov, z nižších manažérov malých a stredných podnikov, zo živnostníkov, z nadpriemerne odmeňovaných stredne i vyššie kvalifikovaných odborníkov, zamestnaných v štátnom i súkromnom sektore, z nadpriemerne odmeňovaných odborníkov vykonávajúcich manuálnu prácu, z nižších úradníkov štátnej správy a samosprávy atď. Naša stredná trieda nie je zatiaľ svojou početnosťou ani svojím spoločenským významom a vplyvom porovnateľná so strednými triedami vyspelých západoeurópskych štátov, ktoré v nich obyčajne tvoria najpočetnejšiu časť spoločnosti a sú zároveň politickým, ekonomickým, sociálnym a kultúrnym jadrom či ťažiskom týchto spoločností.

Napriek tomu, že transformácia slovenskej spoločnosti priniesla určité príležitosti na rozvoj a rozširovanie tejto triedy (umožnila súkromné podnikanie, otvorila dvere technickým, organizačným a iným inováciám, spôsobila prudký rozmach rôznych služieb atď.), zatiaľ sa u nás nevytvorili pre rozvoj tejto triedy také možnosti, ktoré by jej umožnili stať sa obdobou stredných tried západných spoločností. Spoločenská podpora malého a stredného podnikania nebola po roku 1989 v Slovenskej republike dostatočná a ani naša makroekonomická situácia a daňové i ostatné zaťaženie malých a stredných podnikateľov nevytvárali optimálne podmienky na rozširovanie a rozvoj tejto časti strednej triedy. Oblasť verejných služieb (školstvo, zdravotníctvo, veda a výskum, verejná správa, kultúra atď.), z ktorej u nás pochádza najväčšia časť príslušníkov tejto triedy, bola v Slovenskej republike doteraz finančne poddimenzovaná, čo spolu s rastúcimi životnými nákladmi spôsobilo znižovanie životnej úrovne i prestíže týchto príslušníkov strednej triedy a často aj ich sociálny zostup do nižšej triedy. Výnimkou z tohto trendu boli iba pracovníci v oblasti bankovníctva a poisťovníctva, časť úradníkov štátnej správy a samosprávy, pracovníci v niektorých oblastiach výroby a služieb a pod., ktorým ohodnotenie ich práce umožnilo udržať, alebo dokonca zvýšiť si životnú úroveň i sociálny status. Navyše i reforma daňového systému a systému sociálnej politiky materiálne najviac poškodila práve strednú triedu.

Pretrvávajúci faktický nezáujem riadiacej sféry slovenskej spoločnosti o strednú triedu je podmienený zrejme tým, že táto trieda pre svoju vnútornú heterogénnosť a neschopnosť združiť a zorganizovať sa na obhajobu svojich záujmov nie je považovaná politikmi za protivníka, alebo rovnocenného partnera v dialógu o politických, ekonomických a iných otázkach. Sociológovia sa pritom zväčša domnievajú, že stredná trieda slovenskej spoločnosti pre svoju rôznorodosť nedospeje k jednotnému triednemu uvedomeniu ani k spoločnému konaniu a nevznikne ani jej jednotná politická reprezentácia.

Nižšia (dolná) trieda či ***vrstva*** slovenskej spoločnosti, skladajúca sa z robotníckej triedy, čiže z manuálne pracujúcich zamestnancov („modrých golierov") a z tzv. podtriedy, prešla od roku 1989 výrazným vývojom – najmä v dôsledku svojho pádu z proklamovaného spoločenského piedestálu i následkom procesu svojho vnútorného členenia, ktoré spôsobili, že sa stala svojím významom, postavením a vplyvom málo významnou súčasťou nového systému sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti. Malá časť niekdajšej robotníckej triedy sa stala súčasťou vyššej a strednej triedy, napríklad úspešnými politikmi, podnikateľmi, verejnými činiteľmi a úradníkmi v štátnej správe i v miestnej samospráve. Jej početne najväčšia časť zostala súčasťou svojej „pôvodnej" triedy a absolvovala s ňou v niektorých prípadoch (v prípade určitých profesií alebo v prípade niektorých prosperujúcich podnikov) sociálno-ekonomický vzostup. Vo väčšine prípadov však robotnícka trieda absolvovala sociálno-ekonomický zostup, spôsobený celkovým vývojom slovenskej ekonomiky (jej jednotlivých odvetví i konkrétnych podnikov), ale i zmenami spoločenského postavenia robotníckej triedy.

Značná časť niekdajšej robotníckej triedy slovenskej spoločnosti sa počas deväťdesiatych rokov prepadla do najspodnejšej (pod)triedy, ktorá sa skladá z čiastočne zamestnaných a dlhodobo nezamestnaných, z ľudí odkázaných na podporu a starostlivosť štátu a na dobročinnosť (väčšina Rómov, časť dôchodcov, slobodných matiek atď.). Pritom treba upozorniť na skutočnosť, že reforma systému sociálnej politiky Slovenskej republiky sa oficiálne mala uskutočniť práve v prospech príslušníkov robotníckej a najnižšej triedy, teda ľudí s najnižšími príjmami.

Triedne uvedomovanie nižšej triedy bolo poznačené otrasmi, ktorým bolo robotnícke triedne vedomie vystavené po novembri 1989. V tomto období sa na Slovensku nenašiel politický subjekt, ktorý by bol dokázal svojím pôsobením zjednotiť a aktivizovať väčšiu časť tejto triedy.

Presnejší obraz o sociálnej stratifikácii slovenskej spoločnosti, vytvorený na základe rozdelenia obyvateľstva Slovenskej republiky podľa vykonávaného zamestnania, možno podať na základe výsledkov sčítania obyvateľstva. Zamestnania sú rozdelené do deviatich kategórií, a to podľa zložitosti práce, vzdelania potrebného na jej vykonávanie a miery zodpovednosti za riadenie práce iných ľudí. Takúto klasifikáciu zamestnaní používa Medzinárodná organizácia práce, Európska únia i ďalšie organizácie a štáty. Treba však mať na pamäti, že ani obraz sociálnej stratifikácie spoločnosti vytvorený na základe vykonávaného zamestnania nie je presný a úplný - berie do úvahy iba zamestnanú časť populácie a ani u zamestnaných osôb nezohľadňuje všetky ich príjmy.

Podľa sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2001 bolo na Slovensku 2 173 000 zamestnaných ľudí (vrátane osôb na materskej dovolenke) a 561 000 osôb bez zamestnania – nezamestnaných. Približne 90 % z nich tvorili zamestnanci rôznych podnikov alebo členovia výrobných a iných družstiev a 9,8 % tvorili podnikatelia.

Sociálno-ekonomické rozdiely medzi ľuďmi vyplývajú najmä z rozdielov v ich príjmoch zo zamestnania. Príjmy zo zamestnania však na Slovensku celkom nezodpovedajú výške vzdelania a odbornej príprave potrebnej na vykonávanie rôznych povolaní. Najvyššie príjmy mali podľa zistení sčítania obyvateľstva vedúci a riadiaci pracovníci, riaditelia a manažéri podnikov a obchodných spoločností. Platy vedeckých a odborných pracovníkov, technikov, zdravotníkov a pedagógov dosahovali úroveň priemernej mzdy. Výška mzdy teda závisela skôr od postavenia v riadení, čiže od moci v zamestnávateľskej organizácii, ako od vzdelania. Viac zarábali predovšetkým tí zamestnanci, ktorí riadili iných ľudí a zodpovedali za ich prácu. Výrazne nižšie mzdy, ako bola priemerná mzda, mali zamestnanci v službách a v obchode (predovšetkým predavači, robotníci v skladoch, kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve a nekvalifikovaní robotníci).

Tabuľka č. 1: Obyvateľstvo SR podľa kategórií zamestnania v roku 2001

Kategórie zamestnaní	**Počet osôb**	**Podiel**
Vedúci a riadiaci zamestnanci	85 000	3,9%
Vedeckí a odborní duševne pracujúci zamestnanci	216 000	9,9%
Technici, zdravotníci, pedagogickí zamestnanci	371 000	17,1%
Nižší administratívni zamestnanci (úradníci)	138 000	6,4%
Prevádzkoví zamestnanci v službách a obchode	207 000	9,5%
Kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve, lesníctve	25 000	1,2%
Remeselníci, kvalifikovaní výrobcovia, spracovatelia, opravári	346 000	15,9%
Obsluha strojov a zariadení	203 000	9,3%
Pomocní a nekvalifikovaní zamestnanci	192 000	8,8%

Vytvoriť si prehľad o príjmovej diferenciácii jednotlivých kategórií zamestnancov v odvetviach hospodárstva Slovenskej republiky umožnia nasledujúce tabuľky, obsahujúce údaje o vývoji priemernej mzdy v jednotlivých odvetviach hospodárstva SR a údaje o vývoji priemerných hrubých mesačných miezd vybraných kategórií zamestnancov.

Tabuľka č. 2: Priemerné hrubé mesačné mzdy v odvetviach hospodárstva SR

Kategória ekonomickej činnosti	Rok			
	1991	1995	1999	2003
1. Peňažníctvo a poisťovníctvo	5 260	13 537	19 955	25 319
2. Výroba a rozvod elektriny, plynu a vody	4 480	9 852	14 349	20 362
3. Nehnuteľnosti, prenájom, obchodné služby, výskum, vývoj	3 733	7 765	13 108	16 743
4. Verejná správa a obrana, povinné sociálne zabezpečenie	4 189	8 375	13 052	13 962
5. Ťažba nerastných surovín	4 445	8 364	11 988	17 365
6. Doprava, skladovanie, pošta a telekomunikácie	3 840	7 571	11 563	15 153
7. Veľko a maloobchod, oprava tovaru	3 386	6 733	11 530	15 288
8. Priemyselná výroba	3 757	7 137	10 758	15 408
9. Stavebníctvo	3 845	7 459	9 899	14 318
10. Ostatné verejné a sociálne služby	3 683	5 592	9 423	12 266
11. Zdravotníctvo a sociálna pomoc	3 942	6 253	9 100	12 147
12. Školstvo	3 547	6 203	8 400	11 494
13. Poľnohospodárstvo, lesníctvo	3 391	5 796	8 380	11 281
14. Hotely a reštaurácie	3 196	5 742	8 126	12 825

Zdroj: Štatistická ročenka Slovenskej republiky

Tabuľka č. 3: Priemerná hrubá mesačná mzda vybraných kategórií zamestnancov

Kategória zamestnancov	Priemerná hrubá mesačná mzda v roku		
	1996	1998	2003
1. Riaditelia veľkých podnikov	-	56 642	74 351
2. Riaditelia malých podnikov	-	43 148	25 554
3. Odborní pracovníci v bankovníctve	11 329	19 789	28 111
4. Odborní pracovníci v oblasti podnikania	12 283	17 037	29 428
5. Právnici, právni poradcovia (mimo advokácie a súdnictva)	14 242	17 644	24 508
6. Programátori	11 681	16 908	29 315
7. Banskí a hutní technici	16 314	15 947	23 820
8. Lekári, ordinári	11 491	16 543	22 863
9. Zubní lekári	-	15 471	24 388
10. Elektrotechnici	12 804	15 462	20 731
11. Farmaceuti, magistri v lekárni	-	15 236	30 629
12. Tlmočníci a prekladatelia	-	15 146	15 885
13. Chemickí technici	11 319	14 309	18 477
14. Poisťovací agenti	-	14 152	-
15. Sprostredkovatelia finančných transakcií, obchodníci s cennými papiermi, makléri	-	14 103	27 133

Kategória zamestnancov	Priemerná hrubá mesačná mzda v roku		
16. Baníci, lámači pre uhoľné bane	11 889	13 733	15 083
17. Stavební technici	10 892	13 528	18 124
18. Strojvodcovia	11 022	13 297	17 999
19. Odborní administratívni pracovníci	8 258	12 085	15 665
20. Strojárenskí technici	10 933	11 649	18 626
21. Stavební pokrývači	-	11 503	12 355
22. Vedecko-pedagogickí pracovníci	10 549	11 291	15 651
23. Zvárači, rezači plameňom a spájkovači	10 535	11 243	18 792
24. Úradníci v doprave a preprave(dispečeri ap.)	7 866	11 059	16 844
25. Pracovníci v oblasti účtovníctva, fakturácie	9 184	10 622	14 446
26. Psychológovia	-	10 588	15 283
27. Vodiči autobusov, trolejbusov a električiek	10 165	10 493	16 107
28. Ošetrovatelia, všeobecné zdravotné sestry	7 433	9 398	12 999
29. Tesári a stolári	8 784	9 295	13 010
30. Inštalatéri, stavební zámočníci, klampiari	8 282	9 227	15 049
31. Učitelia základných škôl	9 590	9 195	12 958
32. Murári, kamenári, omietkári	8 509	9 059	11 521
33. Úradníci v skladoch	7 205	8 969	13 602
34. Učitelia stredných škôl	8 994	8 561	13 243
35. Čašníci, servírky	-	8 311	10 874
36. Sekretárky, sekretári	7 517	8 051	12 113
37. Maliari a tapetári	-	8 022	10 744
38. Pekári, cukrári	6 715	7 881	10 173
39. Kuchári	6 468	7 702	8 520
40. Výrobcovia a spracovatelia mlieka	5 821	7 694	12 276
41. Chovatelia hydiny	6 283	7 691	8 915
42. Pestovatelia poľných plodín	6 455	6 601	8 564
43. Predavači v obchodoch	5 908	6 494	10 524
44. Dámski a pánski krajčíri a klobučníci	5 561	6 349	9 313
45. Obuvníci a opravári obuvi	6 450	6 264	9 254
46. Vrátnici, strážnici, uvádzačky a šatniarky	7 157	5 857	8 182
47. Telefonisti	5 688	5 658	8 097
48. Lesní robotníci	4 892	5 482	7 995
49. Pomocníci a upratovačky	4 636	4 735	6 629
50. Opatrovatelia v nemocniciach			

Zdroj: Štatistická ročenka Slovenskej republiky

Vyššie uvedených deväť kategórií zamestnania (tabuľka č. 1) možno zaradiť do troch základných sociálnych tried, resp. vrstiev tak, ako to znázorňuje tabuľka č. 4.

Tabuľka č. 4: Stratifikácia slovenskej spoločnosti podľa pracovno-profesiového postavenia v roku 2001

Sociálna trieda	**Pracovno-profesiové kategórie**	**Podiel**
Vyššia trieda	vedúci a riadiaci pracovníci a úradníci, veľko-podnikatelia, kvalifikovaní odborníci zodpovedajúci za výsledky organizácií	10,3%
Stredná trieda	inžinieri, pedagógovia, vedci, nižší riadiaci pracovníci, strední a malí podnikatelia, samostatne pracujúci kvalifikovaní odborníci, technici a odborní pracovníci zabezpečujúci prevádzku zložitých zariadení alebo chod organizácií a úradov, nižší administratívni pracovníci	36,8%
Nižšia trieda	remeselníci, kvalifikovaní robotníci v priemysle, poľnohospodárstve, službách (automechanici, stolári, zámočníci, klampiari, inštalatéri, murári, krajčíri, , kuchári ap.) čiastočne kvalifikovaní a nekvalifikovaní robotníci (obsluha strojov a zariadení, pomocní robotníci ap.)	52,9%
Nezamestnaní		19,7%

Zdroj: Štatistická ročenka Slovenskej republiky

4.1.2 Vývoj sociálnej mobility slovenskej spoločnosti po roku 1989

Vývoj sociálnej mobility (pohybu jednotlivcov, sociálnych skupín či kategórií obyvateľstva v stratifikačnom systéme spoločnosti z jednej sociálnej pozície do druhej) po roku 1989 bol v Slovenskej republike ovplyvňovaný najmä týmito skutočnosťami:

• ***vznikom nových mobilitných kanálov***, ktoré sa vytvorili v dôsledku spomínaných zásadných politických, ekonomických a iných zmien slovenskej spoločnosti,

• ***rozsiahlou štruktúrnou mobilitou***, v rámci ktorej sa uskutočnil ekonomický vzostup niektorých profesiových kategórií a sociálny zostup iných sociálno-profesiových kategórií, a tým i celých sociálnych vrstiev,

• ***pretrvávajúcou funkčnosťou časti tradičných mobilitných kanálov*** (niektorých v modifikovanej podobe), a na druhej strane znefunkčnením alebo znížením efektívnosti niektorých kanálov vzostupnej mobility.

Najefektívnejšími z novovytvorených mobilitných kanálov sa stali ***politická a verejná činnosť a podnikanie***. Najväčšie mobilitné vzostupy pritom dosahovali jednotlivci, ktorí tieto dva kanály mobility kombinovali (a v mnohých prípadoch popri nich využívali ešte i polozákonné, ba dokonca i nezákonné činnosti). Úloha vzdelania ako základného mobilitného kanála síce pretrvala, možnosti dosiahnutia vzostupnej mobility boli však determinované výškou a druhom získaného vzdelania a kvalifikácie, dopytom po rôznych typoch vzdelania a ich cenou na trhu práce, prípadne tým, či a akou mierou utvárajú možnosti podnikania alebo politickej činnosti. ***Vzdelanie a kvalifikácia*** fungujú ako mobilitný kanál na Slovensku stále najmä v spojení s využívaním sociálnych sietí, politických a iných konexií, klientelizmu, protekcií a pod.

Významným činiteľom ovplyvňujúcim mieru, resp. rozsah mobility i jej dĺžku, a teda aj novovytvárajúci sa systém sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti, bola po roku 1989 štruktúrna mobilita, čiže presuny mnohých pracovno-profesiových kategórií v hierarchii týchto kategórií, zostavenej z hľadiska ich oceňovania, prestíže a podielu na moci. Vzostup v tomto období absolvovali mnohé početne významné profesie v takých odvetviach ekonomiky, ako je finančníctvo, poisťovníctvo, právne, poradenské a niektoré ďalšie verejné služby atď., zostup absolvovali mnohé iné kategórie pracovníkov verejných služieb (v školstve, zdravotníctve, vede, kultúre atď.), mnohé robotnícke profesie v oblasti výroby a služieb i väčšina profesií v poľnohospodárstve.

Vcelku možno konštatovať, že po roku 1989 na Slovensku prevažovala zostupná individuálna mobilita nad vzostupnou (viac bolo tých, ktorí sociálne klesli, ako tých, ktorí absolvovali sociálny vzostup), čomu zodpovedalo aj subjektívne hodnotenie ľudí – objektívnej mobilite zodpovedala subjektívna mobilita (Matějů 1997, Řeháková, Vlachová, 1995).

4.2 Sociálne nerovnosti

Jedným z markantných dôsledkov zmien systému sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti po roku 1989 je vznik stále sa zväčšujúcich rozdielov v sociálno-ekonomickej situácii obyvateľov Slovenskej republiky. Najvýraznejším dôsledkom týchto zmien je prepad značnej časti jednotlivcov i rodín (resp. domácností) Slovenskej republiky do najnižšej spoločenskej triedy, resp. vrstvy systému sociálnej stratifikácie a ocitnutie sa v postavení chudobných.

Chudoba ako výraz extrémnej nerovnosti (Mareš, 1999) je jednou z mnohých skutočností, v ktorých je súčasnosť a budúcnosť priamo spojená s minulosťou. V slovenskej spoločnosti v deväťdesiatych rokoch vznikla pozoruhodná zmes pozostatkov starého socialistického zriadenia, prvkov nového zavádzaného systému a sprievodných charakteristík transformácie (Večerník, 1995, s. 321). Preto pri analýze problematiky chudoby (podiel chudobných, miery chudoby, ohrozené skupiny, príčiny a dôsledky chudoby) budeme brať do úvahy aj štyridsať rokov trvajúce obdobie socializmu.

Problematika sociálno-ekonomických nerovností, chudoby a sociálneho vylúčenia (sociálnej exklúzie) by mala byť v centre pozornosti sociológov, ekonómov, ale i politikov a publicistov. Týmto závažným sociálnym problémom sa však nevenovala taká pozornosť, ktorú by si bezpochyby zasluhovala. Aj napriek zmene situácie v súčasnosti ešte vždy pretrváva nedostatok aktuálnych údajov, spoločenskovedných výskumov a odborných štúdií, ktoré by analyzovali túto problematiku hlbšie ako materiály orgánov štátnej správy a medzinárodných organizácií. Boj proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu sa postupne v postsocialistickej slovenskej spoločnosti stáva referenčným bodom celej sociálnej politiky a sociálneho zákonodarstva (pozri napríklad Potůček, Radičová, 1998, Woleková, Radičová, 2000, Národný akčný plán sociálnej inklúzie, 2004). Bez aktuálnych údajov však nemožno efektívne orientovať sociálnu politiku. Chudoba a s ňou súvisiace skutočnosti pritom na Slovensku existovali vždy – aj v období existencie ČSSR, len sa o nich nehovorilo a neprejavovali sa v takej výraznej a otvorenej podobe ako po roku 1989.

Chudoba je nepochybne jedným z najzávažnejších sociálnych problémov, a to tak z globálneho, ako aj z lokálneho hľadiska. Slovenská spoločnosť, podobne ako spoločnosti ostatných štátov strednej a východnej Európy po roku 1989 prežívala „posttransformačný šok". Na zmeny, ktoré priniesla transformácia týchto spoločností, väčšina jej členov nebola pripravená, spoločnosť nemala dostatočné mechanizmy, ako tieto zmeny prekonať bez väčších obetí, a najmä neexistovali vyskúšané a zažité vzory správania, ktoré by vyhovovali zmeneným spoločenským podmienkam. Vo väčšine postsocialistických krajín bola situácia počas obdobia transformácie podobná. Nebolo však ešte dostatočne jasné, či je identifikované zvýšenie rozsahu chudoby dočasné, alebo či sa začína postupne kreovať časť populácie permanentne chudobných, sociálne vylúčených a marginalizovaných ľudí.

4.2.1 Sociálne nerovnosti v období socializmu

V socialistickej spoločnosti založenej na egalitárnej ideológii stratilo bohatstvo svoju legitimitu, ostentatívna spotreba bola odsudzovaná, akumulácia ekonomického kapitálu sa stala ilegálnou (aj keď realita bola často odlišná) a zvyšovala sa dôležitosť sociálneho kapitálu (Možný, 1991). Sociálny kapitál sa totiž vo forme využiteľných kontaktov a sociálnych sietí založených na klientelizme potom mohol transformovať na ekonomický kapitál. „Neexistovalo" bohatstvo, a teda nemohla existovať ani chudoba. Režim „reálneho socializmu" zrušením legitimity bohatstva zbavil legitimity i chudobu. Chudoba, rovnako ako bohatstvo, stratila svoj sociálny status (Možný, Mareš, 1994, Mareš, 1995). Strata statusu v spoločnosti pre chudobných znamená aj stratu oprávnení k určitej úrovni zaopatrení, ktorá bola a je s týmto statusom v modernej spoločnosti spájaná. Oprávnenia predstavujú „odmenu" chudobných za rešpektovanie stanovených noriem spoločnosti, poskytujú ľuďom právoplatný nárok na veci a legitimujú ich prístup k ekonomickým i neekonomickým komoditám, napríklad vzdelaniu. Vymedzujú tak obsah a rozsah zaopatrení ako materiálnych a nemateriálnych volieb, ktoré sa jednotlivcom daného statusu sprístupňujú a „otvárajú". Zaopatrenia sa môžu meniť prinajmenšom v dvoch ohľadoch, pričom jedným je kvalita alebo množstvo, druhým je varieta alebo rôznorodosť (Dahrendorf, 1991, s. 48). Možno predpokladať, že chudobným sa v zásade dostáva odlišný rozsah a obsah zaopatrení, teda menšia varieta a nižšia kvalita alternatív voľby. Produktom rozvoja oprávnení a zaopatrení je v konečnom dôsledku rast životných šancí, ktoré sú v prípade chudobných v porovnaní s celospoločenským štandardom obmedzené.

Socialistický režim bránil vzniku chudoby, respektíve rozšíreniu chudoby mnohými priamymi a nepriamymi prostriedkami. Výsledkom masívnych mechanizmov prerozdeľovania, subvencií do infraštruktúry, intervencií do mzdových relácií, masových dotácií do cien základných potravín, bývania, energií, bezplatného zdravotníctva, školstva a makroštruktúrnych intervencií, najmä do tých sfér sociálneho priestoru, odkiaľ sa tradične regrutoval najväčší podiel chudobných a deprimovaných vrstiev, bola do veľkej miery najmä príjmovo, ale aj majetkovo nivelizovaná a unifikovaná spoločnosť (Mareš, 1999). Masové dotácie smerovali najmä do odvetví s vysokým podielom nekvalifikovanej práce (najmä do baníctva, hutníctva, ťažkého strojárstva, priemyselného stavebníctva a do kolektivizovaného poľnohospodárstva, aby sa vyrovnali relatívne nevýhody týchto odvetví). Za pomoci dotácií sa v týchto odvetviach vytváral a udržoval neprimerane veľký počet pracovných miest, udržovali sa relatívne vysoké mzdy a riziko chudoby pracovníkov vo veľkej miere znižovali aj dotácie do sociálnej infraštruktúry. Štát priamo zlepšoval situáciu rodín s nízkymi príjmami veľkoplošnými sociálnymi dávkami, ktoré mali univerzálnu povahu a boli vo všeobecnosti viazané na zamestnanie.

Systém síce v rámci obecného prerozdeľovania zbedačoval početné skupiny stredných a malých vlastníkov (Kováč, 2001), na druhej strane však štedro rozdával a umožňoval tak do značnej miery odstrániť extrémnu, absolútnu chudobu a zvýšiť životnú úroveň najnižších spoločenských vrstiev (môžeme identifikovať štruktúrnu vzostupnú mobilitu celých sociálnych kategórií). Pritom však bohatstvo ani chudoba neprestali existovať, boli iba marginalizované a menej viditeľné.

Vo verejnej, ale aj odbornej diskusii sa podarilo vtedajším mocným prispieť k „zániku" obsahu pojmov chudoba a chudobný. Slovo chudobný v socialistickej spoločnosti vlastne ani neexistovalo a bolo tabuizované. Ak sa o tomto sociálnom jave predsa len diskutovalo, bol chápaný ako „pozostatok kapitalizmu". Príčiny chudoby sa podobne ako pri množstve sociálnych problémov, ktoré boli taktiež démonizované (napríklad rôzne formy deviantného správania), hľadali na individuálnej úrovni. Veď každému bolo umožnené zamestnať sa a pracovať. Práve na zamestnanie a status zamestnaného boli viazané celoplošne poskytované sociálne dávky, ktoré mali univerzálnu povahu. Chudoba teda nebola vnímaná ako sociálny problém, ale ako individuálny (Džambazovič, 2000), resp. súkromný problém či zlyhanie (Kusá, 2000). Negatívnym dôsledkom bola i skutočnosť, že tabuizovanie témy chudoby znamenalo aj nedostatok empirických údajov. Vedecký výskum bol plne pod kontrolou politickej moci a tá prísne dohliadala na to, aby sa „nevhodné" témy nepripustili do vedeckej diskusie. Ani výskum chudoby prirodzene nebol široko alebo systematicky rozvinutý (Smeeding, Torrey, Okrasa, 1992). Preto je logické, že snaha o získanie ekonomického krytia empirického výskumu chudoby sa stretávala s nepochopením.

Spoločenskovedný výskum chudoby si aj napriek nepriazni vládnucej ideológie v konečnom dôsledku vynútili praktické potreby sociálnej politiky. Na konci šesťdesiatych rokov sa začali uskutočňovať ***výskumy problematiky životného minima.*** V rámci životného minima sa diferencovali jeho dve úrovne – ***existenčné*** a ***sociálne minimum.*** Hladina sociálneho minima vyjadruje dolnú hranicu pásma všeobecne prijateľného životného štandardu a zaručuje na minimálne spoločensky prijateľnej úrovni a s minimálnymi nákladmi uspokojovanie životných potrieb bežných v danej spoločnosti na určitom dosiahnutom stupni hospodárskeho a spoločenského vývoja. Domácnosti, ktoré nedosahujú tento životný štandard, žijú v subštandardných podmienkach, s ktorým súvisí deprivácia. Označujú sa ako chudobné. Existenčné minimum je nižšie ako sociálne. Znamená úhradu len minimálnych nákladov na základné životné potreby človeka. Príjmy nižšie ako ***existenčné minimum*** znamenajú život v extrémnej chudobe, vyjadriteľnej tradičným výrazom ***bieda***. Hranica 56% priemerného príjmu na spotrebnú jednotku predstavuje horný bod pásma sociálneho minima a 42% dolný bod pásma existenčného minima. Domácnosti, ktoré majú 42 až 56% takto vyjadrených priemerných príjmov, žijú v pásme sociálneho minima (chudoby) a tie, ktoré nedosahujú hladinu 42%, v pásme existenčného minima (biedy). Súhrnne boli označované ako „obyvateľstvo s obmedzenou možnosťou spotreby" (Hiršl, 1992).

Analýzy poskytujú aj hlbší pohľad do štruktúry chudobných domácností a obyvateľstva na konci osemdesiatych rokov. Zisťovala sa závislosť chudoby od životnej situácie, od počtu vyživovaných detí, príslušnosti prednostu domácnosti k sociálnej skupine i od ďalších činiteľov pôsobiacich na vznik chudoby (napríklad od veku prednostu domácnosti, od počtu a veku detí, počtu ekonomicky aktívnych osôb, počtu členov domácnosti, od úplnosti, resp. neúplnosti rodiny a pod.). Zaznamenala sa aj štruktúra a podiel chudobných v jednotlivých krajoch. (Hiršl, 1992) Približne polovica všetkých chudobných žila v domácnosti, ktorých prednostami boli robotníci. Medzi najviac zastúpené chudobné, resp. ohrozené chudobou patrili domácnosti dôchodcov, ktoré v období rokov 1965 až 1985 tvorili jednu tretinu všetkých chudobných domácností. Príčiny tohto javu musíme identifikovať najmä v nízkej výške starobného dôchodku. Podiel chudobných domácností dôchodcov však postupne klesal a, naopak, podiel chudobných domácností zamestnancov stúpal. Podiel chudobných v domácnostiach dôchodcov však aj napriek tomu zostával na Slovensku pomerne vysoký (dosahoval 19%). V prípade pokračovania v pracovnom procese aj v dôchodcovskom veku však klesalo ohrozenie, že sa príjmy budú pohybovať pod sociálnym minimom. Chudobní medzi pracujúcimi dôchodcami boli v tejto skupine zastúpení v malej miere (na Slovensku len 3%).

Najmenší podiel chudobných tvorili družstevní roľníci, ktorých podiel na Slovensku klesol zo 6% v roku 1965 na 3% v roku 1988 (aj v dôsledku neustálych intervencií do poľnohospodárstva a do miezd jeho pracovníkov).

Bol to však skôr ***počet (nezaopatrených) detí***, a teda vyšší počet vyživovacích osôb pripadajúcich na jedného živiteľa, ako zamestnanecký status alebo staroba, ktorý determinoval mieru zastúpenia domácností pod prahom chudoby. V roku 1988 totiž viac ako 3/4 chudobných v Československu žilo v rodinách s nezaopatrenými deťmi. Čím vyšší bol počet detí v skúmanej domácnosti, tým viac sa zvyšovala aj pravdepodobnosť ohrozenia chudobou a hrozilo zníženie príjmov pod úroveň sociálneho minima. Medzi sociálne kategórie najviac ohrozené chudobou patrili v dôsledku tejto skutočnosti najviac deti.

Ak si porovnáme rôzne typy domácností a budeme posudzovať rizikovosť vo vzťahu k chudobe, zistíme, že dôležitú úlohu hral napríklad ***vek živiteľa domácnosti, jeho / jej rodinný status a sociálna pozícia***. Z hľadiska absolútnych čísel boli najviac zastúpené domácnosti, v ktorých mal živiteľ domácnosti vek 70 rokov alebo vyšší. V tejto skupine bola každá štvrtá domácnosť chudobná – boli to najmä domácnosti samostatne žijúcich žien, resp. vdov. Podobne boli ohrozené aj skupiny rodín s deťmi a mladé rodiny so živiteľom do 24 rokov. V roku 1988 v chudobe žila každá piata z takýchto domácností.

Makroekonomika, ale aj mikroekonomika slovenskej spoločnosti pred rokom 1989 bola založená na ***modeli dvojpríjmovej nukleárnej rodiny*** (prakticky väčšina práceschopných žien pracovala na plný pracovný úväzok, aj keď za nižšiu

priemernú mzdu ako muži v rovnakých pracovných zaradeniach). Ženy však pri narodení dieťaťa zostávali v domácnosti a to narúšalo tento univerzálny model, čo zvyšovalo pravdepodobnosť rizika ich chudoby. Klesal počet živiteľov a stúpol počet vyživovaných osôb v domácnosti. Žena v domácnosti sa napríklad častejšie dostávala pod hranicu chudoby ako nepracujúci dôchodca alebo vyživované dieťa. Nedostávala sa však pod túto hranicu len sama – tým, že zostala v domácnosti, pod hranicu chudoby sa dostala celá jej rodina.

Dokazujú to aj údaje o vplyve veku dieťaťa, resp. detí na riziko upadnutia do chudoby. K najvýznamnejším faktorom ovplyvňujúcim začlenenie domácnosti medzi domácnosti žijúce v biede a chudobe patrila ich ***demografická štruktúra*** (napríklad počet dospelých členov a počet nezaopatrených detí), ale aj ***počet ekonomicky aktívnych členov*** a na nich odkázaný ***počet vyživovaných osôb*** (Filipová, Tonhauserová, 1991).

Slovenským rodinám sa teda darilo pomerne rýchlo uniknúť z pasce chudoby, keď sa nemuseli celodenne starať o deti, mohli sa vrátiť k dvom príjmom, a tým rýchle uniknúť z pasce chudoby. Svedčí to o „prechodnom" type chudoby, čiže chudoby ako prechodnej fázy životného cyklu. Chudoba, vymaňovanie sa z nej, či opätovné, aj keď dočasné prepadávanie sa späť, bolo pomerne dostupnou skúsenosťou pre značnú časť na Slovensku žijúcich rodín (Kusá, 1998, s. 97). Približne štvrtina všetkých detí v období do troch rokov ich života, teda v čase, keď ich matka nepracovala, žila v rodine s príjmami pod úrovňou životného minima. Táto situácia sa až v 90% rodín zlepšila po návrate matky do práce.

Z hľadiska temporality bola ***trvalá chudoba*** (long term poverty, permanent poverty) charakteristická len pre určité a málo početné sociálne kategórie obyvateľstva. Trvalá chudoba sa dotýkala len asi 1% osôb. Podľa Hiršla (1992b, s. 137) postihovala okrem ľudí žijúcich na okraji spoločnosti (potrestaní, alkoholici a pod.), len určitú časť domácností s veľkým počtom detí (štyri a viac) najmä na Slovensku, osamelých dôchodcov vo vysokom veku, nepracujúcich invalidných dôchodcov v produktívnom veku, slobodné, rozvedené alebo opustené matky s deťmi.

Oblasťou, kde sa stretávame nielen s „nánosmi" minulosti, ktoré sa odrážajú aj v období socializmu, ako aj v súčasnosti (a budú ovplyvňovať aj budúcnosť), je ***regionálna diferenciácia podielu chudobných a ich štruktúra***. Miroslav Hiršl (1992c) poukazuje na postupné klesanie diferencií podielu chudobných domácností a osôb podľa krajov v období socializmu. Aj napriek tomu však možno identifikovať značnú regionálnu rôznorodosť rozsahu chudoby. Pri porovnaní jednotlivých krajov Slovenska bol vo Východoslovenskom kraji v roku 1988 najvyšší podiel osôb žijúcich v biede a v chudobe, pričom najnižší bol podiel osôb v takejto situácii v Stredoslovenskom kraji (Filipová, Tonhauserová, 1991). Aj tieto dáta ukazujú, že v súvislosti s chudobou na Slovensku je nevyhnutné zmieniť sa o jave regionálnej diferenciácie z hľadiska rozsahu chudoby. Ak však hovoríme o tzv. marginálnych

územiach, resp. regiónoch, treba pripomenúť, že ich marginálny charakter je výsledkom procesov časovo presahujúcich obdobie socializmu. Počiatky týchto procesov možno datovať do obdobia 19. a začiatku 20. storočia a súvisia predovšetkým s procesom modernizácie a industrializácie. Na Slovensku sú územia, ktoré sú „***dedične zaťažené***", čiže sú nositeľmi určitej „***historickej marginality***" (Falťan, Gajdoš, Pašiak, 1995, s. 32). Ide najmä o územia, ktorých sa industrializačné procesy už od ich začiatkov dotkli na Slovensku len okrajovo, resp. sekundárne. Regióny sa polarizovali tak, že na jednej strane boli urbanizačné pásma v stredných polohách Slovenska a na druhej strane vznikali periférne oblasti pohraničných území, ktoré boli marginalizované. Severné a južné pohraničie predstavovalo i v súčasnosti predstavuje hlavné ťažisko marginality (Krivý, Feglová, Balko, 1996). Do marginálnych pozícií bola zatlačená taktiež značná časť dedinských sídiel.

Najrozšírenejší typ chudoby za socializmu sa teda vyskytoval v prechodnej etape životnej dráhy obyvateľov Slovenska, resp. bol ňou spôsobený. Súvisel najmä so začiatkom rodinného cyklu a v prípade nepriaznivej konštelácie aj s jeho koncom (so starobou, pričom chudoba bola spôsobená aj nevalorizovaním dôchodkov). Možno teda konštatovať, že chudoba v ČSSR mala charakter „starej", ***demografickej chudoby***. Táto analytická kategória chudoby sa v spoločenských vedách identifikuje ako ***chudoba, ktorej ohrozené sociálne kategórie sú charakterizované vekom, životným a rodinným cyklom*** (Mareš, 1999). Sú v nej zastúpení aj ***dlhodobo chorí a telesne a duševne handicapovaní, dôchodcovia a starí, najmä osamelo žijúci a už nepracujúci jednotlivci a príslušníci etnických minorít***. Táto chudoba však môže byť nielen prechodnou epizódou (v určitej etape životného cyklu), ale aj stavom trvalej existencie. Do chudoby mohli rodiny skĺznuť aj v prípade určitých životných zmien (napríklad pri osamostatnení sa od rodičovskej rodiny, pri založení rodiny, narodení dieťaťa atď.). Bola to prierezová chudoba, ktorú zažívala veľká časť populácie Slovenska v určitých etapách svojho životného cyklu. Mala na jednej strane ***privátny, individuálny charakter***, lebo súvisela so zhoršením materiálnej situácie v porovnaní so štandardom konkrétnych jednotlivcov a ich rodín v priebehu ich života. Na druhej strane však mala aj svoju ***verejnú dimenziu***. Bola to totiž aj ***chudoba spoločnosti***, charakteristická pre toto historické obdobie. Stav chudoby spoločnosti je vymedzený vzhľadom na štandard ostatných spoločností – v našom prípade to bolo najmä vzhľadom na európsky štandard. Jej príčiny boli v hospodárskom zaostávaní ČSSR, dôsledkom ktorého bolo celkové znižovanie životnej úrovne populácie (Sopóci, Džambazovič, 2003).

4.2.2 Sociálne nerovnosti po roku 1989

V priebehu 90-tych rokov 20. storočia sa v slovenskej spoločnosti začali čoraz výraznejšie prejavovať novovznikajúce rozdiely v príjmoch, spotrebe, životnej úrovni, spôsobe života, myslení a konaní príslušníkov rôznych tried a vrstiev. Slovensko patrilo dlhé obdobie k európskym krajinám s najnižšími príjmovými nerovnosťami. V priebehu 90-tych rokov príjmová nerovnosť v SR postupne rástla. ***Giniho koeficient***, ktorý meria celkové rozdelenie príjmov, bol v SR v roku 2002 (hodnota 31) vyšší ako priemer štátov EÚ (15) i nových členských štátov (28), bol však nižší ako v Grécku (35), Španielsku (34) a Portugalsku (37).

Postupne sa zvyšujúca hodnota Giniho koeficientu ukazuje prehlbujúcu sa ***príjmovú nerovnosť na Slovensku***. V roku 1992 bola jeho hodnota 18, kým v roku 1996 už 25. Podľa údajov z Mikrocenzu bola suma príjmov najvyššieho kvintilu na Slovensku v roku 2002 5,4-krát vyššia než suma príjmov najnižšieho kvintilu. V EÚ bola suma príjmov 20% populácie s najvyššími príjmami len 4,4-krát vyššia než suma príjmov 20% populácie s najnižšími príjmami. Postupne môžeme sledovať zvyšovanie príjmovej a mzdovej nerovnosti vo všetkých transformujúcich sa ekonomikách, nielen na Slovensku, v dôsledku rastu nezamestnanosti a podielu menej platenej práce (low-paid work). Príjmová nerovnosť sa však nedotýka len obyvateľov nachádzajúcich sa v najnižších príjmových pásmach, ale stagnujú aj príjmy strednej triedy a tento trend sa javí ako celoeurópsky. Vzrastajúcou príjmovou nerovnosťou sa zvyšujú nielen rozdiely v mzdách, ale i v počte tých, ktorí sú vytláčaní do spodnej časti príjmovej škály. Vznikla ***politicko-ekonomická elita*** i početná a čoraz viac ***marginalizovaná a sociálne segregovaná, vylúčená vrstva*** obyvateľov SR, ktorí sú ***odkázaní na sociálnu pomoc***.

Peňažné príjmy sú na Slovensku, napriek prílišnému zjednodušeniu takto ekonomicky orientovaného skúmania chudoby, ešte stále základným ukazovateľom chudoby. Samotný výraz chudoba však nebol na Slovensku po roku 1989 dlho právne zakotvený. ***Prvá oficiálna definícia chudoby sa objavila v Národnom akčnom pláne sociálnej inklúzie 2004 – 2006***: Ľudia žijú v chudobe, ak ich príjem a iné zdroje sú natoľko nedostatočné, že im neumožňujú dosiahnuť takú životnú úroveň, ktorá je akceptovateľná v spoločnosti, v ktorej žijú (Národný, 2004). Za synonymá chudobného obyvateľstva sa na Slovensku do tohto obdobia považovali: ***sociálne slabí obyvatelia, nízkopríjmové domácnosti a ľudia žijúci v hmotnej núdzi***. Práve hmotnú núdzu môžeme chápať za úradne rešpektovanú definíciu chudoby. ***Hmotná núdza*** je stav, keď ***príjem občana nedosahuje životné minimum***. ***Životné minimum*** sa chápe ako spoločensky uznaná ***minimálna hranica príjmov fyzickej osoby***, pod ktorou nastáva stav hmotnej núdze. Toto vymedzenie je však príliš úzke, nepostačuje na postihnutie všetkých dimenzií chudoby. Oficiálne existuje chudoba len ako stav nedostatočného príjmu. Dokument NAP / Inklúzia však hovorí aj o mnohonásobnom znevýhodnení ako o dôsledku chudoby,

ktoré sa prejavuje ***v nedostatočnom príjme, nevyhovujúcom bývaní, nedostatočnej zdravotnej starostlivosti v prekážkach v prístupe ku celoživotnému vzdelávaniu a kultúre***. Ľudia žijúci v chudobe sú podľa tohto dokumentu často marginalizovaní a vylúčení z účasti na aktivitách (ekonomických, sociálnych a kultúrnych), ktoré sú bežné pre ostatných ľudí a ich prístup k základným právam môže byť obmedzený (NAP / Inklúzia, 2004, s. 57).

Výhodnejšie by teda bolo komplexnejšie skúmanie chudoby zo sociologického hľadiska, vychádzajúce z pojmov mnohonásobnej deprivácie, či sociálneho vylúčenia, ktoré nezahŕňajú len príjmovú alebo majetkovú oblasť. V Európe, ale aj v SR sa postupne udomácňuje práve ***pojem sociálnej exklúzie (vylúčenia)***. Koncepcia sociálnej exklúzie sa v súčasnosti stáva dominantnou paradigmou v diskusiách o chudobe v krajinách Európskej únie. ***Sociálna exklúzia*** z minimálne prijateľného štandardu štátu znamená ***zrejmé všeobecné znevýhodnenie*** so zreteľom na:

- ***vzdelanie, zamestnanie, bývanie, či finančné zdroje***,
- ***možnosti získania prístupu k hlavným sociálnym inštitúciám***, ktoré distribuujú rôzne životné šance,
- ***tieto znevýhodnenia sú pomerne trvalým stavom*** (Room, 1987).

Môžeme hovoriť o ***sociálnej a kultúrnej izolácii***, ktorá súvisí s politickým, ekonomickým, sociálnym, kultúrnym a symbolickým vylúčením. Chudoba teda vyjadruje exklúziu (vylúčenie) z participácie na bežnom spôsobe sociálneho života (Spicker, 1999). Z tejto koncepcie v súčasnosti vychádzajú všetky európske i slovenské dokumenty zaoberajúce sa danou problematikou. Ak akceptujeme takýto prístup, tak sa ***„boj s chudobou"*** musí zamerať na ***sociálne začleňovanie (sociálnu inklúziu)***, ktoré však neznamená začleňovanie len do určitej sociálnej skupiny (triedy, vrstvy), ale skôr inklúziu do prevládajúceho univerzálneho poriadku či behu vecí (Konopásek, 1991). Koncepcia sociálnej exklúzie je práve z týchto dôvodov, v porovnaní s koncepciou chudoby lepšie zasadená v kontexte širšieho poňatia spoločnosti a jej profilových procesov, akými sú: ***integrácia, participácia a solidarita***.

Otázky boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu sa na Slovensku stávajú postupne i súčasťou jazyka decíznej sféry. Koncept sociálneho vylúčenia sa už dostal do oficiálnych dokumentov v procese ***preberania agendy európskej sociálnej politiky***. Na rozdiel od krajín západnej Európy je sociálne vylúčenie v našich podmienkach importovaným pojmom a len postupne sa učíme napĺňať ho obsahom. Koncept sociálneho vylúčenia poskytuje viacero výhod pri skúmaní sociálnej situácie obyvateľstva. Nehovorí len o nedostatku príjmu alebo materiálnych zdrojov, ide o mnohodimenzionálny jav. V centre pozornosti stoja predovšetkým ***procesy a mechanizmy sociálneho vylúčenia***. Koncept sociálneho vylúčenia umožňuje sledovať celý rad skutočností vplývajúcich na vzťah jednotlivca, skupín ku majoritnej

spoločnosti (Džambazovič, Gerbery, 2005). Sociálne vylúčenie je ***procesom oslabovania sociálnych väzieb a rastúcej sociálnej izolácie***. Vylúčenie má dynamický charakter aj preto, že sa vzťahuje tak k aktuálnej situácii jednotlivca (skupín) ako aj k jeho (ich) vyhliadkam do budúcnosti.

Koncept sociálneho vylúčenia v podmienkach SR už našiel uplatnenie v niektorých výskumoch a dokumentoch. V dokumente NAP / Inklúzia (2004, s. 57) je sociálne vylúčenie definované takto: „Sociálne vylúčenie je proces, prostredníctvom ktorého sú určití jednotlivci vytláčaní na okraj spoločnosti a je im zabránené plne na nej participovať v dôsledku svojej chudoby, nedostatku základných kompetencií (spôsobilosť) a príležitostí celoživotného vzdelávania alebo v dôsledku diskriminácie. Toto ich vzďaľuje a izoluje od zamestnania, príjmu a príležitostí vzdelávania, ako aj sociálnych a komunitných sietí a aktivít. Majú veľmi obmedzený prístup k rozhodovacím orgánom, a tak často pociťujú bezmocnosť a nemožnosť riadiť a kontrolovať rozhodnutia, ktoré majú dopad na ich každodenný život".

V súčasnosti sa ukazuje, že veľká časť obyvateľstva SR pociťuje na jednej strane zväčšujúci sa rozdiel medzi vlastnými príjmami a príjmami najmajetnejšej vrstvy a na druhej strane zmenšujúci sa rozdiel medzi príjmami najchudobnejších vrstiev a svojimi príjmami. Príjmy veľkého počtu domácností sa pohybujú v blízkosti hmotnej núdze a strata zamestnania jedného zo živiteľov alebo narodenie dieťaťa (a následný odchod matky na materskú dovolenku) pre ne predstavuje riziko prepadnutia sa pod hranicu hmotnej núdze. Riziko chudoby a vylúčenia z participácie na minimálne akceptovanom životnom štýle je teda aj v súčasnosti determinované určitou etapou životného a rodinného cyklu, vekom, počtom detí a pod. Chudoba na Slovensku má mnoho čŕt starej, resp. demografickej chudoby.

Skutočnosť, že chudoba má na Slovensku ešte aj v období po roku 1989 mnoho znakov starej chudoby, však neznamenala, že tá je naďalej dominujúcou. Celková spoločenská zmena, najmä jej ekonomická dimenzia znamenala i ***postupnú premenu charakteru a foriem chudoby***. Už na prelome tisícročí sa ukazovalo ako významné spojenie chudoby s pozíciou jednotlivcov a celých sociálnych kategórií na trhu práce. Takto vymedzenú chudobu nazývame ***novou, resp. vertikálnou chudobou***. Najviac ohrozenými touto chudobou sa stali ***nezamestnaní*** (najmä dlhodobo nezamestnaní), ***ľudia dlhodobo znevýhodnení na trhu práce*** (v dôsledku svojej zníženej fyzickej či psychickej schopnosti, nízkej kvalifikácie, alebo v dôsledku diskriminácie: napríklad ženy a etnické minority), ďalej ***ľudia, ktorým sa nepodarilo adaptovať na nové podmienky***, ale aj ***osoby s nízkymi príjmami, tzv. pracujúci chudobní*** (working poor), ktorí sa v dôsledku nízkej úrovne dosiahnutej kvalifikácie uplatňujú ako ***nekvalifikované pracovné sily***, najmä na ***sekundárnom trhu práce***. Tento trh práce totiž poskytuje menej stabilné a horšie platené zamestnania. Na Slovensku sa v 90-tych rokoch začal ***prechod od starej (demografickej) chudoby k novej chudobe, ktorá súvisí s uplatnením sa na trhu práce***, resp. s nedostatkom pracovných príležitostí a dlhodobou nezamestnanosťou (Mareš, 1999).

V dôsledku zvyšujúceho sa počtu nezamestnaných a vzniku novej sociálnej štruktúry možno predpokladať aj ***prechod od súkromnej chudoby k verejnej***, s ktorou bude súvisieť aj jej zviditeľnenie. Pôjde teda o premenu „***skrytej***" chudoby, ktorá bola (napriek tomu, že ju počas svojho života prežila väčšina obyvateľov) marginálna, k „***viditeľnej***" chudobe, ktorá bude spojená s celými sociálnymi kategóriami obyvateľstva a bude teda ***vertikálna*** (súvisí totiž nielen s nezamestnanosťou, ale aj s feminizáciou a s etnickým charakterom chudoby, ktorý sa na Slovensku dotýka najmä určitej časti príslušníkov rómskeho etnika). Ak sa nepodniknú nevyhnutné opatrenia, môže nastať situácia, že sa chudoba už nebude spájať len s určitou etapou života jednotlivcov alebo ich rodín, ale často bude trvalým stavom a bude sa ***prenášať z generácie na generáciu*** (tzv. dedičná chudoba).

Už v 90-tych rokoch existovalo množstvo rodín, v ktorých sa kumulovali handicapy (napríklad obaja rodičia a často aj ich deti boli nezamestnaní a bez vyhliadky nájsť si prácu alebo dobre platenú prácu pre svoju nedostatočnú kvalifikáciu, nevýhodné miesto bydliska a pod.). Možno predpokladať, že v týchto rodinách sa ***chudoba bude intergeneračne prenášať*** (je vysoká pravdepodobnosť ohrozenia detí chudobou), má tendenciu k sebareprodukovaniu a postupne môže vzniknúť tzv. ***pasca (cyklus) chudoby***. Jediným zdrojom príjmov dlhodobo nezamestnaných sa stávajú ***príjmy zo sociálnych transferov (vzniká tzv. kultúra závislosti)*** a ***zo šedej ekonomiky a/alebo sezónnej práce***. V súvislosti s trvalou chudobou v SR vzniká aj ***podtrieda (underclass)***. Tvoria ju jednotlivci a rodiny, ktoré sa ocitli mimo triedneho a stratifikačného systému spoločnosti, boli teda marginalizovaní, majú sťaženú možnosť akulturácie, niektorí stratili lojalitu k dominantnej kultúre a k jej inštitúciám. Znamenalo to ich úplné vylúčenie zo spoločnosti, ktoré bolo často zosilnené aj ich priestorovou segregáciou (Džambazovič, 2000). S priestorovou segregáciou súvisela i tzv. ***„ekologizácia" chudoby*** (chudoba bola regionálne nerovnomerne rozdelená a stala sa atribútom priestoru). Ekologizácia chudoby vznikla na Slovensku v 90-tych rokoch na úrovni regiónov i lokalít (sociálno-priestorovo marginálnych území, ktoré žurnalisti pomenovali „hladové doliny"), ako aj v rámci konkrétnych vidieckych aj mestských priestorov. Vytvorili sa segregované priestory – „viditeľné ostrovčeky chudoby" (akési getá, ktoré sa nachádzajú na sídliskách, v štvrtiach alebo uliciach miest). Typickým príkladom sú aj rómske osady, ktoré sú geograficky segregované a situované často v marginalizovaných regiónoch. Sú teda dvojito marginalizované (Radičová, 2001). Dvojitú marginalizáciu nemožno prekonať individuálnou stratégiou, ak ňou nemá byť odsťahovanie sa. Obyvatelia rómskych osád boli však segregovaní aj sociálne, žili v „sociálnom vákuu", spravidla bez možnosti uniknúť z neho.

Chudoba má mnoho dimenzií a vymyká sa z úzkych definícií založených iba na nedostatku hmotnej spotreby a zdrojov. ***Nehmotné dimenzie chudoby***, ktorými sú napríklad nedostatok kultúrnych, sociálnych a politických zdrojov či prístupov

k nim, ktorý sa prejavuje v pocite zraniteľnosti vonkajšími udalosťami, v pocite bezmocnosti voči štátnym a spoločenským inštitúciám, v psychickej záťaži a pod. sú, rovnako ako nedostatok materiálnych zdrojov, príčinou vylúčenia z minimálne akceptovaného životného štýlu. Údaje o týchto dimenziách chudoby však na Slovensku nie sú k dispozícii. Aj preto sa zameriame na kvantitatívnu analýzu chudoby, vymedzenej ako nedostatok hmotnej spotreby alebo nedostatočné príjmy.

Skúmanie rizík chudoby rozličných kategórií populácie umožňovalo získať užitočný prehľad o faktoroch chudoby, čo pomohlo navrhnúť vhodné opatrenia (Správa Svetovej banky, 2001). Najsilnejšie boli s chudobou späté ***tri základné premenné*** (faktory), ktoré sa navzájom zosilňovali. Boli to: ***dosiahnuté vzdelanie živiteľa domácnosti, jeho zamestnanecký štatút, resp. postavenie na trhu práce a lokalita bydliska domácnosti*** (región a vidiecke, či mestské oblasti). Ďalšími dôležitými determinantmi rizika chudoby boli ***demografické charakteristiky domácnosti, ako je počet detí, veľkosť rodiny, zloženie rodiny a pohlavie osoby na čele domácnosti***. Napríklad rodiny s deťmi boli vystavené oveľa vyššiemu riziku chudoby ako bezdetné rodiny a toto riziko sa úmerne zvyšovalo s počtom vyživovaných osôb. Z údajov mikrocenzu vyplývalo, že viac ako 70% domácností s deťmi malo veľmi nízke alebo len skromné príjmy. Počet detí zostal aj v 90-tych rokoch významným faktorom, ktorý podstatne znižoval reálnu životnú úroveň rodiny. Korelátom chudoby bola i etnická príslušnosť. Poukazuje to na ***vysoké ohrozenie chudobou príslušníkov rómskej menšiny***, ktorí sa vyznačujú nižším priemerným vzdelaním, vysokou (dlhodobou) nezamestnanosťou, vysokou koncentráciou v marginalizovaných regiónoch a segregovaných lokalitách, vysokým počtom detí atď. (Radičová, 2001, Džambazovič, Vašečka, 2000, Správa Svetovej banky, 2001).

Počet chudobných osôb žijúcich v domácnostiach, v ktorých mala osoba na ich čele iba základné vzdelanie, bol o 41% vyšší ako priemer (sú to často aj rodiny s väčším počtom detí). Riziko chudoby sa zväčšovalo i v domácnostiach s nezamestnaným živiteľom (takmer šesťkrát vyššie ako u zamestnaných). Pri zisťovaní rizika chudoby v jednotlivých vekových kategóriách sa ukázalo, že deti boli vystavené vyššiemu riziku ako ktorákoľvek iná veková kategória. Deti čelili dvakrát vyššiemu riziku chudoby ako dospelí a štyrikrát vyššiemu ako starí ľudia.

4.2.3 Sociálna situácia dnes

V Národnom akčnom pláne sociálnej inklúzie 2004 – 2006 bola prvýkrát uvedená oficiálna miera chudoby ako podiel jednotlivcov žijúcich v domácnostiach, v ktorých ***príjem je nižší než 60% mediánu*** ekvivalentného príjmu. V roku 2002 podľa zistení mikrocenzu dosiahla ***21%***, čo bolo vysoko nad priemerom EÚ (za EÚ–15 v roku 2001 15%). Každý piaty občan v Slovenskej republike má teda skúsenosť so životom v chudobe. V nových členských krajinách je podľa takto stanovenej hranice chudoby chudobných 14% jej obyvateľov. Najmenší podiel chudobných bol v Českej republike (8%), v Maďarsku dosiahla miera chudoby 18%, v Poľsku 15%.

Riziku chudoby sú aj na základe údajov z tohto obdobia vystavené ***najviac deti do 15 rokov*** (30%). Miera rizika chudoby klesá na Slovensku s vekom: vo vekovej kategórii 24 až 49 rokov žilo v riziku chudoby 21%, vo vekovej kategórii 50 až 64 rokov to bolo "len" 14%. Najmenej ľudí vystavených riziku chudoby bolo v roku 2002 medzi osobami staršími ako 65 rokov (13%).

Miera rizika chudoby je na Slovensku vyššia u nezamestnaných osôb, skoro polovica z nich (47%) bola v roku 2002 pod hranicou chudoby. U zamestnaných osôb bola miera rizika chudoby nižšia (14%), v EÚ–15 bolo riziko chudoby u zamestnaných len 6%. Aj spomedzi zárobkovo činných osôb v SR bola takmer jedna štvrtina (24%) vystavená riziku chudoby. Miera rizika chudoby dosiahla u dôchodcov 11%, u žien – dôchodkýň bola vyššia (12%) než u mužov – dôchodcov (9%).

Podľa typu domácnosti najvyššia miera chudoby na Slovensku bola medzi ***neúplnými rodinami*** (40%), v ktorých žilo najmenej jedno dieťa. Miera chudoby stúpa s ***rastúcim počtom detí v domácnosti.*** Viac než pätina domácností (22%), v ktorých žijú dvaja dospelí a jedno závislé dieťa, žila v riziku chudoby. Spomedzi domácností s dvoma dospelými a troma a viac deťmi dosahovala miera rizika chudoby až 35%. Domácnosti bez detí vykazovali rôzne miery chudoby v závislosti od ich zloženia. Medzi jednočlennými domácnosťami bolo vystavených riziku chudoby 28% osôb do tridsať rokov, 31% osôb vo veku 30 až 64 rokov a 20% osôb starších než 65 rokov. Spomedzi dvojčlenných domácností bez detí, v ktorých je aspoň jedna osoba staršia než 65 rokov, žilo v riziku chudoby 14%, spomedzi takýchto domácností s oboma členmi do 65 rokov bolo vystavených riziku chudoby len 6%.

Takzvaná ***efektívnosť sociálnych transferov***, ktorá sa ukazuje v znížení miery rizika chudoby po zarátaní sociálnych transferov, je na Slovensku relatívne vysoká. Bez sociálnych transferov a dôchodkov by miera chudoby obyvateľov SR stúpla na 43% (v EÚ–15 by v roku 2001 nastal posun iba od 15% na 39%). Po zarátaní dôchodkov by miera chudoby klesla na 28%. Ak by sme k dôchodkom zarátali aj ostatné sociálne transfery, miera chudoby by sa znížila o sedem percentuálnych bodov, v ostatných nových členských štátoch o dvanásť a v štátoch EÚ–15 o deväť percentuálnych bodov.

Na základe analyzovaných dát identifikoval ***Národný akčný plán sociálnej inklúzie 2004 – 2006*** skupiny obyvateľstva, ktoré patria v súčasnosti k najviac ohrozeným rizikom chudoby a sociálneho vylúčenia. Ide predovšetkým o dlhodobo nezamestnaných, medzi ktorými sú aj mladí ľudia vo veku 16 až 24 rokov s nižším stupňom vzdelania alebo so vzdelaním, ktoré nezodpovedá dopytu na trhu práce. Ku skupinám vystaveným vyššiemu riziku chudoby a sociálneho vylúčenia patria aj rodiny s deťmi, jednočlenné domácnosti, ľudia žijúci v rómskych komunitách, migranti, ľudia so zdravotným postihnutím a bezdomovci. Národný akčný plán spomína aj ďalšie kategórie populácie, v prípade ktorých je riziko sociálneho vylúčenia vysoké (napríklad týrané a zneužívané deti, obete domáceho násilia, drogovo závislí).

Opísaný vývoj sociálnych nerovností, sociálnej stratifikácie a mobility slovenskej spoločnosti, jednotlivých prvkov stratifikačného systému a ich vzťahov nevyhnutne vyvoláva pochybnosti o „správnosti" trendu, ktorý sa po roku 1989 v tejto oblasti presadzoval. Cieľom spoločenskej transformácie je, okrem iného, pretvoriť slovenskú spoločnosť do podoby vyspelých západoeurópskych spoločností. Možno konštatovať, že v oblasti pretvárania systému jej sociálnej stratifikácie sa to zatiaľ nedarilo. Namiesto stratifikačného systému prevažujúceho v týchto spoločnostiach, v ktorom početne i inak dominuje stredná trieda (stredné triedy), sa v Slovenskej republike vytvoril systém s politicky i ekonomicky dominantnou málopočetnou vyššou triedou. Priebeh spoločenskej transformácie v tomto období spôsobil oslabenie postavenia i početnosti strednej triedy, časť ktorej dokonca zostúpila do nižšej triedy, a zároveň vyvolal aj pokles životnej úrovne, prestíže a spoločenského významu robotníckej triedy, veľká časť ktorej sa dokonca prepadla do podtriedy. Grafický model systému sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti teda v súčasnosti nepripomína rugbyovú loptu, ako je to v západoeurópskych spoločnostiach, ale má skôr podobu nízkeho kužeľa, či pyramídy s mohutnou dolnou časťou, nevýraznou strednou časťou a vrcholom, ktorý tvorí minimálnu časť celkového objemu tohto telesa. To všetko – spolu s mierou chudoby v slovenskej spoločnosti – vyvoláva otázky týkajúce sa zmyslu, cieľov a budúcnosti transformácie slovenskej spoločnosti, ktorej dôležitým výsledkom, ale i predpokladom jej úspešného zavŕšenia je aj určitý typ sociálnej stratifikácie.

Napriek tomu, že podľa zistení ***výskumov verejnej mienky*** väčšina občanov Slovenskej republiky si vytvorenie nového systému sociálnej stratifikácie i svoje miesto v ňom čoraz viac uvedomuje, ich ekonomické, politické a ostatné správanie sa a konanie po roku 1989 tomu zodpovedalo len čiastočne. Výrazný ***nesúlad bol zaznamenaný najmä medzi sociálno-ekonomickým, resp. sociálno-triednym postavením a politickým, najmä voličským správaním občanov***. Poznatky o voličskom správaní občanov SR v parlamentných i komunálnych voľbách ukazujú, že príslušnosť k sociálnej triede či vrstve nebola rozhodujúcim determinantom, ba ani významnejším faktorom ovplyvňujúcim volebné správanie občanov Slovenskej republiky (Krivý, 1999, Krivý, Feglová, Balko, 1996).

Literatúra

ABRAHAMSON, P.: Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles?. In: Trbanc, M. (Ed.): Social Exclusion and Poverty. Družboslovne razprave, Vol. XI, No. 19-20, 1995, s. 119-36.

ATKINSON, R.: Občanství a boj proti sociální exkluzi v kontextu reformy sociálního státu. In: Sociální exkluze a nové třídy (Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity. Sociální studia 5). Brno : MU, 2000, s. 46-65.

CROMPTON, R.: Class and Stratification. Oxford : Polity Press, 1993.

DAHRENDORF, R.: Moderný sociálny konflikt (Esej o politike slobody). Bratislava : Archa, 1991.

DŽAMBAZOVIČ, R.: Metamorfózy chudoby. In: Slovo, II., 49, 2000, s. 16-17.

DŽAMBAZOVIČ, R. – VAŠEČKA, M.: Rómovia a chudoba. In: VAGAČ, L. (Ed.): Národná správa o ľudskom rozvoji (Slovenská republika 2000). Bratislava : UNDP, 2000, s. 93-106.

ERIKSON, R. – GOLDTHORPE, J. H.: The Constant Flux: a Study of Class Mobility in Industrial Societes. Oxford : Clarendon Press, 1992.

FEGLOVÁ, V.– KUSÁ, Z.– RADIČOVÁ, I.– ŠIMUNKOVÁ, K.: Conceptualization of Poverty in Slovakia: Discussion of Methodological Issues and Measurement. In: SZALAI, J. (Ed.): Old and New Poverty in Post — 1989 Central Europe, East Central Europe/L´Europe Du Centre-Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift, Vol. 20-23, Part 3-4, 1998.

FALŤAN, Ľ.– GAJDOŠ, P.– PAŠIAK, J.: Marginálne územia na Slovensku – história a súčasnosť. In: Sociológia, 27, č. 1-2, 1995, s. 31-38.

FILIPOVÁ, J.– TONHAUSEROVÁ, A.: Obyvateľstvo Slovenskej republiky žijúce pod životným minimom v roku 1988. Bratislava : VÚPSV, 1991.

GOLDTHORPE, J. H. et al.: Social Mobility and Class Structure in Modern Britain. Oxford : Clarendon Press, 1987.

HIRŠL, M. a kol.: Analýza struktury chudého obyvatelstva v Československu v roce 1988, Bratislava: VÚPSV, 1992.

HIRŠL, M.: Chudoba a nouze v Československu. In: Demografie, 1, 1992b, s. 137-141.

HIRŠL, M: Struktura chudoby v Československu. In: Otázky práce, 3, č. 5, 1992c, s. 2-5.

IHNÁTOVÁ, A.: Projekt určovania životného minima v podmienkach Slovenskej republiky. In: Práca a sociálna politika, 3, č. 10, 1995, s. 3-4.

KONOPÁSEK, Z.: Chudoba a sociální příjmy. Bratislava: VÚPSV, 1991.

KOVÁČ, D.: Dejiny Slovenska. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

KRIVÝ, V. : Čo prezrádzajú volebné výsledky? Bratislava: IVO, 1999.

KRIVÝ, V.– FEGLOVÁ, V.– BALKO, D.: Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania. Bratislava : Nadácia Médiá, 1996.

KUSÁ, Z.: Chudoba ako verejný alebo privátny problém? In: Sociálna práca (Vybrané problémy). Bratislava: Národné osvetové centrum, 2000, s. 15-20.

KUSÁ, Z.: Patria marginalizovaní k väčšine?. In: Radičová, I. (Ed.): Vieme, čo odmietame, a vieme, čo chceme? (Životné stratégie občanov Slovenska). Bratislava: S.P.A.C.E., 1998, s. 96-118.

MAREŠ, P.: Obsah chudoby. In: Chudoba ako sociálny problém: teória a prax (Zborník príspevkov z medzinárodného seminára). Bratislava: MSŠR, ŠÚ SR, MPSVR SR, 1995.

MAREŠ, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby. Praha: SLON, 1999.

MAREŠ, P.: Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. In: Sociologický časopis, 36, č. 3, 2000, s. 285-297.

MATĚJŮ, P.: Objektivní mobilita, subjektivní mobilita a životní šance v postkomunistické Evropě. Praha : SÚ AV ČR, 1997.

MOŽNÝ, I.– MAREŠ. P.: Institucionalizace chudoby v Čechách (Přehledová studie). Brno: MU, 1994.

MOŽNÝ, I.: Proč tak snadno ... některé rodinné důvody sametové revoluce. Praha: Slon, 1991.

POTŮČEK, M.– RADIČOVÁ, I. (Eds.): Sociální politika v Čechách a na Slovensku po roce 1989. Praha: Karolinum, 1998.

PROGRAMOVÉ VYHLÁSENIA VLÁDY SR. Bratislava: 1998.

RADIČOVÁ, I.: Hic Sunt Romales. Bratislava: Nadácia S.P.A.C.E., 2001.

ROTHMAN, R. A.: Inequality and Stratification. Upper Saddle River: Prentice Hall, 1999

RÓNA-TAS, A.– BUNČÁK, J.– HARMADYOVÁ, V.: Post-Communist Transformation and the New Elite in Slovakia. In: Sociológia, 31, 1999, č. 3, s. 235-262.

ŘEHÁKOVÁ, B.– VLACHOVÁ, K.: Relativní deprivace v zemích střední a východní Evropy. In: Data & Fakta, 1995, 4. 1, s. 1-4.

SEN, A.: Poverty and Famines. Oxford: Claredon Press, 1981.

SEN, A.: A "relatív" szegény. In: Esély, 2-3, 1999, s. 3-16.

Slovenská republika: štúdia o životnej úrovni, zamestnanosti a trhu práce (Správa Svetovej banky). Bratislava: Svetová banka, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, 2001.

SMEEDING, T. M.– TORREY, B. B.– OKRASA, W.: Chudoba vo východnej Európe (Poznatky z medzinárodného porovnávania príjmov metódou LIS). Bratislava: VÚPSV, 1992.

SOPÓCI, J.: K vývoju sociálnej stratifikácie v SR v deväťdesiatych rokoch. In: Sopóci, J. (Ed.): Sociológia a spoločenská zmena. Bratislava: Stimul, 2000, s. 93-108.

SOPÓCI, J. : Politika v spoločnosti. Bratislava : Veda, 2004.

SOPÓCI, J.– BÚZIK, B.: Teórie sociálnej stratifikácie a mobility. Bratislava: UK, 1999.

SOPÓCI, J.– DŽAMBAZOVIČ, R.: Sociálne nerovnosti a chudoba. In: SOPÓCI, J. a kol.: Slovensko v deväťdesiatych rokoch. Bratislava: UK, 2003, s. 154-180.

SOPÓCI, J. a kol.: Slovensko v deväťdesiatych rokoch. Bratislava: UK, 2003.

SPICKER, P.: Definitions of Poverty: Eleven Clusters of Meaning. In: Gordon, D., Spicker, P. (Eds.): The International Glossary on Poverty. New York: Zed Books, CROP, 1999.

ŠIMÚNKOVÁ, K.: Chudoba a sociálna exklúzia. In: VAGAČ, L. (Ed.): Národná správa o ľudskom rozvoji (Slovenská republika 2000). Bratislava: UNDP, 2000, s. 77-92.

TUČEK, M.– BUNČÁK, J.– HARMADYOVÁ, V.: Stratégie a aktéri sociálnej transformácie a modernizácie v Českej a Slovenskej republike. Brno: Doplněk, 1998.

VAGAČ, L. (Ed.): Národná správa o ľudskom rozvoji (Slovenská republika 2000). Bratislava: UNDP, 2000.

VEČERNÍK, J.: Staré a nové ekonomické nerovnosti: případ českých zemí. In: Sociologický časopis, 31, 1995, č. 3, s. 321-334.

WOLEKOVÁ, H.– RADIČOVÁ, I.: Sociálna politika. In: Kollár, M., Mesežnikov, G. (Eds.): Slovensko 2000 (Súhrnná správa o stave spoločnosti). Bratislava: IVO, 2000, s. 607-623.

5. RODOVÁ STRATIFIKÁCIA

Etela Farkašová
Zuzana Kiczková
Mariana Szapuová

5.1 POSTAVENIE ŽIEN V SPOLOČNOSTI

Kľúčové slová

rodová demokracia
rodová identita
rodová (ne)rovnosť
rodová citlivosť (senzitívnosť)
rodové štúdiá
rovnosť príležitostí (šancí)
podobnosti a rozdiely
inakosť
sebareflexia
sebapoznanie
sebauznanie
emancipácia
zamestnanosť
materská dovolenka
plánované rodičovstvo
prídavky na deti
dôchodkové zabezpečenie
deľba práce
mzdové rozdiely
kultúrne stereotypy
mýty, predsudky, kliše
násilie, prejavy násilia
občianske združenia
záujmové organizácie
feminizmus
feministická filozofia

Postavenie žien v spoločnosti, ich spoločenský status a úroveň rodovej demokracie sa vo vyspelých demokratických krajinách považuje za jeden z najvýznamnejších ukazovateľov celkovej civilizačnej a kultúrnej vyspelosti krajiny a za dôležitý indikátor demokracie vôbec. Otázky týkajúce sa rodovej diferenciácie slovenskej spoločnosti možno sledovať na pozadí sociokultúrnych a ekonomických vzťahov. Súčasné postavenie slovenských žien predovšetkým vo verejnom živote, vo sfére politiky a v oblasti ekonomickej aktivity sa odvíja od ich postavenia v minulosti, v jednotlivých historických etapách. Ide najmä o realizáciu princípu rovnoprávnosti mužov a žien v praxi. S tým úzko súvisí koncepcia emancipácie žien, ktorá sa presadzovala v bývalom Československu a ovplyvňovala životy a skúsenosť slovenských žien nielen v minulosti, ale do istej miery ovplyvňuje spôsob zmýšľania o rovnosti mužov a žien dodnes. Vývinové tendencie sa prejavili aj v tom, ako sa v spoločnosti vnímajú možnosti žien zosúladiť svoju materskú rolu s profesionálnou dráhou. V súvislosti s transformáciou spoločnosti po roku 1989 sa vynára viacero otvorených problémov, ktoré sú dôsledkom nedostatočne riešených rodových vzťahov v minulosti, keď na Slovensku neexistovalo feministické hnutie, aké sa rozvinulo v 60-tych rokoch 20. storočia v západných krajinách.

Na Slovensku sa tzv. ženská otázka riešila „zhora", z oficiálnych straníckych štruktúr a emancipácia žien bola súčasťou oficiálnej štátnej a straníckej doktríny. Rovnoprávnosť žien a mužov bola formálne zaručená, v praxi sa však realizovala nie podľa princípu rovnosti, ale skôr podľa princípu rovnakosti – v tom zmysle, že ženy môžu vykonávať rovnakú prácu ako muži. V procese socialistickej emancipácie ženy získali viaceré práva, o ktoré však samy nebojovali (bližšie pozri [12]).

Emancipácia žien, realizovaná počas socializmu, v mnohom zmenila postavenie žien v spoločnosti – predovšetkým v oblasti prístupu ku vzdelaniu a v oblasti ekonomickej aktivity žien. Vzdelanostná úroveň žien sa nielen vyrovnala vzdelanostnej úrovni mužov, ale v niektorých stupňoch ju aj prevýšila. „Ženy nekončili svoje vzdelávanie na úrovni základnej školy, ale pokračovali ďalej na odborných učilištiach alebo na stredných školách či ešte ďalej na vysokých školách. To bol ďalší dôvod ich pracovnej aktivity – využiť získané vzdelanie, realizovať sa ako pracovníčky" ([10], 17).

Zamestnanosť žien počas socializmu nadobudla nielen v našich pomeroch, ale aj v porovnaní s vyspelými krajinami predtým nevídané rozmery – okolo 60 % zo všetkých žien starších ako 14 rokov ([10], 17) a na konci 80. rokov bol podiel žien na celkovom počte pracujúcich okolo 45 % (bližšie pozri [18]). Štátna a stranícka politika a ideológia nehovorila len o práve, ale aj o povinnosti pracovať, čo malo samozrejme nielen ideologické, ale aj ekonomické príčiny. Vysoký podiel žien na trhu práce bol zapríčinený aj industrializáciou a extenzívnou formou ekonomického rozvoja. Z tohto hľadiska sa ženy považovali za dôležitý ***zdroj (lacnej) pracovnej sily***. Ženy boli zamestnané hlavne v profesiách, ktoré sa vyznačovali skôr monotónnou a zle platenou prácou, napr. v textilnom priemysle či v službách. Neskôr, keď vzrástla ich vzdelanostná úroveň, začala sa feminizácia školstva. Potrebu ekonomickej aktivity žien vyvolávala aj všeobecná nízka úroveň pracovných príjmov, čo spôsobilo, že jeden príjem sa stal nedostatočným pre finančné zabezpečenie rodiny. „Absolútna väčšina žien sa po uplynutí pol roka až dvoch rokov po narodení dieťaťa vrátila do svojho zamestnania, pretože na zabezpečenie potrieb rodiny bol potrebný nielen príjem manžela, ale i manželky" – konštatuje národná správa o ľudskom rozvoji za rok 2000 ([18], 55). Avšak vzhľadom na to, že príjem žien z plateného zamestnania bol nižší ako príjem mužov, aj po masovom zapojení žien do ekonomickej aktivity boli naďalej muži vnímaní ako živitelia rodiny. Tento stereotyp v slovenskej spoločnosti pretrváva dodnes, o čom svedčí aj údaj z reprezentatívneho výskumu verejnej mienky, podľa ktorého až 56 % žien (a 72 % mužov) súhlasí s názorom, že muži majú mať nárok na lepšie postavenie v práci a na možnosť lepšieho zárobku ako ženy, pretože musia živiť rodinu ([5], 236).

Napriek vysokej účasti žien vo sfére produktívnej práce a zamestnania zabezpečenie chodu domácnosti, väčšina domácich prác, ako aj starostlivosť o deti ostali naďalej na pleciach žien. Ženy znášali tzv. dvojité bremeno – okrem toho, že boli ekonomicky činné vo svojom zamestnaní, starali sa aj o domácnosť, vykonávali väčšinu neplatenej domácej práce a boli zodpovedné za výchovu detí. Táto situácia žien v reálnom socializme mala svoje pozitíva aj negatíva – „***politika plnej zamestnanosti*** s garanciou pracovného miesta matkám, ***extenzívne sociálne dávky*** (práva) a ***dostupné verejné služby pre rodinu*** (zariadenia pre deti) vytvárali základné inštitucionálne predpoklady pre dosiahnutie ***ekonomickej nezávislosti žien*** a ich rovnoprávneho občianskeho postavenia v spoločnosti. Všeobecne nízke

mzdy a existujúce rozdiely v pracovných príjmoch žien a mužov za socializmu však výrazne obmedzovali využitie týchto predpokladov" ([17], 109).

Spoločenské a politické otázky, ktoré súviseli s problematikou žien, sa nestali predmetom slobodného verejného diskurzu. V súlade s preferovaním kolektivistických ideálov boli ženské aktivity riadené jedinou existujúcou masovou ženskou organizáciou, *Slovenským zväzom žien*.

5.1.1 Ženy vo sfére zamestnania

Ekonomická aktivita žien pred rokom 1989, za podmienok plnej zamestnanosti, sa vyznačovala vysokou mierou účasti žien na platenej práci, ženy boli zastúpené takmer vo všetkých sférach a odvetviach hospodárstva. Situáciu zamestnaných žien – matiek sociálna politika riešila rôznymi opatreniami, a to:

- materskou dovolenkou,
- prídavkami na deti,
- započítavaním starostlivosti o deti do dôchodku,
- odpisom rokov pri odchode žien do dôchodku za každé dieťa.

Po roku 1989 sa v spoločnosti objavil nový ideologický tlak na ženy, aby sa vrátili k „domácemu kozubu" a z oficiálnych miest sa ozývali hlasy, ktoré preferovali ***tradičný model deľby práce medzi ženami a mužmi***. Tento tlak nebol iba morálny a nezostal v apelatívnej rovine, ale sa prejavil aj prakticky a ekonomicky, napr. zrušením jaslí alebo zvýšením poplatkov za umiestnenie dieťaťa v materskej škôlke. Nebol však veľmi úspešný, pretože domácnosti na Slovensku naďalej potrebujú dva príjmy, ale aj preto, že vysoká vzdelanostná úroveň slovenských žien pôsobila pozitívne v ich snahe a potrebe realizovať sa aj profesijne (bližšie pozri [6], 694).

Po roku 1990 sa ***pracovná aktivita žien*** začala pomaly znižovať ([10], s.17), čo však súvisí aj so zvyšujúcou sa mierou nezamestnanosti. Podobne ako v iných krajinách, aj na Slovensku badať rodovú segregáciu v typoch zamestnania podľa odvetví národného hospodárstva. Priemerné mesačné mzdy ukazujú, že ženy pracujú hlavne v tých odvetviach, v ktorých sú priemerné mesačné mzdy najnižšie (ľahký priemysel, obchod a služby, ale hlavne školstvo, zdravotníctvo, sociálne zabezpečenie). Táto segregácia stále pokračuje a je jednou z príčin mzdových rozdielov medzi mužmi a ženami. Priemerné mzdy medzi ženami a mužmi sa odlišujú aj v globálnom vyjadrení, napr. v roku 1998 priemerná hodinová mzda žien bola o 17 Sk nižšia ako priemerná hodinová mzda mužov, tvorila 77,5 % priemernej hodinovej mzdy mužov ([6], 674), o rok neskôr, v roku 1999 podiel priemernej mzdy žien na priemernej mzde mužov predstavoval už len 75 % (bližšie pozri [1]).

Najväčšie ***mzdové rozdiely medzi mužmi a ženami*** sú v odvetviach s vysokou prevahou žien, napr. v roku 2001 to bolo odvetvie peňažníctva, kde priemerná mzda žien predstavovala len 49,6 % priemernej mzdy mužov ([2]). Disproporcia vo výške miezd žien a mužov sa zvyšuje s rastúcim vekom, feminizáciu staroby tak sprevádza proces feminizácie chudoby. Za hlavné faktory prehlbujúcej

sa diskriminácie žien vo sfére práce možno považovať ***rozdielnu štruktúru zamestnanosti*** a ***rozdielne postavenie žien a mužov v zamestnaní***. Neexistujú výrazné rozdiely medzi mužmi a ženami v miere nezamestnanosti, ženy sú však vo väčšej miere dlhodobo nezamestnané. Hoci väčšina ľudí na Slovensku vníma súčasnú situáciu v tejto oblasti ako ***znevýhodnenie žien***, zároveň existuje vysoká miera tolerancie voči tomuto znevýhodneniu. A hoci v súčasnosti „ženy na Slovensku v menšej miere akceptujú diskriminačné prístupy namierené proti nim samotným….ani ony vo svojej väčšine nespochybňujú tieto ***kultúrne zakotvené stereotypy***: berú svoje znevýhodnenie v práci a zamestnaní ako prirodzene dané, normálne" ([6], 677). ***Predsudky o „prirodzenej" deľbe práce medzi ženami a mužmi*** alebo predsudky o nižšej schopnosti žien vykonávať riadiace funkcie ovplyvňujú diskrimináciu žien na trhu práce a vo sfére zamestnania. Vzniká tým akýsi začarovaný kruh, lebo faktická nerovnosť môže naďalej upevňovať fungovanie stereotypných predstáv. Preto je dôležité aj v tejto oblasti venovať zvýšenú pozornosť vzdelávaniu smerujúcemu k eliminácii patriarchálnych modelov správania a k ***rodovej rovnosti***.

5.1.2 Ženy v politickom živote

Zastúpenie žien vo vysokej i v komunálnej politike nezodpovedá pomeru žien na celkovej populácii. Účasť žien na správe vecí verejných, tak v oblasti výkonnej moci, ako aj v zákonodarných orgánoch je v súčasnosti veľmi nízka, od začiatku 90-tych rokov sa prejavuje negatívny trend ďalšieho znižovania účasti v politickej sfére, v mocenských a rozhodovacích štruktúrach. Národná správa o ľudskom rozvoji za rok 2000 v tejto súvislosti konštatuje výrazný rodový rozdiel v účasti na moci a rozhodovaní, pričom poukazuje na fakt, že príčiny týchto rozdielov "nespočívajú na Slovensku v legislatívnych obmedzeniach, ale skôr v politickej praxi a prežívajúcich rodových stereotypoch" ([18], 67). Z toho vyplýva, že nízku angažovanosť slovenských žien v politike spôsobuje celý komplex objektívnych i subjektívnych činiteľov zakotvených v myslení a správaní jednotlivca a spoločnosti. Príčiny ***nízkej angažovanosti žien v politickej sfére*** sa postupne stávajú predmetom odborných výskumov. Výsledky týchto výskumov ukazujú, že medzi najdôležitejšie faktory nedostatočnej účasti žien patria:

- ***politické faktory*** (volebný systém, pôsobenie vnútrostraníckych selekčných mechanizmov znevýhodňujúcich ženy – kandidátky pri postupe v straníckej hierarchii, neexistencia podporných nástrojov – kvót);
- ***socioekonomické faktory*** (otázka tzv. rodinného zázemia, pretrvávajúca primárna zodpovednosť žien vo sfére reprodukcie, t. j. rodiny a starostlivosti o deti, fakt, že politika na Slovensku je výrazne rodovo segregovanou, t. j. mužskou činnosťou);
- ***kultúrne faktory*** (rodové stereotypy, podľa ktorých sa ženám pripisuje predovšetkým úloha matky a manželky, kým mužom pôsobenie vo verejnej sfére, teda aj v politike).

Podľa výskumov časť populácie na Slovensku „sa nerozlúčila s tradičnou predstavou, že svet politiky by mal byť predovšetkým mužskou záležitosťou", alebo inak povedané, „ženy by sa nemali starať do politiky"([6], 668). Aj tie ženy, ktoré sa rozhodli vstúpiť do politického života, často uvádzajú, že mali súhlas či podporu manžela či rodiny. Často zdôrazňujú, že popri svojej politickej kariére dôrazne musia dbať na to, aby neutrpela ich rodina. Nízke zastúpenie žien vo sfére politickej reprezentácie, a to najmä v tzv. vysokej politike súvisí nepochybne aj s tým, že na Slovensku prevláda ***mužský model politického života***. V štýle politickej práce dominujú mužské vzorce správania a prevláda imidž politiky ako „špinavej záležitosti."

Záujem žien o verejné pôsobenie sa skôr orientuje na ***činnosť v treťom sektore, v mimovládnych organizáciách***, v ktorých prevláda iný štýl práce. Charakteristická je tu dobrá a priateľská pracovná atmosféra, tvorivosť, práca s ľuďmi, flexibilita (pozri [6]). Ženy v treťom sektore môžu viac uplatniť svoj vlastný hlas, svoje schopnosti, vlastný spôsob riešenia konfliktov atď.

5.2 Výskum rodovej problematiky

Slovensko sa prihlásilo ku všetkým medzinárodným dokumentom, v ktorých je sformulovaná ***koncepcia rovnosti príležitostí***. Vznikli inštitucionálne mechanizmy, resp. orgány, ktoré majú presadzovať ***politiku rovnosti rodov***. Napriek tomu sa však princíp rovnosti príležitostí nestal „záležitosťou dlhodobého či trvalého verejného záujmu. Verejné politické diskusie o rodovej rovnosti a politické programy zamerané na dosiahnutie rovnosti boli v 90. rokoch pomerne zriedkavé" ([11], 40). Politika rovnosti rodov sa u nás často vníma ako niečo „nanútené zhora", resp. zo zahraničia, ako niečo, čo v slovenských pomeroch nie je potrebné, ani žiaduce. Vo verejnej mienke prevláda názor, že problém diskriminácie žien na Slovensku je vyriešený. V pozadí takéhoto postoja je neschopnosť (alebo neochota) ***rozlišovať medzi formálnou rovnosťou a reálnou rovnosťou***; aktuálne postavenie žien na Slovensku sa totiž vyznačuje „rozporom medzi formálnou (deklaratívnou, právnou) a medzi skutočnou úrovňou práv žien v spoločnosti. To znamená, že rovnoprávnosť žien a mužov sa síce deklaruje a formálne uznáva, ale v skutočnom živote sa mnohé normy a predpisy nedodržiavajú" ([6], 695). Istú mieru faktickej nerovnosti pritom nemožno vysvetliť len nedodržiavaním niektorých predpisov a noriem. Úlohu tu zohráva aj nedostatočná rozvinutosť verejného diskurzu o rodovej problematike a istá miera nevšímavosti k rodovým otázkam zo strany sociálnych vied, politických kruhov a médií. Na Slovensku skoro úplne absentuje ***výchova a vzdelávanie k rodovej citlivosti*** v štátnych vzdelávacích inštitúciách. Na akademickej pôde doteraz existuje iba jedna inštitúcia – ***Centrum rodových štúdií*** na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, ktoré zabezpečuje vzdelávanie v tejto oblasti, pričom teoretickým východiskom pre jeho pôsobenie je feministická teória. Priaznivejšia je situácia v treťom sektore, kde vznikli nové ***ženské občianske združenia*** a ***záujmové organizácie***, ktoré si kladú za cieľ kultiváciu rodovej citlivosti a chcú prispieť

k riešeniu problémov žien. Vyvíjajú nemalé úsilie o zlepšenie postavenia žien na trhu práce, ich účasti na rozhodovacích a riadiacich procesoch na rôznych úrovniach, snažia sa o narúšanie vžitých predstáv o ženách a mužoch. Medzi najaktívnejšie patria ***ASPEKT, EsFem, ProFamilia, Fenestra, Aliancia žien Slovenska, Slovenská spoločnosť pre plánované rodičovstvo*** a ďalšie. Pôsobenie mimovládnych organizácií je nezastupiteľné nielen z hľadiska otvárania rodových otázok a ich vnášania do verejného diskurzu (napr. problematiku násilia páchaného na ženách na Slovensku otvorili práve mimovládne organizácie), ale aj tým, že vyvíjajú tlak na štátne orgány na zabezpečenie politiky rovnosti príležitostí (pozri [11], 41).

Dlho tabuizovanou témou na Slovensku bola ***problematika násilia páchaného na ženách***, ktorá sa ešte stále spája s mnohými mýtmi a predsudkami, ale hlavne so zľahčovaním až bagatelizovaním tohto závažného spoločenského problému. Prvým pozitívnym krokom bola kampaň, ktorú zorganizovali ženské mimovládne organizácie. Nasledovali diskusie odbornej a laickej verejnosti. Boli zverejnené prvé prieskumy o násilí a prijali sa nové legislatívne úpravy. Závažnosť problému násilia páchaného naplno odhalila až analýza údajov o tomto jave, ktorá signalizuje, že aj v Slovenskej republike sa objavujú všetky známe typy násilia, fyzické a sexuálne, psychické a sociálne, až po ekonomické násilie. K násilným prejavom voči ženám dochádza v rôznych prostrediach: v práci, v škole, v rovesníckych skupinách, na verejnosti, ale aj v súkromí rodinného či partnerského života.

5.2.1 Centrum rodových štúdií

Centrum rodových štúdií je vzdelávacím a výskumným centrom pri Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ktoré bolo založené v roku 2001 aj vďaka finančnej pomoci Nadácie otvorenej spoločnosti. Aktivity organizované a realizované v rámci Centra sú zamerané na problematiku rodu, rodovej identity, vzťahov medzi rodmi vo vede, filozofii, umení, ako aj v rôznych sférach spoločenského života. Vzdelávacie programy a výskumné projekty majú interdisciplinárny charakter, pričom teoretický základ predstavuje feministická filozofia ako istá epistemologická a metodologická báza, integrujúca pohľady viacerých vedných (najmä spoločenskovedných) disciplín na problematiku rodovej identifikácie a stratifikácie.

Cieľom Centra je predovšetkým zmapovať situáciu týkajúcu sa rodových vzťahov na Slovensku, a to nielen v teoretickej, symbolickej, ale aj pragmaticko-politickej oblasti. Zároveň včlenením tejto problematiky do obsahu kurzov sa aspoň čiastočne zapĺňa „biele miesto" v študijných programoch, pretože do roku 1990 teoretická reflexia rodovej diferenciácie a rodových vzťahov (ako aj jej zastúpenie v študijných programoch) takmer úplne absentovala. Týmto sa študujúcim ponúka možnosť absolvovať vybraný kurz, a tak sa priblížiť štandardu na univerzitách vo vyspelých krajinách, kde rodové štúdiá predstavujú legitímnu súčasť vzdelávacích programov v oblasti humanitných vied.

Hlavnou náplňou pôsobnosti Centra rodových štúdií je vzdelávacia činnosť. V súčasnosti sú v ponuke ***kurzy z feministickej filozofie, kurzy z feministickej epistemológie, kurz z feministickej etiky, z rodovej identity*** a interdisciplinárny kurz ***Úvod do rodových štúdií***.

Okrem toho úlohou Centra je poskytovať informácie všetkým záujemcom a záujemkyniam o danú problematiku, realizovať rodové analýzy rôznych sociopolitických problémov, upozorňovať na existujúce disproporcie a nerovnosti v postavení a možnostiach mužov a žien, a to aj smerom k rôznym komisiám a výborom pôsobiacich pri vláde Slovenskej republiky, a tak prispievať k eliminácii alebo aspoň minimalizácii uvedených nedostatkov. Databáza centra je zameraná na archivovanie dokumentov o všetkých aktivitách Centra ako prvého pracoviska svojho druhu v Slovenskej republike. (O činnosti centra pozri [3], [7], [20], [21]).

5.2.2 Výskumné projekty

Dôležitú súčasť aktivít Centra predstavujú rôzne ***výskumné projekty v oblasti rodu, rodových vzťahov***, ako aj koordinácia výskumných projektov s rodovou tematikou s celoslovenskou pôsobnosťou i medzinárodnou účasťou. Členky centra sa spolupodieľajú na spracovaní rodových analýz v rámci monitoringu sociálnych problémov a poskytujú materiály príslušným orgánom a organizáciám. Medializáciou aktivít a výsledkov prieskumov sa podporuje senzitívnosť verejnosti na rodovú tematiku a zapojenie občanov do diskusie na existujúce nedostatky v sociálnopolitickej praxi. Zapojením do medzinárodnej kooperácie sa otvára možnosť porovnávať rodovú problematiku v iných krajinách (v centre záujmu sú najmä susedné krajiny) a zároveň nachádzať inšpiráciu pre vlastnú prácu. S realizáciou spoločných medzinárodných výskumno-vzdelávacích projektov súvisí aj pravidelná prezentácia výsledkov vlastnej vedeckovýskumnej činnosti jednak na vedeckých fórach, jednak publikovaním príspevkov v zborníkoch venovaných rodovej problematike.

Jedným z aktuálne prebiehajúcich medzinárodných projektov je ***projekt POWER***, v rámci ktorého spolupracujú ženské organizácie a expertky z Rakúska, Maďarska a Slovenska a jeho cieľom je zmapovať a analyzovať situáciu žien v pohraničných regiónoch týchto susediacich krajín, skúmať podobnosti a odlišnosti medzi regiónmi z daného hľadiska, ako aj iniciovať intenzívnejšiu a systematickejšiu spoluprácu žien, ženských organizácií a organizácií venujúcich sa rodovej problematike v pohraničných regiónoch uvedených troch krajín. Hlavné oblasti záujmu v rámci tohto projektu, ako to už naznačujú aj jeho vytýčené ciele, predstavuje vzdelávanie žien v regiónoch, perspektívy v oblasti postavenia žien na spoločnom trhu práce, postavenie žien v rodine, v spoločnosti a v politike. Dôležitou ambíciou projektu je vytvoriť priestor pre výmenu skúseností a metód práce v oblasti celoživotného vzdelávania, senzibilizácia voči sociálnym, politickým, kultúrnym a ekonomickým odlišnostiam v rámci partnerských krajín, ako aj identifikácia spoločných záujmov v pohraničných regiónoch (*porov. [22]*).

Viaceré články Centra rodových štúdií sa v roku 2000 zapojili do medzinárodného projektu ***Pamäť žien*****,** v ktorom spolu s českými ženami združenými v Gender Studies v Prahe spolupracujú s poľskými, nemeckými, chorvátskymi, srbskými a ukrajinskými výskumnými skupinami. Ťažiskom projektu bolo metódou *„Oral History"* na základe naratívneho interview zachytiť životné skúsenosti a názory žien, narodených v rokoch 1920-1960 tak, aby ženy samy vypovedali o svojej skúsenosti a o tom, ako prežili svoje životy na pozadí spoločenských a politických zmien. Cieľom bolo hodnotenie vlastných osudov, osobné prežívanie udalostí, pričom si mali uvedomiť svoju inakosť a osobitosť a zároveň ju aj pomenovať. Tento zámer sledoval posilnenie sebavedomia žien a pocitu vlastnej dôstojnosti a sebauznania.

Autentickosťou výpovedí sa predchádza skresleným hodnoteniam, prichádzajúcim neraz od žien zo západných krajín s odlišnou životnou praxou. Názory vyjadrené v rozhovoroch tvoria východiskovú bázu pre rekonštrukciu minulosti ako dôležitého predpokladu politickej praxe žien v súčasnosti. Skúsenosť žien, ktorá je zaznamenaná a zachovaná ako pamäť, môže byť inšpirujúca pre individuálne, spoločenské a politické aktivity ďalších generácií žien a môže byť zdrojom ich sebadôvery a potrebnej solidarity. Od projektu sa očakáva, že komparáciou výsledkov sa podarí vytvoriť obraz o odlišnostiach, ako aj o spoločných znakoch života žien v bývalých socialistických krajinách. Jednou z otvorených otázok v diskusiách je, či bol model emancipácie žien v jednotlivých socialistických krajinách rovnaký, resp. odlišný a čím sa navzájom odlišovali. Medzinárodný charakter projektu Pamäť žien umožňuje zachytiť širší spoločensko-politický a historický kontext rozprávania žien zameraný na doteraz málo pestovanú ženskú genealógiu. ***Identifikácia a pomenovanie podobností a rozdielov*** umožní lepšie pochopiť aj prebiehajúce integračné procesy v Európe, a tak redukovať ***predsudky, klišé a falošné predstavy o histórii, kultúrnej tradícii a skúsenostiach iných***. V tomto zmysle výmena skúseností, ktoré zachytávajú životné stratégie a rôzne spôsoby života, urýchľuje proces vzájomného poznávania, približovania a chápania rozdielov aj v oblasti reflexie rodových vzťahov. Význam týchto aktivít je o to väčší, že rodové analýzy doteraz neraz absentujú v oficiálnych dokumentoch, či už vládnych alebo v dokumentoch politických strán.

Ženy, ktoré boli do projektu vybrané, mali zrekonštruovať svoj život za socializmu v jeho privátnej i verejnej sfére v takej subtílnej podobe každodennosti, v akej doteraz nie je nikde zachytený. Hneď na začiatku sa ukázalo, že sa nedá obmedziť len na etapu, ktorá spadá do budovania socializmu, hoci generácia žien narodená medzi rokom 1920-1930 najväčšiu časť svojho života i tzv. aktívneho veku prežila v socializme. Avšak pre pochopenie tejto životnej etapy treba poznať aj tie predchádzajúce obdobia, t. j. detstvo a mladosť rozprávačky, ako aj zmeny, ktoré nastali v jej živote po roku 1989. Predmetom záujmu sa preto stal celý jej doterajší život a nie len jedna fáza života.

Spomínaná generácia žien zažila niekoľko veľkých spoločenských zmien a zlomov, a preto má význam skúmať, ako zlomové historické situácie zasiahli ich životy a ako spoločenské a politické zmeny prenikli do ich každodenného života, kultúrnej klímy rodín a životných ciest ich príslušníkov.

Aj keď súčasťou projektu je pohľad žien na pozadí historických udalostí, cieľom nie je dosiahnuť súbor objektivistických a zovšeobecňujúcich výpovedí, ale ich subjektívne prežívanie udalostí.

Politický aspekt výskumu spočíva v tom, aby sa ženy nepredstavovali ako obete dejín, ale ako ich subjekty s vlastným pohľadom a metódami na sebarealizáciu. To však predpokladá, aby ženy samy o sebe začali premýšľať a hovoriť inak, ako je to zvyčajné. Ak sa má zmeniť postavenie žien v spoločnosti, treba prelomiť zabehané a naučené schémy rozprávania o tradičnej ženskej role a ženskom osude. Ženy motivujú príbehy iných žien o ich životných cestách v patriarchálnom systéme v rôznych formách: od prispôsobenia sa, poslušnosti, pasivity až po snahu vymknúť sa z očakávaných úloh a rolí, o ich slobodných iniciatívach, o ich "netradičných" riešeniach konfliktných situácii, o ich malých i veľkých rozhodnutiach. Ženy potrebujú objavovať ženské kódy v historickej línii ženského rodopisu, poznať ženské modely uvedomovania si vzťahov k iným a k sebe samým, a tak dospieť k sebareflexii.

Projekt má dve formy výsledkov: konkrétnu, „pevnú" (nahrávky rozhovorov a ich písomné prepisy – biogramy, resumé a protokoly) a priebežnú „tečúcu", kde výsledkom je samotný proces, t. j. pôsobenie projektu na účastníčky, jednak na rozprávačky (narátorky), ako aj na výskumníčky. Pri analýze rozhovorov na niekoľkých spoločných stretnutiach slovenského a českého tímu zvlášť zarezonovala jedna téma, *pracovitosť*. Respondentky sa totiž vo všetkých vybraných rozhovoroch (išlo hlavne o najstaršiu generáciu) veľmi výrazne prezentovali prostredníctvom rôznych pracovných činností v zamestnaní, vo verejnom živote a v domácnosti. Nápadným sa stalo to, že o svojom veľkom pracovnom nasadení hovorili výlučne pozitívne. Pracovitosť bola nimi vyzdvihovaná ako jednoznačne pozitívna hodnota, ako schopnosť a zdatnosť, ale hlavne hrdosť „ako to všetko zvládli".

Téma je zaujímavá a veľmi aktuálna. V sociologických štúdiách sa s ňou stretávame v súvislosti s problematikou ***dvojitej (trojitej) roly žien***, resp. konfliktom dvoch rolí, čo sa vo feministickom diskurze tematizuje ako problém ***zosúlaďovania zamestnania a rodiny***, pričom v kritickej reflexii dostáva negatívnu konotáciu ako ***dvojitá záťaž***, resp. ***preťaženosť žien*** povinnosťami v zamestnaní a v rodine. Problém dvojitej záťaže nebol tematizovaný podľa očakávania, ale až keď boli respondentkám položené konkrétne otázky týkajúce sa riešenia rôznych pracovných situácií. Poukazovali pritom na tvrdosť a náročnosť zvládnutia práce v zamestnaní a doma. Necítili sa však obeťami systému, ale demonštrovali skôr svoju zdatnosť a vynaliezavosť. Dodnes sú skôr hrdé na to, ako obidve roly zvládli, než aby sa na ne sťažovali, i keď nezastierajú, že nešlo o ľahkú situáciu. Svoju prácu v zamestnaní považovali za samozrejmosť a dosiahnuť cieľ, stáť na vlastných nohách, sa stal pre ne dôležitou a požadovanou životnou kvalitou.

Veľa z oslovených žien dalo najavo svoje prekvapenie, že sú do ankety vybrané práve ony. Často reagovali na ponuku slovami, že na ich živote nie je predsa nič zaujímavé, hoci prieskum potvrdil, že opak je pravdou. Takáto reakcia je signálom nízkej sebadôvery žien, nezvyku rozprávať o svojom živote v takomto kontexte. Mnohé z nich nemali skúsenosti s takouto formou rozprávania svojho životného príbehu.

Väčšina rozhovorov sa realizovala v bytoch rozprávačiek, čo je dôležité nielen pre navodenie spontánnej atmosféry, ale aj pre lepšie spoznanie ich vlastného prostredia. Pri rozhovore často ukazovali fotografie alebo iné osobné spomienkové predmety. Niektoré ženy sa na rozhovor pripravili, urobili si poznámky, alebo si aspoň premysleli, o čom chcú rozprávať. Na základe získaných skúseností z výskumu nemožno súhlasiť s paušalizáciou, že ženy nie sú schopné autonómnej a spontánnej reflexie osobnej skúsenosti. Výskum tiež ukázal na odlišnosti v komunikatívnej zručnosti prezentácie. Ťažiskom analýzy sa zvyčajne stáva spôsob, *ako* prezentujú seba, *ako* rozprávajú. To, že ženy rozprávajú skutočne inak ako muži, si všíma feministická filozofia. Analýzy rozhovorov potvrdzovali, že ženy nesmerujú k lineárnemu rozprávaniu životných príbehov, ale k bohatej rozvetvenosti. Často sa v svojich rozprávaniach vracajú, opakujú, znovu odbočujú. Tento spôsob komunikácie charakterizuje nedodržanie dejovej a časovej postupnosti s orientáciou na prezentovanie a hodnotenie vzťahov k iným ľuďom, sprevádzané niekedy detailným opisom podrobností. Takéto poznatky sú cenné pri interpretačnej analýze takých tém, ako sú: konkrétna podoba rodových stereotypov a ich reprodukcia, skúsenosti z partnerských vzťahov, deľba rolí, úloh a zodpovednosti v rodine, štruktúra mocenských vzťahov, formy a podoby ženskej moci, skúsenosť s donucovaním a násilím, atď. Zároveň sa potvrdila myšlienka viacerých feministických filozofiek, podľa ktorých špecifickosť rodovej identity žien treba vidieť v širších spoločenských a kultúrnych súvislostiach (podrobnejšie pozri [15]).

Literatúra

[1] BAROŠOVÁ, M.: Ekonomické práva žien: postavenie žien na trhu práce. In: Kvapilová, E. - Porubänová, S.: Nerovné cesty k rovnosti. Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, Bratislava: 2001.

[2] BAROŠOVÁ, M.: Postavenie slovenských žien na trhu práce. Prednáška na konferencii „Rodové perspektívy v rozšírenej Európskej únii. Situácia žien v rakúsko - maďarsko - slovenskej pohraničnej oblasti“. 10.05.2004, Stadtschlainig: (v tlači).

[3] BETTELS, A.: Studieren und forschen in Bratislava im Bereich Gender Studies. In: Bulletin-Info 28, Zentrum fur transdisziplinäre Geschlechterstudien, Humboldt-Universität, Berlin: 2004, S. 23-27.

[4] BODNÁROVÁ, B. – FILADELFIOVÁ, J.: Domáce násilie a násilie páchané na ženách v SR. SŠPR, Bratislava: 2003.

[5] BÚTOROVÁ, Z. – DIANIŠKA, I. – DOBROVODSKÝ, M.. – GYARFÁŠOVÁ, O. – VEHOVSKÁ, S.: Žena v rodine, práci, spoločnosti. Aspekt 1995, č.2-3.
[6] BÚTOROVÁ, Z. – FILAFELFIOVÁ, J. – GURÁŇ, P. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. - FARKAŠOVÁ, K.: Rodová problematika na Slovensku. In: Mesežnikov, G. – Ivantyšin, M. (editori) Slovensko 1998-1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky1999.
[7] BÚTOROVÁ, Z. – FILADELFIOVÁ, J. – MAROŠIOVÁ, L.: Ženské mimovládne organizácie: trendy, problémy, výzvy. In: Majchrák, J. - Strečanský,B. - Bútora, M.: Keď ľahostajnosť nie je odpoveď. príbeh občianskeho združovania na Slovensku po páde komunizmu. Bratislava: IVO 2004.
[8] FARKAŠOVÁ, E. – KICZKOVÁ, Z. – SZAPUOVÁ, M.: Die Lage der Frau in der heutigen slowakischen Gesselschaft. In: Die gläserne Decke (Hg.: Maria Wakounig). Wien: Studien Verlag 2003.
[9] FARKAŠOVÁ, E.– KICZKOVÁ, Z. – SZAPUOVÁ, M.: Rodovo diferencovaný pohľad na človeka / spoločnosť. In: Kollárik, T. a kol.: Sociálna psychológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2004.
[10] FILADELFIOVÁ, J. – GURÁŇ, P. – ŠÚTOROVÁ, D.: Rodové štatistiky na Slovensku. Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny 1999.
[11] FILADELFIOVÁ, J.: Ženy v politike. Rovnaká účasť a zastúpenie žien a mužov vo verejných funkciách. In: Kvapilová, E., Porubänová, S.: Nerovné cesty k rovnosti. Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny 2001.
[12] KICZKOVÁ, Z. – FARKAŠOVÁ, E.: The Concept of the Emancipation of Women: A Project that Failed. In: Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union, Edited by Nanette Funk and Magda Mueller, Routledge, New York - London: 1993.
[13] KICZKOVÁ, Z. a kol.: Otázky rodovej identity vo výtvarnom umení, architektúre, filme a literarúre. Bratislava: Univerzita Komenského 2000.
[14] KICZKOVÁ, Z.: Rodové stereotypy. O štruktúre a fungovaní rodových stereotypov alebo prečo je dôležité rozlišovať medzi pojmami pohlavie a rod? In: Kvapilová, E., Porubänová, S.: Nerovné cesty k rovnosti. Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny 2001.
[15] KICZKOVÁ, Z.: O pamäti žien (Rozhovor so Z. Kiczkovou, filozofkou, teoretičkou eko / feminizmu, koordinátorkou medzinárodného projektu Pamäť žien na Slovensku). In: Romboid špeciál 2, č.7-8 (2001), roč. XXXVI.
[16] KICZKOVÁ, Z.: Why Do We Need Feminist Theories or One More Time about Publicity and Privacy. In: G. Jähnert, J.Gohrisch, D.Hahn, H.M.Nickel, I.Peinl, K.Schäfgen (ed), Gender in Transition in Eastern and Central Europe Proceedings, Berlin: Trafo Verlag, 2001.
[17] KVAPILOVÁ, E.: Sociálne práva žien. In: Kvapilová, E., Porubänová, S.: Nerovné cesty k rovnosti. Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny 2001.
[18] MIHÁLIKOVÁ, S.: Rodová dimenzia ľudského rozvoja. In: Národná správa o ľudskom rozvoji. Slovenská republika 2000.UNDP, Bratislava: Centrum pre hospodársky rozvoj. 2000.

[19] H. NAGL-DOCEKALOVÁ – B. WEISSHAUPTOVÁ – E. FOX-KELLEROVÁ – L. CODEOVÁ: Štyri pohľady do feministickej filozofie. Bratislava: Archa 1994.
[20] PECHRIGGL, A. – BIDWELL-STEINER, M.: Gender Kolleg der Universität Wien: Bräuche. Geschlecht. Gesellschaft. Gender Studies zwischen Ost und West. Materialien zur Forderung von Frauen in der Wissenschaft. Band 16, Wien: 2003, s. 87-119
[21] www.genderstudies.fphil.uniba.sk
[22] www.women-power.at

6. SLOVENSKO A EURÓPSKA ÚNIA

Kamil Sládek
Eva Rajčáková

6.1 SLOVENSKO NA CESTE DO EURÓPSKEJ ÚNIE

Kľúčové slová

integračný proces
dohoda o pridružení
asociačná dohoda
negociácia
negociačný proces
negociačné kapitoly
acquis communautaire
komunitárne nástroje
- nariadenie
- smernica
- rozhodnutie
- odporúčanie
- stanovisko

komunitárne právo
miestna a regionálna samospráva
štátna správa
jednotný trh
spoločná mena
daňová politika
voľný pohyb
- tovaru a služieb
- kapitálu
- osôb, pracovných síl

voľná súťaž
verejné obstarávanie
verejná súťaž
rovnosť príležitostí
certifikácia vedomostí
rozvoj ľudských zdrojov
transparentnosť
ochrana osobných údajov
uznanie značiek geografického pôvodu
podnikanie, podnikatelia
investovanie, investície, investori
konkurencieschopnosť
nehnuteľnosti
znalostná ekonomika
ochrana spotrebiteľov
ochrana verejného zdravia
ochrana životného prostredia
sociálna politika
sociálna ochrana
zamestnanosť / nezamestnanosť
sociálne dávky
nemocenské dávky
dôchodkové zabezpečenie
princíp subsiadiarity
štrukturálne fondy
euroregionálna spolupráca
cezhraničná spolupráca
transnacionálna / interregionálna spolupráca
infraštruktúrna vybavenosť
európska ústva
euroregión
eurokomisár
europoslanec

Orgány a inštitúty Európskej únie

Európska rada / Rada Európskej únie
Európska komisia
Európsky parlament
Európsky súdny dvor
Európska ústava
Európska banka pre obnovu a rozvoj
Európska investičná banka
Europol
Agenda 2000
Stredoeurópska dohoda o voľnom obchode
Európsky regionálny rozvojový fond
Európsky sociálny fond
Kohézny fond
Európsky usmerňovací a záručný fond pre poľnohospodárstvo
Pakt stability a rastu
Charta ľudských práv

Územie dnešnej Slovenskej republiky bolo v minulosti súčasťou viacerých integračných zoskupení, habsburskej monarchie, Rakúsko-Uhorska, Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (Council of Economic Mutual Aid - COMECON) a pod. S istým zjednodušením možno povedať, že nikdy ich dobrovoľne nevytváralo, ani ich dobrovoľne neopúšťalo. Jedným z dôvodov bol fakt, že centrum politického a ekonomického diania týchto zoskupení sa nenachádzal na jeho území. Preto občania Slovenska a ich politické reprezentácie nemuseli prakticky počas moderných dejín odolávať tlaku takýchto rozhodnutí. To znamená, že toto územie bolo skôr objektom ako subjektom (stredo)európskych dejín.

Vznikom Slovenskej republiky 1. januára 1993 v tejto oblasti nastal zásadný obrat. Akceptovaním nového štátu medzinárodným spoločenstvom prevzala Slovenská republika na seba i zodpovednosť za tvorbu medzinárodných vzťahov. Jednou z dominantných tém od začiatku 90-tych rokov 20. storočia v stredoeurópskom priestore bola ***európska integrácia*** a ***integrácia stredoeurópskych štátov*** do Európskych spoločenstiev, resp. Európskej únie. Slovensko prevzalo na seba záväzky bývalej Českej a Slovenskej federatívnej republiky (ČSFR) a zároveň sledovalo svoj cieľ – stať sa v reálnom čase členom európskeho integračného zoskupenia. Preto ako samostatný štát v októbri 1993 v Luxemburgu podpísalo s Európskymi spoločenstvami ***Európsku dohodu o pridružení***, tzv. ***asociačnú dohodu***, ktorá vstúpila do platnosti 1. februára 1995.

V júni 1995 podala Slovenská republika oficiálnu prihlášku do EÚ. Pri posudzovaní pripravenosti Slovenska na vstup do EÚ na summite v Luxemburgu Európska rada neodporučila otvoriť so Slovenskom prístupové rokovania. Slovenská republika sa tak pre nesplnenie tzv. politických kritérií (nestabilnosť ústavných inštitúcií a nedostatky vo fungovaní demokracie) dostala do tzv. druhej skupiny pripravujúcej sa na prístupový proces. Toto rozhodnutie znamenalo potenciálnu hrozbu neskoršieho vstupu Slovenska do EÚ v porovnaní so svojimi susedmi. Vtedajšia politická reprezentácia si uvedomovala negatívne politické a ekonomické následky vzniknutej situácie. Preto sa v predvolebnej kampani v roku 1998 stala jednou z hlavných tém integrácia Slovenska do EÚ. Voľby vyhrala vtedajšia opozícia, ktorá bola akceptovaná orgánmi EÚ. Novej politickej garnitúre sa v relatívne krátkej dobe podarilo odstrániť nedostatky, ktoré Slovensko diskvalifikovali z negociačného procesu. Postupne sa zmierňovalo napätie medzi jednotlivými piliermi moci, medzi vládou, parlamentom a prezidentom. V tomto období sa konala priama voľba prezidenta republiky, boli prijaté viaceré ekonomické zákony, začali sa uskutočňovať prvé reformné opatrenia. Až 60 – 70 % obyvateľov Slovenska vyjadrilo podporu integračným snahám. Výsledkom ročného pôsobenia vlády M. Dzurindu bolo, že na summite v Helsinkách (december 1999) bola Slovenská republika (spolu s Bulharskom, Litvou, Lotyšskom, Maltou a Rumunskom) prizvaná viesť rokovania o členstve v EÚ, ktoré otvorila 15. februára 2000.

6.1.1 Prístupový proces

Každá krajina, ktorá sa chce stať členom EÚ, musí zharmonizovať svoj právny systém s právom EÚ – ***acquis communautaire***. Prístupový proces je teda obdobím zlaďovania právneho systému kandidátskej krajiny s legislatívou únie a dohodnutie podmienok vstupu krajiny do spoločenstva. Preto sa obsah acquis rozdelil do rôznych oblastí, tematických okruhov, ktoré sa nazývajú ***negociačné kapitoly***.

Za referenčný dátum pre prijatie a implementáciu acquis communautaire bol stanovený termín 1. január 2004, ktorý bol predpokladaným dňom vstupu SR do únie. Slovensko malo teda za krajinami tzv. prvej skupiny (Cyprus, Česká republika, Estónsko, Maďarsko, Poľsko a Slovinsko) dvojročné meškanie a jeho cieľom bolo toto oneskorenie dobehnúť, aby bolo do EÚ prijaté spolu so svojimi susedmi z Višegrádskej skupiny.

Rokovania boli rozdelené do 31 kapitol (29 tematických, 30. kapitola Inštitúcie a 31. kapitola – Rôzne). Tematické, faktické kapitoly sa týkali týchto oblastí:

voľný pohyb tovaru	voľný pohyb osôb
slobodné poskytovanie služieb	voľný pohyb kapitálu
právo obchodných spoločností	hospodárska súťaž
poľnohospodárstvo	rybné hospodárstvo
dopravná politika	priemyselná politika
dane	štatistika
hospodárska a menová únia	colná únia
sociálna politika a zamestnanosť	malé a stredné podnikanie
energetika	telekomunikácie a informačné technológie
veda a výskum, vzdelávanie	odborná príprava a mládež
kultúra a audiovizuálna politika	životné prostredie
regionálna politika a koordinácia štrukturálnych nástrojov	spolupráca v oblasti spravodlivosti a vnútorných vecí
vonkajšie vzťahy	spoločná zahraničná a bezpečnostná politika
finančná kontrola	finančné a rozpočtové ustanovenia.
ochrana spotrebiteľa a zdravia	

Hlavným vyjednávačom pre rokovanie o vstupe SR do EÚ sa stal štátny tajomník Ministerstva zahraničných vecí SR ***Ján Figeľ'***. Pod jeho vedením sa podarilo Slovensku (v úzkej spolupráci s Českou republikou a na základe skúseností prvej skupiny) dobehnúť v počte uzavretých kapitol kandidátske krajiny, ktoré začali rokovať skôr a ukončiť rokovania spolu so susedmi z Višegrádskej štvorky v decembri 2002. Z druhej skupiny zaostali Bulharsko a Rumunsko, a tak sa ich vstup do EÚ odsunul k najbližšiemu termínu 1. 1. 2007. Počas rokovaní s orgánmi EÚ sa zástupcom Slovenska podarilo vyjednať niekoľko prechodných období. Zo

slovenskej strany sa obmedzenia týkajú predovšetkým životného prostredia, energetiky, poľnohospodárstva, zo strany EÚ ide jednak o obmedzenie voľného pohybu osôb z obavy pred inváziou lacnej pracovnej sily z nových členských krajín (s výnimkou Cypru a Malty) na pracovný trh starších členov, jednak o obmedzenia v kapitolách doprava a poľnohospodárstvo. Dohodnuté podmienky boli zahrnuté do *Zmluvy o pristúpení*, ktorá bola podpísaná v apríli 2003 v Aténach a následne ratifikovaná všetkými 15 členskými štátmi. Občania Slovenskej republiky potvrdili svoj záujem stať sa členom EÚ v referende v máji 2003, keď síce volebná účasť bola veľmi nízka (len 52 %), ale výrazná väčšina zúčastnených (až 92 %) sa vyjadrila v prospech integrácie Slovenska do únie. Úspešné referendum bolo posledným nevyhnutným krokom pre vstup Slovenskej republiky do EÚ. Vláda SR v januári 2004 rozhodla, že kandidátom na prvého komisára za Slovensko sa stal bývalý vyjednávač s EÚ Ján Figeľ.

6.1.2 Slovensko – člen Európskej únie

1. mája 2004 sa Slovenská republika stala spolu s ďalšími deviatimi krajinami členom Európskej únie. V júni 2004 sa na Slovensku konali ***voľby do Európskeho parlamentu*** (EP), ktoré boli poznamenané rekordne nízkou účasťou, zúčastnilo sa menej ako 17 % oprávnených voličov. Slovenská republika má vo volebnom období 2004–2009 ***14 miest v Európskom parlamente***, z ktorých po troch poslancoch získali ***Hnutie za demokratické Slovensko*** (HZDS), ***Kresťansko-demokratické hnutie*** (KDH), ***Slovenská a kresťanská demokratická únia*** (SDKÚ) a ***Smer***. Dva mandáty získala ***Strana maďarskej koalície*** (SMK).

V máji 2005 schválila Národná rada Slovenskej republiky ***Ústavnú zmluvu pre Európu***.

Po vstupe Slovenska do Európskej únie sa v súlade s výsledkami prístupových rokovaní postupne uvádzajú do života politické, ekonomické a sociálne zmeny, ktoré ovplyvňujú život slovenskej spoločnosti. Najvýraznejšie sa prejavujú reformy slovenskej vlády – najmä ***daňová reforma, reforma zdravotníctva, dôchodkového systému a sociálnych vecí.***

Vplyv členstva v EÚ na hospodársky a sociálny vývoj Slovenskej republiky sa výraznejšie preukáže až v nasledujúcich rokoch, keď sa uskutočnia predpokladané zmeny v oblasti:

- miestnej a regionálnej samosprávy a štátnej správy,
- myslenia ľudí a ich vzťahu k Európskej únii,
- slovenskej politickej reprezentácie so zreteľom na vlastnú agendu aj v prospech ostatných štátov,
- pracovného trhu s otvoreným systémom,
- presadzovania európskeho práva.

Poľnohospodárstvo a potraviny

Po vstupe sa najviac ohrozenou skupinou sa zdali byť farmári. Ukazuje sa však, že práve im vstup do únie najviac pomohol. V roku 2003 získali zo štátneho rozpočtu vyše 12 miliárd a v roku 2004 až 16 miliárd Sk. Dotácie do poľnohospodárstva narástli z roka na rok takmer o štvrtinu. Žiadne odvetvie hospodárstva SR nezaznamenalo také zlepšenie. Keďže trh s potravinami bol do vstupu chránený, po 1. máji 2005 sa musel úplne otvoriť a farmárom prudko vzrástla i konkurencia. Dotácie tak poľnohospodárom pomohli byť konkurencieschopnými, avšak viacerí analytici kritizujú „príliš štedrý" dotačný systém v rámci spoločnej poľnohospodárskej politiky.

Ďalšou veľkou obavou pred vstupom bol prudký vzrast cien základných potravín. Hoci ceny masla, ryže a banánov vzrástli v dôsledku spoločnej poľnohospodárskej politiky EÚ, ich výšku eliminovala najmä konkurencia medzi obchodnými reťazcami. Ceny potravín síce minimálne, ale medziročne dokonca klesli o jedno percento, čo nik nepredpokladal.

Podnikatelia, živnostníci

Týmto skupinám sa vstupom do únie rozšírili možnosti. ***Jednotný vnútorný trh a Európska hospodárska a menová únia*** priniesli výhody, najmä vzhľadom na ***slobodný pohyb tovaru, služieb, osôb a kapitálu.*** Podnikatelia už nemusia platiť DPH v zahraničí, stačí na Slovensku, zjednodušilo sa vybavovanie dokumentov pri vývoze i dovoze, veľkou výhodou je možnosť čerpať prostriedky z fondov EÚ. Problémom sú nejednotné pravidlá rezortov na získavanie prostriedkov z EÚ, dlhé lehoty a malá flexibilita administratívnych jednotiek. Všeobecne však možno konštatovať, že po vstupe 1.mája 2004 práve oblasť podnikania v rámci jednotného trhu je najviac riadená z Bruselu (vyše 80 % legislatívy), takže podnikatelia sa postupným preberaním acquis pripravovali takmer 10 rokov na integráciu Slovenska do EÚ.

V oblasti poskytovania služieb zostáva pre našich živnostníkov okrem Írska, Švédska a Veľkej Británie, status quo spred 1. mája 2004. Bráni im v tom až 7-ročné prechodné obdobie (2+3+2 roky), ktoré uplatňujú krajiny EÚ 15 z rôznych dôvodov, najmä však z obavy pred prílevom lacnej pracovnej sily. Takže rôzni remeselníci musia dostať pracovné povolenie na svoju činnosť v krajine, kde chcú pôsobiť. Situácia by sa mohla zlepšiť od mája 2006, keď uplynie prvé dvojročné ochranné obdobie a niektoré krajiny, zatiaľ len Fínsko Španielsko a Portugalsko, uvoľnia svoj pracovný trh pre ľudí z nových členov EÚ. Rakúsko a Nemecko, ktoré susedia so všetkým novými, tzv. postsocialistickými krajinami v EÚ otvoria svoj trh najskôr od roku 2009, resp. 2011, keď uplynie posledný rok dohodnutého prechodného obdobia.

Dane

Daňová politika je v rukách jednotlivých členských štátov. Okrem stanovenia spotrebnej dane, pri ktorej únia určuje minimálne sadzby z alkoholu, cigariet a zo spotreby benzínov a nafty. V januári 2006 na Slovensku dochádza k ďalšiemu zvyšovaniu cien cigariet a tabakových výrobkov. Taktiež začala platiť jednotná cena krabičky cigariet uvedenej na kolku bez ohľadu na to, či ju zákazník kúpi v trafike alebo reštaurácii.

Hoci Slovenská republika v negociačnom procese vyrokovala niekoľko prechodných období v kapitole *Dane*, časť z nich neuplatnila vôbec, pretože od 1. januára 2004 zjednotila hornú a dolnú sadzbu DPH na 19 %. (Päťročné prechodné obdobie sa vzťahovalo na zachovanie zníženej sadzby DPH na tepelnú energiu, ročné technické prechodné obdobie za zachovanie zníženej sadzby DPH na plyn a elektrickú energiu, počas ktorého bude posúdená žiadosť SR ako členskej krajiny o trvalú výnimku, štvorročné prechodné obdobie pre uplatnenie zníženej sadzby DPH týkajúcej sa stavieb a stavebných prác na účely bývania).

Nehnuteľnosti

V oblasti obchodovania s nehnuteľnosťami sa tiež predpokladal citeľný nárast cien. Avšak značné zvyšovanie cien sa uskutočnilo už pred vstupom do EÚ, keď sa ceny dostali na takú úroveň, že trh už po vstupe podstatnejšie nereagoval. Pri porovnaní súčasného stavu cien nehnuteľností v celoslovenskom meradle badať značné medziregionálne rozdiely, pričom ceny v Bratislave sú od 1,2 až trojnásobne vyššie ako v ostatných, zvlášť v ekonomicky slabších regiónoch. Zároveň sa zvyšujú ceny nehnuteľností, najmä bytov o 15 % – 30 % v regiónoch, do ktorých prichádzajú zahraniční investori. Príkladom sú Trnava a Žilina, kde sa v súčasnosti stavajú veľké automobilky ***Peugeot*** **a** ***Kia***.

Úradníci

V súvislosti so vstupom SR do EÚ sa zamestnancom úradov štátnej správy rozšírila agenda zahrňujúca analýzu návrhov Európskej komisie a vyjadrenia k nim, ako aj prípravu pozícií a stanovísk SR, ktoré chce Slovensko v európskych inštitúciách presadzovať. Čo sa týka jazykovej kompetencie, euroúradníci musia ovládať angličtinu a orientovať sa v problematike i z hľadiska predpisov a pravidiel EÚ. Preto väčšina týchto miest je obsadzovaná mladými ľuďmi bez pracovných skúseností, čo mnohokrát brzdí realizáciu projektov z EÚ.

Množstvo práce pribudlo sudcom a právnikom, nakoľko implementácia acquis communautaire do slovenského právneho systému len nominálne znamená vyše 80 000 strán. Ich počet s novými smernicami a nariadeniami EÚ stále pribúda. Z toho vyplýva nevyhnutnosť neustáleho vzdelávania štátnych úradníkov v oblasti európskeho práva a predpisov.

Euro

Ďalší krok, ktorý čaká Slovensko a jeho občanov, je vstup do menovej zóny – prijatie jednotnej meny ***euro***. K tomuto kroku sa krajina zaviazala v prístupovej zmluve. Slovensko pripravuje tento krok na 1. 1. 2009, o rok neskôr, ako susedia, Česká republika a Maďarsko. V druhom štvrťroku 2006 vstúpi SR do tzv. mechanizmu výmenných kurzov EMR II, zafixuje kurz slovenskej koruny voči euru a bude ju musieť udržať v stanovenom výmennom kurze, od ktorého sa bude môcť odkloniť iba minimálne. Niekoľko mesiacov pred zavedením eura do obehu sa objavia cenovky paralelne v korunách i eurách, aby si občania zvykali na novú menu.

6.1.3 Fondy EÚ a regionálna politika

Slovensko, podobne ako ďalšie nové členské krajiny, má už skúsenosti s európskymi fondmi z predvstupového obdobia. Preto ich čerpanie je o niečo jednoduchšie. V tomto rozpočtovom období (do 2006) je pre SR zo štrukturálnych fondov a kohézneho fondu k dispozícii viac ako jeden a pol miliardy eur. Objem požadovaných prostriedkov z fondov prekračuje možnosti fondov v tomto programovacom období.

Z kohézneho fondu sa budú financovať vodárenské, dopravné, environmentálne projekty. Zmyslom regionálnej politiky je finančná solidarita medzi jednotlivými regiónmi únie a podpora znevýhodnených a menej rozvinutých oblastí, financie zo štrukturálnych projektov budú mieriť predovšetkým do nich. Slovenská republika je rozdelená na 4 časti – Bratislava, Západné, Stredné a Východné Slovensko. Okrem Bratislavy patria ostatné tri medzi najmenej rozvinuté oblasti v EÚ (tab.1). Peniaze z fondov budú využité na podporu financovania školskej infraštruktúry, malého a stredného podnikania, cestovného ruchu, nákup moderných technológií, environmentálne projekty (vodné a odpadové hospodárstvo, ovzdušie a ochrana prírody).

Tabuľka č.1

Regionálny HDP na Slovensku v PKS v r. 2002 (100 % = priemer EU-25)	
Slovensko	51,3 %
Bratislava	119,7 %
Západné Slovensko	46,2 %
Stredné Slovensko	42,5 %
Východné Slovensko	38,7 %

http://europa.eu.int/comm/eurostat

HDP – hrubý domáci produkt, PKS – parita kúpnej sily

Slovensko patrí medzi najchudobnejšie krajiny v EÚ, v rámci Višegrádskej štvorky je dlhodobo za Českou republikou a Maďarskom a pred Poľskom. Voči rakúskemu susedovi nedosahuje ani polovičný hrubý domáci produkt.

Tabuľka č. 2

Regionálny HDP susedov Slovenska v PKS v r. 2002 (100 % = priemer EU-25)	
Česká republika	67,6 %
Maďarsko	58,6 %
Poľsko	45,6 %
Rakúsko	122,7 %
Slovensko	51,3 %

http://europa.eu.int/comm/eurostat

Občania

Občanom SR vstup do EÚ priniesol niektoré administratívne zmeny, jednoduchšie sa cestuje najmä do krajín, ktoré sú členmi EÚ, keď pri ceste stačí občiansky preukaz. Na hraniciach už nie sú colné kontroly, čo zrýchľuje prechod hraníc. V polovici roka 2007 sa očakáva vstup Slovenska do tzv. Schengenskej zóny, takže najneskôr od januára 2008 skončia i pasové kontroly na hraniciach a občania našej krajiny sa bez akejkoľvek kontroly dostanú až do Portugalska. Dovtedy však Slovensko musí zabezpečiť podľa požiadaviek EÚ tzv. vonkajšiu hranicu únie – hranice s Ukrajinou a letiská.

6.1.4 Postoje k európskej integrácii

Väčšina občanov po celé obdobie prístupových rokovaní podporovala vstup SR do EÚ, ale svoju dôveru vyjadrovala integrácii len veľmi opatrne, keďže im chýbala skúsenosť s EÚ. Podpora ani raz neklesla pod 50 % a niekoľkokrát sa vyšplhala nad 70 %. V referende sa za vstup SR do EÚ vyslovilo dokonca 92,4 % občanov, tu však treba vziať do úvahy, že účasť bola nízka, povinnú hranicu pre platnosť referenda 50% + 1 hlas prekonala veľmi tesne – 52,2 %.

V prieskumoch verejnej mienky v prípade výhod i obáv do EÚ dominovali ekonomické otázky.

Tabuľka č. 3

Očakávané výhody z členstva v EÚ podľa názorov respondentov v rokoch 2002 a 2003 1/ (údaje v %)		
	III. 2002	IV. 2003
Celkový hospodársky rozvoj SR	39	32
Posilnenie medzinárodného postavenia SR	26	26
Finančná pomoc zo strany krajín EÚ	23	24
Nové pracovné príležitosti v SR	20	23
Možnosť pre našich občanov pracovať v niektorej krajine EÚ	19	23
Rozvoj cestovného ruchu	8	16
Zvýšenie životnej úrovne obyvateľov SR	17	14
Záruka ochrany ľudských práv a slobôd	15	11
Rozšírenie možností vyvážať naše výrobky na trh krajín EÚ	11	10
Zladenie právneho systému SR s právnym systémom EÚ	12	10
Iné	23	20
Vstup SR do EÚ neprinesie žiadne výhody	-	10
Nevie posúdiť	13	7

www.statistics.sk

Tabuľka č. 4

Očakávané nevýhody, riziká členstva SR v EÚ podľa názorov respondentov v rokoch 2002 až 2003 1/ (údaje v %)		
	III. 2002	IV. 2003
Nárast cien výrobkov a služieb	33	51
Úpadok poľnohospodárstva	18	28
Obmedzenie výroby v slovenských podnikoch	20	23
Nevyhnutnosť podriadiť sa právnemu systému EÚ	23	21
zZýšené finančné nároky na rozpočet SR	26	20
Zhoršenie životnej úrovne obyvateľstva	8	20
Ovládnutie hospodársky významných slovenských podnikov zahraničnými podnikateľmi	21	16
Slovensko nebude rovnocenným partnerom ostatným krajinám EÚ	22	14
Rast nezamestnanosti v SR	10	14
Určité obmedzenie suverenity štátu	17	13
Obmedzenia pre hospodársky rozvoj Slovenska	12	11
Iné nevýhody	1	1
Vstup SR do EÚ neprinesie žiadne nevýhody	-	3
Nevedeli posúdiť	11	5

www.statistics.sk

Po vstupe do EÚ neexistujú podobné podrobnejšie prieskumy verejnej mienky, avšak celkovo občania vyjadrujú spokojnosť s členstvom Slovenska v EÚ – až 79 % obyvateľov podporuje členstvo SR v únii. Väčší prínos vstupu vidia pre rozvoj krajiny ako sami pre seba (tab. 5).

Tabuľka č. 5

Členstvo SR v EÚ	**štát**	**región**	**osoba a rodina**
Viac výhod	45	36	26
Rovnako veľa výhod ako nevýhod	36	41	45
Viac nevýhod	13	14	21
Nevie	6	9	8

www.ivo.sk

Tento posledný prieskum (november 2004) ukazuje podporu integračnému procesu, ale vo vzťahu k občanom / jednotlivcom istú nedôveru. Komplexné hodnotenie úspešnosti integrácie Slovenskej republiky do Európskej únie si vyžaduje dlhší čas. Pre krátkosť pôsobenia v štruktúrach EÚ a neprístupnosť celkových štatistických dát v jednotlivých ukazovateľoch nemožno urobiť od vstupu Slovenskej republiky (1. máj 2004) vecné objektívne závery. V každom prípade Slovensko zvládlo štart a integráciu do jednotlivých orgánov EÚ a využíva prostriedky štrukturálnych fondov najmä na rozvoj regiónov v súlade s politikou Európskej únie.

Návrhy slovenských euromincí

6.2 EURÓPSKA ÚNIA

Európska únia predstavuje spoločenstvo štátov, budované na spoločných hodnotách a princípoch demokracie, ľudskosti a solidarity. Členské štáty potvrdili svoju vôľu vytvoriť spoločný trh a hospodársku a menovú úniu uskutočňovaním spoločnej politiky a podporovať harmonický a trvalo udržateľný rozvoj hospodárskeho života, vysokú úroveň zamestnanosti a sociálnej ochrany. Európska únia nemá svoju armádu, ani jednotné dane, nie je to ani nijaký superštát. Chýbajú jej tradičné črty štátu ako právna subjektivita, zvrchovaná vláda, a jednotná fiškálna a daňová politika. ***EÚ má spoločnú menu, ale rozdielnu daňovú a sociálnu politiku. EÚ má prvky medzinárodnej organizácie, konfederácie, federácie i superštátu. EÚ má vlastnú vlajku, hymnu a vonkajšie hranice.*** Je však ***organizáciou nezávislých štátov***, ktorých lídri (predsedovia vlád) musia jednomyseľne prijať všetky veľké rozhodnutia. Vo väčšine prípadov však rozhodujú príslušné orgány EÚ. ***Členské štáty únie*** majú vlastné štátoprávne systémy – ***konštitučné monarchie alebo republiky***. Môžu podpisovať dvojstranné zmluvy s inými štátmi a prostredníctvom svojich zástupcov v inštitúciách EÚ zabezpečujú kontrolu jej činnosti.

Orgány Európskej únie

Európska rada / Rada Európskej únie [*] – najvyšší politický orgán EÚ, známy ako ***samit***. Tvoria ju predsedovia vlád (premiéri) členských krajín. ***Rada prijíma*** a ***schvaľuje všetky európske normy*** zvyčajne na návrh komisie, buď jednomyseľne alebo kvalifikovanou väčšinou. Slovensko podľa veľkosti štátu disponuje 7 hlasmi.

Administratívu únie vykonáva tiež ***rotujúce predsedníctvo EÚ,*** ktoré preberajú jednotlivé členské štáty na dobu 6 mesiacov. Každá krajina sa orientuje na vopred stanovené priority.

Európska komisia – zastupuje EÚ v obchodných, čiastočne aj politických rokovaniach. Predkladá Rade návrhy európskych noriem a dohliada na ich plnenie. ***Členmi sú národní komisári***, zástupcovia členských štátov, ktorí majú rozdelené jednotlivé rezorty. Ich úlohou je uprednostňovať záujem EÚ, nie záujmy vlastného štátu. Slovensko v súčasnosti zastupuje *Ján Figeľ*, ktorý je komisárom pre vzdelávanie, vedu, kultúru a jazykovú diverzitu.

Európsky parlament – má po rozšírení v roku 2004 ***738 europoslancov***.

---

[*] ***Rada Európy*** je jedinou celoeurópskou organizáciou združujúcou dnes 44 štátov, vrátane Slovenska. Jej poslaním je kontrolovať a presadzovať uplatňovanie ľudských práv a demokracie.

Členské štáty majú dohodnutý počet poslancov, ktorých volia priamo občania členských štátov. ***Slovensko má 14 mandátov***. Voľby sa konajú každých 5 rokov, prvé voľby na Slovensku boli v roku 2004. Parlament má obmedzené právomoci, vo väčšine otázok spolurozhoduje s Radou EÚ. Poslanci v EP zastupujú príslušné politické strany, nie svoje štáty. Sú tu zastúpení ***kresťanskí demokrati, socialisti, liberáli, zelení***.

Európsky súdny dvor – skladá sa z nezávislých sudcov delegovaných členskými štátmi. Úlohou súdu je porovnávať právo EÚ s právom členských štátov, dbať o dodržiavanie európskeho práva, ktoré má vyššiu platnosť ako vnútroštátne normy.

Európska ústava – spoločný dokument ***Ústavná zmluva Európskej únie***, v ktorej sú zakotvené základné princípy EÚ. V jednotlivých členských krajinách prebieha ratifikácia euroústavy formou referenda alebo hlasovaním v parlamente.

Spoločný právny rámec Európskej únie predstavuje ***acquis communautaire*** – základ pre uplatňovanie práva a záväzkov členských štátov. Zahŕňa komunitárny právny poriadok a komunitárne právo primárne a odvodené – základné zmluvy a právne akty, všeobecné právne zásady EÚ, judikatúru Európskeho súdneho dvora. ***Agenda 2000*** – akčný plán Európskej únie obsahuje reformy a nástroje v oblasti verejnej správy.
Medzi komunitárne právne nástroje patria:

- **Nariadenie** (Regulation): má silu zákona, platí v každom členskom štáte;
- **Smernica** (Directive): zaväzuje členov upraviť národnú legislatívu v danej oblasti;
- **Rozhodnutie** (Desision): záväzné pre všetkých, ktorým je určené;
- **Normy, štandardy**(Standards)**:** záväzné pre všetkých členov;
- **Odporúčania** (Recommendations) a **stanoviská:** nie sú záväzné.

Základným princípom uplatňovania politiky EÚ je ***princíp subsidiarity***, ktorý má na základe etnických, regionálnych a lokálnych hľadísk umožniť prijímanie rozhodnutí na takej úrovni, ktorá je čo najbližšie k občanom. Na tomto princípe sa na Slovensku uskutočnila reforma verejnej správy.

6.3 EUROREGIÓNY

Formovanie súčasnej Európy predstavuje dlhodobý a zložitý proces, ktorý bol ovplyvnený mnohými historickými, politickými, ekonomickými a sociálnymi faktormi. Po dlhé stáročia hranica zohrávala dôležitú úlohu. V súčasnej integrujúcej sa Európe hranice nadobúdajú nový rozmer, čo bezprostredne súvisí s troma významnými procesmi – zrušením vnútorných hraníc v rámci EÚ a presunom ich pôvodnej funkcie na tzv. vonkajšie hranice. Proces súvisel so zmenou politických režimov, s demokratizáciou a integráciou krajín strednej a východnej Európy. Výsledkom integračných snáh je aj formovanie a rozvoj intenzívnych politických, ekonomických a kultúrnych kontaktov v regiónoch na tzv. vonkajších hraniciach EÚ, čo možno považovať za základnú myšlienku formovania spolupráce v európskych cezhraničných regiónoch.

Cezhraničná spolupráca má v Európe dlhú históriu a vo všeobecnosti je chápaná ako priama spolupráca medzi orgánmi na nižších úrovniach ako je vláda, ktorá na oboch stranách hranice pomáha podporovať mier, slobodu, bezpečnosť, dodržiavanie ochrany ľudských a etnických práv, ochranu menšín a vedie k rozvoju cezhraničných regiónov (*Európska charta hraničných a cezhraničných regiónov, 1995*). Je vyjadrením cezhraničných väzieb ako súhrnu všetkých procesov, ktoré sú vyústením závislosti územia z jednej strany štátnej hranice od potenciálu územia druhej strany (*Halás 2002*). Základným impulzom pre vznik väzieb v rámci cezhraničnej spolupráce sú rozdiely v ponuke a dopyte vybraných socioekonomických prvkov geografického prostredia v regiónoch lokalizovaných na dvoch rozdielnych stranách hranice.

Cezhraničné aktivity zahŕňajú všetky formy činností, pri ktorých prichádza k priamemu prekročeniu štátnej hranice (tzv. „mobilita cez hranicu"). Uskutočňuje sa formou ***oficiálnej*** – zmluvami a vzájomnými dohodami podloženej spolupráce s aktívnou participáciou dvoch alebo viacerých rovnocenných partnerov alebo ***neoficiálnej spolupráce***.

Spolupráca presahujúca národné hranice má charakter ***cezhraničnej*** (priama susedská spolupráca regionálnych a lokálnych inštitúcií pozdĺž hranice vo všetkých oblastiach života so zapojením všetkých aktérov)***, transnacionálnej*** (spolupráca medzi národnými, regionálnymi a miestnymi orgánmi s cieľom podporiť integráciu európskych regiónov, je spravidla zameraná na jednu odbornú tému, ktorá sa rieši na súvislom, relatívne rozsiahlom území) alebo ***interregionálnej*** (nová forma, reaguje na rozšírenie priestoru pre spoluprácu s cieľom upevnenia súdržnosti a zvýšenia efektivity nástrojov štrukturálnej politiky. Spolupráca sa uskutočňuje medzi regionálnymi a lokálnymi inštitúciami spravidla v jednotlivých sektoroch a s vybranými aktérmi) *spolupráce* (*AEBR Gronau 2000*).

Cezhraničná spolupráca sa môže realizovať vo viacerých oblastiach: ekonomika a zamestnanosť obyvateľstva; podnikanie a priemysel; turizmus; doprava;

komunikácia; bezpečnosť; životné prostredie; poľnohospodárstvo a horské oblasti; hospodárstvo a priestorové plánovanie; zdravotníctvo a sociálne služby; školstvo, veda a výskum; kultúra.

Mnohé z prihraničných regiónov s dlhou tradíciou spolupráce majú konštituované cezhraničné orgány, známe ako ***euroregióny*** *(euregiá).* Aj keď podľa právnej formy alebo organizácie viaceré euroregióny majú rozdielne štruktúry, charakterizujú ich viaceré spoločné znaky (identita oddelená od členov, vlastná administratíva, technické a finančné zdroje, individuálne vnútorné rozhodovanie a i.; *Európska charta hraničných a cezhraničných regiónov 1995*).

Euroregión je definovaný ako „územie spájajúce pohraničné územné celky organického charakteru medzi dvoma alebo viacerými štátmi. Euroregióny sú prepojené vzájomnými vzťahmi rozličného charakteru a ich priestorové vymedzenie sa nestotožňuje so štátnymi hranicami" (*Európska charta hraničných a cezhraničných regiónov 1995*).

Primárnym dôvodom na formovanie a vznik euroregiónov bola snaha o rozvoj aktívnej spolupráce v oblastiach spoločného záujmu dvoch susediacich prihraničných regiónov, ktorá sa postupne rozšírila o ďalšie oblasti. Cieľom euroregionálnej spolupráce je odstránenie, resp. minimalizácia regionálnych rozdielov v úrovni ekonomického a sociálneho prostredia, životnej úrovne obyvateľstva medzi regiónmi susediacich štátov, riešenie spoločných environmentálnych problémov, budovanie vzájomného porozumenia v národnostne, etnicky a kultúrne odlišných a zmiešaných častiach euroregiónov *(Buček 1992).*

Spolupracujúce regióny by mali disponovať technicky a kapacitne vyhovujúcou dopravnou infraštruktúrou "prekračujúcou" spoločnú hranicu. Dôležitými predpokladmi sú aj schopnosť formulovať spoločnú, dostatočne príťažlivú ideu a víziu pre spoluprácu, s cieľom spoločného prospechu, podobne ako schopnosť akceptovať disparity na báze komplementarity (vzájomné dopĺňanie sa jednotlivých častí euroregiónu) a využitie komparatívnych výhod územia na jednej strane euroregiónu na pôsobenie v celom euroregióne.

Ciele euroregionálnej spolupráce sú:

- Realizácia strategickej, rozvojovo orientovanej cezhraničnej spolupráce s účasťou občanov, inštitúcií a sociálnych partnerov v programoch, projektoch a v rozhodovacom procese.
- Vytvorenie centra cezhraničných vzťahov (občania, politici, inštitúcie, sociálni partneri, organizátori kultúrnych podujatí a i.) bez formovania nových správnych úrovní.
- Podpora partnerskej spolupráce na vertikálnej (európska, vládna, regionálna a lokálna úroveň) a horizontálnej úrovni, so zachovaním rovnováhy medzi rôznymi štruktúrami a právomocami na oboch stranách hranice.
- Implementácia cezhraničných rozhodnutí na národnej úrovni, podľa postupov aplikovateľných na oboch stranách hranice (umožňuje elimináciu kompetenčných a štrukturálnych konfliktov v právomociach).

Obsah euroregionálnej spolupráce zahrňuje:

- Stanovenie a definovanie oblastí a aktivít podľa spoločných záujmov, s dôrazom na spoločensko-kultúrnu a ekonomickú spoluprácu, spoluprácu pri budovaní infraštruktúry, v regionálnom rozvoji a ostatných oblastiach života (bývanie, práca, oddych a i.).
- Poradenstvo, pomoc a koordináciu cezhraničnej spolupráce v oblastiach: ekonomický a regionálny rozvoj, doprava, ochrana prírody a životného prostredia, kultúra, šport, zdravotné zabezpečenie, technická infraštruktúra, odpadové hospodárstvo, poľnohospodárstvo, turistika a voľný čas, vývoj a transfer technológií, vzdelávanie, sociálna spolupráca, predchádzanie katastrofám a v oblasti zabezpečenia verejnej bezpečnosti.
- Implementáciu zmlúv a dohôd medzi štátmi na európskej úrovni na euroregionálnu dimenziu.

Organizácia euroregionálnej spolupráce zahrňuje:

- Spojenie regionálnych a miestnych orgánov z oboch strán hranice (niekedy aj s parlamentným zhromaždením).
- Cezhraničné organizácie so sekretariátom, expertmi a administratívnym personálom.
- V súlade so súkromným právom, založené národné združenia a nadácie na oboch stranách hranice, v súlade s príslušným verejným právom.

6.4 EUROREGIÓNY NA SLOVENSKU

Do roku 1989 politická situácia na Slovensku nevytvárala priaznivé podmienky pre vznik a spoluprácu cezhraničných štruktúr. V snahe nenarušiť pozíciu štátu boli potláčané všetky miestne a regionálne iniciatívy, smerujúce k vzájomnej spolupráci slovenských prihraničných regiónov s regiónmi na opačnej strane hranice. Vznik cezhraničných štruktúr a formovanie euroregionálnej spolupráce sa v prihraničných regiónoch Slovenska stalo aktuálnym až v druhej polovine 90. rokov 20. storočia.

Dôležitou podmienkou cezhraničnej spolupráce Slovenska je dĺžka hraníc so susediacimi krajinami (Maďarsko 668,6 km, Poľsko 547,1 km, Česká republika 251,8 km, Rakúsko 106 km, Ukrajina 98,5 km) a morfologické pomery prihraničných území (bezbariérová južná a juhozápadná hranica, tvorená Záhorskou, Podunajskou a Východoslovenskou nížinou, Juhoslovenskou kotlinou, s rovinatým až mierne pahorkatinným reliéfom; severná a severovýchodná hranica tvorená geomorfologickými celkami so značnými výškovými rozdielmi, s obmedzenými podmienkami na rozvoj dopravnej infraštruktúry, s výskytom ekologicky cenných a chránených území).

Nepriaznivé podmienky pre rozvoj cezhraničnej spolupráce v predtransformačnom období sa prejavili v nízkej intenzite formovania týchto štruktúr na Slovensku aj neskôr. Do roku 1999 na územie SR zasahoval len jediný fungujúci Euroregión Tatry. Aj keď sa oficiálne uvádzal aj Karpatský euroregión, v období jeho vzniku v roku 1993, Slovensko neakceptovalo riadne členstvo a na rozdiel od Maďarska, Poľska, Ukrajiny a Rumunska (od roku 1996) bolo len pridruženým členom. Košický a Prešovský kraj sa stali právoplatnými členmi Karpatského euroregiónu až v roku 1999.

Euroregióny na Slovensku tvoria rôzne veľké, viac či menej kompaktné územia. S výnimkou euroregiónov Kras (mikroregionálna cezhraničná štruktúra) a Košice - Miskolc (preferencia spolupráce miest) majú regionálny význam. Nadregionálny význam má Karpatský euroregión, ktorý rozlohou (141,5 tis. km^2, z toho v SR 10,4 tis.km^2, 21,3 % na území SR) a počtom obyvateľov (15,4 mil., z toho v SR 1,1 mil. obyv., 20,5 %) je približne 3 krát väčší ako samotné Slovensko. Euroregióny majú rozdielnu východiskovú pozíciu a pripravenosť na spoluprácu, ktorá je v súčasnosti najrozvinutejšia v euroregiónoch Karpaty a Tatry, naopak podmienkam neadekvátna je intenzita a smerovanie spolupráce v euroregiónoch Košice – Miskolc a Kras. Najrozvinutejšie formy intenzívnej cezhraničnej spolupráce, s využitím všetkých predpokladov (geoekonomická poloha a dostupnosť, potenciál hospodárstva a ľudských zdrojov, infraštruktúrna vybavenosť a i.) sú v regióne „pomyselného trojuholníka medzi mestami Viedeň – Bratislava – Győr". Doposiaľ tu však nie je formálne potvrdená existencia euroregiónu.

Aj napriek viacerým problémom (legislatívne a inštitucionálne prekážky, slabá koordinácia centrálnych orgánov zodpovedných za cezhraničnú spoluprácu, nedostatočné kompetencie na regionálnej úrovni, absencia spoločných fondov na spolufinancovanie aktivít, nesúlad colných predpisov, problémy s finančným zabezpečením pre vznik a rozvoj euroregiónov a i.) sa stala cezhraničná a euroregionálna spolupráca účinným nástrojom rozvoja prihraničných regiónov.

Predpokladom úspešnej spolupráce je inštitucionálne a organizačné zabezpečenie prihraničných euroštruktúr. Spočíva vo vytvorení zodpovedajúceho ***legislatívneho*** (právne normy a smernice, ktoré definujú formy a podmienky spolupráce) a ***inštitucionálneho*** (subjekty, organizácie a združenia realizujúce spoluprácu) ***prostredia.***

V súčasnosti sa evidencia euroregiónov realizuje paralelne na Ministerstve vnútra SR, Ministerstve zahraničných vecí SR a Ministerstve výstavby a regionálneho rozvoja SR, čo spolu s nejednotnými kritériami pre vznik štruktúr znižuje percepciu euroregiónov. Problém zostáva aj v inštitucionalizácii euroregionálnej spolupráce (perspektívne by sa koordinátorom spolupráce mali stať regionálne samosprávy).

V roku 2001 bolo založené záujmové združenie právnických osôb ***„Asociácia euroregiónov na Slovensku".*** Cieľom asociácie je koordinácia postupov vo vzťahu k štátnej správe a samospráve, vytvorenie spoločnej platformy pri presadzovaní záujmov euroregionálnych združení doma i v zahraničí.

Cieľom spolupráce "slovenských euroregiónov" je podpora všetkých druhov aktivít, smerujúcich k regionálnemu rozvoju nielen územia samotných euroregiónov ale aj ostatného územia, s minimalizáciou vplyvu hranice a jej bariérových vplyvov. Významné sú aj ďalšie aspekty spolupráce - poznávací, budovanie dôvery, prekonávanie nevýhod plynúcich z okrajovej polohy a zlepšovanie životnej úrovne obyvateľstva. Medzi najdôležitejšie oblasti spolupráce patria (*MV SR 2001*):

- Zlepšenie komunikačného prepojenia regiónu s územím z druhej strany štátnej hranice (budovanie komunikačnej infraštruktúry - mosty, cestné komunikácie, úseky železničných tratí, cyklotrasy a i.).
- Propagácia regiónu a zvýšenie jeho atraktivity pre cestovný ruch a rekreáciu (prezentácia euroregiónu na výstavách a veľtrhoch, prostredníctvom informačných centier, propagačných materiálov, web stránok a i.).
- Úprava legislatívy a zlepšenie podmienok na podporu podnikania, s možnosťami vstupu hospodárskych subjektov na územie susedného štátu.
- Spoločný postup v oblasti ochrany a tvorby životného prostredia.
- Koordinácia účasti v programoch a iniciatívach EÚ.

Podľa foriem spolupráce medzi euroregiónmi, ktoré zasahujú na územie SR prevláda ***bilaterárna spolupráca*** (euroregióny Bíle - Biele Karpaty, Tatry, Podunajský Trojspolok, Váh – Dunaj –Ipeľ', Ipeľ', Neogradiensis, Slaná– Rimava, Kras, Košice – Miškolc); ***trilaterálna spolupráca*** sa realizovala v euroregiónoch Pomoravie a Beskydy a ***multilaterálna spolupráca*** v Karpatskom euroregióne. Rozvoj euroregionálnych štruktúr sa uskutočňuje za pomoci finančných prostriedkov štátu a zo zdrojov EU.

Euroregióny v Slovenskej republike

Euroregión	**Dátum vzniku**	**Hranice**	**Sídlo**	**Rozloha (km^2)**	**Počet obyvateľov**
Karpatský	14.2.1993	SK/PL/UA/RO/H	Prešov	149 432	15 354 666
Tatry	26.8.1994	SK/PL	Kežmarok	8 062	482 220
Pomoravie	23.6.1999	SK/A/CZ	Holič	11 521	1 054 805
Váh-Dunaj-Ipeľ	3.7.1999	SK/H	Nitra	24 499	4 717 831
Ipeľský	24.10.1999	SK/H	Šahy	6 325	442 737
Beskydy	18.2.2000	SK/PL/CZ	Žilina	3 928	778 054
Neogradiensis	25.3.2000	SK/H	Lučenec	4 668	473 490
Bilé-Biele Karpaty	30.7.2000	SK/CZ	Trenčín	8 503	1 235 073
Slaná-Rimava	10.10.2000	SK/H	Rožňava	6 020	730 963
Košice-Miškolc	1.12.2000	SK/H	Košice	14 000	1 531 948
Podunajského Trojspolku	25.1.2001	SK/H	D. Streda	5 805	640 043
Kras	1.3.2001	SK/H	Plešivec	951	73 885

Zdroj : Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja 2001

Lliteratúra

DRGOŇA, V. (2001). Euroregióny - nový pokrok regionálnej štruktúry Slovenskej republiky. In: Ed. Novák, S.: Geografické aspekty středoevropského prostoru. Předpoklady vstupu ČR a SR do Evropské unie. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, sv. 161, řada přír. věd č. 21., s.26–30.

FIGEĽ, J.: Dozrievanie pre Európu. Žilina: Agentúra MPC 2005. 300 s.

FIGEĽ, J. – ADAMIŠ, M.: Slovensko na ceste do Európskej únie. Bratislava: Zastúpenie Európskej komisie v SR 2004. 176 s.

HALÁS, M.: Hranica a prihraničný región v geografickom priestore (teoretické aspekty). Bratislava: Geographia Slovaca, Vol. 18. 2002 s. 49–55.

LIPTÁK, Ľ.: Storočie dlhšie ako sto rokov. Bratislava: Kaligram 1999, 353 s.

MOJŽITA, M.: Formovanie slovenskej diplomacie v rokoch 1990 až 1993. Bratislava: Ústav politických vied SAV 2004. 191 s.

HORVÁTH, Z.: Príručka európskej únie. Bratislava: Zastúpenie Európskej komisie v SR 2004. 520 s.

SKLENKA, I.– SLÁDEK. K.: Európa hodnôt. Bratislava: Centrum pre európsku politiku 2004. 194 s.

SLAVÍK, V.: Euroregions in Slovakia with specific features to Euroregion Pomoravie. Region and Regionalism No 5. Lodz: University of Lodz 2001.

SPIŠIAK, P.: Geografické aspekty euroregiónov Slovenska. Miscellanea geographica 9. Plzeň: Západočeská univerzita 2001 s. 243–254.

Iné zdroje:

www.cep.sk
www.sfpa.sk
www.ivo.sk
www.statistics.sk
www.europa.eu.int
www.euractiv.sk
www.euroinfo.gov.sk
www.sme.sk
www.pravda.sk
www.trend.sk

7. REGIONÁLNY ROZVOJ A REGIONÁLNA POLITIKA

Eva Rajčáková

7.1 VÝVOJ A CIELE REGIONÁLNEJ POLITIKY

Kľúčové slová

regionálny rozvoj
regionálna politika
regionálna disparita
regionálna samospráva
ciele regionálnej a štrukturálnej politiky
urbanizačný proces
demografický vývoj
územnosprávne usporiadanie
kompetenčný zákon
rozvoj vidieka
rozvoj obcí
    okresov
    krajov
rozvoj malého a stredného podnikania
princíp partnerstva
    programovania
    koncentrácie
    doplnkovosti
    monitorovania
centralizácia, centrálne riadenie
samospráva
samosprávne kraje
trhová ekonomika
priemyselné parky
multifunkčné poľnohospodárstvo
cestovný ruch
distribučné siete
enviromentálna politika
ľudské zdroje
pracovná sila
regionálne rozvojové agentúry
profesijné a záujmové združenia
odborné inštitúcie a subjekty
mimovládne neziskové organizácie
centrum strategických štúdií
poradensko-podnikateľské strediská
podpora a oživenie hospodárskej činnosti
trvalo udržateľný rozvoj
konkurencieschopnosť
strategické ciele, zámery a priority
posudzovanie, schvaľovanie projektov
financovanie a implementácia projektov
program štátnej pomoci
miera nezamestnanosti
okresy s vysokou mierou nezamestnanosti
rozvoj občianskej infraštruktúry
sociálna a zdravotnícka infraštruktúra
zamestnanosť / nezamestnanosť
trh práce
rovnosť príležitostí / šancí na trhu práce
sociálna inklúzia a exklúzia
rozvoj informačnej spoločnosti
rozvoj znalostnej ekonomiky
produkčná výkonnosť
národný strategický referenčný rámec
štrukturálna a kohézna politika
regionálne operačné systémy (ROP)
sektorové operačné programy (SOP)

Regionálna politika prešla v podmienkach Slovenska viacerými vývojovými etapami, pre ktoré boli príznačné rozdielne strategické ciele, zámery a prístupy, čomu odpovedal aj systém používaných nástrojov na rozvoj regiónov. Každá z vývojových etáp osobitným spôsobom ovplyvňovala rozvoj regiónov a rozdielnou intenzitou využívala potenciálne predpoklady územia, čo sa napokon odrazilo aj v diferencovanej ekonomickej a sociálnej úrovni regiónov a prehlbujúcich sa regionálnych rozdieloch. Nemalý vplyv na rozvoj regiónov Slovenska mali aj ďalšie faktory (historický vývoj, štátno-politické špecifiká, industrializačné a urbanizačné procesy, demografický vývoj a i.).

Od konca 2. svetovej vojny až do roku 1989 sa na Slovensku ako súčasti Československa, uplatňovalo tzv. ***oblastné plánovanie a model centralistického plánovacieho ekonomického systému***. Rozvoj regiónov bol poznamenaný centrálnym riadením a plánovaním. Oblastné (územné) štruktúry a ich vzájomné vzťahy sa formovali pod určujúcim vplyvom odvetvového prístupu. Model sa vyznačoval centrálnou alokáciou výrobných síl, pracovných zdrojov so zabezpečením plnej zamestnanosti, jednostrannou orientáciou na tzv. umelo vytvorené trhové prostredie s možnými ekologickými hazardmi a i. Sprievodnými javmi boli rastúca priestorová nerovnováha a regionálne rozdiely, spôsobené najmä (*Buček, Tvrdoň, Ivaničková 2000, upravené*):

- Absenciou hodnotových kategórií a kritérií, čo viedlo k strate orientácie podnikov na racionálne využívanie hmotných a finančných zdrojov a k zníženiu ich celkovej efektívnosti.
- Nedostatočným využívaním vnútorných zdrojov regiónov.
- Dôraznou centralizáciou a potlačením úlohy samosprávy.
- Nerešpektovaním absorpčnej schopnosti a kapacity regiónov vzhľadom na priestorovo diferencované rozvojové predpoklady a možnosti, vyplývajúce z intraregionálneho potenciálu a stavu životného prostredia.

Nástrojom na riešenie regionálnych disparít sa v tomto období stala „***direktívna, mobilne orientovaná stratégia***". Vyznačovala sa centrálnym prerozdeľovaním prostriedkov do problémových regiónov (okresov), pokračujúcim procesom industrializácie a budovaním technickej a sociálnej infraštruktúry. Prírodné, demografické, ekonomické a kultúrne osobitosti regiónov sa zohľadňovali len nepatrne. Z dlhodobého vývoja, sprevádzaného nízkou výkonnosťou regionálnej ekonomiky, degradáciou životného prostredia a ďalšími negatívnymi javmi, sa regionálne rozdiely na Slovensku po relatívne krátkom prechodnom období, naďalej prehlbovali.

Nová etapa regionálnej politiky sa na Slovensku začala formovať po roku 1990. Vymedzenie prioritných oblastí vyplývalo zo sprievodných prejavov transformácie slovenského hospodárstva na trhové podmienky, ktoré sa prejavili v ekonomickej kríze prevažnej väčšiny dovtedy nosných, najmä priemyselných subjektov, poklesom produkcie, zamestnanosti obyvateľstva, rastúcim počtom

nezamestnaných a regionálnymi disparitami. Na druhej strane sa v regiónoch naštartovali reštrukturalizačné procesy a začali pôsobiť nové rozvojové momenty a impulzy. Predstavovali ich priestorovo diferencované podmienky pre rozvoj malého a stredného podnikania, rozvoj finančných, poradenských a iných služieb, stupeň adaptability regiónov na nové podmienky a v neposlednom rade aj prílev zahraničných investícií.

Začiatkom 90. rokov hlavnými oblasťami záujmu slovenskej regionálnej politiky bolo monitorovanie regionálnych disparít a vymedzenie problémových regiónov, postupná implementácia nástrojov regionálnej politiky a aktivizácia regionálnych a lokálnych článkov, inštitúcií verejného a zmiešaného sektora (*Buček et al 20*00).

Na Slovensku boli už v tomto období „rozvinuté pomerne široké základy pre tvorbu a výkon regionálnej politiky. Možnosti voľby a efektívne uplatňovanie jej nástrojov však bolo výrazne limitované viacerými deficitmi nielen finančného, ale aj programového, legislatívneho a inštitucionálneho charakteru" (*Sirák 1999*).

V rokoch 1990 – 1992 regionálny rozvoj Slovenska, ktoré bolo súčasťou federatívnej republiky, patril výlučne do národnej pôsobnosti. K prioritám regionálnej politiky patrili:

- Monitorovanie regionálnych nerovností a vymedzenie problémových regiónov (okresy s mierou nezamestnanosti vyššou ako 20 %).
- Postupná implementácia nástrojov regionálnej politiky krajín s trhovou ekonomikou.
- Postupné budovanie programového, legislatívneho a inštitucionálneho rámca regionálnej politiky.
- Aktivizácia regionálnych a lokálnych článkov a inštitúcií verejného sektora.

Ďalšia etapa regionálnej politiky sa viaže na obdobie po vzniku samostatnej Slovenskej republiky (1993) až do roku 1999. Cieľom bolo vytvorenie komplexnej regionálnej politiky v súlade s podmienkami pre vstup, deklarovanými v Acquis Communautaire. Priority sa sústredili na formovanie politiky regionálneho rozvoja, vytvorenie a posilnenie inštitúcií, prehĺbenie spolupráce medzi orgánmi a inštitúciami, ktoré boli zodpovedné za rôzne aspekty regionálnej politiky, vrátane cezhraničnej spolupráce a postupné uplatňovanie princípov a postupov EÚ pri príprave a manažmente projektov.

V období 1993 – 1999 boli, v súlade s článkom 130a a 130e Zmluvy o EÚ, stanovené strategické zámery, ciele a opatrenia regionálnej politiky SR (tab. 1).

Tab č.1: Strategické zámery a strategické ciele regionálnej politiky SR v období rokov 1993-1999

Strategické zámery	Strategické ciele
vyjadrujú dlhodobú orientáciu zameranú na dosahovanie želaného stavu v oblasti regionálneho rozvoja a regionálnej politiky	vyjadrujú a pomenúvajú strategickú úlohu a cieľ, dosiahnutie ktorého v strednodobom horizonte napomôže realizácii strategickému zámeru
Podpora regiónov Slovenska a zvyšovanie národnej prosperity	• Znižovanie medziregionálnych rozdielov a zvyšovanie ich konkurencieschopnosti • Konverzia regiónov vážne postihnutých úpadkom a štrukturálnou krízou • Zvyšovanie zamestnanosti a riešenie problémov na regionálnych trhoch práce • Rozvoj vidieckych oblastí
Posilnenie administratívno-inštitucionálnej kapacity na vykonávanie komplexnej regionálnej politiky integrovanej spolu so štrukturálnymi nástrojmi	• Rozvoj komplexnej integrovanej politiky regionálneho rozvoja, vytvorenie inštitúcií regionálneho rozvoja a korešpondujúceho právneho rámca • Vytvorenie a posilnenie rozpočtových a kontrolných inštitúcií, mechanizmov pre regionálny rozvoj a štrukturálne nástroje kompatibilné s EÚ, s nevyhnutnými ľudskými zdrojmi

Zdroj: Centrum strategických štúdií, 1993, ÚSRSVT SR, 1996 upravené

Táto etapa bola popri špecifikácii zámerov, cieľov a priorít politiky regionálneho rozvoja poznačená budovaním inštitúcií, kompetenčnými zmenami v inštitucionálnom a programovom zabezpečení regionálnej politiky na Slovensku. Rozvoj regiónov a regionálna politika SR sa v období 1999 – 2004 vyvíjala v súlade s integračnými iniciatívami a so vstupom SR do EÚ. Zmeny v regionálnej politike sa prejavili v transformácii strategických cieľov regionálneho rozvoja a znamenali prínos najmä v administratívnom a legislatívnom zabezpečení. Vzhľadom na to, že na Slovensku prichádza k neustálemu prehlbovaniu regionálnych rozdielov, hlavnou úlohou regionálnej politiky je postupné vyrovnávanie regionálnych disparít, zabezpečenie sociálno-ekonomickej súdržnosti a zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva.

Strategickým cieľom je zabezpečiť taký rast HDP, aby Slovenská republika do roku 2006 dosiahla úroveň 60 % – 65 % priemeru HDP na obyvateľa EÚ 15, so zachovaním trvalo udržateľného rozvoja. Nevyhnutným predpokladom pre realizáciu strategického cieľa je medziročný prírastok HDP v bežných cenách v priemere od 3,0 % do 5,0 %. Dosiahnutie deklarovaných cieľov si v regionálnej dimenzii vyžaduje splnenie nasledovných podmienok (*MV RR SR 2001*):

- Vytvorenie podmienok pre vyvážený ekonomický a sociálny rozvoj regiónov s rešpektovaním princípu egalizácie a so zabezpečením podporných opatrení na tlmenie regionálnych disparít.

- Racionálne využívanie územia SR najmä dôsledným uplatňovaním princípu viacerých centier mestského osídlenia a primeraného rozvoja vidieckeho osídlenia so zodpovedajúcim vybavením zariadení sociálnej a technickej infraštruktúry, ktoré by sa malo približovať štandardom krajín EÚ.
- Princíp ochrany a tvorby životného prostredia sleduje, aby súčasne s ekonomickým rozvojom boli zachované, resp. obnovené aj environmentálne funkcie územia.
- Tvorba legislatívnych, finančných a inštitucionálnych opatrení, ktoré vytvárajú priestor pre podporu a rozvoj podnikateľských aktivít v regiónoch a prechod kompetencií za rozvoj regiónov na orgány regionálnej a miestnej samosprávy.
- Vznik a podpora rozvoja verejných, súkromných inštitúcií a záujmových združení orientovaných na generovanie vnútorných zdrojov zabezpečujúcich ekonomický rast a zvyšovanie kvality života v regiónoch, mestských a vidieckych sídlach.

Strategické ciele regionálneho rozvoja sa premietajú do rozvojových osí, globálnych a špecifických cieľov regionálneho rozvoja Slovenska (tab. 2)

Transformácia sa prejavila aj v ***inštitucionálnom, programovom a legislatívnom*** zabezpečení regionálneho rozvoja a regionálnej politiky.

Zákon o podpore regionálneho rozvoja (*Zákon NR SR č. 503/2001 Z. z. z 18. októbra 2001*) stanovuje kritériá na vymedzenie tzv. ***podporovaných regiónov***, ku ktorým patria:

- *hospodársky slabé regióny*, ktoré podľa ukazovateľov hospodárskeho a sociálneho rozvoja dosahujú podstatne nižšiu úroveň, ako je priemer Slovenskej republiky.
- *regióny s nepriaznivou štruktúrou*, s negatívnymi dôsledkami štrukturálnych zmien.

V predvstupových rokovaniach SR s EÚ bola v roku 2001, úspešne uzatvorená ***kapitola 21 – Regionálna politika a koordinácia štrukturálnych nástrojov.*** Analýzy poukázali najmä na nedostatky v podmienkach implementácie štrukturálnych nástrojov EÚ (nízka úroveň technickej prípravy projektov, absencia zodpovedajúcich administratívnych kapacít, finančného manažmentu a kontrolných mechanizmov a i.) v predvstupovom období. Na zlepšenie východiskovej situácie v prístupovom procese, vláda SR pre oblasť regionálnej a štrukturálnej politiky schválila viaceré prioritné úlohy (*Rajčák, 2001*):

- Nariadenie vlády SR k hospodáreniu s finančnými prostriedkami pri realizácii programov Phare, ISPA a SAPARD;
- Dobudovanie riadiacich a platobných autorít pre implementáciu štrukturálnych fondov na príslušných rezortných ministerstvách;
- Vypracovanie systému finančného riadenia pri čerpaní štrukturálnych nástrojov EÚ;
- Upresnenie kompetencií medzi centrálnou a regionálnou úrovňou, vytvorenie systémov technickej prípravy, monitorovania a hodnotenia projektov, podporovaných zo štrukturálnych fondov EÚ.

Tab. č. 2 : Ciele regionálneho rozvoja v Slovenskej republike v programovacom období 2004–2006

Strategický cieľ	Hlavné rozvojové osi	Globálny cieľ	Špecifický cieľ
Rast HDP na úrovni 60 – 65 % z priemeru EÚ v roku 2006	**Využitie produkčného potenciálu a zvýšenie inovačnej kapacity regiónov** **Rozvoj ľudských zdrojov** **Zlepšenie dostupnosti a infraštruktúrnej vybavenosti územia**	**1.Tvorba efektívnych pracovných miest a zníženie nezamestnanosti**	Reštrukturalizácia, mikroekonomická adaptácia a stimulácia rozvoja podnikov
			Podpora investícií a alokačných mechanizmov zvyšujúcich dlhodobú konkurencieschopnosť a tvorbu efektívnych pracovných miest
			Informačno-technologická podpora podnikov
			Stabilizácia trhu práce a zníženie nezamestnanosti v dlhodobo zaostávajúcich regiónoch
			Podpora stavebnej výroby v regiónoch
		2. Podpora kontinuálneho rastu konkurencieschopnej produkcie	Podpora odbytu s osobitným zreteľom na export
			Podpora finančnej konkurencieschopnosti
			Stabilizácia podnikateľského prostredia a jeho kontinuálne vylepšovanie
			Kontinuálny rast konkurencieschopnej produkcie a služieb s osobitým zreteľom na malé a stredné podnikanie
		3. Rozvoj technickej a sociálnej infraštruktúry	Modernizácia a rozvoj dopravnej infraštruktúry
			Rozvoj dopravnej obslužnosti a infraštruktúry regiónov
			Rozvoj bývania a technickej infraštruktúry obcí, miest a regiónov
			Zvýšenie pružnosti trhu práce v regiónoch
			Rozvoj sociálnej a zdravotnej starostlivosti v regiónoch
			Podpora rozvoja systému vzdelávania
			Modernizácia verejnej správy
			Podpora rozvoja občianskych iniciatív v regiónoch
			Podpora marginalizovaných skupín
		4. Rozvoj výroby a služieb založených na využití domácich zdrojov	Využitie zdrojov generujúcich hospodársky rast a trvalú konkurencieschopnosť
			Rozvoj cestovného ruchu a kúpeľníctva
			Zvýšenie efektívnosti energetického hospodárstva a rozvoj komunálnej energetiky
			Budovanie a zvyšovanie kvality distribučných sietí
			Podpora rozvoja trhových služieb
			Budovanie a rozvoj priemyselných parkov
		5. Ochrana a skvalitňovanie životného prostredia	Obnova environmentálnych funkcií na území
			Ochrana vôd
			Ochrana klímy a ovzdušia
			Nakladanie s odpadmi a odstraňovanie starých záťaží
			Environmentálna osveta, výchova a vzdelávanie
		6. Rozvoj vidieka a multifunkčného poľnohospodárstva	Trvalo udržateľný rozvoj vidieckych oblastí
			Rozvoj multifunkčného poľnohospodárstva
			Zvýšenie konkurencieschopnosti poľnohospodárstva a lesníctva

Zdroj: MVRR SR 2001 (upravené)

Úsilie bolo koncentrované do tzv. *Špeciálneho prípravného programu pre štrukturálne fondy EÚ* (rok 2001), ktorý prostredníctvom *priorít* sledoval posilnenie kapacít potrebných pre implementáciu štrukturálnych nástrojov a kohézneho fondu EÚ so zohľadnením ***princípov partnerstva, programovania, koncentrácie a doplnkovosti.***

Rok 2002 bol v oblasti regionálneho rozvoja a regionálnej politiky významný najmä z hľadiska integračných snáh. Spája sa s prijatím tzv. ***Národného rozvojového plánu*** (*MVRR SR*), prostredníctvom ktorého sa SR zaviazala efektívne využívať nástroje, zjednodušiť a sprehľadniť prístup, prostredníctvom formujúceho sa systému

spolufinancovania regionálneho rozvoja vyrovnávať medziregionálne disparity, zvýšiť administratívne kapacity a prispieť k zvýšenej informovanosti obyvateľstva o možnostiach a implementácie nástrojov regionálnej politiky.

Národný rozvojový plán, spolu so ***sektorovými operačnými programami*** (ďalej SOP – SOP Priemysel a služby, SOP Infraštruktúra a životné prostredie, SOP Poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka, SOP) a s ďalšími materiálmi - Jednotný programový dokument NUTS II Bratislavský kraj Cieľ 2 a Jednotný programový dokument NUTS II Bratislavský kraj Cieľ 3 (*pozri časť Programové zabezpečenie regionálneho rozvoja a regionálnej politiky*), predstavuje bazálny dokument, nevyhnutný pre implementáciu nástrojov štrukturálnej politiky EÚ v podmienkach SR pre programovacie obdobie 2004 – 2006.

Významnými krokmi bol aj presun kompetencií na samosprávu a dobudovanie kapacít pre implementáciu nástrojov štrukturálnej politiky EÚ. K 1. 1. 2002 bola pri Ministerstve výstavby a regionálneho rozvoja SR (ďalej MVRR SR), založená Implemetačná agentúra pre SR. Ministerstvo financií SR (ďalej MF SR) je stanovené ako platobný orgán pre štrukturálne fondy; pre Kohézny fond je riadiacim orgánom MVRR SR a platobným orgánom MF SR.

7.2 Inštitucionálne, programové a legislatívne zabezpečenie regionálneho rozvoja a regionálnej politiky po roku 1990

Dôležitú úlohu v rozvoji regiónov a v regionálnej politike má okrem stanovenia cieľov a priorít, budovanie inštitucionálneho a legislatívneho prostredia, vypracovanie a uplatnenie systému programových dokumentov. Inštitucionálne, legislatívne a programové zabezpečenie (tzv. mimoekonomické nástroje) regionálnej politiky, predstavujú nevyhnutný elementárny rámec pre aplikáciu sústavy ekonomických, administratívnych a štrukturálnych nástrojov EÚ v rozvoji regiónov.

Inštitucionálne zabezpečenie regionálneho rozvoja a regionálnej politiky

Vo všeobecnosti inštitucionálne zabezpečenie vyjadruje podporu štátu pri vzniku a rozvoji inštitúcií zameraných na podporu regionálneho rozvoja a regionálnej politiky. V prvom období transformácie začiatkom 90. rokov gestorom regionálnej politiky bolo ***Ministerstvo pre hospodársku stratégiu***, ktoré sa neskôr transformovalo na ***Komisiu vlády SR pre hospodársku stratégiu.*** V období pred vznikom SR k úspechom slovenskej regionálnej politiky v oblasti inštitucionálneho a legislatívneho zabezpečenia patrili:

- ***Vypracovanie a schválenie Zásad regionálnej hospodárskej politiky*** (júl 1991, uznesenie vlády SR č. 390/1991). V zmysle materiálu sa regionálna politika mala realizovať prostredníctvom regionálne diferencovanej úverovej, daňovej a dotačnej politiky, ktorá mala napomôcť oživeniu ekonomického rozvoja v 10 vybraných okresoch (Bardejov, Čadca, Dolný Kubín, Lučenec, Považská Bystrica, Rimavská Sobota, Rožňava, Stará Ľubovňa, Trebišov, Veľký Krtíš),
- Vypracovanie ***Koncepcie štátnej regionálnej politiky*** (rok 1997);
- Zabezpečenie ***systému trvalého monitoringu regionálnych disparít***;
- Vytvorenie ***koordinačného orgánu Regikon***, so zastúpením aktérov so záujmami v regionálnom rozvoji;
- Rozpracovanie ***Zákona o regionálnom rozvoji*** a ***Zákona o fonde regionálneho rozvoja***;
- Postupné spracovanie ***programov rozvoja krajov a okresov***;
- Zakladanie ***regionálnych a hospodárskych rád***;
- Formovanie ***poradensko-podnikateľských stredísk***;
- ***Vznik nových orgánov v súvislosti s aktivizáciou Slovenska v cezhraničnej spolupráci*** (Rakúsko-slovenská komisia pre priestorové plánovanie, vstup Slovenska do Pracovného spoločenstva Podunajských krajín, rozvoj Slovensko-poľskej a Slovensko-maďarskej cezhraničnej spolupráce a i.).

Obdobie 1991 – 1999 bolo poznamenané transformáciou inštitucionálneho zabezpečenia regionálnej politiky a zmenou kompetenčného postavenia jednotlivých štruktúr.Počas relatívne krátkeho prechodného obdobia gestorom regionálnej politiky bola ***Komisia vlády pre hospodársku stratégiu***. Prostredníctvom okresných

úradov zabezpečovala pravidelný monitoring sociálno-ekonomickej situácie a spracovanie programov hospodárskeho a sociálneho rozvoja pre väčšinu okresov Slovenska.

V rokoch 1993 – 1995 pod gesciou ***Centra strategických štúdií***, boli spracované mnohé analytické materiály a programové dokumenty. Osobitná pozornosť sa venovala *okresom s mierou nezamestnanosti vyššou ako 20%* (Rimavská Sobota, Rožňava, Spišská Nová Ves, Trebišov, Svidník) a *cezhraničnej spolupráci* (štúdia rozvoja regiónu Viedeň - Bratislava – Győr a koordinačná štúdia zameraná na rozvoj spolupráce v slovensko-poľských prihraničných regiónoch a i.).

V roku 1996, v súlade s územno-správnym usporiadaním a vznikom ôsmych krajských úradov (*Zákon NR SR č.222/1996*), úlohu koordinátora socioekonomického rozvoja regiónov prevzali ***Odbory regionálneho rozvoja a iných odvetvových vzťahov krajských úradov***. Zároveň plnili funkciu základného článku pri budovaní informačného systému o území. Gestorom regionálnej politiky sa stal *Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR* (ÚSRSVT SR).

V súčasnosti má inštitucionálne zabezpečenie regionálnej politiky SR tri úrovne:

- ***centrálnu*** (vláda SR, Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR, ústredné orgány štátnej správy),
- ***regionálnu*** (samospráva VÚC, krajské úrady),
- ***lokálnu*** (obce), s príslušnými kompetenciami (tab. 3).

Gestorom regionálnej politiky v SR je od roku 1999 Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR. Vznik samosprávnych krajov, presun kompetencií z krajských a okresných úradov na samosprávne kraje a obce (*Zákon NR SR č. 416 Z. z. O prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné*, schválený 20. septembra 2001) znamenal významný posun v štruktúre inštitucionálneho zabezpečenia politiky regionálneho rozvoja na Slovensku.

Významnú poradnú úlohu má aj ***Rada vlády SR pre regionálnu politiku*** (vznik v súlade s Uznesením vlády č. 610 / 1999) – koordinačný, poradný a iniciatívny orgán vlády SR v oblasti regionálnej politiky a koordinácie štrukturálnych nástrojov EÚ. Svojou činnosťou podporuje tvorbu legislatívnych a inštitucionálnych podmienok na realizáciu stratégie regionálnej politiky SR a štrukturálnej politiky EÚ v podmienkach SR.

Štruktúru subjektov v súlade s princípom partnerstva dopĺňajú ***regionálne rozvojové agentúry, profesijné a iné záujmové združenia, odborné inštitúcie a subjekty, mimovládne neziskové organizácie***. K inštitucionálnemu zabezpečeniu regionálneho rozvoja a politiky na Slovensku prispel aj vznik integrovanej siete ***regionálnych rozvojových agentúr*** *a* ***Národná rozvojová agentúra***.

Tab.č. 3 Inštitucionálne zabezpečenie regionálnej politiky v SR

Centrálna úroveň

Vláda SR	Rada vlády SR pre regionálnu politiku
o schvaľuje programové dokumenty a zásadné opatrenia týkajúce sa tvorby a realizácie politiky regionálneho rozvoja o predkladá NR SR legislatívne návrhy ovplyvňujúce politiku regionálneho rozvoja o navrhuje objem finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu na zabezpečenie štátnej regionálnej politiky	o nadrezortný koordinačný, poradný a iniciatívny orgán vlády pre regionálnu politiku

Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR	Ústredné orgány štátnej správy
o koordinuje činnosť orgánov štátnej správy a územnej samosprávy zúčastnených na príprave a tvorbe Národného plánu regionálneho rozvoja SR(NPRR SR), regionálnych operačných programoch (ROP) a sektorových operačných programoch (SOP) o v spolupráci s orgánmi štátnej správy a územnej samosprávy a sociálno-ekonomickými partnermi vypracováva návrh NPRR SR a predkladá ho vláde na schválenie o v spolupráci s orgánmi štátnej správy, územnej samosprávy a sociálno-ekonomickými partnermi zabezpečuje vypracovanie ROP o vyhodnocuje priebeh a plnenie NPRR SR o prostredníctvom detašovaných pracovísk zabezpečuje priebeh a plnenie ROP o zabezpečuje spoluprácu s orgánmi EU, koordinuje využívanie finančných prostriedkov z fondov v oblasti hospodárskej a sociálnej súdržnosti, medzinárodnej a cezhraničnej spolupráce o prostredníctvom detašovaných pracovísk zabezpečuje výber projektov v rámci realizácie ROP, zabezpečuje ich nezávislé expertné posudzovanie, pričom kritériá určí nezávislý monitorovací výbor o zriaďuje Implementačnú a platobnú agentúru o zriaďuje regionálne a Národný monitorovací výbor o poveruje činnosť ou organizácie, spadajúce pod ministerstvo o za účelom plnenia úloh získava informácie od orgánov štátnej správy a územnej samosprávy	o spolupracujú pri vypracovaní a realizácii NPRR a regionálnych programoch rozvoja o plnia úlohy súvisiace s oblasťou podpory regionálneho rozvoja, s cieľom vyrovnávania regionálnych disparít o MF SR - zabezpečuje kofinancovanie predvstupových a štrukturálnych fondov EU; zodpovedá za finančné riadenie programov PHARE, ISPA, SAPARD; vykonáva kontroly hospodárenia na orgánoch implemetnácie o MŽP SR - environentálna politika; územné plánovanie, program ISPA o Min. pôdohospodárstva SR - agrárna politika; rozvoj vidieka; program SAPARD o Min. dopravy,pôšt a telekom.SR - dopravná politika; program ISPA o MH SR - priemyselná politika, podpora rozvoja cestovného ruchu, podpora malého a stredného podnikania, zahraničné investície o MPSVaR SR - politika zamestnanosti o Min.vnútra SR - cezhraničná a interteritoriálna spolupráca spolupráca orgánov miestnej štátnej správy v oblasti regionálneho rozvoja o MZV SR - medzinárodná politika v oblasti regionálnej politiky o Min. kultúry SR - ochrana rozvoj kultúrneho dedičstva, zachovanie a využitie kultúrneho potenciálu v regiónoch SR o Úrad pre štátnu pomoc - posudzuje, hodnotí a predkladá na schválenie štátnu pomoc z územného hľadiska v oblastiach rozvoja regiónov, malé a stredné podnikanie a i.

K špecializovaným poradenským centrám oblasti regionálneho rozvoja, ktoré sa orientujú najmä na konzultačné aktivity, patria ***regionálne informačné a konzultačné centrá.*** Významné postavenie má aj ***Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania*** (vznik v roku 1993), ktorá poskytuje inštitucionálnu podporu pre rozvoj malého a stredného podnikania (informačné centrum, koordinácia v oblasti programovania, legislatívy, finančnej podpory z verejných zdrojov a zo štrukturálnych nástrojov EÚ).

Tab. 3 Inštitucionálne zabezpečenie regionálnej politiky v SR, pokračovanie

Regionálna úroveň

Samosprávne kraje	Krajský úrad *
o zabezpečuje vypracovanie, schvaľuje a vyhodnocuje plnenie programu hospodárskeho a sociálneho rozvoja o monitoruje a pravidelne vyhodnocuje sociálno-ekonomický rozvoj VÚC o spolupracuje MVRR SR, s ústrednými orgánmi štátnej správy pri príprave NP RR a SOP ako aj s ostatnými partnermi o zabezpečuje TUR a sociálny rozvoj na území kraja o obstaráva a schvaľuje rozvojové projekty regionálneho charakteru, podieľa sa na ich realizácii, vyhodnocuje ich plnenie, vykonáva vlastnú investičnú a podnikateľskú činnosť o vypracúva, schvaľuje a vyhodnocuje plnenie programov medzinárodnej spolupráce na regionálnej úrovni a podieľa sa na ich uskutočňovaní o pravidelne monitoruje a hodnotí rozvoj samosprávneho kraja a vypracúva správy o hospodárskom a sociálnom rozvoji kraja, o zabezpečuje spoluprácu s ďalšími samosprávnymi krajmi, s územnými celkami a s orgánmi iných štátov s regionálnymi funkciami pri výkone samosprávy,	o zabezpečuje vypracovanie a schvaľuje koncepcie rozvoja kraja o podieľa sa na vypracovaní ROP kraja (2) o spolupracuje s ústrednými orgánmi štátnej správy pri plnení cieľov a úloh regionálneho rozvoja o koordinuje súčinnosť okresných úradov s inými štátnymi orgánmi v kraji pri vypracovaní analytických a programových dokumentov o vyjadruje sa k programom hospodárskeho a sociálneho rozvoja krajov

Okresný úrad *	Obce
o zabezpečuje vypracovanie programov sociálneho a ekonomického rozvoja okresu o poskytuje metodickú pomoc obciam pri vypracovaní analytických programových dokumentov o poskytuje podklady a informácie potrebné pre prípravu koncepčných celokrajských rozvojových dokumentov o koordinuje realizáciu opatrení, vyplývajúcich z príslušných dokumentov na území okresov o zabezpečuje vypracovanie dokumentov na realizáciu regionálnych podporných programov o vyjadruje sa k plánom hospodárskeho a sociálneho rozvoja obcí a miest, resp. regionálnych združení	o zabezpečujú vypracovanie, schvaľujú program rozvoja obce a zodpovedajú za jeho plnenie o zabezpečujú a podporujú rozvoj obecných aktivít potrebných pre rozvoj regiónu prostredníctvom všeobecne záväzných nariadení o môžu združovať svoje prostriedky pre realizáciu zámerov so susednými obcami a ďalšími právnickými osobami o spolu s ďalšími obcami môžu vytvárať mikroregióny

Ostatné subjekty, ktoré sa v súlade s princípom partnerstva podieľajú na realizácii regionálnej politiky: regionálne rozvojové agentúry, profesné a iné záujmové združenia, odborné inštitúcie a subjekty, mimovládne neziskové organizácie

*presun kompetencií z krajských a okresných úradov na samosprávne kraje a obce (Zákon NR SR č.416 Z.z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné, schválený 20. septembra 2001)

Zdroj MVRR SR, 2001 aktualizované

7.3 Programové zabezpečenie regionálneho rozvoja a regionálnej politiky

Súčasne s transformáciou inštitucionálneho rámca prišlo aj ku zmenám v programovom zabezpečení regionálneho rozvoja. Regionálna politika sa nepretržitou a cieľavedomou činnosťou transformuje do cieľov, úloh a nástrojov, ktoré sú obsiahnuté v dokumentoch regionálneho rozvoja. Potreba programových a analytických dokumentov vyplýva z poznania aktuálneho stavu, z nevyhnutnosti riešenia pretrvávajúcich problémov. Od roku 1990 štruktúru programových dokumentov politiky regionálneho rozvoja na Slovensku tvorili:

• ***Stratégia regionálneho rozvoja*** – základný programový dokument politiky regionálneho rozvoja na republikovej úrovni. Zároveň predstavuje východiskový dokument pre účastníkov regionálnej politiky s vecnou, časovou a priestorovou konkretizáciou cieľov a nástrojov realizácie. Zahrňuje globálne zámery na podporu regionálneho rozvoja, vymedzuje problémové regióny a stanovuje spôsob podpory ich ďalšieho rozvoja.

• ***Regionálne podporné programy*** – bezprostredne nadväzujú na stratégiu regionálneho rozvoja, stanovujú spôsob podpory, ekonomické nástroje a systémové opatrenia, ktoré napomáhajú rozvoju tzv. problémových regiónov. Dokument obsahuje regionálne programy podpory malého a stredného podnikania a podnikateľskej infraštruktúry, opatrenia na zmiernenie dopadu štrukturálnych zmien, podporu zamestnanosti, priorít občianskej a technickej vybavenosti, výskumu a nástroje na realizáciu rozvojových programov.

• ***Koncepcia sociálno-ekonomického rozvoja kraja*** – základný programový dokument na regionálnej úrovni, špecifikuje ciele politiky regionálneho rozvoja na úrovni kraja, má koordinačnú funkciu a je spoločnou koncepciou účastníkov regionálnej politiky pri zabezpečovaní harmonického rozvoja regiónov a podkladom pre rozhodnutie o finančnej podpore štátu - štátnej dotácii.

• ***Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja okresov*** sa spravidla spracováva pre tzv. problémové okresy alebo na základe rozhodnutia záujmového združenia pre obce. Obsahuje spoločné rozvojové zámery územných celkov, orgánov štátnej správy a ostatných účastníkov politiky regionálneho rozvoja, nástroje a opatrenia na podporu rozvoja hospodárskej štruktúry okresu, analýzu demografického a ekonomického potenciálu, regionálneho trhu práce, sídelnej štruktúry, občianskej a technickej infraštruktúry, ďalej analýzu služieb, cestovného ruchu a ochranu životného prostredia.

• ***Program rozvoja obcí*** - základný programový dokument rozvoja obce, s identickou štruktúrou ako program hospodárskeho a sociálneho rozvoja okresov, vychádza z ekonomických parametrov (rozpočet) a územno-technických predpokladov (územno-plánovacia dokumentácia) obce. V dokumente orgány obce formulujú rozpočtové zámery rozvoja, programy sa prejednávajú s občanmi a akceptujú sa oprávnené požiadavky občanov.

Na základe ***Kritérií pre posudzovanie, schvaľovanie a financovanie projektov podporujúcich regionálny rozvoj*** (*Uznesenie vlády č. 574/1996 Zb. z.*), boli v období 1996 – 1999 prideľované prostriedky (cca 48 – 100 mil. Sk ročne; *ÚSRSVT SR 1999*) na podporu rozvojových projektov pre malých a stredných podnikateľov, obciam a regionálnym rozvojovým agentúram. Prostriedky smerovali najmä na rozvoj malého a stredného podnikania v odvetviach výroba, služby, cestovný ruch s cieľom tvorby pracovných miest, zvyšovania konkurencie a exportnej výkonnosti. Dôležitým programovým dokumentom bola ***Koncepcia štátnej regionálnej politiky*** (*schválená uznesením vlády SR č. 802, v roku 1997*), ktorá definuje ciele regionálnej politiky a spôsoby ich zabezpečenia.
Súčinnosť tvorby dokumentov štátnej regionálnej politiky s územným rozvojom a plánovaním bola prezentovaná v ***Koncepcii územného rozvoja Slovenska*** *(Aurex, MŽP SR 2001).*

Podmienkou čerpania prostriedkov z (pred)štrukturálnych nástrojov EÚ pre krajiny uchádzajúce sa o členstvo v EÚ bolo spracovanie tzv. ***viacročných integrovaných rozvojových programov***, smerujúcich k podpore vybraných regiónov. Prvým dokumentom, ktorý sa svojou filozofiou najviac priblížil požiadavkám EÚ, bol ***Integrovaný plán regionálneho a sociálneho rozvoja SR pre realizáciu programu Phare 2000*** *(ÚSRSVT SR 1999),* schválený vládou SR v roku 1999. Pri jeho spracovaní sa zohľadnili viaceré požiadavky (rast HDP SR na úroveň priemeru krajín EÚ, vyrovnávanie regionálnych disparít, zlepšenie kvality životného prostredia, posilnenie sociálnej kohézie a sociálneho kapitálu, zavedenie a stabilizácia fungujúceho inštitucionálneho a regionálneho usporiadania SR). Dokument vymedzil ***strategické priority*** (Podpora produktívnej ekonomiky a posilnenie jej konkurencieschopnosti, Ľudské zdroje, sociálne a podporné mechanizmy, Regionálna integrita a trvalo udržateľný rozvoj, Rozvoj poľnohospodárstva a vidieka) a ***prioritné regióny pre realizáciu a čerpanie pomoci Phare 2000***+. Dokument stanovil postup pri spracovaní Regionálnych operačných plánov a v súlade s hospodárskou a sociálnou súdržnosťou postup pri zriaďovaní riadiacich monitorovacích výborov na národnej a regionálnej úrovni[1] .

Za prioritné z hľadiska naliehavosti čerpania pomoci Phare 2000+ boli vládou SR navrhnuté územné celky: Slovensko – východ, Slovensko – juhozápad, Slovensko – severozápad (*Uznesenie vlády SR č. 923 / 1999*), v rámci krajov sa za zaostávajúce považovali okresy regiónu Slovensko – východ (29 okresov Prešovského, Košického a Banskobystrického kraja).

[1] ***Národný monitorovací výbor*** (NMV, zriadený v súlade s nariadením Rady ES č.1260/99, čl.35, štatút NMV schválený vládou SR dňa 11. júla 2001 uznesením č. 647) je zodpovedný za koordináciu zabezpečenia prípravy a monitorovania realizácie NPRR SR. Koordinuje činnosť regionálnych riadiacich a monitorovacích výborov, zabezpečuje vyhotovenie priebežných a záverečných správ, hodnotení a ďalších úloh podľa štatútu NMV.
Regionálne riadiace a monitorovacie výbory reprezentujú záujmy regiónov.

V súčasnosti systém platných programových dokumentov regionálnej politiky tvorí:
• ***Národný plán regionálneho rozvoja SR*** *(NPRR SR; schválený uznesením vlády SR č. 240 z 15. marca 2001)* predstavuje základný strednodobý programový dokument regionálnej politiky SR, ktorý určuje stratégiu štátu v oblasti podpory regionálneho rozvoja, definuje východiská a stanovuje rozvojové zásady, ciele a priority pre vypracovanie regionálnych programov rozvoja.
• ***Regionálne operačné programy*** (ďalej ROP) sú vypracované pre vopred vymedzené regióny s pevným časovým a finančným rámcom realizácie.
ROP sú spracované na úrovni regiónov Bratislava, Slovensko - juhovýchod, Slovensko - severozápad, Slovensko - východ. Súčasťou NPRR SR sú aj doplnkové (informatívne) časti. Dotýkajú sa viacerých okruhov: medzinárodný a ekonomický kontext (porovnanie priemerných ukazovateľov hospodárstva SR s priemerom EÚ a susedných štátov v oblasti hospodárskej a sociálnej súdržnosti), hospodárske prognózy (predpokladaný vývoj HDP, zamestnanosti a makroekonomických ukazovateľov), hodnotenie súčasných politík a programov (výsledky činnosti odvetví v programovacom období v kontexte štrukturálnej politiky) a hospodárska stratégia SR (prístupy, použité pri zmenšovaní rozdielov v hospodárskych parametroch medzi SR a priemerom EÚ).
• ***Národný rozvojový plán*** (*National Development Plan, ďalej NRP, schválený uznesením vlády č.133, zo dňa 13.2.2002*) je aktuálnou podobou NPRR SR a stanovuje spôsob programovania podľa Rámca podpory Spoločenstva (*The Community Support Framework, CSF*)[2] vrátane štruktúry riadiacich a platobných orgánov. Poskytuje ucelený pohľad na súčasný stav regiónov Slovenska podporovaných podľa cieľa 1, špecifikuje potreby a bariéry ďalšieho rozvoja a možnosti prekonania limitujúcich faktorov prostredníctvom priorít a stratégií. Okrem analytických častí (popis súčasnej situácie, SWOT analýza, stratégie a priority, predbežné hodnotenie, finančný rámec, partnerstvo, vykonávacie ustanovenia, obsah operačných programov) obsahuje štyri sektorové operačné programy a jeden regionálny operačný program (*MVRR SR 2003*).
NRP je kompatibilný s metodikou programovania regionálneho rozvoja členských štátov EÚ a tvorí bázu pre čerpanie finančných prostriedkov zo štrukturálnej politiky EÚ a to v zmysle Cieľa 1 štrukturálnej politiky sa vzťahuje na *regióny NUTS II, v ktorých HDP na obyvateľa podľa parity kúpnej sily za posledné tri roky je nižší ako 75 % priemeru Spoločenstva*. V SR uvedenému kritériu zodpovedajú ***regióny NUTS II Západné*** (Trnavský, Trenčiansky, Nitriansky kraj), ***Stredné*** (Banskobystrický, Žilinský kraj) a ***Východné*** (Košický, Prešovský kraj) ***Slovensko***.

[2] *Rámec podpory Spoločenstva (The Community Support Framework, CSF)* - dokument, ktorý prostredníctvom štrukturálnych fondov (ERDF, ESF, EAGGF, FIFG) a Európskej investičnej banky koordinuje regionálne aktivity EÚ. Je schválený Európskou Komisiou. Obsahuje stratégiu a priority podporované zo štrukturálnych fondov a zdrojov členského štátu a ich konkrétne ciele. Dokument sa implementuje prostredníctvom jedného alebo viacerých operačných programov.

Pre Bratislavský kraj, ktorý nie je oprávnený na čerpanie pomoci z cieľa 1, sú určené osobitné dokumenty (JPD Bratislava Cieľ 2, JPD Bratislava Cieľ 3).

Sektorové operačné programy (SOP) majú odvetvový charakter. Obsahujú popis a analýzu hlavných problémov príslušného sektora, ciele navrhovaných politík, stratégie a opatrenia na dosiahnutie cieľa. SOP spracovávajú príslušné rezorty. SOP patria do skupiny tzv. programových dokumentov pre štrukturálne fondy. Sú podmienkou pre čerpanie finančných prostriedkov.

SOP napĺňa jeden zo základných princípov poskytovania pomoci - princíp programovania. Program sa implementuje na úrovni regiónov a obcí, má výrazný regionálny aspekt. Sektorové operačné programy sa vzťahujú na regióny, ktorých HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily za posledné 3 roky nedosahuje 75 % priemeru EÚ. Z toho vyplýva, že SOP pokrýva celé územie SR (regióny NUTS II Západné, Stredné a Východné Slovensko), s výnimkou Bratislavského kraja.

V programovacom období 2004-2006 sú štyri SOP, tab. 4:

- SOP Priemysel a služby,
- SOP Ľudské zdroje,
- SOP Poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka,
- SOP Základná infraštruktúra.

Jednotný programový dokument NUTS II – Bratislava Cieľ 2 (*ďalej JPD NUTS II - Bratislava Cieľ 2)* je programovým nástrojom pre využívanie finančných prostriedkov (programovacie obdobie 2004 – 2006 cca 33 mil. eur) v zmysle cieľa 2 štrukturálnej politiky v Bratislavskom samosprávnom kraji. Stanovuje priority a opatrenia, ktoré je možné podporovať z Európskeho fondu pre regionálny rozvoj (ERDF) v príslušnom programovacom období.

Strategický cieľ spočíva vo „vytváraní a poskytovaní dostatočného počtu pracovných príležitostí a kvalitného prostredia pre život obyvateľov" a tri opatrenia, ktorých realizácia vychádza z nutnosti reštrukturalizácie hospodárskej základne regiónu v prospech rozvoja terciárnych a kvartérnych aktivít, a to predovšetkým stimulovaním rozvoja malého a stredného podnikania, rozvojom a využívaním inovatívnych a informačných technológií, sofistikovaním výrobnej produkcie a trhových služieb; druhá priorita je zameraná na zvyšovanie kvality života na vidieku, podporou rozvoja technickej, sociálnej a environmentálnej infraštruktúry so zachovaním historických štruktúr regiónu.

Jednotný programový dokument NUTS II – Bratislava Cieľ 3 *(ďalej JPD NUTS II – Bratislava Cieľ 3)* je programovým nástrojom pre využívanie prostriedkov, v zmysle cieľa 3 štrukturálnej politiky z Európskeho sociálneho fondu (ESF) v Bratislavskom samosprávnom kraji. Cieľom je „zvýšenie konkurencieschopnosti regiónu prostredníctvom udržateľnosti ekonomického potenciálu a rozvoja ľudských zdrojov" (*MVRR SR 2003*). Dokument stanovuje 2 priority (2.1 Aktívna politika trhu práce a sociálna integrácia, 2.2 Rozvoj celoživotného vzdelávania, podpora výskumu a vývoja v kontexte zvyšovania kvality ľudských zdrojov). Súčasťou JPD NUTS II Bratislava Cieľ 2 a Cieľ 3 sú aj opatrenia technickej pomoci (zabezpečenie riadiacich a administratívnych štruktúr implementácie).

Tab. č.4 Globálne ciele, priority a opatrenia SOP pre programovacie obdobie 2004-2006

SOP	Globálny cieľ	Priority	Opatrenia
Priemysel a služby (133,7 mil. eur z ERDF)	Rast konkurencieschopnosti priemyslu a služieb	Rast konkurencieschopnosti priemyslu a služieb s využitím rozvoja domáceho rozvojového potenciálu (55%)	Podpora rozvoja nových a existujúcich podnikov a služieb Podpora budovania a rekonštrukcie infraštruktúry Podpora podnikania, inovácií, vedomostí a výskumu Podpora úspor energie a využitia obnoviteľných zdrojov energie Rozvoj zahraničnej spolupráce a image SR
		Rozvoj cestovného ruchu (45%)	Podpora budovania a rekonštrukcie infraštruktúry cestovného ruchu Podpora podnikateľských aktivít CR Podpora a propagácia CR a tvorby informačných systémov Technická pomoc pre obe priority a pre štúdie uskutočniteľnosti
Ľudské zdroje (254,2 mil.eur, z ESF)	Rast zamestnanosti, založený na kvalifikovanej a flexibilnej pracovnej sile	Rozvoj aktívnej politiky trhu práce (44,9%)	Rozvoj programov podpory zamestnávania nezamestnaných s dôrazom na dlhodobo nezamestnaných Modernizácia a rozvoj nových foriem zamestnanosti Rozvoj poradenstva o zamestnaniach a informovanosti o pracovnej mobilite
		Posilnenie rovnosti príležitostí na trhu práce a sociálnej inklúzie (29,8%)	Podpora zamestnateľnosti skupín ohrozených sociálnou inklúziou Podpora rovnosti príležitosti pre ženy a mužov a súladu rodinného a pracovného života
		Rozvoj celoživotného vzdelávania a adaptability pracovnej sily (25,3%)	Podpora odbornej prípravy a vzdelávania zodpovedajúcich požiadavkám spoločnosti založenej na vedomostiach Rozvoj ďalšieho vzdelávania s dôrazom na zvýšenie adaptability pracovnej sily
Poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka (252,1 mil. eur z EAGGF, FIFG)	Multifunkčné poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka	Podpora produktívneho a trvalo udržateľného rozvoja vidieka	Investície do poľnohospodárskych podnikov Zlepšenie spracovania a predajnosti poľnohospodárskych produktov Lesné hospodárstvo Rybné hospodárstvo Pozemkové úpravy Diverzifikácia poľnohospodárskych činností Renovácia a rozvoj obcí, zachovanie dedičstva vidieka Obnova poľnohospodárskeho výrobného potenciálu poškodeného prírodnými pohromami a zavádzaním vhodných nástrojov na prevenciu Vzdelávanie Poradenstvo Technická pomoc
Základná infraštruktúra (280,9 mil. eur, z ERDF)	Rozvoj dopravnej, environmentálnej a lokálnej infraštruktúry	Dopravná infraštruktúra	Modernizácia a rozvoj železničnej dopravy Modernizácia a rozvoj cestnej infraštruktúry Modernizácia a rozvoj infraštruktúry leteckej dopravy
		Environmentnálna infraštruktúra	Ochrana a racionálne využívanie vôd Ochrana ovzdušia Odpadové hospodárstvo Ochrana, zlepšenie a regenerácia prírodného prostredia
		Lokálna infraštruktúra	Budovanie a rozvoj občianskej, sociálnej a zdravotnej infraštruktúry Budovanie a rozvoj informačnej spoločnosti

Zdroj: MVRR SR, 2003

Program ekonomického a sociálneho rozvoja sa vypracováva pre kraje, obce na základe rozhodnutia lokálneho záujmového združenia pre regióny. Obsahuje spoločné rozvojové zámery, orgánov samosprávy a ostatných účastníkov tvorby a realizácie regionálnej politiky v území, ďalej nástroje a opatrenia pre podporu rozvoja hospodárskej štruktúry obce (regiónu) a odstránenie vnútroregionálnych disparít. Osobitná časť je venovaná evalvácii a využitiu demografického a ekonomického

potenciálu, analýze situácie na regionálnych trhoch práce, rozvoju sídelnej štruktúry a infraštruktúre, možnostiam rozvoja cestovného ruchu, tvorbe a ochrane životného prostredia.

7.4 Legislatívne zabezpečenie regionálneho rozvoja a regionálnej politiky

Budovanie legislatívneho rámca regionálnej politiky predstavuje dlhodobý kontinuálny proces. Počiatky budovania legislatívneho rámca sú späté so Zásadami regionálnej politiky (1991), kde sa regionálna politika popri makroekonomickej a sektorovej politike vymedzila ako špecifická forma hospodárskej politiky. Nevyhnutnou podmienkou integračných procesov je zabezpečenie kompatibility s Acquis Communautaire, priblíženie a aproximácia slovenskej a európskej legislatívy regionálneho rozvoja, ktorá je v právnom systéme EÚ upravená systémom nariadení V súčasnom období, ktoré ponúka možnosť (do)čerpať finančné prostriedky z predvstupových nástrojov EÚ, sú aktuálne najmä Nariadenia Rady ES č. 1266/99, č. 1267/99 (ISPA), č. 1268/99 (SAPARD). Okrem toho je potrebné zabezpečiť súlad aj s Európskou chartou regionálnej samosprávy, ďalej so zmluvou o založení ES (časť 3 Politiky Spoločenstva, Hlava XIV, č. 130 v znení článkov 158 – 162 Amsterdamskej zmluvy). Globálne organizačno – inštitucionálne, nástrojové, programové a zdrojové možnosti zabezpečenia regionálneho rozvoja sú špecifikované v Zásadách regionálnej politiky SR, na ktoré nadväzuje ***Zákon o podpore regionálneho rozvoja*** (*Zákon NR SR č. 503 / 2001 Z. z. z 18. októbra 2001*).

Zákon špecifikuje hlavný cieľ podpory, ktorý spočíva vo „vytvorení komplexného systému podpory regionálneho rozvoja na celoštátnej, regionálnej a miestnej úrovni za účelom zabezpečenia vyváženého hospodárskeho a sociálneho rozvoja SR, odstránenia alebo zmiernenia hospodárskej a sociálnej úrovne regiónov". Zákon ustanovuje pôsobnosť orgánov samosprávy a štátnej správy, ďalej orgánov vytvorených na báze partnerstva (Národný monitorovací výbor, Regionálny riadiaci a monitorovací výbor) pri poskytovaní podpory vo viacerých oblastiach (rozvoj hospodárstva a podnikateľského prostredia, ľudských zdrojov, výskumu a vývoja, cestovného ruchu; cezhraničná a interteritoriálna spolupráca; sociálna a technická infraštruktúra, kultúra, občianska vybavenosť; služby; ochrana životného prostredia a využívanie prírodných zdrojov). *Zákon NR SR č. 503 / 2001* stanovuje kritériá pre tzv. podporované regióny (hospodársky slabé regióny, regióny s nepriaznivou štruktúrou, s negatívnymi dôsledkami štrukturálnych zmien). Okrem vyššie uvedenej legislatívy rámec podpory tvorí i celý rad ďalších dokumentov.

• ***Program štátnej pomoci na rozvoj okresov s vysokou mierou nezamestnanosti*** (Vláda Slovenskej republiky podľa § 5 ods. 4 zákona č. 231 / 1999 Z. z. o štátnej pomoci schválila svojím uznesením č. 578 / 2000 zo dňa 12. júla 2000) sa zameriava na poskytnutie štátnej pomoci formou dotácie na hospodársky rozvoj pre štrukturálne postihnuté a ekonomicky slabé okresy s vysokou mierou nezamestnanosti, ako aj malým podnikateľom pre rozvoj podnikania (rozširovanie podnikateľských aktivít s cieľom zvyšovania objemu produkcie a konkurencieschopnosti, vznik nových pracovných príležitostí).

• ***Novela zákona o štátnej pomoci*** (4. októbra 2001 schválená novela zákona NR SR č. 434, ktorou sa mení a dopĺňa zákon č.231 / 1999 Z. z. o štátnej pomoci) vychádza zo základných princípov, ktoré vyplývajú z čl. 87 a 88 Zmluvy o ES, ďalej z čl. 64 Zmluvy o pridružení. V zmysle negociačnej kapitoly ***Hospodárska súťaž*** je zakázaná akákoľvek štátom poskytovaná podpora, ktorá narušuje súťaž, alebo hrozí jej narušením tým, že zvýhodňuje určité podniky, výroby určitých druhov tovarov alebo poskytovanie služieb, s negatívnym vplyvom na obchod medzi SR a Spoločenstvom.

• ***Kritériá na realizáciu Programu štátnej pomoci na rozvoj okresov s vysokou mierou nezamestnanosti v roku 2000*** (MVRR SR vypracovalo na roky 2001 a 2002 aktualizované kritériá). Cieľom je poskytnutie štátnej pomoci do výšky 50 % oprávnených nákladov na obstaranie hmotného investičného majetku a do výšky 25 % oprávnených nákladov na obstaranie nehmotného investičného majetku, pričom celková výška štátnej pomoci nesmie byť vyššia ako 3 milióny Sk u jednotlivého podnikateľa a súhrnne nesmie prekročiť 100 tis. eur v priebehu troch po sebe nasledujúcich kalendárnych rokoch.

• ***Podpora zriaďovania priemyselných parkov*** (*Zákon č. 193 / 2001 Z. z. O podpore na zriadenie priemyselných parkov*, schválený NR SR 18.5.2001 a doplnený Zákonom NR SR č. 180 / 1995 Z. z. o niektorých opatreniach na usporiadanie vlastníctva k pozemkom v znení neskorších predpisov s platnosťou od 1. júna 2001). Zákon upravuje podmienky pre poskytovanie podpory určenej na zriadenie priemyselných parkov a pôsobnosť orgánov štátnej správy pri poskytovaní a kontrole použitia tejto podpory. *Priemyselným parkom v zmysle zákona je územie, na ktorom sa sústreďuje priemyselná činnosť (výroba) alebo služby najmenej dvoch podnikateľov a ktoré je na tento účel ustanovené územným plánom obce alebo územným plánom zóny.* V zmysle Zákona o poskytnutie podpory zo štátneho rozpočtu na zriadenie priemyselného parku sa môže uchádzať obec, ktorá je zriaďovateľom priemyselného parku, pričom Zákon definuje technickú vybavenosť potrebnú na zriadenie priemyselného parku.

V SR je evidovaných viac ako 50 priemyselných parkov, ktoré vznikali na základe súkromných aktivít a aktivít miestnych samospráv. V roku 2001 bolo na podporu priemyselných parkov v SR vyčlenených približne 500 mil. Sk (napr. priemyselné parky Vráble, Lozorno a i.) a v roku 2002 452 mil. Sk (*Ministerstvo hospodárstva SR 2003*).

7.5 Regionálne disparity a implementácia štrukturálnej politiky EÚ

Špecifickým znakom regionálnej štruktúry Slovenska sú priestorovo výrazné a neustále sa prehlbujúce regionálne disparity, ktoré sú bezprostredným prejavom priestorovo diferencovanej ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov. Vo všeobecnosti vznik, pretrvávanie alebo zostrenie regionálnych disparít predurčuje spolupôsobenie mnohých faktorov. Popri prírodných predpokladoch a stupni ich využitia pre rozvoj územia a historickom vývoji územia regionálne nerovnosti vyplývajú nielen zo systémových a vecných predpokladov, ale sú ovplyvnené aj regionálnymi špecifikami. Okrem toho v transformačnom období 90. rokov na rozvoj regiónov Slovenska mala nesporný vplyv aj regionálne diferencovaná lokalizácia priamych zahraničných investícií.

Základnými teritoriálnymi jednotkami hodnotenia ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov a analýzy regionálnych disparít v súčasnom období sú regióny NUTS II (Bratislavský kraj, Západné, Stredné a Východné Slovensko) a NUTS III (8 krajov – Bratislavský, Trnavský, Nitriansky, Trenčiansky, Žilinský, Banskobystrický, Košický a Prešovský).

Pre stanovenie sociálno-ekonomickej úrovne regiónov boli okrem kritérií, používaných v EÚ15 (HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily ako percentuálny podiel priemeru EÚ15, miera nezamestnanosti, pridaná hodnota, miera podnikateľskej aktivity a i.) zohľadnené aj ďalšie ukazovatele. Umožnili evalváciu parciálnych faktorov (demografický profil, zamestnanosť obyvateľstva a trh práce, produkčná výkonnosť, infraštruktúrna vybavenosť [3] ; *Rajčáková, Švecová 2002, 2003, Rajčáková 2003*), ako aj komplexného ukazovateľa ekonomickej a sociálnej úrovne, ktorý má syntetický charakter. Vyjadruje pozíciu územných jednotiek v regionálnej štruktúre a poukazuje na regionálne disparity na Slovensku. Diferencovaná regionálna štruktúra so zohľadnením potenciálnych predpokladov rozvoja regiónov (*SWOT analýzy regiónov NUTS II*) je podkladom pre vymedzenie regiónov „podpory" v programovacom období do roku 2006.

---

[3] *Demografický profil* – evaluačné ukazovatele: prirodzený, migračný a celkový prírastok-úbytok obyvateľstva, index starnutia populácie, index ekonomickej zaťaženosti, index vzdelanostnej úrovne;
Zamestnanosť obyvateľstva a trh práce - evaluačné ukazovatele: zamestnanosť obyvateľstva v odvetviach NH, počet právnických a fyzický osôb podnikateľov, index progresivity ekonomickej štruktúry, počet ziskových organizácií, miera nezamestnanosti;
Produkčná výkonnosť – hrubý obrat v priemysle, tržby za vlastné výkony a tovar v priemysle, tržby za predaj maloobchode a v službách, objem stavebnej produkcie, obstarané investície, priemerná mesačná mzda;
Infraštruktúrna vybavenosť – stupeň napojenia sídiel na vodovodnú a kanalizačnú sieť, rozloha obytnej plochy, počet lôžok v zdravotníckych zariadeniach, hustota cestnej siete.

7.5.1 Ekonomická a sociálna úroveň regiónov Slovenska a regionálne disparity

Geopolitické zmeny, proces transformácie ekonomickej a sociálnej sféry spoločnosti, spolu s integračným úsilím a možnosťou aplikácie nástrojov štrukturálnej politiky EÚ, s cieľom zmierňovať resp. zamedziť prehlbovaniu regionálnych disparít, možno v súčasnosti považovať za hlavný dôvod stanovenia regionálnych nerovností, na úrovni regiónov NUTS II až NUTS IV (okresy SR).

Podiel regiónu NUTS II Bratislavský kraj, kde sa na 4,2 % územia SR koncentruje 11,1 % obyvateľstva, s priemernou hustotou zaľudnenia 292 obyv./ km^2 (tab.č. 5) sa na tvorbe HDP SR neustále zvyšuje (rok 1995 123,5 mld. Sk, b.c., 21,7 %; rok 2000 225,1 mld. Sk b.c., 24,2%; SŠÚ 1996, 2001), čo v prepočte na obyvateľa predstavuje 64,7 tis. Sk. Podľa objemu HDP na obyv. v parite kúpnej sily Bratislavský región (22,7 tis. Sk) tvorí viac ako dvojnásobok celoštátneho priemeru a ako jediný región SR dlhodobo dosahuje priemer EÚ15.

Tab. č. 5: Počet obyvateľov a hustota zaľudnenia podľa regiónov NUTS II SR

Región NUTS II SR	Počet obyvateľov v roku						Rozloha		Hustota zaľudnenia
	1996	1998	2000	2002		Index rastu 1996-2002 (%)			
	abs.	Abs.	Abs.	abs.	% SR		(km^2)	% SR	(obyv./km^2)
Bratislavský kraj	618904	617599	617 049	599 736	11,1	96,9	2053	4,2	292,1
Západné Slovensko	1876618	1876951	1874829	1865407	34,7	99,4	14992	30,6	124,4
Stredné Slovensko	1351795	1354693	1355930	1353151	25,2	100,1	16243	33,1	83,3
Východné Slovensko	1531615	1544139	1554739	1560867	29,0	101,9	15746	32,1	99,1
SR	**5378932**	**5393382**	**5 402547**	**5 379161**	**100**	100,0	**49034**	**100,0**	**109,7**

Zdroj: ŠÚ SR 1999, 2002

Výkonnosti regiónu zodpovedá odvetvová štruktúra zamestnanosti obyvateľstva, ktorá sa približuje vyspelým trhovým ekonomikám (1,5% primárny, 17,1% sekundárny a 81,4% terciárny sektor; EÚ15 4,3%, 7,1%, 74,6%; k 31.12.2000) a stabilne podpriemerná miera nezamestnanosti (5,2%; k 31.12.2002). Miera podnikateľskej aktivity (14%; k 31.12.2002) a miera absorpčných možností (8,8 bodov, k 31.12.2002), tab. č. 6 svedčia o priaznivej dynamike rozvoja podnikateľských aktivít a ponuke voľných pracovných miest.

Ekonomická výkonnosť ostatných regiónov SR je diferencovaná. Podľa HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily (*ďalej PKS*, EÚ15=100%) regióny NUTS II Západné (45 %), Stredné (40 %) a Východné (37 %) Slovensko nedosahujú priemer EÚ15, majú nadpriemernú mieru nezamestnanosti, vysoký podiel dlhodobo nezamestnaných, pričom dynamika podnikateľského prostredia, počet a štruktúra novovytvorených pracovných miest nepostačujú na formovanie vyváženého stavu na regionálnych trhoch práce.

Rozvojové možnosti regionálnych ekonomík sú ovplyvnené aj objemom priamych zahraničných investícií. Aj keď celkový objem zahraničných investícií umiestnených v SR v rokoch 1996 – 2002 vzrástol z 39,3 na 308,6 mld. Sk (index rastu 774,6 %, 57,4 tis.Sk/obyv., NBS 2003), priestorová lokalizácia sa výraznejšie

Tab.č. 6: Zamestnanosť obyvateľstva, miery nezamestnanosti, podnikateľskej aktivity a absorpčných možností podľa regiónov NUTS II SR

Región NUTS II SR	Zamestnanosť obyvateľstva [1]						Miera nezamestnanosti [2] (%)				Miera podnikateľskej aktivity (%)				Miera absorpčných možností (%)			
	v roku		Index rastu	z toho v sektor. NH			v roku				v roku				v roku			
	1998	2000	(%)	I.	II.	III.	1996	1998	2000	2002	1996	1998	2000	2002	1996	1998	2000	2002
Bratislavský kraj	361167	355466	98,4	1,5	17,1	81,4	5,1	5,1	6,4	5,2	16,9	16,5	17,9	14	11,8	11,4	11,5	8,8
Západné Slovensko	690064	652336	96,2	8,1	32,6	59,2	12,7	13,6	16,4	15,1	10,5	11,4	10,7	10	-2,2	-2,2	-5,7	-5,1
Stredné Slovensko	505105	465851	92,2	7,3	29,8	62,9	13,9	16,9	19,3	19,3	9,4	10,6	10,1	9,9	-4,5	-6,3	-9,2	-9,4
Východné Slovensko	514766	513905	99,8	6,4	25,5	68,1	18,2	21,5	23,3	23,7	8,6	9,8	9	8,4	-9,6	-11,7	-14,3	-15,3
SR	**2071102**	**1987558**	**95,9**	**6,3**	**27,4**	**66,3**	**13,6**	**15,7**	**17,9**	**17,4**	**9,4**	**11,3**	**11**	**10,1**	**-4,2**	**-4,4**	**-6,9**	**-7,3**

[1] pracujúci v národnom hospodárstve (NH) - jediné + vedľajšie zamestnanie spolu

[2] miera nezamestnanosti stanovená z disponibilného počtu evidovaných nezamestnaných k 31.12.príslušného roku

Zdroj ŠÚ SR 1998,2001, 2002, http://www.nup.sk, 2001, 2002

nezmenila. Aj napriek potrebe zahraničných investícií v tzv. problémových regiónoch, s cieľom prekonávania rastúcej marginality, v roku 1996 58 % objemu (22,8 mld. Sk, 36,8 tis.SK / obyv.) a v roku 2002 až 71,6 % objemu (220,9 mld.Sk, 368,4 tis.Sk / obyv.; NBS 2003) bolo koncentrovaných v regióne NUTS II Bratislavský kraj. Je to približne 6-krát viac ako v regióne NUTS II Východné (38,1 mld.Sk, 12,3 % SR, 49,3 tis.Sk/obyv.) a 11-krát viac ako v regióne Stredné Slovensko (20,4 mld.Sk, 6,6 % SR, 30,1 tis.Sk / obyv., k 31.12.2002; NBS 2003.

Vývoj ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov na Slovensku bol ovplyvnený aj transformáciami demografických procesov. Kým začiatkom 90. rokov bol prirodzený prírastok 4,8‰ (k 31.12.1990), tak v roku 2001 sa zaznamenal prirodzený úbytok (-0,2‰) obyvateľstva, čo sa premietlo do celkového poklesu počtu obyvateľov (približne o 21,7 tis.). Trend stabilizovaného až mierne regresívneho demografického vývoja je, s výnimkou okresov Námestovo (8,4 ‰), Sabinov (7,6 ‰), Levoča (5,9 ‰), Stará Ľubovňa (6,4 ‰), Košice II (3,4 ‰) a Košice III (3,8 ‰), typický pre ostatné okresy SR, s negatívnou prirodzenou mobilitou v okresoch Turčianske Teplice (-8,6 ‰), Bratislava I (-7,5 ‰), Bratislava III (-5,2 ‰) a Banská Štiavnica (-5,1 ‰, k 31.12.2001; ŠÚ SR 2002). Demografický profil okresov v zázemí Bratislavy (Pezinok 7 ‰, Malacky 5,4‰, Senec 10,6 %) a Košíc (Košice-okolie 3,8 ‰) sa v posledných rokoch formoval najmä v dôsledku kladnej imigrácie ako sprievodného javu prenosom mestského spôsobu života do rurálneho prostredia. Prispel k zlepšeniu kvalitatívnej štruktúry obyvateľstva (vzdelanostná, veková, sociálna) a k zmenám v sídelnej štruktúre okresov.

Súčasným znakom demografického vývoja v SR je starnutie obyvateľstva (index starnutia obyvateľstva rok 1990 69,3 %, rok 2001 98,7 %). V regionálnej dimenzii nadpriemernú hodnotu dosahujú okresy Bratislava I (242,1 %), ďalej okresy Podunajskej nižiny (Komárno, Levice, Šaľa), Juhoslovenskej kotliny (Lučenec a i.), stredného Považia (Trenčín, Nové Mesto nad Váhom) a polohou okrajové, prihraničné okresy (Medzilaborce, Sobrance, Myjava).

Priestorová diferenciácia hodnoty ukazovateľa demografického profilu okresov SR osciluje od 19,6 (Bratislava I) do 79,1 (Košice II) bodov a v priebehu desaťročia bola poznamenaná viacerými zmenami. Rast bodového rozpätia (rok 1992 od 20,2 do 74,6, rok 2001 od 19,6 do 79,1 bodov) demografického profilu vyjadruje prehĺbenie disparít na úrovni okresov a regiónov SR. Vedúca pozícia Košíc podľa demografického ukazovateľa zo začiatku 90. rokov zostala v podobe okresu Košice I aj naďalej zachovaná. K zostreniu disparít prispel aj negatívny posun v pozícii okresov BA I až BAIII a viacerých okresov stredného Považia. Región Podunajskej nížiny, s výnimkou okresu Dunajská Streda (74,7 bodov). Spolu s novovzniknutými okresmi (v súlade s platným územným a správnym usporiadaním SR, od roku 1996) Turčianske Teplice (28,3 bodov), Brezno (29,3), Sobrance (20,7) a Medzilaborce (25,7, k 31.12.2001) dosahujú, v dôsledku zápornej mobility a nízkej kvalitatívnej úrovni obyvateľstva, najnižšie hodnoty demografického koeficientu. Pozitívny vývoj

demografického prostredia je v subregiónoch Trnavského kraja v centrálnej časti (Trnava, Hlohovec, Piešťany) a severnej časti (Senica, Skalica), ktorá územne, bezprostredne nadväzuje na Bratislavský kraj.

Ďalším kritériom pre stanovenie regionálnych disparít je ***ukazovateľ zamestnanosti obyvateľstva a trhu práce***. Jeho vývoj v transformačnom období vyjadruje neustále sa prehlbujúcu regionálnu nerovnováhu, nízku intenzitu a účinnosť podnikateľského prostredia pri vytváraní pracovných príležitostí, resp. štrukturálny nesúlad medzi ponukou a dopytom na oficiálnych regionálnych trhoch práce. Hodnota príslušného koeficientu na úrovni okresov osciluje od 9,2 (Sabinov) do 99,5 (Bratislava I) bodov. Pomyslená línia juhozápadno-severovýchodného smeru člení územie SR na región s priemernou až nadpriemernou hodnotou koeficientu smerom na západ (Bratislava I 98,9, Bratislava III 98,6, Bratislava IV 94, Piešťany 80,7, Skalica 67,2, Považská Bystrica 74,8 bodov a i.) a na región s neustále sa prehlbujúcim negatívnym vývojom na trhoch práce (Sabinov 9,2, Gelnica 10,1, Košice-okolie 10, Sobrance 11,1, Poltár 11,4, Kežmarok 12,8 bodov a i.; ŠÚ SR 2002). V porovnaní s počiatkom 90. rokov sa popri zachovanej pozícii Bratislavského kraja, významne posilnilo postavenie Trnavského kraja, kde na akceleráciu aktívnej politiky zamestnanosti a podnikateľského prostredia majú pozitívny vplyv lokalizované zahraničné investície, vysoký polohový potenciál, infraštruktúrna (dopravná) vybavenosť regiónu a dostupnosť Bratislavského kraja, ktorý poskytuje pracovné príležitosti. Najmä centrálna a južná časť Trnavského kraja je súčasťou denného dochádzkového regiónu za prácou do Bratislavy.

Dlhodobo nevyvážený stav pretrváva na regionálnych trhoch práce v Prešovskom a Košickom kraji a doposiaľ aplikované (ne)priame nástroje regionálnej politiky, nesmerovali k zvýšeniu zamestnanosti obyvateľstva a k zlepšeniu situácie na regionálnych trhoch práce, tab. č. 7.

Ďalším parciálnym ukazovateľom ekonomickej úrovne regiónu je tzv.

Tab. č 7: Ekonomická a sociálna úroveň regiónov NUTS II SR

Región NUTS II	**Demografický Profil**		**Trh práce a zamestnanosť obyvateľstva**		**Produkčná výkonnosť**		**Infraštruktúrna Vybavenosť**		**Komplexná ekonom. a sociálna úroveň**	
	Faktor	**Poradie**	**Faktor**	**Poradie**	**Faktor**	**Poradie**	**Faktor**	**Poradie**	**Faktor**	**Poradie**
Bratislavský kraj	70,8	2	100,0	1	93,8	1	100,0	1	91,1	1
Západné Slovensko	75,0	1	65,6	2	43,8	3-4	50,0	3	58,6	3
Stredné Slovensko	66,7	3	50,0	3	68,8	2	55,0	2	60,1	2
Východné Slovensko	62,5	4	34,4	4	43,8	3-4	45,0	4	46,4	4

Zdroj: ŠÚ SR Bratislava, 2002; vlastné výpočty

produkčná výkonnosť. Priestorová diferenciácia koeficientu odráža lokalizáciu, formovanie a posilňovanie pozície hospodárskych ťažísk v industriálnej etape, úspešnosť a vplyv transformačného procesu na regionálne ekonomiky. Zohľadňujú sa aj regionálne špecifiká. Rozpätie koeficientu na úrovni okresov SR osciluje od 9,5 (Gelnica) do 91,1 (Bratislava II) bodov. Poukazuje na vedúcu pozíciu nosných pólov (Bratislavský, Košický, Banskobystrický) a rozvojových línií (najmä Považský

rozvojový koridor) v regionálnej štruktúre. V porovnaní so začiatkom 90. rokov sa výrazne posilnila pozícia okresov Žilina a Trnava, ktoré dotvárajú kostru hospodársky silných regiónov SR.

Pozícia okresu Banská Bystrica sa z hľadiska produkčnej výkonnosti, po odčlenení, počas transformačného obdobia produkčne slabšieho Horehronského subregiónu (okres Brezno), mierne oslabila, na druhej strane posilnenie ostatných funkcií (správna, vzdelávacia, kultúrna), lokalizovaných do centra regiónu, sa pozitívne premieta do komplexnej ekonomickej a sociálnej úrovne okresu.

Okrajové, periférne regióny SR majú znaky nielen polohovej, ale aj hospodárskej marginality, s podpriemernou produkčnou výkonnosťou (okresy Podunajskej nížiny, Juhoslovenskej kotliny a s výnimkou okresov Humenné a Košice, takmer celý východoslovenský región). Objem tržieb za vlastné výkony a tovary v priemysle na úrovni okresov SR v roku 2001 dosahoval diferencovanú úroveň. Kým v okresoch Bratislava II (1947,9 tis.Sk/obyv.b.c.), Bratislava IV (1212,1), Košice II (732,4), Žiar nad Hronom (393,8), Púchov (429), Trnava (230), Ružomberok (299) a i. vysoko prevyšoval priemer SR (191,5 tis. Sk/obyv. b.c.), tak približne v tretine okresov nedosahoval ani 50 tis. Sk/obyv. b.c.; podobnú priestorovú diferenciáciu majú i ďalšie parciálne ukazovatele produkčnej výkonnosti. Ukazovateľom, ktorý sprostredkovane vyjadruje úspešnosť transformácie regionálneho hospodárstva, stupeň sofistikácie a výšku pridanej hodnoty, je mesačná mzda, ktorá sa pohybovala od 8922,- Sk (Bardejov) do 20455, -Sk (Bratislava IV; SR 13304, -Sk, k 31.12. 2001).

Posledným parciálnym ukazovateľom je infraštruktúrna vybavenosť, všeobecne považovaná za jeden z dôležitých determinujúcich faktorov ďalšieho rozvoja regiónov. Priestorovú diferenciáciu ukazovateľa infraštruktúrnej vybavenosti okresov SR udáva. Parciálne evalvačné koeficienty sa premietajú do tzv. ***ukazovateľa komplexnej ekonomickej a sociálnej úrovne***, s najvyššími hodnotami v okresoch Bratislava IV (86,6 bodov), Bratislava II (83,4), Bratislava III (84,6) a Bratislava I (78,1), ktoré spolu s priľahlými okresmi (Bratislava V 68,5, Pezinok 68,2, Malacky 67,9, Trnava 63,7, Piešťany 61,5 bodov) tvoria rozsiahly región, zahrňujúci celý Bratislavský kraj, ďalej jadrovú a pri zohľadnení polohového potenciálu a dopravnej infraštruktúry i severnú časť Trnavského kraja (Skalica 62,9 bodov). Dominantnú pozíciu majú okresy Košice I až IV, dôležitý ekonomicko-sídelný pól rozvoja východnej časti SR. Silnú pozíciu podľa nadpriemernej hodnoty ukazovateľa komplexnej ekonomickej a sociálnej úrovne má aj priestorovo rozsiahly región, tvorený okresmi ekonomicko-sídelných systémov Považia (Žilina 72,1, Liptovský Mikuláš 61,1, Ružomberok 56,2 bodov) a Pohronia (Banská Bystrica 76,4, Zvolen 68,9 bodov), ktorý sa kontinuálne rozširuje o okresy Martin (61,3) a Poprad (69,5 bodov). Jadrá vyššie spomenutých regiónov, sú zároveň ťažiskami osídlenia a hospodárstva SR (Bratislavsko-Trnavský, Trenčiansky, Žilinsko-Turčiansky, Liptovsko-Popradský, Banskobystricko-Zvolenský a Košicko-Prešovský jadrový región; *Aurex, MŽP SR 2001*).

V regiónoch južného a severovýchodného Slovenska aj napriek potenciálu a rozvojovým tendenciám predtransformačného obdobia sa nevyformovali významnejšie články regionálnej štruktúry SR. Z vývojového aspektu prepad zaznamenala komplexná ekonomicko-sociálna úroveň Hornonitrianskeho regiónu (Prievidza 54,2, Partizánske 43,1, Bánovce nad Bebravou 38,1 bodov; tab. 7), ktorého hospodárska, najmä priemyselná štruktúra pôvodne predstavovala relatívne uzavretý cyklus. Reštrukturalizačné zmeny hospodárstva, realizované vo viacerých etapách sa nepriaznivo prejavili nielen na ekonomickej prosperite, ale i v sociálnej sfére a životnej úrovni obyvateľov regiónu.

V regióne NUTS II Východné Slovensko, popri okresoch Košice I až IV, kostru regionálnej štruktúry dotvárajú subregióny nižšej hierarchickej úrovne - Hornádsky (Prešov 54,5 bodov) a Zemplínsky (okres Michalovce 47,8, Humenné 48,1 bodov). Negatívnou črtou regionálnej štruktúry je prehlbovanie regionálnych disparít a zvýšenie počtu tzv. marginálnych regiónov.

Analýza komplexnej ekonomicko-sociálnej úrovne regiónov opätovne potvrdila myšlienku priestorového členenia Slovenska na ***centrálne – ťažiskové*** (Bratislavský a Košický región) a ***koridorové regióny západovýchodného smeru*** (severný Považský a koridor systému Juhoslovenských kotlín; *Lukniš 1985*), vymedzené na základe zohľadnenia prírodných predpokladov, bariér rozvoja a stavu ekonomickej a sociálnej štruktúry Slovenska.

Počas transformačného obdobia sa jednotlivé regióny s rozdielnym prírodným, polohovým potenciálom, schopnosťou reagovať na podmienky trhovej ekonomiky rozvíjali diferencovane. Mali charakter tzv. „***otvorených regiónov, regiónov parciálnej adaptácie a zaostalých regiónov***" (*Rajčák 1998*). Problémové, marginálne regióny, ktorých na Slovensku pribudlo, si z hľadiska základného cieľa regionálnej politiky vyžadujú zvýšenú pozornosť a podporu.

Využitie rozvojových predpokladov regiónu a prekonanie rastúcich regionálnych disparít bude do roku 2006 okrem efektívne využívaných intraregionálnych zdrojov predovšetkým spočívať v schopnosti uplatniť ponúkané nástroje štrukturálnej politiky EÚ v zmysle Cieľa 1 Podpora rozvoja a štrukturálneho prispôsobenia regiónov, ktoré zaostávajú vo vývoji, tzv. zaostalých regiónov (oprávnené sú všetky regióny NUTS II s výnimkou Bratislavského kraja), Cieľa 2 Podpora ekonomickej a sociálnej transformácie oblastí, ktoré čelia štrukturálnym ťažkostiam a Cieľa 3 Podpora prispôsobenia a modernizácie politík a systémov vzdelávania, odbornej prípravy a zamestnanosti (oprávnený región NUTS II Bratislavský kraj).

Pri stanovení stratégie regionálnej politiky s možnosťou aplikácie nástrojov štrukturálnej politiky bude nevyhnutné zohľadňovať dve dimenzie, a to „vzájomnú vyváženosť a dynamiku vzťahov medzi rastovou a egalizačnou stránkou rozvojovej stratégie a zameranie národohospodárskej a regionálnej politiky na rast konkurencieschopnosti" (*Buček 2003*).

V období po vstupe SR do EÚ sa pre naplnenie úlohy vyrovnávať regionálne disparity v podmienkach Slovenska ako najvhodnejšia javí ***rastovo-egalizačná rozvojová stratégia***, ktorá je zameraná na (*Slimák, Tvdoň, Buček et al, In: Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV, 2003*):

- ***Podporu rastu rozvinutých regionálnych centier*** *(centrá národohospodárskeho rastu)*, ktoré sa považujú za kostru regionálnej štruktúry SR. Predstavujú nosnú bázu hospodárskeho rastu SR, disponujú súborom komparatívnych výhod, predpokladmi pre rast konkurencieschopnosti a zároveň vytvárajú podmienky pre stimuláciu "prorastového" prostredia pre egalizáciu zaostalých regiónov. Ide o mestské aglomerácie bratislavsko-trnavskú, trenčiansku, žilinsko-martinskú, banskobystricko-zvolenskú, košicko-prešovskú, popradskú a región mesta Nitra (*Buček 2003*), s charakterom ***selektívnej podpory***, zameranej na zlepšenie dostupnosti regiónov najmä dobudovaním nadradenej cestnej a železničnej infraštruktúry, budovaním inovatívnych kapacít a skvalitnením ľudských zdrojov.
- ***Podporu zaostávajúcich regiónov a ich regionálnych centier.*** Pozornosť sa sústreďuje na odstránenie a elimináciu negatívnych dopadov útlmových procesov, podporu demograficky a sociálne marginálnych regiónov. Aktivity sú zamerané na využitie, reštrukturalizáciu a rozvoj produkčného potenciálu s cieľom podporovať intraregionálne a externé zdroje na zakladanie nových výrob a trhových služieb, a tak umožniť formovanie diverzifikovanej ekonomickej základne. Podpora smeruje na zvýšenie vzdelanostnej úrovne obyvateľstva, dobudovanie dopravnej infraštruktúry a zlepšenie dostupnosti regiónov. Nositeľmi rozvoja by mali byť najmä mestské centrá aglomerovaných priestorov – v regiónoch NUTS II Západné Slovensko Nové Zámky – Komárno, Stredné Slovensko Lučenec – Rimavská Sobota a Východné Slovensko Humenné – Vranov - Michalovce.

Pri výbere optimálnej stratégie je potrebné sa vyvarovať potenciálnym kompromisom medzi národným a regionálnym rastom. Národná rozvojová stratégia by mala mať prioritu v počiatočnom štádiu dobiehania. Úspešnosť zabezpečí koncentrácia väčšiny verejných financií do tzv. problémových regiónov (*Lammers, K, 2002,In: Buček 2003*).

V prvej fáze povstupového obdobia by sa mala preferovať tzv. ***rastová stratégia v jej regionálnej dimenzii***, kým v druhej fáze, po stabilizácii makroekonomického rastu a prostredia, za pomoci podpornej politiky EÚ, by sa ťažisko malo upriamiť najmä na ***egalizačnú stratégiu*** (*Buček 2003*). Skúsenosti z kohéznych krajín poukazujú na potrebu uplatnenia dimenzií rozvojovej stratégie prostredníctvom koncentračného modelu. Rozptýlenie rozvojových stimulov a investícií viedlo viac-menej ku krátkodobým, nie k trvalým pozitívnym zmenám v regionálnej štruktúre. Na druhej strane je však potrebné si uvedomiť, že snahy prekonania regionálnych disparít a pomoc marginálnym regiónom sa musí realizovať v súlade

s cieľmi, princípmi a využitím nástrojov štrukturálnej politiky pre príslušné programovacie obdobie na úrovni regiónov NUTS II ako základných územných jednotiek implementácie.

Rozvoj regiónov predstavuje dynamicky sa vyvíjajúci proces, ktorý so sebou prináša potrebu riešenia mnohých závažných problémov. Regionálna a štrukturálna politika ponúkajú nielen "spôsoby a návody", ale ja možnosti ich riešenia prostredníctvom nástrojov štrukturálnej politiky, čo sa už osvedčilo v mnohých krajinách a regiónoch Európskej únie. Slovensko ako nová členská krajina EÚ má v programovacom období 2004 – 2006 možnosť využiť účinnosť ponúkaných nástrojov pri riešení problémov svojich regiónov.

Úspešnosť a efektivita bude však závisieť od schopnosti implementácie nástrojov v podmienkach konkrétnych regiónov, čo predstavuje nielen zložitý, ale najmä nový a neustále sa meniaci proces, ktorý si okrem zvládnutia procedurálnych krokov v prvom rade bude vyžadovať vysokú informovanosť obyvateľstva a schopnosť aktívne sa zapojiť do procesu implementácie.

Ďalšie smerovanie v programovacom období 2007-2014 bude závislé od napĺňania cieľov vytýčených v ***Národnom strategickom referenčnom rámci*** (MVRR SR, 2006).

Príloha 1: Profil regiónu NUTS II Bratislavský kraj (SWOT analýza)

SILNÉ STRÁNKY	SLABÉ STRÁNKY
Priemysel a služby	
o Ekonomická základňa s mnohoodvetvovou štruktúrou ekonomickej základne, s prevahou aktivít terciérneho sektora, s dominantným postavením finančných a trhových služieb o Rast ekonomickej a exportnej výkonnosti automobilového priemyslu o Ekonomická základňa s mnohoodvetvovou štruktúrou vyvoláva rýchly rast podnikateľských aktivít domácich i zahraničných podnikateľských subjektov. V porovnaní s rokom 1993 vzrástol počet zahraničných subjektov indexom 165.6 s investovaným kapitálom 16,2 mld. Sk. Počet domácich podnikateľských subjektov vzrástol indexom 163,3 %. V Bratislavskom regióne je koncentrovaných 64% z celkových zahraničných investícií na Slovensku. o Rýchly rast domácich (roky 1993-2001 index rastu 163,3%) a zahraničných podnikateľských subjektov (index rastu 165,6% s investovaným kapitálom 16,2 mld.Sk) o Neustály rast a koncentrácia objemu zahraničných investícií o Koncentrácia inštitúcií vzdelávania a zázemie vedeckovýskumnej základne	o Vysoká energetická náročnosť priemyselnej výroby o Regionálne nerovnomerné rozmiestnenie priemyslu, s koncentráciou do Bratislavy o Rozsah vedecko-výskumných činností najmä v oblasti aplikovaného výskumu priamo spojeného s priemyslovými odvetviami, s nedostatočne využívanými intelektuálnymi kapacitami vysokých škôl. o Slabá informovanosť o podmienkach podnikania a lokalizácie investícií
Poľnohospodárstvo a vidiek	
o Vysoký produkčný potenciál poľnohospodárskej pôdy o Tradícia rastlinnej výroby a špecifických poľnohospodárskych (vinohradníctvo, ovocinárstvo ai.) a potravinárskych odvetví o Schopnosť reagovať na potreby trhu	o Pokles plôch na poľnohospodárske využitie (najmä výmery plôch na pestovanie, zeleniny a viniča) o Nedostatočná technická a sociálna vybavenosť vidieka o Pokles dotácií do poľnohospodárstva, lesného a vodného hospodárstva o Nižšia podnikateľská aktivita na vidieku
Infraštruktúra a životné prostredie	
o Križovatka multimodálnych dopravných koridorov cestnej a železničnej dopravy, s väzbami na hospodárske centrá SR, s napojením na centrá v kontaktnej zóne s Českou republikou, s krajinami EU v subregióne Viedeň - Bratislava - Györ a na medzinárodný dopravný systém o Lokalizácia medzinárodného letiska, nákladného a osobného prístavu na Dunaji v Bratislave o Vysoký prírodný potenciál tvorený prírodnými zdrojmi (nerastné suroviny, zásoby povrchových, podzemných a geotermálnych vôd, vysokonbonitný pôdny fond, lesný fond) a výraznými krajinnými prvkami ((Malé Karpaty, Záhorská a Podunajská nížina, rieky Dunaj a Morava, vodné plochy, lužné lesy) o Priaznivé geomorfologické a klimatické podmienky bez výrazných prírodných bariér umožňujú všestranný územný rozvoj o Realizácia programov na revitalizáciu vodných tokov a plôch o Uplatnenie nových technológií pri výstavbe objektov	o Preťažená dopravná infraštruktúra s negatívnym dopadom na životné prostredie a zdravotný stav obyvateľstva o Potrebám, kapacitne poddimenzovaný systém cestnej siete o Prevádzka priemyselných komplexov v ochranárskej zóne podzemných vôd a v blízkosti obytných zón o Znehodnotená kvalita životného prostredia najmä v Bratislave o Devastácia pôdneho fondu (erózia pôdy, skládky komunálneho odpadu a i.) o Nedobudovaná vodovodná a kanalizačná sieť vo vidieckych sídlach o Nízka miera angažovanosti obyvateľstva a podnikateľských aktivít v tvorbe a ochrane životného prostredia
Ľudské zdroje	
o Štruktúra osídlenia s dominantným jadrovým mestom (Bratislava) a rozvíjajúcimi sa mestskými centrami subregionálneho významu (Malacky, Pezinok, Senec) a diferencovanou sústavou vidieckeho osídlenia s lokálnymi centrami o Koncentrácia obyvateľstva s vysokoškolským a s úplným stredoškolským vzdelaním o Priaznivá skladba vekovej štruktúry obyvateľstva o Vysoká miera ekonomickej aktivity obyvateľstva (71%) a o Priaznivá sektorová štruktúra zamestnanosti obyvateľstva o Dlhodobo nízka miera nezamestnanosti obyvateľstva, s minimálnym podielom cyklickej a dlhodobej nezamestnanosti o Vysoká miera podnikateľskej aktivity o Nadpriemerná výška priemernej mesačnej mzdy o Kultúrny potenciál, tvorený kultúrnymi pamiatkami a významnými kultúrno-spoločenskými celoštátneho a medzinárodného významu (Slovenské národné divadlo, Slovenské národné múzeum, Slovenská národná galéria a i.) o Koncentrácia zdravotníckych zariadení celoštátneho významu a zariadení sociálnej starostlivosti	o Výhľadové starnutie obyvateľstva s dopadom na znižovanie vlastných zdrojov pracovnej sily o Nižšia vzdelanostná úroveň obyvateľstva vo vidieckych sídlach o Na území mesta Bratislavy je nepriaznivé rozmiestnenie pracovných príležitostí, v centre mesta sa koncentruje viac ako 1/3 pracovných príležitostí o Nedostatok bytov, zariadení sociálnej infraštruktúry a slabo rozvinutá sieť zariadení pre odkázaných občanov o Nedostatočná materiálová a prístrojová vybavenosť zariadení sociálnej infraštruktúry o Zvýšená chorobnosť obyvateľstva

PRÍLEŽITOSTI	OHROZENIA
Priemysel a služby	
o Využitie vedeckovýchovnej základne a transferu technológií s možnosť ou prechodu na sofistikovanejšie ekonomické aktivity o Intenzívne využívanie výhod cezhraničnej spolupráce s Rakúskom a Maďarskom o Využitie potenciálu pre strojársky a potravinársky priemysel	o Nedostatok finančných zdrojov a spomalenie štrukturálnych zmien v ťažiskových odvetviach o Odliv kvalifikovanej pracovnej sily o Znižovanie konkurencieschopnosti
Poľnohospodárstvo a vidiek	
o Pestovanie ekologicky čistých potravín o Efektívnejšie využívanie závlahového systému o Využitie potenciálu vidieka na rozvoj agroturistiky, malého a stredného podnikania o Rozvoj bývania na vidieku	o Pomalá adaptácia poľnohospodárskych subjektov na dopyt o Znižovanie významu vinohradníckej oblasti a efektívnosti vinárskej výroby o Zábery pôdneho a lesného fondu v dôsledku extenzívneho rozvoja urbanizovaného prostredia, dopravnej siete a inžinierskych sietí o Znižovanie počtu pracovných príležitostí a pokles miezd v poľnohospodárstve o Nedostatok finančných zdrojov na obnovu vidieka
Infraštruktúra a životné prostredie	
o Využívanie obnoviteľných zdrojov energie o Zvýšenie environmentálneho povedomia o Dobudovanie diaľničných úsekov, integrovaného systému hromadnej dopravy, rozvoj vodnej dopravy a kontajnerizácie, dobudovanie obchvatových komunikácií v mestách a obciach o Kooperácia letísk Bratislava a Viedeň	o Realizácia projektov s možným negatívnym dopadom na životné prostredie o Rozširovanie letiska - zvýšenie hluku a iných foriem zaťaženia krajiny
Ľudské zdroje	
o Efektívnejšie využívanie zariadení sociálnej infraštruktúry nadregionálneho významu o Podpora rozvoja podnikateľských aktivít a vytváranie nových pracovných príležitostí o Vytváranie programov na elimináciu negatívneho dopadu sociopatogénnych javov o Schopnosť adaptácie pracovnej sily na sofistikované výroby o Posilnenie participácie obyvateľstva na miestnej a regionálnej politike	o Nedostatok finančných prostriedkov na dobudovanie sociálnej infraštruktúry o Chýbajúce finančné prostriedky na bytovú výstavbu, ktorá by podporila pozitívny demografický vývoj populácie o Disproporcia na trhoch práce v mestských a vidieckych sídlach o Starnutie populácie o Nárast sociálnej patológie

Príloha 2: **:** Profil regiónu NUTS II Západné Slovensko (SWOT analýza)

SILNÉ STRÁNKY	SLABÉ STRÁNKY
Priemysel a služby	
o Mnohoodvetvová, diverzifikovaná štruktúra ekonomickej základne regiónu a kvalitný energetický potenciál, tvorený najmä elektrárňami JE Mochovce, JE Jaslovské Bohunice, VD Gabčíkovo, s tranzitnými plynovodmi a zásobníkmi zemného plynu nadnárodného významu o Existencia veľkých priemyselných spoločností (potravinársky, strojársky, chemický, nábytkársky, textilný a odevný), trhovo orientovaných na zahraničné trhy o Ťažba a spracovanie nerudných surovín o Dostatok stavebných kapacít a produkcia stavebných výrobkov na báze domácich surovín o Rastúci podiel zahraničného kapitálu najmä v priemysle o Relatívne vysoká miera podnikateľskej aktivity o Významné kultúrne a historické pamiatky	o Vysoký podiel medzispotreby na priemyselnej výrobe regiónu, čo súvisí s nevyhovujúcou štruktúrou energetickej a materiálovej náročnosti o Nízky stupeň finalizácie výrob o Útlm ťažby nerastných surovín a stavebnej výroby o Nízky podiel trhových služieb v odvetvovej štruktúre o Nedostatok finančných zdrojov na reštrukturalizáciu, o Nízka miera podnikateľskej aktivity v okresoch s najvyššou mierou nezamestnanosti, o Stagnácia vedecko-výskumnej základne, o Nedostatočná sieť ubytovacích zariadení v strediskách CR
Poľnohospodárstvo a vidiek	
o Priaznivý geomorfologický potenciál bez bariér ďalšieho rozvoja územia o Klimatické a pôdne podmienky vhodné pre rozvoj intenzívneho poľnohospodárstva o Vhodné podmienky pre nové biotechnológie a rozšírenie produkcie ekologicky nezávadných potravín o Zdroje geotermálnych vôd – predpoklad rozvoja kúpeľníctva a letného turizmu o Priaznivé podmienky pre rozvoj agroturistiky o Sieť vedecko-výskumných, vzdelávacích a poradenských inštitúcií a vysoká vzdelanostná úroveň riadiacich pracovníkov v poľnohospodárstve	o Pretrvávajúce problémy s ekonomickou nestabilitou v subjektoch poľnohospodárstva o Pomalá adaptácia poľnohospodárskych subjektov na dopyt o Nedostatočné prepojenie potravinárskeho priemyslu s poľnohospodárskou prvovýrobou o Znižovanie výkonnosti agrokomplexu v dôsledku nižšej konkurencieschopnosti voči importovaným potravinám o Rozširovanie plôch neobrábanej pôdy o Nefunkčnosť vybudovaných melioračných zariadení

Ľudské zdroje	
o Priaznivá veková a vzdelanostná štruktúra obyvateľstva, najmä v centrálnej a severnej časti regiónu o Relatívne nízka miera nezamestnanosti v okresoch centrálnej časti regiónu	o Priestorovo diferencovaný demografický vývoj, s úbytkom obyvateľstva v južnej a stabilizovaným demografickým vývojom v okresoch centrálnej a severnej časti regiónu o Nízka vzdelanostná úroveň obyvateľstva s vysokým podielom obyvateľstva so základným a učňovským vzdelaním, hlavne v južnej časti regiónu o Vysoká miera nezamestnanosti a málo pracovných príležitostí o Zvýšená chorobnosť obyvateľstva (srdcovo-cievne, nádorové, dýchacie ochorenia) v južnej časti regiónu
Infraštruktúra a životné prostredie	
o Výhodná geografická poloha na medzinárodných cestných a železničných ťahoch, s napojením na hraničné priechody do Českej republiky, Maďarska a Rakúska o Výhodná poloha na transkontinentálnej vodnej ceste Rýn-Mohan-Dunaj o Regiónom prechádzajú produktovody celoštátneho významu (ropovod, plynovod) o Relatívne vysoký stupeň plynofikácie územia	o Vysoký stupeň znečistenia jednotlivých zložiek krajiny o Vysoké ekologické zaťaženie poľnohospodárskej krajiny (znečistenie podzemných a povrchových vôd agrochemikáliami) o Nedostatok zdrojov pitnej vody (okres Levice) o Nedostatočná dopravná infraštruktúra a nízka kvalita ciest , s prevahou ciest 2.a 3. triedy v južnej časti regiónu o Nízky podiel napojenia obcí na kanalizačnú sieť o Nevyhovujúca kvalita bytového fondu o Nedostatočne využívaný rekreačný potenciál regiónu
PRÍLEŽITOSTI	**OHROZENIA**
Priemysel a služby	
o Reštrukturalizácia ekonomickej základne regiónu o Modernizácia technológie strojárskej výroby o Integrácia existujúcich strojárenských a elektrotechnických firiem do automobilového priemyslu o Rozvoj malého a stredného podnikania v priemysle, stavebníctve a v cestovnom ruchu o Vybudovanie inovačných centier a vedecko-technologických parkov o Využitie prihraničnej polohy na cezhraničnú spoluprácu o Využitie termálnej energie na vykurovanie bytov	o Nedostatok finančných prostriedkov zdrojov pre modernizáciu a zavádzanie nových technológií o Znižovanie konkurencieschopnosti
Ľudské zdroje	
o Využitie priaznivej vzdelanostnej a profesijnej štruktúry obyvateľstva v okresoch centrálnej a kotlinovej časti regiónu pre rozvoj moderných technológií a sofistikované výroby o Implementácia podporných opatrení pre rozvoj bytovej výstavby o Využitie nástrojov štrukturálnej politiky EU na skvalitnenie pracovných síl	o Pokračujúca demografická degresia môže naďalej prehlbovať nedostatok kvalifikovaných pracovných síl a spôsobiť rast regionálnych disparít na trhoch práce o Nesúlad medzi študijnými odbormi a dopytom na trhu práce a neochota podnikateľských subjektov vkladať prostriedky do špecializovanej prípravy zamestnancov
Infraštruktúra a životné prostredie	
o Dobudovanie diaľničného dopravného systému o Splavnenie Váhu a vybudovanie riečneho prístavu v Šali o Vybudovanie dopravných terminálov v Trenčianskej Teplej a Štúrove	o Narušená stabilita ekosystémov v dôsledku neregulovaného rozvoja cestovného ruchu o Negatívny vplyv rozvoja vodnej dopravy na kvalitu povrchových vôd o Environmentálne riziká v súvislosti s prevádzkovaním JEMO a s nízkym stupňom napojenia sídiel na kanalizačnú sieť
Poľnohospodárstvo a vidiek	
o Rozvoj potravinárskeho priemyslu v náväznosti na poľnohospodárstvo o Využitie termálnych prameňov (oblasť Želiezovec, Komjatíc, Rastislavíc) na rozvoj letného cestovného ruchu a kúpeľníctva	o Zábery pôdneho a lesného fondu v dôsledku extenzívneho rozvoja sídelnej štruktúry, dopravnej siete a inžinierskych sietí o Znižovanie počtu pracovných príležitostí a pokles miezd v poľnohospodárstve o Nedostatok finančných zdrojov na obnovu vidieka

Príloha 3: Profil regiónu NUTS II Stredné Slovensko (SWOT analýza)

SILNÉ STRÁNKY	SLABÉ STRÁNKY
Priemysel a služby	
o Priaznivá sektorová skladba, kde rozhodujúci podiel na tvorbe HDP má sekundárny a terciárny sektor, najmä trhové služby o Odvetvovo diverzifikovaná výrobná štruktúra, s dominantným postavením strojárskeho, textilného, sklárskeho, celulózo-papierenského, elektrotechnického a drevárskeho priemyslu o Potenciál pre využitie kapacít strojárskeho a elektrotechnického priemyslu o Dostatočný počet miestnych stavebných firiem o Výskyt a ťažba zdrojov hnedého uhlia a lignitu, nerudných silikátových hornín, ktoré sú predpokladom rozšírenia exportne orientovaného priemyslu o Lokálne zdroje drevnej hmoty a stavebných surovín, výskyt podzemnej vody, minerálnych a termálnych prameňov o Lokalizácia kultúrno-historických pamiatok o Predpoklady územia pre turizmus, regionálne kúpeľníctvo a poznávací cestovný ruch o Rozvinutý bankový sektor so štandardnými službami	o Veľká koncentrácia a jednostranne orientovaná priemyselná základňa v severných a južných okresoch regiónu, ktorú tvoria 1-3 nosné priemyselné podniky, citlivo reagujúce na odbytové výkyvy a zmeny v podmienkach podnikania o Útlm ťažby uhlia o Nedoriešená konverzia zbrojnej výroby (ZTS TEES, a.s. Martin) o Lokalizácia subjektov s malým podielom finalizácie chemického priemyslu o Útlm drevospracujúceho priemyslu, nedostatočné zhodnocovanie dreva, ktoré sa maximálne spracováva ako polotovar a pridaná hodnota sa vytvára mimo územia regiónu o Nedostatok finančných prostriedkov na nákup moderných technológií a na rozšírenie výroby vo väčšine výrobných podnikov o Nízky podiel malých a stredných podnikateľských subjektov priemyslu a služieb o Nedostatočné prepojenie vedecko-výskumnej základne a výrobnej sféry o Nedostatočné využité predpoklady regiónu pre rozvoj cestovného ruchu v dôsledku absencie poskytovania komplexných služieb o Sezónny charakter cestovného ruchu o Absencia kvalitných služieb na rozvoj vidieckej turistiky o Nedostatočné využitie starých priemyselných areálov o Nízky podiel subjektov so zahraničným a medzinárodným vlastníctvom v regióne
Poľnohospodárstvo a vidiek	
o Vysoký klimatický a pedologický potenciál južnej časti regiónu pre poľnohospodársku výrobu, s možnosťou pestovať i teplotne náročnejšie plodiny o Predpoklady pre revitalizáciu vidieckych sídiel a rozvoj agroturistiky o Vhodné podmienky pre chov oviec a hovädzieho dobytka na celom území o Priaznivé zloženie lesných porastov podľa veku o Vhodné podmienky pre rybárstvo a poľovníctvo	o Nízka produktivita práce v poľnohospodárstve a slabá ekonomická efektívnosť poľnohospodárskych podnikov o Útlm poľnohospodárskej výroby o Nedostatočne využitý potenciál vidieckych sídiel pre malé a stredné podnikanie a agroturistiku
Infraštruktúra a životné prostredie	
o Strategická dopravná poloha - regiónom prechádzajú multimodálne európske koridory západovýchodného a severojužného smeru, ktoré spájajú hlavné sídelno-hospodárske ťažiská SR a napájajú ich na európsky cestný a železničný dopravný systém o Lokalizácia letiska v Žiline o Vysoký stupeň zásobovania obyvateľstva pitnou vodou z verejných vodovodov, využívajúci kapacity vodárenských sústav o Koncentrácia univerzít a vysokých škôl (Banská Bystrica, Žilina, Ružomberok, Lučenec)	o Nedobudovanosť nadradenej dopravnej sústavy (diaľničný systém) o Nedostatočné dopravné napojenie južnej časti regiónu na celoeurópske dopravné systémy o Nedobudovanosť terminálov kombinovanej dopravy medzinárodného významu v Žiline a Ružomberku o Nízky stupeň plynofikácie obcí (najmä Banskobystrický kraj) o Disparita medzi stupňom zásobovania a stupňom odvádzania vôd verejnými kanalizáciami a ich účinným čistením o Dlhodobé zaostávanie budovania kanalizácie za výstavbou vodovodov o Nedostatočné množstvo a kapacita ČOV o Imisné zaťaženie prostredia, kumulácia v regióne produkovaných emisií s diaľkovo prenášanými o Nerovnomernosť rozmiestnenia a nedostatočná kapacita ústavných zariadení sociálnej starostlivosti o Zhoršujúci sa stav materiálno-technickej základne škôl o Silne znečistené oblasti v regióne o Nedostatok finančných zdrojov na zabezpečenie starostlivosti o osobitné chránené územia a významné prvky krajiny vrátane monitoringu
Ľudské zdroje	
o Stabilizovaný typ populácie s priaznivým indexom vitality a reprodukcie pracovnej sily, najmä v severnej časti regiónu a v mestách o Vysoký podiel obyvateľstva s (úplným) stredoškolským vzdelaním, prevažne v severnej časti regiónu	o Nerovnomerne priestorové rozloženie obyvateľstva, s výraznými rozdielmi medzi demograficky vitálnymi v severnej a demograficky depresívnymi územiami v južnej časti regiónu o Dlhodobo vysoká nezamestnanosť v južných okresoch o Vysoký podiel obyvateľstva v stave sociálnej odkázanosti

SILNÉ STRÁNKY	SLABÉ STRÁNKY
PRÍLEŽITOSTI	**OHROZENIA**
Priemysel a služby	
o Poloha kraja vytvára priaznivé podmienky pre transhraničnú spoluprácu s Českom, Maďarskom a Poľskom o Za predpokladu získania dlhodobých ekonomických preferencií sú spolu s intraregionálnymi predpokladmi možnosti na odstránenie regionálnych disparít v rozvoji priemyslu a služieb o Ďalšie možnosti využitia hydropotenciálu na zvýšenie výroby elektrickej energie o Finančné prostriedky z podporných programov v rámci štrukturálnej politiky EU	o Bez zmien odvetvovej štruktúry v doposiaľ ekonomicky relatívne stabilných častiach regiónu môže v dôsledku zmien v exporte nastať isté porušenie ekonomickej stability o Nízka ochrana domáceho trhu pred dovozom textilných a potravinárskych produktov môže mať likvidačné dôsledky na niektoré priemyselné subjekty regiónu o Malá podpora rozvoja cestovného ruchu a absencia príslušnej legislatívy
Poľnohospodárstvo a vidiek	
o Možnosť pestovania rastlín pre farmaceutický priemysel o Využitie lesov pre rekreačné a zdravotno-liečebné účely o Rozvoj agroturistiky a netradičných foriem cestovného ruchu	o Zvýšená ťažba dreva o Nedoriešené vlastnícke vzťahy k pôde a lesom
Infraštruktúra a životné prostredie	
o Dobudovanie dopravnej infraštruktúry severojužného a západovýchodného smeru o Doplnenie multimodálnych koridorov o vodnú cestu Váh s napojením na VII. modálny koridor Dunaj a potenciálne Odra	o Časový posun dostavby dopravnej infraštruktúry celoštátneho významu, tzv. južného ťahu o Nárast emisií v dôsledku tranzitnej dopravy v severnej časti regiónu
Ľudské zdroje	
o Koordinácia zameraní vzdelávacích inštitúcií s požiadavkami trhu práce o Zvyšovanie vzdelanostnej úrovne obyvateľstva o Implementácia vzdelávacích programov pre problémové sociálne skupiny o Vytvorenie pracovných príležitostí pre obyvateľstvo nízkej vzdelanostnej úrovne o Zabezpečenie sociálneho statusu obyvateľstva v sociálnej siete o Implementácia programov štrukturálnej politiky EU v oblasti rozvoja ľudských zdrojov a vzdelávania	o Nízka vzdelanostná úroveň obyvateľstva, najmä v južnej časti regiónu, s vysokým podielom ťažko adaptabilnej minoritnej rómskej populácie

Príloha 4: Profil regiónu NUTS II Stredné Slovensko (SWOT analýza)

SILNÉ STRÁNKY	SLABÉ STRÁNKY
Priemysel a služby	
o Rozvinutá priemyselná odvetvová štruktúra s dlhodobou výrobnou tradíciou najmä v odvetviach hutníctva, strojárstva, potravinárskeho, chemického, odevného, elektrotechnického, drevospracujúceho a ďalších odvetví priemyslu o Využiteľné zásoby nerastných surovín nadregionálneho významu (mastenec, magnezit, vápenec, soľ), drevnej hmoty a podmienky na využívanie alternatívnych zdrojov energie o Dostatok stavebných kapacít pre priemyselné, dopravné stavby, bytovú výstavbu a infraštruktúru o Veľkoplošné prírodné komplexy predstavujú spolu s kultúrnym dedičstvom potenciál pre turizmus o Veľmi dobré prírodné podmienky a významné kultúrno-historické pamiatky pre rozvoj cestovného ruchu, kúpeľníctva, vidieckej turistiky a agroturistiky	o Výrazné intraregionálne disparity medzi vyspelejšími a problémovými mikroregiónmi s nízkym stupňom rozvoja ekonomického potenciálu o Nedostatočná mikroekonomická adaptácia regiónu na podmienky trhového hospodárstva o Prevládajúca prvovýroba nad finalizáciou, absencia subjektov s vyšším stupňom sofistikácie, s vplyvom na nízku ekonomickú výkonnosť regiónu o Energeticky a materiálovo náročná štruktúra priemyslu (metalurgia, chemický priemysel), ktorý sa opiera o importované suroviny a znižuje kvalitu ŽP o Obmedzené investičné možnosti využitia disponibilných zásob nerastných surovín a drevnej hmoty o Prebytok nevyužívaných výrobných kapacít, o Nedostatočná výskumná základňa a jej absencia v tých odvetviach, ktoré sú perspektívne z hľadiska rozvoja ekonomiky o Nedostatočné využitie potenciálu regiónu pre cestovný ruch a nedostatočné materiálno-technické vybavenie stredísk CR
Poľnohospodárstvo a vidiek	
o Vysoký pôdny a klimatický potenciál pre tradičnú poľnohospodársku výrobu, vhodný na pestovanie všetkých druhov klasických plodín a rozvoj živočíšnej výroby, ovocinárstva, zeleninárstva, v južných a juhovýchodných častiach regiónu aj vinohradníctva o Kvalitný lesný pôdny fond a vysoký stupeň lesnatosti s obnoviteľnými zásobami lesnej hmoty, vhodný pre produkciu drevín a dlhodobo tradičnú lesnícku výrobu	o Technologická a technická zaostalosť agrosektoru o Vývoz drevnej hmoty, vo forme guľatiny a polotovarov, bez ďalšieho zhodnotenia

Príloha 4: Profil regiónu NUTS II Stredné Slovensko (SWOT analýza), pokračovanie

o Výhodná geografická poloha regiónu v rámci strednej Európy, hraničiaca s tromi štátmi (súčasť hraníc Schengenskej dohody) o Hlavné dopravné koridory západovýchodného a severojužného smeru umožňujú napojenie na celoslovenský a medzinárodný dopravný systém o Medzinárodné letiská Poprad a Košice o „Príležitostné" letisko pre lety obchodných cestujúcich do Ruska vo Svidníku o Terminály kombinovanej dopravy a širokorozchodná trať umožňujú bezprekládkovú prepravu do východnej Európy o Zastúpenie vysokých škôl a univerzít, vedeckých ústavov pre výchovu vysokokvalifikovaných odborníkov, ktoré v spojení s pomerne vyspelým priemyslom vytvárajú možnosti pre osvojenie vysokých technológií a materializáciu výsledkov vedy a techniky v praxi	o Nedostatočná dopravná infraštruktúra, tvorená cestami regionálneho významu nízkej kvality, v severovýchodnej časti a slabá dostupnosť regiónu o Absencia diaľničného prepojenia regiónu, ktoré je nevyhnutnou podmienkou pre zvýšenie vstupu zahraničných investorov o Zaostávajúca technická infraštruktúra, a nízky stupeň napojenia obyvateľstva na vodovodnú a kanalizačnú sieť, s cieľom zlepšenia ich kvality života i životného prostredia o Zlý stav životného prostredia v dôsledku predchádzajúcej priemyselnej činnosti i chýbajúcej technickej infraštruktúry.
Ľudské zdroje	
o Priaznivá demografická mobilita, s nadpriemerným prírastkom obyvateľstva a s dobrou bilanciou pracovných síl o Priaznivá veková štruktúra obyvateľstva, vyjadrená podielom predproduktívnej a produktívnej zložky populácie a indexom starnutia obyvateľstva o Súčasnej hospodárskej úrovni regiónu vyhovujúca vzdelanostná štruktúra pracovnej sily, s dostatkom kvalifikovanej pracovnej sily s úplným stredoškolským a odborným vzdelaním o Koncentrácia inštitúcií vzdelávania, vedy, výskumu a kultúry v Košiciach	o Dlhodobo vysoká miera nezamestnanosti a rastúci podiel dlhodobo nezamestnaných o Odchod kvalifikovaných zdrojov pracovných síl do iných regiónov a do zahraničia ako dôsledok chýbajúcich pracovných príležitostí a nízkej ceny práce o Vysoký podiel obyvateľstva so základným vzdelaním (najmä Rómovia) o Nízka vzdelanostná úroveň rómskej populácie s negatívnym dopadom na vysokú mieru nezamestnanosti a zlú sociálnu situáciu o Sociálna nerovnosť a vysoký podiel obyvateľstva v stave sociálnej odkázanosti o Zvýšený podiel sociopatogénnych javov
PRÍLEŽITOSTI	**OHROZENIA**
Priemysel a služby	
o Vybudované výrobné kapacity i voľné plochy pre rozvoj priemyslu a zavádzanie nových moderných výrobných odborov o Voľné plochy vhodné pre vytváranie priemyselných parkov o Možnosť realizácie priemyselnej produkcie na ukrajinských a ruských trhoch o Bezprekládkové dopravné napojenie a prítomnosť terminálu kombinovanej dopravy o Využitie prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ o Využitie prírodného potenciálu pre CR, kúpeľníctvo a geotermálnej energie pre vykurovanie	o Nedostatok voľných finančných zdrojov pre rozvoj výroby a jej modernizáciu o Prebytok nevyužívaných výrobných kapacít o Zastaralé technologické zariadenia vo výrobných subjektoch a zaostávanie zavádzania moderných výrobných technológií
Poľnohospodárstvo a vidiek	
o Využívanie odpadového tepla na skleníkové hospodárstvo o Rozvoj drevospracujúceho a nábytkárskeho priemyslu o Rozvoj agroturistiky a netradičných foriem cestovného ruchu o Využívanie prostriedkov zo štrukturálnych nástrojov EU na realizáciu rozvojových programov	o Nízka produktivita práce v poľnohospodárstve a slabá ekonomická efektívnosť poľnohospodárskych podnikov o Nedoriešené vlastnícke vzťahy pozemkov o Nedostatočne využitý potenciál vidieckych sídiel pre malé a stredné podnikanie a agroturistiku
Infraštruktúra a životné prostredie	
o Združenie finančných prostriedkov pre zlepšenie kvality ŽP o Implementácia rozvojových programov štrukturálnej politiky	o Nedostatok finančných prostriedkov na dobudovanie a rekonštrukciu infraštruktúry o Nedobudovanosť dopravnej infraštruktúry v severovýchodnej časti regiónu môže následne viesť k jeho ekonomickej a sociálnej degradácii a emigrácii obyvateľstva o Nebezpečenstvo ekologických havárií
Ľudské zdroje	
o Možnosť využitia podporných fondov na výchovu, vzdelávanie a vedu a vzdelávacích inštitúcií so vzťahom k trhu práce o Posilňovanie prvkov občianskej spoločnosti a podpora spolupráce neštátnych neziskových a štátnych organizácií	o Absencia koncepcií a realizácie programov na riešenie ekonomického a sociálneho statusu rómskej minority o Nadpriemerná prirodzená mobilita rómskeho obyvateľstva o Rastúca celková a dlhodobá nezamestnanosť obyvateľstva o Absencia inštitúcii, ktoré zohľadňujú vzťah medzi funkciou vzdelávania a potrebami trhu práce o Emigrácia kvalifikovanej pracovnej sily Negatívne dopady reštrukturalizácie priemyslu na stav na trhu práce

Zdroj: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR, 2001, upravené

Literatúra

BLAŽEK, J.: Regional Development and Regional Policy in East Central European Countries in the Perspective of the EU Eastern Enlargement. In: Geography of Societal Transformation in the Czech Republic. Praha: 1999 s. 181-207.

BLAŽEK, J. – UHLÍŘ, D.: Teorie regionálního rozvoje. Nástín, kritika, klasifikace. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum 2002, s. 211.

BUČEK, M. : Regionálna integrácia Slovenskej republiky: stratégia, využitie podpory Európskej únie. Ekonomický časopis, 2003, 51, 8, 982-996.

BUČEK, M., TVRDOŇ, J., IVANIČKOVÁ, A.: Regionálny rozvoj SR. Národný plán regionálneho rozvoj (Manuál). Špeciálny prípravný program pre štrukturálne fondy v Slovenskej republike, (4.Modul). Bratislava: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR 2000, s. 53.

BÚŠIK, J.: Regionálna politika na Slovensku v 90-tych rokoch. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR 1998, s.48.

BÚŠIK, J.: Hodnotenie účinnosti, foriem a spôsobov regionálnej politiky v období transformácie ekonomiky Slovenska (rukopis), s. 19

DRAHOŠOVÁ, A. – FÁBEROVÁ, I. – GAZDOVÁ, L. : Prechod od predvstupovej pomoci k štrukturálnym fondom. Bratislava: Úrad vlády SR 2003, s. 88.

DRGOŇA, V. : Euroregióny - nový pokrok regionálnej štruktúry Slovenskej republiky. In: Ed. Novák, S.: Geografické aspekty středoevropského prostoru. Předpoklady vstupu ČR a SR do Evropské unie. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta 2001, sv. 161, řada přír. věd č. 21., s.26-30.

DUBCOVÁ, A.– KRAMÁREKOVÁ, H.: Cestovný ruch ako impulz regionálneho rozvoja slovensko – maďarského pohraničia okresu Komárno. Geografické informácie 8. Stredoeurópsky priestor. Geografia v kontexte nového regionálneho rozvoja. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta prírodných vied, Katedra geografie a regionálneho rozvoja. Edícia Prírodovedec 2004, publikácia č. 156, s. 469-476.

HAGOVSKÁ, A.: Regionálna politika. Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2000.

HALÁS, M.: Hranica a prihraničný región v geografickom priestore (teoretické aspekty). Geographia Slovaca 2002, Vol. 18, s. 49-55.

HOLEŠOVÁ, H.: Regionálna politika a štrukturálne nástroje. Bratislava: Úrad vlády SR 2003, 48 s.

KOL.: Integrovaný plán regionálneho a sociálneho rozvoja pre realizáciu programu Phare 2000, časť 1 Národná rozvojová stratégia. Bratislava: Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR 1999, 51 s.

KOL. : Koncepcia územného rozvoja Slovenska. Aurex, s.r.o., Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR 1998, 2001 .

KOL.: Regionálna politika a sociálno-ekonomický rozvoj Slovenska deväťdesiatych rokov. Bratislava: Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR 1999, 22 s.

KOL.: Ekonomické a sociálne súvislosti vstupu Slovenskej republiky do Európskej únie. Výskumné práce 28, Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV 2003, 56 s.

KOREC, P. : Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004. Bratislava: Geografika 2005, p.227.

LAUKO, V. : Some poblems of regional development in Slovakia. Geographical Space at the Turn of the Century. Eds. Kowalczyk, A., Warsaw University. Faculty of Geography and Regional Studies 2003, s.137-142.

LUKNIŠ, M.: Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. Bratislava: Geografický časopis 1985, 37, s. 2-3.

MAIER, G. – TŐDLING, F.: Regionálna a urbanistická ekonomika 1. Teória lokalizácie a priestorová štruktúra. Bratislava: Elita 1997, s. 237.

MAIER, G. – TŐDLING, F.: Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika. Bratislava: Elita 1998, s.310.

MULLENDER, L.: Štrukturálne fondy EU a predvstupové nástroje. Výkladový slovník najčastejších pojmov. Program Phare. Bratislava: Špeciálny výbor pre štrukturálne fondy SR 2001. (CD).

Národný plán regionálneho rozvoja Slovenskej republiky. Bratislava:Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR 2001, s.166.

Národný rozvojový plán Slovenskej republiky. Bratislava:Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR 2003, s.221.

RAJČÁK, M.: Regional Typologies and the new teritorrial Structure of Slovakia. In: Smith, A.: Reconstructing the regional Economy. Published by E.Elgar Publishing Itd.Cheltenham 1998, UK.

RAJČÁK, M.: Koncepcia a nástroje regionálnej politiky. In: Gindlová, D., Kusý, I. eds.: Socio-Economic Aspects os Spatial Development. Central European Training Centre in Spatial Planning. Bratislava:Fakulta architektúry TÚ, Road Bratislava 2001.

RAJČÁKOVÁ, E.: Unemployment and Unemployeed in Slovakia. Environment and Quality of Life in Central Europe. Prague: Problem of Transition. IGU Regional Conference Proceedings 1995 (CD).

RAJČÁKOVÁ, E.: Potencial as a Precondition of Regional Development Possibilities. AFRNUC, Bratislava: Geographica, Nr.38 1996, s. 143-148.

RAJČÁKOVÁ, E.: Zamestnanosť obyvateľstva Slovenska v období transformačných premien spoločnosti. AFRNUC, Bratislava: Geographica, Nr.39 1996, s. 203-221.

RAJČÁKOVÁ, E.: Prihraničné regióny a cezhraničná spolupráca. In: Prírodné vedy, Prešov: Folia Geographica 6, ročník XXXVIII. 2002, s. 161-165.

RAJČÁKOVÁ, E.: Cezhraničná spolupráca ako jedna z foriem rozvoja regiónov / Cross-border cooperation as a one of the possibilities of regions development. In: Ed. Novák, S.:Geografické aspekty středoevropského prostoru. Předpoklady vstupu ČR a SR do Evropské unie. , Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, sv. 161, řada přír. věd č. 21. 2001 s.159-163.

RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A.: Úroveň regiónov Slovenska na základe hodnotenia vybraných socioekonomických znakov / Position of the regions of Slovakia on the base on evaluation on chosen socioeconomic phenomenon. In: Ed. Novák, S.: Geografické aspekty středoevropského prostoru. Předpoklady vstupu ČR a SR do Evropské unie. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, sv. 161, řada přír. věd č. 21., Geografie XII 2001, s.164-169.

RAJČÁKOVÁ, E. : Cross-Border cooperation and regional Development. In: State Border Reflection by Border Region population of V4 State. Nitra: Procedings of the International Colloquy. 12.-13.September 2002. 2002 s.79-85.

RAJČÁKOVÁ, E.: Regionálny rozvoj a regionálna politika. Bratislava: Univerzita Komenského, Extern, 2005, s.131.

RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A.: Postavenie okresov a krajov Slovenska z hľadiska hodnotenia vybraných sociálnych a ekonomických znakov. Geographia Slovaca, Luknišov zborník 3. Bratislava: Geografický ústav SAV 2002, s. 167-176.

RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ A.: Regionálna politika a štrukturálne nástroje EÚ – ich aplikácia v podmienkach SR. Program rozvoja turizmu pre región horné Požitavie (príkladová štúdia). Mapa Slovakia 2003.

RAJČÁKOVÁ, E.: Štrukturálna politika EÚ a rozvoj regiónov. Geografické informácie 8. Stredoeurópsky priestor. Geografia v kontexte nového regionálneho rozvoja. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra: Fakulta prírodných vied 2004.

Regionálne porovnania v Slovenskej republike 2001. ŠÚ SR, Bratislava, č. 410-0037/02, s. 111.

Sčítanie ľudu, domov a bytov SR k 3.3.1991. Bratislava: Štatistický úrad SR 1992.

Sčítanie ľudu, domov a bytov SR k 26.5.2001. Bratislava: Štatistický úrad SR 2002.

Sektorový operačný program - Priemysel a služby na roky 2004-2006. Bratislava: Ministerstvo hospodárstva SR 2003, s. 67.

SIRÁK, M.: Regionálna politika. Slovensko 1998-1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 1999.

SLAVÍK, V. : Euroregions in Slovakia with specific features to Euroregion Pomoravie. Region and Regionalism No 5. Lodz: University of Lodz 2001.

SPIŠIAK, P. : Geografické aspekty euroregiónov Slovenska. Miscellanea geographica 9, Plzeň: Západočeská univerzita 2001, s. 243-254.

Stav a pohyb obyvateľstva v SR. ŠÚ SR Bratislava., 1998, 2000, 2001.

Špeciálny prípravný program pre štrukturálne fondy v Slovenskej republiku. Technická pomoc. Vstupy projektu a relevantné dokumenty EU a SR. Phare, MV RR SR, 2002 (CD).

Štatistická ročenka Slovenskej republiky 2002. ŠÚ SR Bratislava, Bratislava: Veda 2002, s.727.

ŠVECOVÁ, A.: Hodnotenie miest Slovenska z hľadiska vybraných demografických zmien v rokoch 1980 až 2000 / Evaluation of Slovak towns in the view of population changes in 1980-2000. In: Ed. Novák, S.: Geografické aspekty středoevropského prostoru. Předpoklady vstupu ČR a SR do Evropské unie. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, sv. 161, řada přír. věd č. 21., Brno: GEOGRAFIE XII 2001 s.190-196.

TVRDOŇ, J.: Regionálne štruktúry v regionálnej vede a regionálnej politike. Dynamické vývojové procesy a ich štruktúry a ich medzinárodný kontext. Scientific Script, Vol.3 , Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2000.

TVRDOŇ, J., HAMALOVÁ, M., ŽÁRSKA E.: Regionálny rozvoj. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 1995, s.126.

The Regions of 1990´s. Commission of European Communities. Luxembourg, 1991, .

Zákon 503/2001 Zb.z. z 18.októbra 2001, O podpore regionálneho rozvoja. MVRR SR Bratislava.

http://www.buld.gov.sk
http://www.economy.gov.sk
http://www.employment.gov.sk
http://www.euroregio.sk
http://www.nbs.sk

Slovensko-anglický slovník použitých termínov
Slovak-English Dictionary of Used Terms

acquis communautaire	*acquis communautaire*
Agenda 2000	Agenda 2000
aproximácia (približovanie)	approximation
asociačná dohoda	association agreement
bezdomovci	homeless people
cenová stabilita	price stability
centralizácia, centrálne riadenie	centralization, central directing
centrum strategických štúdií	centre of strategic studies
certifikácia vedomostí	certification of knowledge
cestovný ruch	tourism
cezhraničná spolupráca	cross-border cooperation
ciele regionálnej a štrukturálnej politiky	goals of regional and structural politics
daňová reforma	tax reform
daňová politika	tax policy
dediny	villages
deľba práce	division of labour
demografický vývoj	demographic development
distribučné siete	distribution networks
dlhodobo chorí	people with long-term illnesses
dohoda o pridružení	the agreement on inclusion/unification
doprava	transport
cestná	road
železničná	railway
lodná	ship
letecká	air
potrubná	tube
dôchodcovia / penzisti	retired people
dôchodkové / penzijné zabezpečenie	old-age pension system, pension plan
DPH – daň z pridanej hodnoty	VAT – Value-added Tax
dvojpríjmová nukleárna rodina	double income nuclear family
ekonomický rast	economic growth
emancipácia	emancipation
enviromentálna politika	environmental policy
eurokomisár	European commissioner
europoslanec	member of the European Parliament
euroregión	Euroregion
euroregionálna spolupráca	Euroregional cooperation
Európska centrálna banka	European Central Bank
Európska investičná banka	European Investment Bank

Európsky hospodársky a sociálny výbor	European Economic and Social Committee
Európska komisia	European Commission
Európsky parlament	European Parliament
Európska rada / Rada Európskej únie	European Council
Európsky súdny dvor	European Legal Court
európska ústava	the European constitution
Europol	Europol (European Police Office)
Európsky regionálny rozvojový fond	European Regional Development Fund
Európsky sociálny fond	European Social Fund
Kohézny fond	Cohesion Fund
Európsky usmerňovací a záručný fond pre poľnohospodárstvo	European Agriculture Guidance Guarantee Fund
európska integrácia	European integration
existenčné a sociálne minimum	social minimum
feministická filozofia	feminist philosophy
financovanie projektov	financing of projects
finančníci	finance specialists
geologická stavba	geological structure
HDP – hrubý domáci produkt	GDP - Gross Domestic Product
hmotná núdza	material poverty
hospodárska politika	economic policy
hospodárstvo	economy
trhové	market
plánované	planned
Charta ľudských práv	Charter of Human Rights
chránená krajinná oblasť	protected wildlife area
chudoba, bieda	poverty
implementácia (zavádzanie)	implementation
inakosť	difference
infraštruktúrna vybavenosť	quality of infrastructure
integračný proces	the integration process
interregionálna spolupráca	inter-regional cooperation
investovanie, investície, investori	investing, investments, investors
jazerá	lakes
jednotná / rovná daň	flat tax
jednotný trh	unified market
kolektívne vyjednávanie	collective negotiations
kompetenčný zákon	competence law
komunitárne právo	community law
komunitárne nástroje	community tools
konkurencieschopnosť	ability to compete, competitiveness

kopanice	rural isolated settlements
kotliny	basins
kraj	region
kultúra	culture
kultúrne dedičstvo	cultural heritage
kultúrne pamiatky	cultural monuments
kultúrne stereotypy	cultural stereotypes
ľudské zdroje	human resources
materská dovolenka	maternity leave
mestá	towns
miera nezamestnanosti	measure/level of unemployment
miestna a regionálna samospráva	local and regional government
mimovládne neziskové organizácie	non-governmental, non-profit organizations
múzeá	museums
ministerstvo	ministry
multifunkčné poľnohospodárstvo	multifunctional agriculture
mýty, predsudky, klišé	myths, prejudice, cliché
mzdové rozdiely	wages differences
Najvyšší súd SR	the Supreme Court of the Slovak Republic
nariadenie	regulation
národná identita	national identity
Národná rada SR	the National Council of the Slovak Republic
národnosť	nationality
národnostná menšina	national minority
národný park	national park
národný strategický referenčný rámec	national strategy reference framework
násilie, prejavy násilia	violence, manifestations of violence
negociácia (vyjednávanie)	negotiation
negociačný proces	process of negotiation
negociačné kapitoly	negotiation chapters
nehnuteľnosti	properties
nemocenské dávky	sickness allowances
nezamestnaní	the unemployed
nezávislé súdy	independent courts
nežná revolúcia	Velvet Revolution
nížiny	lowlands
občianske združenia	civil associations
obec	municipality

obchodníci	businessmen
obyvateľstvo	population
odborné inštitúcie a subjekty	professional institutions and subjects
odbory	trade unions
odporúčanie	recommendation
ochrana osobných údajov	protection of personal data
ochrana prírody	environmental protection
ochrana spotrebiteľov	consumer protection
ochrana verejného zdravia	protection of public health
ochrana zdravotne postihnutých	protection of handicapped people
ochrana životného prostredia	protection of living environment
okres	district
okresy s vysokou mierou nezamestnanosti	regions with high unemployment
Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD)	Organisation for Economic Cooperation and Development
osady	settlements
osamelo žijúci	people who live alone
otvorená spoločnosť	open society
Pakt stability a rastu	Stability and Growth Pact
parlament, národná rada	parliament, national council
parlamentná demokracia	parliamentary democracy
parlamentné voľby	parliamentary elections
partnerstvo za mier	Partnership for Peace
plánované rodičovstvo	planned parenthood
platobná bilancia	payment balance
počasie	weather
podnebie	climate
podnik	company, enterprise
podnikanie	enterprising
podnikatelia, veľkopodnikatelia	entrepreneurs, big entrepreneurs
podobnosti a rozdiely	similarities and differences
podtrieda	subclass
podunajský región	the Danube region
pôdy / pôdne typy	soils / types of soil
pohoria	mountains
politické strany a hnutia	political parties and movements
politický systém	political system
poľnohospodárstvo	agriculture
poloha	location
poradensko-podnikateľské strediská	advisory and entrepreneur centres
podpora a oživenie hospodárskej činnosti	subsidy and revitalization of economy

posudzovanie, schvaľovanie projektov	evaluation, approval of projects
pracovná sila	workforce
pracujúci chudobní	working poor
právny štát	rule of law
práva národnostných menšín a etnických skupín	rights of national minorities and ethnic groups
právo na bezplatné vzdelanie	right to free education
právo na prácu	right to work
právo na slobodnú voľbu povolania	right to choose a profession
právo na súdnu ochranu	right to judical and legal protection
právo na štrajk	right to strike
právo na zdravotnú starostlivosť	right to health care
právo na zhromažďovanie	right of assembly
prezident republiky	President of the republic
prídavky na deti	child allowances
priehrady	dams
priemysel	industry
priemyselné parky	industrial parks
príjem, príjmy	income
princíp subsidiarity	principle of subsidiarity
princíp partnerstva	principle of partnership
programovania	of programming
koncentrácie	of concentration
doplnkovosti	of supplementation
monitorovania	of monitoring
produkčná výkonnosť	production efficiency
sektorové operačné programy (SOP)	Sector Operational Programmes
profesijné a záujmové združenia	profession and interest associations
prírodné pomery	natural conditions
prirodzený prírastok	population growth rate
príslušníci etnických minorít	members of ethnic minorities
privatizácia	privatisation
produktivita práce	work productivity
program štátnej pomoci	programme of state support/aid
rastlinstvo (flóra)	vegetation (flora)
referendum – ľudové hlasovanie	referendum – *vox populi*
regionálna disparita	regional disparity
regionálna politika	regional policy
regionálna samospráva	regional administration/self-government
regionálny rozvoj	regional development
regionálne operačné systémy (ROS)	Regional Operational Systems

regionálne rozvojové agentúry	regional developmental agencies
rozvoj informačnej spoločnosti	development of information society
rozvoj malého a stredného podnikania	development of small and medium-sized enterprises
rozvoj obcí	development of municipalities
okresov	of districts
krajov	of regions
rozvoj občianskej, sociálnej a zdravotnej infraštruktúry	development of civic, social and health infrastructure
rozvoj vidieka	rural development
rozvoj znalostnej ekonomiky	development of knowledge economy
regióny	regions
reliéf	surface
rieky	rivers
rodová citlivosť (senzitívnosť)	gender sensitivity
rodová demokracia	gender democracy
rodová identita	gender identity
rodová (ne)rovnosť	gender (in)justice
rodové štúdiá	gender studies
rovnosť príležitostí (šancí)	equal opportunities
rozhodnutie	decision
rozloha	size
rozvoj ľudských zdrojov	development of human capital/resources
samospráva	self-government
samosprávne kraje	self-governing regions
sebareflexia	self-reflection
sebapoznanie	self-knowledge
sídla	residence areas
Slovenská akadémia vied	Slovak Academy of Sciences
smernica	directive
sociálna exklúzia (vylúčenie)	social exclusion
sociálna inklúzia (začlenenie)	social inclusion
sociálna mobilita	social mobility
sociálna ochrana	social protection
sociálna politika	social policy
sociálne dávky	social allowances
sociálne zabezpečenie	social security
sociálna pozícia, sociálny status	social position, social status
sociálna reforma	social reform
sociálna trieda: horná, stredná, nižšia trieda (vrstva)	social class: upper class, middle class, lower class

sociálne odkázaní	socially dependent
sociálne nerovnosti	social inequality
spoločná mena	common currency
stanovisko	statement, opinion
strategické ciele, zámery a priority	strategic goals, intentions and priorities
Stredoeurópska dohoda o voľnom obchode	Central European Free Trade Agreement (CEFTA)
subsidiarita (princíp podpory občanov)	subsidiarity, government support
súdna moc	judicial branch of power, legal power
súkromní roľníci	independent farmers
školstvo	education
základné školy	elementary/grade schools
stredné školy	secondary/high schools
vysoké školy a univerzity	colleges and universities
štátna príslušnosť	citizenship
štátna správa	state administration
štátny rozpočet	state budget
štruktúrna mobilita	structural mobility
štrukturálna a kohézna politika	structural and cohesion policy
štrukturálne fondy	structural funds
telesne a duševne postihnutí	physically and mentally handicapped people
transformačný proces	transformation process
transnacionálna	trans-national cooperation
transparentnosť	transparency
triedna diferenciácia	class differentiation
triedna príslušnosť	class status
trh práce	job market
trhová ekonomika	market economy
trvalo udržateľný rozvoj	permanently sustained development
urbanizačný proces	process of urbanization
územnosprávne usporiadanie	territorial administration
ústava	constitution
ústavné princípy	constitutional principles
Ústavný súd SR	Constitutional Court of the Slovak Republic
ústavodarný orgán	constitutional body
uznanie značiek geografického pôvodu	acknowledgment of labels of geographical origin
veda	science
veková štruktúra	age structure

verejná správa	public administration
verejná mienka	public opinion
verejné obstarávanie	public tender
verejná súťaž	public competition
Višegrádska skupina (V 4)	Visegrad group (the Visegrad Four)
vláda	government
vodstvo	water
vodné nádrže	artificial lakes
voľby	election
volení zástupcovia – poslanci	elected deputies – members of parliament
voličské správanie	behaviour of voters
voľná súťaž	free competition
voľný pohyb	free flow
tovaru a služieb	of goods and services
kapitálu	of capital
osôb, pracovných síl	of people, workforce
VÚC – vyšší územný celok	Higher Territorial Unit
výkonný orgán	executive body
výskum	research
výskumný ústav	research institute
zabezpečenie v núdzi a starobe	poverty / security in need and old-age aid
zahraničný kapitál	foreign capital
zahraničný obchod	foreign trade
základné práva a slobody	basic rights and freedoms
zákonník práce	Labour Code
zákonodarný orgán	lawmaking body
zamestnanosť / nezamestnanosť	employment / unemployment
(čiastočne) zamestnaní	(part-time) employed
zamestnávateľ, samozamestnávateľ	employer, self-employed person
záujmové organizácie	club
znalostná ekonomika	knowledge-based economy
zvrchovanosť (suverenita)	sovereignty
živiteľ / prednosta domácnosti	breadwinner of a household
živnostníci	self-employed businessmen
živočíšstvo (fauna)	animal realm (fauna)
životné minimum	subsistence level
župa, župan	county, county administrator

V Edícii *Studia Academica Slovaca* vyšli tieto publikácie:

- *Studia Academica Slovaca.* Zborníky prednášok XXI.-XVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca 21-35. Bratislava: Stimul 1992-2006.
- Jana Pekarovičová: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava: Stimul 2004. 208 strán.
- Jana Pekarovičová – Ľudmila Žigová – Michaela Palcútová – Jozef Štefánik: *Slovenčina pre cudzincov. Praktická fonetická príručka.* Bratislava: Stimul 2005 – publikácia + CD nosič s nahrávkami.
- Jana Pekarovičová: *Slovakistika v zahraničí.* Bratislava: Stimul 2001
- Jozef Mlacek: *Tvary a tváre slovenských frazém.* Bratislava: Stimul 2003.
- Pavol Žigo a kol.: *Slovacicum. Kapitoly z dejín slovenskej kultúry*. Bratislava: SAP 2004.
- Miloslav Vojtech: Literatúra, literárna história a medziliterárnosť. Bratislava: Univerzita Komenského 2004.
- Peter Baláž – Danuša Serafínová: *Parlons slovaque ou Les amis de l,internet. Guide pour les étudiants francophones.* Bratislava, Univerzita Komenského 1998, 2000, 2004.
- Peter Baláž – Danuša Serafínová: *Parlons slovaque ou Les amis de l,internet – I. Exercices de grammaire complémentaires.* Bratislava: Univerzita Komenského 2004.
- Mária Vajičková: *Slovenčina pre cudzincov. Gramatické cvičenia*. Bratislava: Univerzita Komenského 1996, 2000, 2004.
- Hilda Steinerová: *Konverzačná príručka slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, 2004.
- Ľudmila Žigová: *Komunikácia v slovenčine. Textová príručka a cvičenia*. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, 2000, 2004.
- Ľudmila Žigová: *Slovenčina pre cudzincov. Gramatická a pravopisná cvičebnica*. Bratislava: Univerzita Komenského 2001, 2004.
- Miloslava Sokolová-Květoslava Musilová-Daniela Slančová: *Slovenčina a čaština. Synchrónne porovnanie s cvičeniami.* Bratislava: Univerzita Komenského 2005.

ISBN: 80-89236-10-3